

Papp Barbara – Sipos Balázs

MODERN, DIPLOMÁS NŐ
A HORTHY-KORBAN

NAPVILÁG KIADÓ
2017

A kiadvány megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Magyar Tudományos Akadémia

Politikatörténeti Alapítvány

A kötet kéziratának elkészítéséhez köszönjük Magyaryné Techert Margit rokonságának szíves segítségét; továbbá az NKFIH PD_2016. 121103. sz. projekt támogatását (Papp Barbara posztdoktori ösztöndíja).

© Papp Barbara, 2017

© Sipos Balázs, 2017

Kiadja a Napvilág Kiadó

1054 Budapest

Alkotmány u. 2.

www.napvilagkiado.hu

ISBN 978-963-338-399-5

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő Németh Zsófia

Tipográfia, tördelés és fedél Janković Milán

Nyomás, kötés Séd Nyomda Kft., Szekszárd

Felelős vezető Katona Szilvia

Megjelent 30,4 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001188137

254101

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
I. A NŐTÖRTÉNET KORSZAKAI A 19–20. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON	15
A két háború közötti időszak: a feminizmus apálya, vagy új kihívások és alkalmazkodás?	18
A magyarországi nő történet korszakolása	20
<i>Normatív megközelítés</i>	24
<i>Nem normatív megközelítés</i>	28
<i>Az első világháború utáni helyzet ambivalenciája</i>	32
II. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HATÁSAI	43
Az emancipáció kezdete és a feminizmus „első hulláma”	47
A háborúból a békébe való átmenet kísérletei (1918–1922)	52
Antifeminista fordulat után az emancipáció folytatódik	54
III. A NŐKÉRDÉS ÉS A NŐ(IESSÉG) ÁBRÁZOLÁSAI A HORTHY-KORBAN	59
A nő és a férfi képességei	66
A nőkérdés és a feminizmus lexikonokban	68
A nőkérdés szépirodalmi ábrázolásai: család, tanulás, fizetett munka és konfliktusok	75
<i>Család és háztartás: a neobiedermeier ábrázolás</i>	76
<i>A dolgozó nő és a konfliktusok</i>	80
<i>Erotikus regények és a flapper/vamp alakja</i>	86

IV. NŐOKTATÁS, NŐKÉPZÉS	93	VII. A MAGYAR NŐI SZEMLE	227
A középfokú nőoktatás szabályozása	95	A <i>Szemle</i> nőképe	234
A felsőfokú nőoktatás szabályozása	98	A történelmi-női idő	235
Nők az oktatásban	101	A hivatás kérdése	238
Nők a különböző iskolatípusokban	103	A családi és a magánélet ábrázolása	249
Nők a középfokú iskolákban	105	A <i>Szemle</i> és a művészet	252
Érettségizők, pályaválasztók	110	A szociális munka kérdése	255
Nők a felsőoktatásban	115	A <i>Szemle</i> a politikai életéről	260
		Összegzés	264
V. A DIPLOMÁS DOLGOZÓ NŐK	129		
A női munkavállalás általános tendenciái	131	VIII. EGY DIPLOMÁS NŐ: DR. MAGYARY ZOLTÁNNÉ	
Az elemzés nehézségei	137	DR. TECHERT MARGIT ÉLETE	269
„Szellemi munkás nők”, diplomás nők	138	Indulás	272
A diplomás nők helyzete	146	Hivatás	280
Területi különbségek	152	Útkeresés	284
		Az értelmiségi nő	290
VI. A NŐK NYILVÁNOS AKTIVITÁSAI	159		
A nők politikai szerepvállalása	162	NŐI KÉPESSÉGEK, NŐI CSELEKVÉSEK, NŐI SORSOK	
Női egyesületek	173	(ZÁRSZÓ HELYETT)	299
<i>A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ)</i>	180		
<i>Feministák Egyesülete</i>	182	FORRÁSOK	307
<i>Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete (EUMANE)</i>	184	<i>Levéltári források</i>	307
A női lapok mint a női cselekvés színterei	185	<i>Hivatkozások jegyzéke</i>	309
<i>A progresszió lapjai: a Dolgozó Asszonyok Lapja és A Nő</i>	192	<i>Táblázatok, ábrák jegyzéke</i>	330
<i>Nemzet, anyaság, mai nők</i>	196	<i>Képek forrásjegyzéke</i>	331
<i>Uj Idők: konzervatív női lap?</i>	202		
<i>Az Uj Idők tanácsadó rovata</i>	213	NÉVMUTATÓ	333
<i>Magyar Uriasszonyok Lapja és tanácsadó rovata</i>	216		
Következtetések	225		

ELŐSZÓ

Ha a Horthy-korra gondolunk, jó eséllyel nem az jut eszünkbe, hogy a magyar társadalom milyen mértékben modernizálódott, hanem inkább olyan jelzők, mint a „neobarokk társadalom”, az „urambátyám” világ, a rang- és címkórság. Az időszakról szóló nőtörténeti munkák például jobbra azt hangsúlyozzák, hogy a 20. század első két évtizedében erősödő feminista mozgalom háttérbe szorult, és – részben emiatt, ám a nemzetközi tendenciákkal összhangban – a feminizmus első hullámát valamiféle apály követte: a nők jogai, a nőemancipáció szempontjából visszalépés történt. A társadalmi modernizáció lelassult, esetleg megtorpant.

Ebben a könyvben a modern nők helyzetét, a kor egyik fontos társadalmi kérdését más szemszögből közelítjük meg. Elsősorban azért, mert azokat a nőket állítjuk középpontba, akik sorsukat saját maguk irányították, akik a külső, politikai, gazdasági, kulturális nehézségek ellenére, a lehetőségeket kihasználva, cselekvő személyként tudtak fellépni. Példájuk megvilágítja, hogy a politikai intézmények nem határoztak meg minden cselekvési lehetőséget és alternatívát. E nők helyzetére tehát a politika mellett legalább annyira hatással voltak ők maguk, az, ahogyan alkalmazkodtak az új és új körülményekhez.

Ha ezekről a cselekvő nőkről és nehézségeikről beszélünk, akkor nem csupán arra kell gondolni, hogy ők le tudták győzni a női mivoltukból fakadó hátrányokat, hanem arra is, hogy esetükben egymásra rakódhattak a nemi, vallási és társadalmi hátrányok. A keresztény középosztálybeli férfihoz képest a nem keresztény és/vagy a középosztálybelinél alacsonyabb státuszú nő többszörös akadályokba ütközött (ez az úgynevezett interszekcionalitás, vagyis a hátrányok összekapcsolódásának, összeadódásának kérdése).

Idetartozik, hogy – természetesen – az állami intézmények gyakorlati nem volt egységes, és változott is a korszakban, ahogyan az időszak két meghatározó kultuszminiszterének, Klebelsberg Kunónak és Hóman Bálintnak a felfogása között is volt eltérés.

Ugyanígy evidens, hogy a társadalom se volt egységes a férfi és a nő egyenjogúságának megítélésében. Másodsorban tehát azt hangsúlyozzuk, hogy a női egyenjogúság, vagy talán pontosabban: a modern nő eszméje egyre elfogadottabbá vált a két világháború közötti Magyarországon. Maradtak természetesen olyan társadalmi, kulturális csoportok, amelyek ellenezték, hogy a nő önálló, cselekvő egyén legyen vagy lehessen, ám ellenükre vagy tőlük teljesen függetlenül mégis egyre nagyobb arányban tekintették „normálisnak” (a nemi normákkal összeegyeztethetőnek) a modern nőt. Ezt mutatja többek között, hogy „konzervatív oldalon” is egyre többen tartották elfogadhatónak, természetesnek a modern nő (alkalmanként a bubifrizurás nő) megjelenését olyan színtereken és intézményekben, amelyekben korábban idegenként tekintettek rájuk. Ráadásul a feministák szerepét, akik 1919 előtt a nőemancipáció „motorjai” voltak (és akik mellett már ekkor ott voltak a nőemancipáció konzervatív hívei), a konzervatív világnézetű és egyenlőségpárti nők vették át. Ők – több-kevesebb sikerrel ugyan, de – konszolidálni próbálták az 1918 előtti és 1918. őszi, 1919. őszi eredményeket (és próbálták mérsékelni azokat a veszteségeket, amelyek a nőket érték 1920-tól). A nők továbbtanuláshoz való joga és politikában való részvételének joga volt ez a fontos eredmény, amelynek elérésében a feministáknak döntő szerepük volt (és elsősorban e jogok csorbítása ellen kellett fellépni 1920 után).

A feministák és a nőemancipáció konzervatív hívei tehát 1919-re átformálták a társadalom egy részének a mentalitását. (Ebben a változásban persze szerepe volt a világháborúnak is, amely miatt a nőket „muszáj” volt mobilizálni. Ez az „átformálódási” tendencia – ha lassan is, de – folytatódott a Horthy-korban, amely folyamatban fontos szerep jutott a „modern nő”-t népszerűsítő populáris médiának.) Ha nagyobb perspektívából, hosszabb időtartamot áttekintve vizsgáljuk a nőemancipáció kérdését, akkor jól látszik a folytonosság. Némi túlzással még azt is mondhatni: a Horthy-korban nő történeti szempontból konszolidációs periódus következett, amelynek sajátossága, hogy a dualizmus korához képest előrelépés, az 1918/1919-es állapotokhoz képest visszalépés történt. Ezt a „kompromisszumot” próbálták elfogadtatni és védeni a modern nők és férfiak (legyenek akár konzervatívok, akár liberálisok, akár más világnézet hívei), és innen próbáltak előrelépni.

Kötetünkben ezt a folyamatot bontjuk ki részletesen, illetve árnyaljuk. Utóbbi indokolt is, hiszen nem arról van szó, hogy a nők a férfiakkal azonos jogokat szereztek. A fent említett konszolidáció ebben az esetben nem egyensúlyi állapot volt, mivel az érintettek nem úgy látták: jogos igényeiket kielégítették, lehetőségeik biztosítva vannak. A nőket továbbra is hátrányos

módon megkülönböztették. Így a konszolidáció inkább apró lépéseket jelentett, relatív győzelmeket és vereségeket, kis „hódításokat”. Ilyen kis győzelemre példa a piarista szerzetes, később államtitkár, országgyűlési képviselő, felsőházi tag Kornis Gyula „pálfordulása”. 1925-ben még tanulmányt publikált arról, hogy a női nem tulajdonságaival összeegyeztethetetlen az értelmiségi pálya, ám 1941-ben már meleg szavakkal támogatta Magyary Zoltánné Techert Margit egyetemi magántanári pályázatát.

A lassú társadalmi modernizálódás tehát az egyik nagy téma, amelyen belül a modern, diplomás nők helyzetét vizsgáljuk. A kötet címének is választott „modern, diplomás nő” meghatározás némi magyarázatot igényel. Első látásra önisméltásnak tűnhet, hiszen minden diplomás nő egyben modern nő is volt, példája az individualizálódásnak. Fordítva azonban koránt sincs így, mert nem minden modern nő volt diplomás. A diplomás nők tehát a modern nők nagyobb csoportjához tartoztak. Továbbá: a Horthy-korban a diplomás, azaz egyetemet, főiskolát végzett nőket a tanult nők nagyobb csoportjába is sorolták, és úgy vélték, hogy idetartoznak rajtuk kívül az érettségizett, nem diplomával, hanem valamilyen oklevéllel rendelkező nők is. Ők, ha fizetett munkát végeztek, a statisztikákban egyaránt a szellemi munkások között szerepeltek, és bizonyos helyzetekben (így például az úgynevezett szabadfoglalkozásúak között) nem is volt könnyű a munkavégzés tulajdonságai alapján különbséget tenni az egyetemi végzettséggel rendelkező és nem rendelkező szellemi munkás nők között. A másik nagyobb csoport tehát, amelyhez a diplomás nők tartoztak, a tanult és szellemi munkát végző nőké.

A diplomás nők csoportja ugyan könnyen azonosítható (a diploma miatt), de nem könnyű megragadni a fentebb említett társadalmi csoportokhoz fűződő kapcsolataiban. Éppen ezért munkánkban egyszerre igyekszünk bemutatni szorosban a diplomás nők helyzetét a Horthy-korban, illetve elhelyezni a tágabb társadalmi környezetben. Ez a törekvésünk határozza meg kötetünk felépítését. Először a magyarországi nő történet hosszabb távú, hosszabb időtartamú folyamatait próbáljuk meg felrajzolni. Ezt követően részletesen elemezzük a tanult nők és a női képességek korabeli ábrázolásait (annál is inkább, mert azok a felsőoktatásba való belépés szándékát is befolyásolhatták). A diplomás nőket az érettségizett leányokkal, a fizetett munkát végző nőket pedig a dolgozó nőkkel közösen mutatjuk be, az egyetemet és főiskolát végzett nők tevékenységét (egyesületét, lapját) pedig általában a tanult nők nyilvános aktivitásainak keretében értelmezzük. Ezek a kontextusok adnak igazán jelentést mindannak, amit a diplomás nők tettek vagy nem tettek.

Munkánk két kulcsfogalma a hibriditás és az ambivalencia. A Horthy-kor nő történeti szempontból igen ambivalens időszak volt. Ezt a periódust nem lehet fekete-fehér módon ábrázolni, hanem árnyaltan, az átmeneteket, átmeneti típusokat hangsúlyosan elemelve. Ezért is (illetve azért, mert a korszakban megnőtt a jelentőségük) fordítunk a szakirodalomban talán szokásosnál több figyelmet a konzervatív irányzatokra, amelyeknek modern és tradicionális oldalait egyaránt megmutatjuk. Ezt a „modern konzervatív” irányt szokás újabban „hibrid”-nek nevezni, amely a két „tisztá” felfogás, a feminista progresszív és az antifeminista konzervatív egyfajta keveredésének, kereszteződésének tekinthető. Ebből a meghatározásból kihallható egy ki nem mondott értékítélet, miszerint a „tisztá” felfogás a „normális” és szokászerű, míg a „keveredés” nem az. Mi ezt vitatjuk. Munkánkban azonban az erről szóló vitát mellőzzük, és a hibriditást mint hasznos, a megértést segítő fogalmat használjuk majd.

Közös munkánk létrejöttében szerepet játszott, hogy Magyarország nő története a sok kutatómunka ellenére jobbra feltáratlan. Hiányoznak a nagy, korszakokat összefoglaló, modern művek (csak egyes témákról készültek ilyenek), és ami fontosabb: az eddigi eredmények kevésbé épültek be a nemzeti történetírásba. Hiába kísérelték meg néhányan a 20. századi nő történet nagy elbeszélését (narratíváját) megformálni, az ilyen irányú törekvések dacára nem alakult ki nő történeti kánon. Egy-egy téma kapcsán hiányoznak a hivatkozási alapok, a közös tudás, amire elegendő lenne csak utalnunk. E „közös tudás” hiánya tulajdonképpen meglepő, ha az eddig elvégzett számos kutatásra gondolunk, például Nagyné Szegvári Katalin, Ladányi Andor, Vámos Éva, Palasik Mária, Pető Andrea, Gyáni Gábor, Acsády Judit, Szapor Judit, Kéri Katalin, Kádár Judit, Nagy Beáta, Sárai Szabó Katalin, Karády Viktor, Fábri Anna munkáira. Ugyanakkor mégsem az, hiszen tisztában vagyunk vele, hogy a nők története ma sem tartozik a történetírás fősodrához. Utóbbi az egyik oka a nő történet fehér foltjainak, annak tehát, hogy e téren alapkutatások hiányoznak. Emiatt bizonyos témák kapcsán mi is csupán a felmerülő kérdéseket említjük.

Célunk kettős: alaposabban tárgyalni a diplomás nők történetét, társadalmi, politikai, kulturális helyzetét a Horthy-korban, illetve bemutatni azt a társadalmi, politikai, kulturális környezetet, pontosabban: nő történeti kontextust, amely életüket, lehetőségeiket meghatározta. Általános képet is próbálunk adni a Horthy-korról, mégpedig nő történeti szempontból. Viszont vannak szép számmal olyan kérdések, amelyekkel nem foglalkozunk. Ilyen mondjuk a nem Magyarországon diplomázott nők helyzete, vagy a magyarországi nőszerzők nemzetközi kapcsolatrendszere. Nem mu-

tatunk tehát be minden olyan tényezőt, amely a diplomás nők helyzetét befolyásolta. Részletesebben tárgyaljuk az oktatás, a média dimenzióját, de nem érintjük például a szociálpolitikáét, a nyugdíjbiztosítás hatását a diplomás nőkre és döntéseikre. Foglalkozunk a diplomás/szellemi munkás nők cselekvési tereivel, így a női politizálással, bizonyos nőszerzőkkel és női szakmai szervezetekkel, női lapokkal, de közel sem az összessel. Csak érintjük az életmód és az urbanizáció kérdését. A tágabb kontextusok közül nem tárgyaljuk külön a vesztes világháború és Trianon hatását, de többször is előkerül mint a megértéshez szükséges és alapvető tényező. Nem tárgyaljuk külön a férfiideál és a pártsházasság kérdését se, de utóbbi előkerül Techert Margit élete kapcsán, ahogy másutt (is) írunk a férfi-nő viszony változásáról – amely változás egyik fontos oka pontosan a szellemi egyenrangúság olyan bizonyítéka, mint a nők javuló iskolázottsága. Ezek az egyenlenségek, hiányok lehetőségeinkkel, az egyes témák eltérő forrásadottságaival, szakirodalmi feldolgozottságával függenek össze.

Végezetül munkánk születéséről kell szólnunk. Mind a ketten viszonylag hosszabb (de eltérő) ideje foglalkozunk nő történettel. Mivel olvastuk egymás írásait, egy nő történeti konferencia szünetében arról kezdtünk beszélgetni, hogy közösen kellene könyvet írunk a diplomás nők helyzetéről a Horthy-korban. E beszélgetés nyomán, korábbi munkáinkat is felhasználva, készült el ez a szöveg. Ennek első változatához a Politikatörténeti Intézetben rendezett vita résztvevői, Szívós Erika, Balázs Eszter, Zalai Katalin, Kaba Eszter, Varga Lajos, Ignác Károly, Egry Gábor, Csunderlik Péter, valamint Fábri Anna fűzött észrevételeket, amelyeket ezúton is köszönünk, és próbáltunk mind megfogadni. Munkánk természetesen saját elgondolásainkat tükrözi.

I.

A NŐTÖRTÉNET KORSZAKAI
A 19–20. SZÁZADI
MAGYARORSZÁGON

A nőtörténettel átfogó igénnyel foglalkozó munkák többnyire egyetértenek abban, hogy Európában a feminizmus első hulláma – amely a nők politikai, oktatási és munkavállalási jogainak kivívását célozta – a 19. század végén indult, és valamikor az első világháború körül/után ért véget. Éppen azért ért véget, mert az említett jogokat többé-kevésbé sikerült megszerezni, és ez a siker valamiféle átmeneti zavart, cél nélküli állapotot okozott, a feminista mozgalom meggyengülését eredményezte. Emellett a második korszakot a „feminizmus apályának” szokás hívni. Ezt követte az 1960-as években, jelentős mértékben Simon de Beauvoir 1949-es, „A második nem” című műve hatására és annak filozófiai programja által meghatározva, a feminizmus második hulláma.¹

Leegyszerűsítve így néz ki a nyugati világ 20. századi nőtörténetének, olykor feminizmustörténetének bevett korszakolása. Ebbe a felosztásba a magyarországi nőtörténet könnyen beilleszthetőnek tűnik. A századforduló idején a feminista mozgalom itt is erős volt, és ha meg nem is változtatta a nőies, a nőiesség és a nőideál jelentését, de jelentősen módosította, még pontosabban több újféle nőtypust kínált fel mint választható lehetőséget. 1918 végén a nők egy része választójogot kapott, és minden egyetem minden szakja megnyílt előttük (nőhallgatók már 1896-tól megjelentek az egyetemeken, de nem tanulhattak mindent).

A két világháború közötti időszakban Magyarországon egy konzervatív autoriter politikai rendszer létezett: ekkor a nők 1918-ban garantált politikai és oktatási jogait korlátozták, és a feminista mozgalmat háttérbe szorították.

¹ SOHN, 1994. 118.

Normafa, az öreg bükk maradványa 1900-ban: a nők előtt a századfordulóig elzárták az egyetemeket, mert úgy vélték, hogy a férfiakhoz (az „emberekhez”) képest kiskorúak, szellemileg kevésbé fejlettek.

A két háború közötti időszak: a feminizmus apálya, vagy új kihívások és alkalmazkodás?

Újabban többen is kísérletet tettek arra, hogy a nyugati világ nő történetének fent említett korszakolását átértékeljék. Maureen Moynagh és Nancy Forestell például úgy vélik, hogy önmagában a „hullám” fogalma, illetve annak használata is problematikus, mivel szerintük a kezdet és befejezés meghatározása sem egyértelmű. Úgy fogalmazzuk: a feminista történelemszektől eltérően egyre több kutató látja fontosnak a folyamatosságot és az átalakulást, akik azt hangsúlyozzák, hogy „valójában még a leginkább megalapozott kronológia is figyelmen kívül hagyja bizonyos női csoportok folyamatos aktivitását”.²

Maria DiCenzo egyik 2015-ös előadásában úgy fogalmazott, hogy ha a két világháború közötti időszakot valamiféle „hanyatlásnak”, az „otthoni élethez való visszatérésként” írjuk le, vagy esetleg azt hangsúlyozzuk csak,

² MOYNAGH, 2012.

hogy a nőmozgalom ekkor „nem működött”, akkor semmibe vesszük mindazt, amit a nők tettek. Figyelmen kívül hagyjuk azt a változást, hogy a korábbi időszak szüfrazsettkampányai, „akcionista mobilizálása” után egyfajta „konszenzusépítés” zajlott: a korábban, azaz a századfordulón még jelentős mértékben elutasított programok, követelések mögé próbáltak konszenzust építeni, támogatást szerezni. Maria DiCenzo úgy fogalmazott: „a két világháború között a feminista diskurzus pluralizálódott és diverzifikálódott. A háború után nem lett újra aktív a feminizmus; a háború új problémákat generált és bonyolultabbá tette a régiakat. Nemzeti szinten a demobilizáció (a leszerelés) intenzívvé tette a munkaerő-piaci versenyt a nők és a férfiak között, és a munkavégzéssel kapcsolatos, valamint a jóléti témákról jelentős nyilvános vitákat eredményezett.”³

A két háború közötti időszak helyét Magyarország nő történetében is át kellene értékelni, hiszen ezt a periódust is jellemezték a nyilvános női aktivitások, amelyek részben új kihívásokra adott válaszok voltak, és jellemezte valamiféle konszenzusépítés. Ilyen kihívás volt például az első világháború mint az első totális háború utáni helyzet. Ez a háború visszavonhatatlanul módosította a férfi–nő viszonyt, a nők társadalmi helyzetét. Egyrészt átformálta az úgynevezett hátsófront (a hátország) társadalmi viszonyait, másrészt a háborúból a békébe való átmenet alatt és után sokakat foglalkoztatott ennek az új férfi–nő viszonyoknak a kérdése, illetve továbbélésének lehetősége. A szakirodalomban az 1914 és 1918 között évekre vonatkoztatva jelenik meg a nők *mobilizálásának* fogalma, míg a háború utáni idők folyamatait a *demobilizálás* vagy *kontroll* kifejezésekkel írják le. Előbbi a nők fokozódó aktivitását jelenti a hátsó fronton (a katonának állt férfiak pótlása a nyilvános térben, így a munkahelyeken is), utóbbi pedig azt a politikát, amely a nőket újra *társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai passzivitásra* próbálta kényszeríteni. Ám létezik egy harmadik fogalom, a *remobilizálás*, amely azt a jelenséget írja le, ahogyan a nők háború alatti aktivitásukat a háború utáni helyzetben is fenn kívánták tartani (vagy tartották), csak más formában, a béke viszonyai között. A két világháború közötti Magyarországon is érvényesült a remobilizáció, hiszen a nők alkalmazkodtak az új problémákhoz, az új konszenzusokhoz, az új erőviszonyokhoz és az új szereplőkhöz – azaz ebben az időszakban nem beszélhetünk női passzivitásról. Az, hogy a különféle kormányok bizonyos szereplőit, illetve részben egyes nem állami intézmények is erőltették a demobilizálást és a kontroll kiterjesztését, a nőszervezetek és az aktív nők részéről új taktikákat eredmé-

³ DICENZO, 2015.

nyezett. Az aktivitást és változást a legjobban akkor tudjuk megragadni, ha azt vizsgáljuk: miként formálták a szereplők a nőies, a nőiesség és az ideális nő(i) jelentését. Vajon a feminista mozgalom és eszme meggyengülése és a konzervatív autoriter rendszer megjelenése tényleg a tradicionális női szerepek, nőiességfelfogás és férfi-nő viszony megerősödését eredményezte?

A válasz érdekében mindenekelőtt a magyarországi nő történet periodizációjának kérdésére kell kitérni. A bevett politikatörténeti megközelítés helyett írásunkban egy kultúrtörténeti megközelítést használunk. Módszerként pedig az egyénekre is fókuszáló, individualista leírást választjuk a politikai szervezetekre koncentráló, institucionalista történetírás helyett.

Ez egyrészt azt jelenti, hogy a politika és a kultúra fogalmát közelítjük egymáshoz. Elfogadjuk azt a felfogást, miszerint a politikai viszonyok alapja a „mi” és az „ők” közötti megkülönböztetés: minél nagyobbnak tartják a résztvevők a különbséget (ami leginkább kulturális jellegű), vagy minél veszélyesebbnek a másikat, annál inkább politikai jellegű a viszonyuk.⁴ Az, hogy melyik csoport lesz „másik csoport” (vagy „külső csoport”), és hogy kik lesznek a „mi csoport” (vagy a „belső csoport”) részei,⁵ leginkább kulturális konvenciók, szabályok alapján dől el, abban az értelemben, hogy csak kivételesen valódi veszély, fenyegetettség az alapja. Esetünkben a kérdés pontosan az volt, hogy *lehet-e a modern nő a „mi csoport” része, vagy a veszélyes „másik” marad.*

Másrészt azt hangsúlyozzuk, hogy az egyének az intézményi-társadalmi struktúrákhoz alkalmazkodva, de nem teljesen (azaz nem 100%-ig) azok által meghatározva van és volt lehetősége a cselekvésre (kivéve a szélsőséges helyzeteket). Ennek a kötetnek a szereplői (a diplomás nők) olyan lelki és szellemi képességekkel rendelkeztek, amelyek társadalmi, kulturális és szociálpszichológiai helyzetükben lehetővé tették, hogy elérjék, de legalább megközelítsék az általuk kiválasztott pozíciót.

A magyarországi nő történet korszakolása

A történetírásban a periodizáció kérdése központi jelentőségű, ugyanis segítségével, az önálló korszakok megtalálásával közelebb juthatunk a történeti folyamatok, események megértéséhez és magyarázatához is. A periodizáció ugyanakkor nehéz feladat: könnyen abba a hibába eshetünk például,

⁴ SCHMITT, 2002. 5–102.

⁵ BERNASCONI, 2000. 179–180.

hogy figyelmen kívül hagyva fontos változásokat vagy szempontokat rosszul rajzoljuk fel egy folyamat elejét és végét – vagy figyelmen kívül hagyjuk a folyamatosságát.

A nő történet szokásos korszakolása alapvetően politikatörténeti jellegű: egyrészt a fontos politikatörténeti eseményekhez kötődik, másrészt a női politizálás, ezen belül a feminista mozgalmak, szervezetek történetét követi. Ez utóbbival függ össze (vagy ezzel is összefügg), hogy a nő történetnek létezik egy normatívnak nevezhető irányzata, amely a nemek közötti egyenlőség kívánatos célja felől nézve és a feminista társadalomtudományi elméletek alapján írja le és értelmezi a nők (politika)történetét. Természetesen legitim felfogásról van szó, hiszen a társadalomtudományokban általában léteznek úgynevezett normatív elméletek. A médiatudományon belül erre jó példa az, amely a demokratikus politikai rendszer feltételeként tekint a médiára, a médiarendszerre, és többek között azt vizsgálja: milyennek *kel-lene lennie* a demokratikus újságírásnak.⁶

Az úgynevezett „előíró” megközelítésekre épülő munkák a feminizmus- vagy nő történetben termékenynek bizonyulhatnak. A továbbiakban egy ilyen írásból, Szapor Judit egyik munkájából⁷ kiindulva fejtjük ki a mi megközelítésünket. Azért ezt a módszert választottuk, mert előbbi alapja lehet egy nagy elbeszélésnek, amelynek alternatíváját szeretnénk nyújtani.

A mű érdekessége, hogy egyszerre hasonlít és tér el a szerző Pető Andrával közös és korábbi tanulmányától. Utóbbi ugyanis – noha szemléletében rokon a kiválasztott szöveggel – világosan megmutatja, hogy mi a viszonyítási alap, és rámutat más, a szerzőpárosétól eltérő történeti elbeszélések normativitására, társadalomfilozófiai előfeltevéseire.⁸ (Természetesen mi is különféle előfeltevésekkel dolgozunk. Módszertani szempontból annak számít az egyén cselekvőségének, cselekvőképességének a hangsúlyozása, illetve más szempontból a modernitás és a nőemancipáció összekapcsolása, amiről a „Nem normatív megközelítés” című fejezetben írunk részletesebben.)

Szapor Judit tanulmánya szerint a magyarországi nő történet klasszikus és tipikus korszakolása így fest:

1. Az első korszak a 18. század végétől 1867-ig, a kiegyezésig tartott. (Ez a feminista mozgalom szempontjából előtörténet.)

2. A következő korszak (1867–1896) a nőemancipáció intézményeinek

⁶ Lásd például CHRISTIANS, 2009.

⁷ SZAPOR, 2007. 129–144.

⁸ PETŐ–SZAPOR, 2004.

(női egyletek, folyóiratok) megjelenésének kora, a nők kulturális jogai elérésének évei.

3. A „feminizmus első hullámának” időszaka 1896-ban indult, mert ettől kezdve a felsőoktatást részlegesen megnyitották a nők előtt. Ez a korszak 1918/1919-ig, az egyetemek teljes megnyitásáig és a választójog megadásáig tart.

4. A hanyatlás időszaka 1919 és 1945 között.

A fenti felosztás indokai a következők. Az 1896–1945 közötti magyar feministák saját teleologikus leírása szerint a női emancipációs követelések egymásra épülnek, és hierarchikusan a mind fontosabb felé tartanak. Ez a „fejlődés” tehát a kulturális és oktatási jogoktól indul, és a szakmai, munkavállalási jogokon keresztül a legfontosabb női jogig, a politikai jogokig tart.

Szapor Judit új szempontok alapján új javaslatot tesz a magyarországi „női politizálás”(!) korszakolására. Szerinte figyelembe kell venni a politikatörténeti „fordulópontokat” (1867, 1914 stb.), a „társadalomtörténeti trendeket” (ezek a modernizációban és a foglalkoztatásban jelentkeznek), az emancipációs, oktatási, politikai jogok változását, valamint a nők szervezett politizálásának „mérőkövetit”.

Nyilvánvaló, hogy a szokásos periodizációhoz képest komoly változást hozhatna, ha a korábbi, csak a női jogok változását és a feminista nőmozgalom helyzetét számba vevő leírás helyett egy differenciáltabb modellre térnénk át. Az új szempontok bevezetése mégsem eredményez radikális változást, mivel a négy időszak, amely Szapor szerint valamilyen egységet alkot, a következők:

1. a kezdetektől egészen 1896-ig,
2. 1896–1904 (utóbbi a Feministák Egyesületének alapítási éve),
3. 1904–1918,
4. 1919–1945.

Érdekes módon a szerző tanulmánya nagyobb részében eltér saját periodizációjától, és valójában a következő korszakolást követi:

1. a kezdetektől 1896-ig,
2. 1896-tól 1914-ig (ennek neve „A magyarországi feminizmus aranykora”),
3. 1914–1919,
4. 1919–1945 (az utolsó korszakot tárgyaló fejezet címe ez: „Nők a politikai életben a két világháború között”).

Mivel egyrészt van egy új, javasolt korszakolás (ezt tekintjük 2/a-nak), másrészt egy tanulmányban is használt periodizáció (ez a 2/b), ezt az utóbbi két megoldást egyszerre mutatjuk be.

Megjegyzendő, hogy a tanulmányban használt, de nem definiált „nőtörténet” és a „női politizálás története” nem ugyanazt jelenti, hiszen a nő történet tágabb kategória, mint a női politizálás története (ami viszont tágabb, mint a feminizmus története). Ugyanakkor Szapor hangsúlyozza, hogy a női politizálás történetének leírásához társadalomtörténeti szempontokat is figyelembe kell venni. Az is fontos, hogy társadalomtörténeti trendeket említ, ami egyrészt a hosszú időtartamú, strukturális változásokra utal, másrészt külön említi a modernizációt, ami a tisztán társadalomtörténeti szemponttól a kultúrtörténeti szempontok irányába történő elmozdulásra utal. Azaz ennek a kettőnek az említése a periodizáció politikatörténeti szempontjának a gyengítését ígéri. Emiatt az első (a szokásos) és a 2/a, 2/b korszakolás eltérhet egymástól.

A 2/a-ban feltűnő különbség a szokásos korszakoláshoz képest az a feltetelezés, hogy a Feministák Egyesületének megalakulása, 1904 a magyarországi nő történet vagy „női politizálás” új korszakának kezdete. Érdekes viszont, hogy nem szerepel az ugyanebben az évben létrejött Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége, amelynek vezetői közé tartozott például a női választójogot is kívívni akaró gróf Apponyi Albertné (egy miniszter felesége) és a keresztényszocialista Giesswein Sándor kanonok, 1905-től országgyűlési képviselő (utóbb a Feministák Egyesületének választmányi tagja). Ez a szervezet (amely az International Council of Women magyarországi osztályaként alakult meg) egyszerre volt konzervatív és a nőemancipáció híve, azaz a már említett hibriditás jellemezte.

A 2/b korszakolásban 1914–1918 önálló korszak, amit indokolnak a mind „látványosabb” nyilvános női aktivitások:

- A nők helyettesítik a férfiakat a munkahelyeken és az oktatásban (mindkettő sok új lehetőséget jelentett a nőknek).
- A fizetett munkavállalással összefüggésben a nők nagyobb számban jelennek meg a szakszervezeti, azaz a politikailag „öntudatos” dolgozók között (1913-ban kb. hatezer, 1918-ban 131 ezer női szakszervezeti tag volt Magyarországon).⁹
- Felélénkült a választójogi mozgalom, és amikor a nők elérik a választójogot 1918 végén, bekapcsolódnak a pártpolitikába és a választási küzdelembe is.

Az összes eddig említett periodizációban közös, hogy a két háború közötti időszakot visszalépésnek tekinti, ami 1919-ben kezdődik, pontosabban 1919 augusztusában, az „ellenforradalom” pár hónapos regnálásával.

⁹ SIPOS, 1999. 510.

Ezeket a hónapokat pedig az 1920-ban induló autoriter politikai rendszer előkészítéseként szokás értelmezni. Jellemzője a feministák emigrációba kényszerítése és perifériára szorítása, illetve a női jogok említett korlátozása (a női választójog korlátozása 1922-ben és 1938-ban, illetve 1920 őszén a továbbtanulás jogának korlátozása, amit egyféle „húzd meg, ereszd meg” politika, azaz a kizárás és az enyhítés váltogatása követett a felsőoktatásban).

Normatív megközelítés

E három periodizáció (1, 2/a, 2/b) olyan nő történeti leírásokat eredményez és feltételez, amelyekben a politizálás minden másnál magasabb rendű tevékenység, és azon belül is a legfontosabb a feminista mozgalom helyzete (különösen igaz ez a 2/a periodizációban). Ebből is következik, hogy a nő történetben és a női politizálás történetében a nők többsége passzív szereplőnek tűnik, akiket részben az önálló és megszemélyesített „hatalom”, részben a feminista mozgalom irányít. Másként fogalmazva meg ugyanezt: csak a feministák és a hatalom volt önálló cselekvő, a nők többsége vagy kettőjük valamelyikét követte, vagy passzív volt.¹⁰

Normatív megközelítésről beszélhetünk, ha az hierarchikus viszonyt állít fel a szereplők között (pl. a Feministák Egyesülete és a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége között), és a leírt cselekvések (kulturális, oktatási és politikai jogokért való küzdelem) között is.¹¹ Ez adódik az elbeszélés teleologikusságából, amely legfőbb célnak az önálló női politizálás sikerét tartja. Szapor írásában ráadásul egyfajta számonkérő attitűddel konkrét „előírásokat”, normákat is felvet, amelyeket követniük kellett (volna) az egykori szereplőknek. A feministáknak például három dolgot vet a szemére.

1. A választójog elérése érdekében „hajlandónak mutatkoztak *lepaktálni* a konzervatívokkal”¹² azért, hogy elérjék: a megfelelő műveltségű és vagyónú nők választhassanak (és ne minden nő).

¹⁰ Annak ellenére így látjuk, hogy Szapor tanulmánya historiográfiai részében ezt írja: a nemek politikai és magánéleti, „egyre inkább megszilárduló elkülönítését a ’köz-’ vagy a ’magánszféra’ ellentétpárjával” leíró irányzat „sikeresen lazította fel a megelőző, szűken értelmezett politika- és intézménytörténeti megközelítést, és mutatott rá a női aktivitás (*agency*) alternatíváira, lehetséges színtereire és formáira a családi élet és az ahhoz kötődő funkciók, így a jótékonyági és vallási alapon szerveződő nőszervezetek keretein belül” SZAPOR, 2007. 132.

¹¹ Szapor Judit ugyan deklarálja, hogy nem lehet hierarchikus viszonyt megállapítani, hiszen változik, hogy mikor mi a fontos és elérhető cél – ennek ellenére így vélekedünk.

¹² SZAPOR, 2007. 137. (Kiemelés tőlünk.)

Ez az állítás (a „lepaktálás” miatti felelősségre vonáson túl) azért érdekes, mert eszerint a feministák iskolázott középosztálybeliek voltak, akik elfogadhatónak találták a liberális demokrata párti Vázsonyi Vilmos (és nem annyira a konzervatívok) választójogi reformtervét, mivel az nekik, azaz az iskolázott középosztálybeli nőknek biztosította volna a választójogot. Azaz – szögezhetjük le – a Feministák Egyesülete nem állt „párt- és osztályérdekek” felett. (Erre később visszatérünk.)

Szapor Judit és Pető Andrea már említett közös tanulmányában ezt az eseményt nagyon hasonlóan értelmezik, ám ott, az árnyalt megfogalmazás, azaz a „mérce” meghatározása miatt másfajta normatív megközelítésről beszélhetünk (tudniillik felemlégetik, hogy a Feministák Egyesülete korábbi álláspontjához képest beszélhetünk opportunizmusról). Ez egyúttal azt is jelzi, hogy olykor a normatív nő történeti munkák között milyen elenyészőek a különbségek.¹³

2. A feministák továbbá azt a hibát is „elkövették”, hogy a választójogért folyó diskurzusban „nemzeti sajátosságokra apelláló szlogeneket” használtak, és arra hivatkoztak, hogy „a magyar történelem rendi hagyományai” illeszkedne a nők választójogának megadása. A „normasértés” ebben az esetben az, hogy „elfeledkeztek” róla: egy nemzetek feletti mozgalomhoz tartoznak, és nemzeti érveket használtak. Ráadásul ezt teljesen értelmetlenül tették (még mindig Szapor Judit gondolatmenetét követjük), hiszen 1919 után a konzervatív autoriter rendszerben mégis nemzetietlennek, nemzetellenesnek bélyegezték a feministákat.

A nemzeti értelmezési keret használatának kapcsán egy igen fontos módszertani kérdésről van szó. Itt az a feltételezés köszön vissza (tudniillik Szapor Judit így *mutatja*), miszerint a politikában mindenki azt mondja, amit gondol, és azt gondolja, amit mond, és érveit is inkább saját elveihez igazítja, mint környezete elvárásaihoz (másként fogalmazva: környezetére tekintet nélkül fejt ki véleményét). Ezzel szemben azt hangsúlyoznánk, hogy ebben a konkrét esetben is inkább arról van szó, hogy a feministák céljaik elérése érdekében olyan érveket használtak fel, amely érvek legitimnek számítottak a feminizmus ellenfelei szemében is. Mint köztudott, a feministákat és általában a női jogokért „harcolókat” a konzervatívok és a jobboldali radikálisok egyes csoportjai Európában mindenütt azzal vádolták, hogy nemzetietlenek.

¹³ Így fogalmaznak: „1912-ben a Feministák Egyesülete, meghajolva az addig általuk is elítélt opportunus reálpolitika kényszerítő ereje előtt, elfogadta a női választójog oktatási és jövedelmi cenzushoz kötését, hirtelen támogatókra találva a konzervatív oldalon, miközben természetes szövetségeseik, a szociáldemokraták és a polgári radikálisok lassan átcsúsztak a legfőbb ellenség szerepébe.” PETŐ–SZAPOR, 2004. 147–148.

Ennek az volt az oka, hogy ha sikerült vagy sikerült volna erről meggyőzni a többséget, akkor a feministák kikerültek (vagy kikerültek volna) a legitim módon választható nézetek képviselői közül. Erre pedig egy logikus válasz adódott: a nemzeti hagyományok felhasználása a női jogokért folyó politikai vitákban. Amint Pető Andrea is hangsúlyozza, *a női jogok csak akkor elfogadják, sőt a politikában csak akkor láthatók az erre irányuló követelések, ha nemzeti értelmezési keretbe (frame) illesztik azokat.*¹⁴ Összefoglalva: szerintünk nem a feministák nacionalista „fordulatáról” volt szó, amikor ők a nemzeti sajátosságokkal érveltek. Hanem vagy a nemzeti értelmezési keret használatáról legitimációs, taktikai okok miatt, vagy arról az egyszerű kulturális meghatározottságról, hogy ez a történet Magyarországon játszódott. Utóbbi szempontot különösen fontos szem előtt tartani akkor, amikor a soknemzetiségű Magyarország a trianoni békeszerződés következményeként megszűnik, és jelentős magyar kisebbségek kerülnek a szomszédos államokba.

3. A nőtörténet/női politizálás történetének normatív leírása szerint még egy olyan norma létezett, amelynek – a tárgyalt értelmezés szerint – a magyarországi feministák nem tudtak megfelelni. A normatív megközelítés szerint a Feministák Egyesülete a „párt- és osztályérdekek” felett állt (erről az első pontnál láttuk, hogy nem igaz), de az egyesület tagsága 1918/1919 fordulójára után mégis pártokhoz csatlakozott (például néhányan létrehozták a Jászi-féle Polgári Radikális Párt nőcsoportját), azaz nem az „elvi női politizálást” választotta. Idézzük: az Egyesület vezetőségének törekvései ellenére *„vezető gárdájuk és tagságuk elhagyta a süllyedő hajót, s a kommunistáktól a szerveződő ellenforradalmár pártokig a nyílt párt- és osztálypolitika mellett voksolt.”*¹⁵

Itt újabb norma számonkérését érhetjük tetten. Azzal, hogy a választójog kivívása után a feministák „férfi” pártokhoz csatlakoztak, az a „probléma”, hogy a feministák rendszerszerű összefüggést láttak (az oktatástól kezdve a mindennapi munkamegosztásig bezárólag) a különféle területeken jelentkező női hátrányok között, a pártokban mégis elfogadták a másodrendű szerepet. Más módon fogalmazva: a nők másodrendűek a családon belül és azon kívül, és ezek a hátrányok egymásból következnek. Viszont ha ezek a hátrányok összefüggnek, akkor a férfitársulatokhoz való csatlakozás helytelen, hiszen az behódolás, és az egyenlőtlenség elfogadása egy fontos szférában, aminek az említett összefüggések miatt távolra ható következményei voltak vagy lehettek.

¹⁴ PETŐ, 2003. 63.

¹⁵ SZAPOR, 2007. 142.

Ezzel kapcsolatban természetesen nem az a kérdés, hogy tényleg létezett-e ez az összefüggés a női hátrányok terén, hanem az: megértjük-e a történelmi folyamatokat, ha azok leírása során saját normáinkat kérjük számon a szereplőkön? Szerintünk részben pontosan azért nem tehetünk így, mert a női egyenlőtlenségek valóban összefüggnek. Ha pedig valaki az egyenlőtlenségeknek azt a rendszerét bárhol megbontotta, akkor politikai tevékenységet végzett. Ebből következően a női jótékonyági egyletek szervezése, a nők szellemi vagy akár szexuális egyenjogúságának hirdetése általában szólt a női egyenjogúságról, általában utalt arra. *Tulajdonképpen behelyettesítésről van szó:* ha a populáris kultúrában a női vagy férfi szerzők a nők szexuális egyenlőtlenségét tárgyalták, és a szexuális egyenlőséget propagálták, annak „nagypolitikai” tartalma és következménye is volt, hiszen *önálló cselekvőként ábrázolták a nőt, akinek nem az az egyetlen célja, hogy katonákat szüljön egy következő háború számára.* Ráadásul egy olyan korszakról van szó (a Horthy-korról), amelyben a női szépségideál, a családban betöltött női szerep, a reprodukció, vagy akár a nők dohányzása is politikai kérdés volt. Például azért, mert bizonyos korabeli jobboldali érvelés szerint az amerikai filmek hatására szépségideállá vált vékony nő nem szül eleget, azaz elhanyagolja hazafias kötelességét. Azaz veszélyessé válik a „mi csoportra”.

A nyilvános térben való szereplés (például jótékonykodás), erotikus regények írása ebben a korban ugyanúgy, de nem ugyanolyan politikai tevékenység, mint a törvényhozásban női képviselőként a női jogokért küzdeni, mivel mind a három eset azt bizonyítja, hogy *a nő önálló cselekvő.* Innen nézve a női aktivitások között nem állítható fel hierarchikus viszony, csak akkor, ha feltételezzük, hogy a nők részvétele az intézményes politikai életben és szervezett politizálásuk magasabb rendű tevékenység, mint a nők kulturális egyenlőségéért való küzdelem, ami egyúttal politikai kérdés is, hiszen arra irányul, hogy az aktív nők csoportját a „mi csoport” részeként fogadtassa el. Illetve akkor tételezhetünk fel hierarchikus viszonyt a női cselekvések között, ha úgy véljük: a hagyományos értelemben vett politikai cselekvés megoldást jelent a politika intézményes világán kívül, azaz a másféle szférákban meglévő nő-férfi egyenlőtlenségekre. Ez azonban feltételezés, nem társadalmi szabály. Azért nem általános szabály, mert a politikai jogok megszerzése még a politikai szférán belül sem biztosítja a női egyenlőséget, ha ennek kulturális feltételei hiányoznak.

Nem normatív megközelítés

Mint láttuk, a normatív módszer eredménye egy egységes nőtörténeti narratíva, amely további kutatások számára is értelmezési keretet jelenthet. Az általunk javasolt narratívát Max Weber megértő szociológiája nyomán „megértő nőtörténetírásnak” nevezhetjük, avagy „nem normatív” megközelítésnek. Az alábbiakban pontokba rendezve részletezzük javaslatainkat a megközelítés szempontjaira.

1. A változásokat Szapor Judithhoz hasonlóan a 19–20. század hosszú időtartama keretein belül vizsgáljuk. Am úgy látjuk, hogy bár a világháború, a Tanácsköztársaság és a Trianon miatti megrázkódtatások után (és részben az új politikai erőviszonyok miatt) nem állt helyre az eredeti emancipációs folyamat, de a rendkívüli események és az új körülmények miatti „fejlődési pályát” alapvetően határozta meg a korábbi folyamat.¹⁶ Így látszik, hogy – noha a nőtörténet nem azonos a női politizálás vagy a feministák és a feminizmus történetével – a Feministák Egyesülete, a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége és más liberális, konzervatív, szociáldemokrata és vallási női egyesületek, női szakmai szervezetek miként egészítik ki egymást, miként veszi át egyik funkciót egy másik szervezet. Kirajzolódik, miként veszi át a női egyesületek bizonyos tevékenységét, szerepét például a populáris média, amely jelentősebb mértékben képes formálni a társadalmi normákat.

2. Ez a látens vagy nyílt kooperáció (amely utóbbinak az alapja annak elfogadása, hogy léteznek női jogok és női érdekek) is közrejátszott abban, hogy az elfogadható és a vitatható női normák közötti határ elmosódott. Nem minden esetben volt egyértelmű, hogy a kortársak mit tekintettek határsértésnek. Egyszerűen azért, mert korszakunkban nem voltak állandó és – kulturális-társadalmi szempontból nézve – mindenhol érvényes határok az elfogadható módon és elfogadhatatlan módon nőies között. Ennek két oka volt: egyrészt többféle normarendszer, kulturális rend létezett egymás mellett, és ezeken belül másként értelmezték a nőiességet, férfiaságot, a társadalmi nemi normákat. Másrészt éppen a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének 1904-es alapítása mutatja a hibriditás és hibrid típusok jelenlétét, azaz azt, hogy nem mondhatjuk: létezett „a” konzervatívok számára ez a bizonyos határ, amely a normasértő és a normakövető nőket különválasztotta egymástól. Sőt a szövetség létrejötte pontosan a határok képlékenységét jelzi (ahogy az eddig nem említett, 1908-as alapí-

¹⁶ A hosszú időtartam kérdésére lásd CZOCH-SONKOLY, 1999. 306–312.

tású és önmagát tulajdonképpen „mérsékelt feministának” tartó Magyar Feministák Egyesülete – lásd később). Erre az átjárhatóságra és valamiféle kettős: egyszerre konzervatív és emancipációpárti pozícióra (azaz a hibriditásra) reflektál Sári Szabó Katalin „normakövető emancipáció” fogalma.¹⁷

Ezen a ponton kijelenthetjük, hogy a norma- vagy határsértés jelenségéhez képest (erre használatos a szakirodalomban a transzgresszió fogalma) nem másodrendű az a jelenség, hogy a cselekvő egyének – látszólag talán – többféle normát követtek (hibriditás), vagy többféle „tisza” normarendszer által meghatározott környezetben éltek. Ebből következik, hogy csak a konkrét társadalmi szituáció vizsgálata után tudjuk eldönteni: adott múltbeli szereplőt, modern nőt (inkább) határsértőnek tartották-e.

3. A fentiekre alapozzuk azt a javaslatunkat, hogy a nőtörténetírás alapja ne a normativitás, hanem a racionális cselekvés modellje legyen. Vizsgálatunk arra irányul, vajon a szereplők racionálisan cselekedtek-e, azaz felismerték-e érdekeiket, és ennek megfelelően hozták-e meg döntéseiket.¹⁸ Látták-e, hogy milyen problémákat kell megoldaniuk, és a felmerülő új problémáknak megfelelően kommunikáltak-e?

E miatt a megközelítés miatt a feminista mozgalmon kívül más női mozgalmak tevékenységét is tárgyalni kell (azaz ne egyetlen norma legyen a szempont). Ezt egyrészt némely mozgalmak és intézmények hibrid jellege indokolja. Másrészt az (és ez a fontosabb), hogy ha egy nőtörténeti korszakot általában jellemzünk, akkor a *vizsgálat alapegysége* nem egy kitüntetett mozgalom, irányzat (pl. a feminizmus) kell hogy legyen, hanem *a nők mint kisebbségi csoport*. A kisebbségi alatt ebben az esetben nem a számaránybeli, statisztikai kisebbséget értjük, hiszen Magyarországon több nő élt, mint férfi, és a nőtöbbség az első világháború után tovább erősödött. Hanem olyan kisebbséget, amelynek kevesebb joga volt, mint a többségnek.

A női kisebbségi csoport nagyon különböző helyzetű társadalmi alcsoportokból áll: pl. a falun élő női napszámosok, a nagyvárosban élő és iparos férjük mellett fizetés nélkül dolgozó feleségek, a dolgozó vagy háztartási munkát végző középosztálybeli nők másként szembesültek a nemi egyenlőtlenségekkel. Ennek oka a már említett interszekcionalitás (a nemi és másféle hátrányok egymásra rakódása), és az, hogy eltérő kulturális viszonyok között, eltérő társadalmi időkben éltek. Az ennyire eltérő helyzetű női alcsoportok közül a nőtörténeti publikációk leginkább a középosztálybeli

¹⁷ SÁRI SZABÓ, 2014. 85–101. – Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a „normakövető emancipáció” mellett természetesen létezett az emancipáció normakövető elutasítása is – tudniillik a tradicionális nemi szerepeket normának tartók felfogása.

¹⁸ ELSTER, 1997. 30–37.

nők alcsoportjára fókuszálnak. Ennek oka, hogy ők termelték a legtöbb írásos forrást, azaz leginkább ők lettek láthatók a történész számára is, és ők voltak aktívak a nyilvános térben.

4. A történetírás kulturális fordulatainak megfelelően ne a politika (*politics*), hanem a politikai (*political*) legyen a vizsgálat központi kategóriája, amint azt Szapor Judit is javasolja. Ennek megfelelően a kulturális intézmények társadalmi valóságot reprezentáló és konstruáló tevékenységét is elemezni kell.

5. Az intézményeken kívül vizsgálni kell a cselekvő egyéneket és csoportjaikat is. Ezek a nyilvános térben aktív nők az úgynevezett „új nők” vagy „modern nők” csoportjába tartoznak. Egy nagyon heterogén csoportról van szó, amely nagyon különböző nyilvános cselekvéseket végzett. Abban azonban mind közösek, hogy a tradicionális női szerepektől eltérően éltek.

Fenti javaslataink közül a *politics-political* fogalomváltással, illetve az institucionalista megközelítésről az individualista leírásra való áttéréssel kapcsolatban néhány további megállapítást kell tennünk.

A politika (*politics*) fogalma a történetírásban ma már nem az intézmények és a vezetők története. Idetartozik az állami erőforrások elosztása, az ezek feletti rendelkezés kérdése (pl. állami egyetemen inkább nők vagy inkább férfiak tanuljanak). Idetartoznak a hatalom és uralom körébe eső cselekvések, személyek meghatározása (pl. az államnak van-e cselekvő szerepe a női egyenlőség megteremtésében, azaz az állam pl. előírja-e az egyetemeknek, hogy minden szakra fel kell venniük nőhallgatókat, vagy bízza az egyetemekre ezt a döntést). A politikai szférába tartozik azonban az a folyamat is (mint már említettük), ahogy a politikai idegeneket, azaz a „többségre” veszélyes kisebbségi csoportokat meghatározták, megkonstruálták (eszerint pl. veszélyes-e ránk, a „mi csoportra” nézve, ha a nő tanul, ha a nő vékony/fogyókúrázik/dohányzik/rúzszt használ). Ahogy az is idetartozik, ahogy a többségi „mi csoportot” megalkotják. Azaz „mi csoport” vagy „belső csoport” és a „másik csoport” vagy „külső csoport” megalkotása, illetve a közöttük lévő határok és szembenállás megteremtése, megerősítése folyamatáról van szó.¹⁹ Esetünkben (mint látni fogjuk) a kérdés például az volt: melyek a társadalomra, „ránk” veszélyesnek tartott női magatartásformák, és vajon a diplomás és dolgozó (és esetleg vékony) nő nem ilyen-e?

A *political* szférájának vizsgálata során azt is vizsgálni kell, hogy mit tesznek, milyen stratégiákat alakítanak ki azok az egyének vagy csoportok, akikre a politikai döntések vonatkoznak. És egyáltalán: miként értelmezik

ezeket a döntéseket, mások ezekre adott reakcióit. Ez azért is fontos, mert a Horthy-korban a nőket érintő politikai döntések kevésbé mutattak egy irányba, mint 1919 előtt. Ami az állam természetére hívja fel a figyelmet: arra, hogy az állam nem egy megszemélyesíthető cselekvő, hiszen eltérő célú és értékrendszerű egyének alkotják. Georgina Waylen így ír erről:

„Ha az állam természete, vagy az állam és a társadalmi nemek közti kapcsolatok viszonya nem állandó és megváltoztathatlan, akkor csatát lehet felettük vívni az állam keretei között. Az állam tehát egy »egyenetlen és repedezett terep, amely a női mozgalmak számára veszélyeket és lehetőségeket egyaránt rejtget [...]« Következésképpen, míg az állam többnyire azon munkálkodik, hogy megerősítse a nők alárendeltségét, teret enged annak, hogy a társadalmi nemi viszonyok megváltoztathatóak legyenek [...]. Különböző korszakokban és különböző rezsimek alatt ezek a *lehetőségterek* kiaknázhatók a meglévő társadalmi nemek közti viszonyrendszer megváltoztatására.”²⁰

Az állam „repedezett” mivoltát több példával is lehetne illusztrálni. Az egyik ezek közül az, hogy az önkormányzatok működéséről szóló 1924-es törvény *eredeti szövege* alapján nők nem lehettek volna jelöltek, mivel „az önkormányzati képviselők túlnyomó részben közigazgatási hatáskört töltenek be, tehát olyan természetű működést fejtenek ki, amely a női élethivatástól távol áll”²¹ Ebből a megszorításból azonban nem lett semmi.

Ami az individualista leírás, a cselekvő egyének kérdését illeti, itt az alternatív modernitások teóriájára építünk. Eszerint a modernitás nem az egyetlen lehetséges fejlődési irány, nem valamiféle homogenizáció, mivel az egyes nemzetek és az azokon belül elképzelt társadalmi-kulturális csoportok másként és másként alkalmazkodnak, és másként és másként formálják át – saját szokásaiknak „megfelelően” – a modernitás tendenciáit. Ugyanakkor a modernitásnak vannak általános irányai és jellemzői. Az egyik sajátossága az úgynevezett hierarchikus komplementaritás felszámolása, meggyengítése: például az úr-szolga és a férfi-nő viszonyra jellemző, az alá-fölé rendeltségen alapuló összetartozás helyett, azok megszűnése, meggyengülése miatt újféle viszonyok tűntek fel, kezdtek elterjedni.²² A hierarchikus komplementaritás szerint szerveződött társadalmi nemi

¹⁹ BERNASCONI, 2000. 179–180.

²⁰ WAYLEN, 2003. 22.

²¹ PETŐ-SZAPOR, 2004. 143.; IGNÁCZ, 2004.

²² NIEDERMÜLLER, 2008. 12–15.

viszonyok megváltozása az alternatív modernitások elméletének fényében éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy többféle módon lehetett ezt a pre-modern viszonyt módosítani, azon változtatni, és minden változás a modernitás irányába mutat. Ebből pedig az következik, hogy a „normakövető emancipációt” vagy a feminizmust választó nő és férfi egyaránt elfogadta és megtestesítette a modern társadalmi nemi viszonyokat. Az egyetemre járó és diplomás nők tehát attól függetlenül modern nők voltak, hogy az élet más területein miként vélekedtek a nemi szerepekről. És azért tekintendők modernnek, mert (1) a nemi egyenlőtlenség egyik alapfeltevését, a férfi és a női szellemi képességek közötti különbség létét tagadták és cáfolták meg, hiszen diplomát szereztek, ahogy korábban csak a férfiak tették. Ezzel egyúttal (2) társadalmi helyzetük és a családon belüli társas szerepük meghatározásában önálló, cselekvő szerepet játszottak.

Az első világháború utáni helyzet ambivalenciája

A háború után, mint az előbb említettük, *ellentétes politikai döntések* határozták meg a nők helyzetét. Ez részben igaz a nyugat-európai országokra is. Victoria de Grazia szerint a két világháború közötti időszakban előbb-utóbb minden nyugati kormányzat a nők helyzetét érintő és konzervatív diskurzusba kezdett (a nők munkaerő-piaci és családon belüli helyzetük újrászabályozásáról, valamint a népesség feletti „biztonsági ellenőrzésről”), amely részben a népesedési kérdés megoldását, részben a gazdaság és a politika konzervatív érdekeinek biztosítását célozta. Ez vezetett el értelmezésében az állami gazdaságba való intenzívebb beavatkozásához, illetve (a népesedés, népszaporulat kérdése) bizonyos országokban az antifeminizmushoz és antiszemitizmushoz.²³

Ez a sommás ítélet azonban nagyon jelentős különbségeket takar, és nem csupán az európai centrum és periféria országai között. Franciaországban például a nők nem kaptak választójogot – az elutasítás hívei attól tartottak ugyanis, hogy ezzel a katolikus egyház befolyása erősödne meg, amely a vallásosabb nők szavazói magatartását tudná irányítani (a túloldalon a feministák és a katolikus nők koalíciója állt). Ugyanígy nem szavazhattak Olaszországban (ahogy Jugoszláviában vagy Romániában se). Mindközben Angliában 1929-ben már 14 képviselőnő ült a törvényhozásban, és 1919-ben minden pályát megnyitottak a nők előtt. Ott ambivalenciáról

inkább azért beszélhetünk, mert ezek a jogi lehetőségek nem eredményeztek nagy(obb) áttörést. A Liberális Pártban és a Konzervatív Pártban a nőknek csak kis szerep jutott, míg a Munkáspárt Női Szekciója nem annyira a női célok iránti, mint inkább család- és gyermekvédelmi aktivitást fejtett ki.²⁴ Ez a kettősség jelenti azokat az új kihívásokat, amelyeket a korábban hivatkozott Maria DiCenzo is említett.

A nők egyes csoportjai Magyarországon is az ilyen ambivalens helyzethez és ellentétes politikai döntésekhez próbáltak alkalmazkodni. A legfontosabb politikai döntések (amelyek egyúttal az állam fent említett „repedezett” mivoltát is illusztrálják) a következők voltak.

A női választójogosultak számát 1919-ben növelték, de 1920-ban a numerus clausus törvény megalkotásának eredeti célja a nőhallgatók számának csökkentése volt. 1922-ben a női választójogot szűkítették (a férfiak választójogának szűkítésével együtt, de azzal nem azonos mértékben), miközben a nőhallgatók számára kollégiumi helyeket biztosítottak, a kormány pedig többször felszólította a budapesti tudományegyetem orvosi karát, hogy vegyenek fel nőhallgatókat is. Sőt, 1926-tól a lányközépiskolákról és lánykollégiumokról szóló törvény előírta, hogy az egyetemek nem korlátozhatják a női jelentkezők felvételét – viszont a miniszter megkapta ennek jogát. (Azaz a döntéshozók ekkor és 1918 őszén egyaránt úgy ítélték meg, hogy az államnak aktív szerepet kell játszania az esélyegyenlőség biztosításában; 1920-ban viszont úgy látták, hogy az államnak ilyen feladata nincs, az egyetemeknek autonóm módon kell erről dönteniük.)

A női szervezeteket tekintve hasonló, „egyfelől-másfelől” helyzet létezett.

A feministák (akik a kitüntetett női politizálásnak valóban kitüntetett, értsd: fontos, katalizáló szereplői) emigrációba kényszerültek, illetve Magyarországon periferikus helyzetbe kerültek.

Helyüket különféle konzervatív, antiliberális, nacionalista, esetleg háborúpárti nőszervezetek vették át. Ezek közül a legfontosabb 1919 után a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége lett, amely a két háború közötti időszak legnagyobb magyarországi nőszervezete volt. A MANSZ lett a női aktivitások színtere és intézménye: nagyságrendileg több tagja volt az 1930-as években, mint a Feministák Egyesületének fénykorában. A MANSZ föllépett bizonyos női jogok érdekében (továbbtanuláshoz való jog, a szellemi pályákon való részvétel joga és elismerése), miközben a feminista mozgalommal és eszmékkel szemben határozta meg magát. A feminizmust a magyarságra nézve ellenséges és veszélyes nemzetközi eszmeként írta le

²³ GRAZIA, 1994. 122–123. – Erre a vitára Maria DiCenzo is utal hivatkozott leírásában.

²⁴ SOHN, 1994. 116–117.

– a nőemancipációt, a nők egyenlőségét pedig fontos nemzeti ügyként. E jellegzetességnek kétféle értelmezése lehetséges:

1. Ezek a szervezetek a mainstream hatalmi politika nacionalizmusához alkalmazkodva érveltek a nemi kisebbségi hátrányok csökkentése érdekében, és a nemzeti értelmezési keret használatával konszenzust próbáltak teremteni a nők nyilvános jelenléte és aktivitása mellett. Mint Szapor Judit is utal rá, ilyesféle alkalmazkodás a Feministák Egyesületét is jellemezte. Utóbbi mi egy 1937-es példával illusztráljuk: a Feministák Egyesülete ekkor azzal az indokkal követelte a női és a férfi választójog egyenlőségét, hogy „A magyar nő ezer éven át mindig becsülettel állt helyt a *nemzet férfiai mellett*”, és a női választó már bizonyította, hogy „a *nemzeti célok* érdekében megnyugtató erőt jelent”.²⁵

2. A másik értelmezési lehetőség, hogy a konzervatív és nacionalista politikai ideológiájukkal nem volt ellentétes a nőemancipáció részleges követelése, de – mint később lesz róla szó – adott esetben a kormányzat érdekeinek alárendelték ilyen irányú törekvéseiket.

E két értelmezéshez fontos figyelembe venni a trianoni békeszerződés miatt Magyarországon felerősödő nacionalizmust, illetve a revízió szinte általános támogatottságát. Trianon alapvetően és átfogó módon változtatta meg a politikai beszédmódot.

A nacionalizmussal összefüggő, nem mellékes körülmény, hogy a MANSZ egyes vezetői, pl. elnöke, Tormay Cécile író, feminizmusellenesek, nacionalisták és antiszemiták voltak. A szervezetnek csak keresztény vallású nő lehetett a tagja, 1941-től pedig a zsidóellenes törvénykezés hatására csak „árja származású” nő.

A MANSZ-ban vagy egyes tagszervezeteiben tevékenykedő nők egy része 1918–1919 előtt együttműködött a Feministák Egyesületével, esetleg részt vett feminista folyóiratok szerkesztőségében és feminista akciókban. Ennek ellenére intézményi szempontból igaz, amit Szapor Judit így fogalmaz meg: „a polgári feminizmussal való kontinuitás teljes hiánya” jellemezte a MANSZ-t. Az azonban talán túlzás, hogy „azzal gyökeresen ellentétes célokat” követett volna: se a MANSZ, se egyes tagszervezetei nem voltak feministák, de – mint említettük – küzdöttek bizonyos női jogokért. Ebben az utóbbi értelemben egy részlegesen „modern”, a modernitást népszerűsítő egyesületről beszélhetünk.

A Feministák Egyesülete klasszikus politikai szervezet volt, részben programja (állampolgári egyenlőség, pacifizmus stb.), részben társada-

lomkritikai attitűdje miatt, amely társadalomkritikát a patriarchális társadalmi viszonyokkal szemben fogalmazta meg. Ezzel szemben a MANSZ csak az 1920-as évtized elején vett részt a politika konfliktusos világában, de a politikai szférájának mindvégig aktív szereplője maradt, hiszen jelentős mértékben azoknak a modern nőknek az intézménye volt, akik életvitelükben eltértek a hagyományos genderviszonyok által megkövetelt mintától. A MANSZ továbbá némi női érdekképviselői tevékenységet is ellátott. Ebben az értelemben Maria DiCenzóra utalva fogalmazhatunk úgy is, hogy az emancipáció ügyében a konszenzusépítés intézménye volt – már csak azért is, mert a teljes elutasítás és a demokratikus feminista irányzat között helyezkedett el, közelebb az előbbihez. (Az utóbbi irányzat meghatározásában fontos a „demokratikus” jelző, mivel a MANSZ programja ettől igen távol állt. Nem szabad elfeledkezni ugyanis arról, hogy a MANSZ egy autoriter politikai rendszer szervezete volt, ami felveti azt a kérdést, hogy a demokratikus vagy liberális rezsimekre kidolgozott történeti modellek mennyire adaptálhatók másféle helyzetekre.)

A Horthy-kor ambivalens mivoltának bemutatásakor a nők helyzetének változását természetesen a politika szféráján kívül is vizsgálni kell: elsősorban 1. a felsőoktatás, 2. a fizetett munka és a 3. kultúra, média területén. E területek kapcsolódnak a 19. századi női követelésekhez, közülük a médiaábrázolás különösképpen összefonódik a nők helyzetét, a férfi–nő viszonyt és a nőies–férfias kérdését tárgyaló politikai diskurzussal.

1. Az egyetemek, főiskolák hallgatói között a nők arányának alakulására a *numerus clausus* nem a kívánt hatást érte el, mivel 1922/23-ig arányuk még emelkedett is. Az évtized második felében a nők száma és aránya újra nőtt a felsőoktatásban, egészen 1932-ig, majd utána csökkent.

2. A fizetett munka kérdésével kapcsolatban visszautalunk egy olyan szempontra, amely a periodizáció tárgyalásakor merült fel. Eszerint a nő-történet korszakolása során számításba kellene vennie az olyasféle „társadalomtörténeti trendeket”, amelyek a modernizációban és a foglalkoztatásban jelentkeznek. Ha ez igaz, akkor különösen is fontos, hogy a két világháború között általában a női foglalkoztatottság és a házasság után munkát vállaló nők aránya is nőtt, különösen is a diplomás nők között. Utóbbi azért kell kiemelni, mert arra is utalhat, hogy egyre több nő érezte úgy: a munkavégzés nem az esküvőig tartó kényszer, és valójában nem csak azok a nők dolgoznak, akiknek nem jutott férj. Ám ha ezzel ellentétben „csupán” arról van szó, hogy gazdasági kényszer miatt dolgoztak a diplomás nők (akár házasságban is), akkor is fontos modernizációs társadalomtörténeti trendről van szó.

3. A nőkről szóló médiaábrázolásokat a média négy szférájában vizsgáljuk.

²⁵ Idézi: SIMÁNDI, 2009. 217.

- A közönségük szempontjából a feminista médiatermékek köre elhanyagolható volt (kevesen fogyasztották ezeket, és megjelenésük is akadozott).
- Mainstream médiának nevezzük a kormányzat által támogatott média-termékeket. Ezek elsősorban a hagyományos társadalmi nemi viszonyokat népszerűsítették, a nők anyai kötelességeit és a háztartásban elvégzendő feladatait hangsúlyozták. Olykor azonban a nők továbbtanulását támogatták, igaz, máskor viszont elleneztek.
- A populáris média elsősorban külföldi példák nyomán inkább a modern nő típusát közvetítette. A magyarországi populáris média szférájához sorolandók természetesen a fordításban megjelent amerikai, francia vagy például svéd regények és vetített filmek is.
- A magaskultúra és populáris kultúra között lévő úgynevezett köztes kultúra termékeiben a tradicionális és a modern női szerepek egyformán előfordultak. Az idesorolható művek szerzői között gyakran bukkannak fel kormánytámogató, konzervatív, úgynevezett keresztény-nemzeti világnézetű írónők.

A fenti csoportosítás érvényessége kapcsán hangsúlyozni kell, hogy egyrészt a médiatermékek nem mindig helyezhetők el egyértelműen egyik vagy másik szférában. Másrészt a folyóiratokra, hetilapokra gondolva azt kell kiemelni, hogy ezek nem mindegyike volt következetes, nem képviselte mindig mindenről ugyanazt az álláspontot. Az egymás mellett élő és egymással ellentétes nézetek miatt ezeket is a hibrid típusba soroljuk.

A három, fókuszunkba állított terület mellett vizsgálni kell a hatalom szándékain és döntéseinek túl azok hatását és az azokra adott válaszokat. A felsőoktatás és a munkavégzés kapcsán azt látjuk, hogy a kormány ambivalens módon viszonyult a női jogokhoz (korlátozta a politikai jogokat; korlátozta, majd növelte, majd megint korlátozta a továbbtanulás lehetőségét; a nők anyai, háztartásban végzett tevékenységeit propagálta), miközben a felsőoktatásban a nőhallgatók aránya érdemben nem változott, majd nőtt. Nőtt továbbá a fizetett munkát végző nők aránya a középosztálybeli és férjezett nők között is. A médiafogyasztás alapján az látszik, hogy nem a mainstream média volt a népszerű, hanem a modern nőt népszerűsítő, esetleg úgynevezett hibrid típusú médiatermékek.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a Horthy-kor nőitörténeti szempontból egyetlen időszak-e. A felsőoktatás helyzetét nézve fontos változás történt 1932-től kezdve, hiszen a hallgatók számának korlátozása a gazdasági világválság miatt kizárólag a nőket érintette – ellentétben a női választók számának csökkentésével 1922-ben, mivel ekkor a férfiak bizonyos csoportjait is hátrány érte (bár arányaiban inkább a nőket sújtotta). Ám mert

1932 politika-, társadalom- és kultúrtörténeti szempontból nem hozott változást, ezt az évet nem tekintjük belső korszakhatárnak. Amint Kovács M. Mária írja: az 1930-as évtizedre elfogadott lett az iskolázott, független, szellemi munkát végző nő figurája, és a nőemancipáció szempontjából konszolidációról beszélhetünk²⁶ (bár, tesszük hozzá, ez nem statikus helyzet volt, hiszen a női továbbtanulási jogok 1932-ben kedvezőtlenül változtak, és később más negatív fejlemények is bekövetkeztek). Ennek jele, hogy az 1930-as évtizedben olyan diplomás nők kezdték tudományos pályájukat, illetve értek már el szakmai sikereket, mint G. Aggházy Mária művészettörténész (Szépművészeti Múzeum), az 1938-ban Mályusz Elemér tanítványaként doktorált H. Balázs Éva, Detre Lászlóné Balázs Júlia csillagász, Balogh Jolán művészettörténész (Szépművészeti Múzeum), a Szent-Györgyi Albert mellett dolgozó Banga Ilona biokémikus, Bárányiné Oberschall Magda művészettörténész (Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, majd Magyar Nemzeti Múzeum), Barnóthyiné Forró Magdolna fizikus, Bartóniek Emma történész, könyvtáros, 1934-től a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtár Kézirattárának vezetője, Berkovits Ilona művészettörténész, a történész Bobula Ida, Czeke Marianne irodalomtörténész, az „első magyar könyvtárosnő”, Csapodiné Gárdonyi Klára irodalomtörténész (Magyar Nemzeti Múzeum), a budapesti tudományegyetem matematika–fizika szakán első nőként diplomát szerző Csapody Vera, Csepregyhézy Mezőné Ilona geológus (1939-től a Magyar Nemzeti Múzeum Föld- és Őslénytani Osztályának munkatársa), Dienes Valéria, Frank Melanie hidrobiológus (a soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Főiskola munkatársa), a pszichológus György Júlia, a művészettörténész Hoffmann Edith, aki 1936-tól a Szépművészeti Múzeum igazgatóőre volt, az orvos, fiziológus Kokas Eszter, a történész Léderer Emma, az orvos Pikler Emmi, az irodalomtörténész, könyvtáros Pukánszky Kádár Jolán (Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtár), az orvos Radnóti Magda vagy a művészettörténész Zádor Anna.

A nők szellemi képességeinek megítéléséről szóló vitákban további fontos érv volt, hogy a Sub auspiciis Gubernatoris doktorok (azaz a közoktatásban és felsőoktatásban egyaránt legkiválóbb eredményt produkálók) között is feltűntek a nők: az első 1928-ban Klug Mária Margit orvos Szegeden, az ottani egyetemen.²⁷ Rajta kívül ugyanilyen eredménnyel doktorált Pécsen Hajdu Anna Helga (1931), Budapesten Hartnagel Erzsébet (1935), Radics Ilona és Szöllősy Klára (1936), Kispál Magdolna (1939), Fajcsék

²⁶ KOVÁCS M., 1996. 492. Következő példáink forrása: BALOGH-PALASIK, 2010.

²⁷ *Hivatalos Közlöny*, 1928/23. 324.

Szekeres Margit (1911–1961) sajtótörténész és mások 1938. júniusi doktorrá avatása: Szekeres 1942-ben lett a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtári gyakornoka; halálakor az Országos Széchényi Könyvtár tudományos főmunkatársa volt.

Erzsébet és Jóború Magdolna (1943), Debrecenben Dienes Éva (1938), Pankotay Ella (1940) és Bozóky Mária (1941), Szegeden Schnitzl Erzsébet (1936) és Varga Anna (1941). Ez a tizenegy név nem tűnik soknak, de például a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a Horthy-korszakban összesen öten érték el ezt az eredményt, köztük az említett Hajdu Anna Helga.²⁸

A tizenhárom Sub auspiciis Gubernatoris doktor száma akkor se tekinthető kevésnek, ha a tizenegy egyetemi magántanárnővel vetjük össze (Klebsberg Kunó 1928-ban, dacolva az egyetemek ellenkezésével, tette lehetővé, hogy nők magántanári képesítést szerezzenek),²⁹ ugyanis csak 1930/31 és 1940/41 között összesen 603 személyt habilitáltak.³⁰ Az első női magántanár

²⁸ POLYÁK, 2014.; KÁNTOR, 2013. Lehetséges, hogy nem sikerült minden kitüntetéses doktort megtalálnunk. A kutatást nehezítette például Szöllősy Klára esete. A Minisztertanács tárgyalta az előterjesztését, és ehhez hozzájárult, noha Szöllőssynek a középiskola első osztályában mennyiségtanból jó osztályzata volt. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 27, Minisztertanács, 1936. november 27. 27–28.)

²⁹ LADÁNYI, 2000. 95.

³⁰ LADÁNYI, 2002. 106., 108–109.

Vendl Mária lett 1931-ben (a Tisza István Tudományegyetem Ásvány-Földtani Intézetében), őt követte az 1932-ben magántanári képesítést szerzett hidrobiológus, botanikus Kol Erzsébet, majd a szintén hidrobiológus Palik Pirooska (a budapesti tudományegyetemen), a szegedi egyetem Neveléstudományi és Lélektani Intézetben magántanárként is dolgozó Baranyai Erzsébet, az előbb Szegeden, majd Budapesten is habilitált Techert Margit, valamint a budapesti orvostudományi karon Kokas Eszter. Rajtuk kívül a zenetörténész, zeneesztéta Prahács Margit, a kémikus Banga Ilona (Szeged), a Szegedi Ideg- és Elmegyógyászati Klinikán dolgozó Csajághy Márta, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem egyetemi magántanárává 1940. december 10-én habilitált Takaróné Gáll Beatrix és Bobula Ida szerzett magántanári képesítést.³¹

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy minden doktorátust szerzett nő el tudott volna helyezkedni tudományos pályán. Az 1935-ben a bécsi tudományegyetemen doktorált régész, Mozsolics Amália például évekig állástalan volt, majd 1939-ben is csak díjazás nélküli gyakornokként kezdhetett dolgozni a Magyar Nemzeti Múzeumban. Ugyanígy a férfiakat és nőket egyaránt érintő értelmiségi munkanélküliség volt az oka annak, hogy Supka Magdolna művészettörténész is csupán doktorátusa megszerzése után öt évvel kapott állást (a női munkanélküliség kérdésére később visszatérünk). Az első magyar állatorvosnő, Simonyi Erzsébet esete annyiban más, hogy esetében a konzervatív közeg határsértést látott, ami azt jelenti, hogy doktorátusát erős ellenállással szemben, mentora, Kotlán Sándor professzor támogatásával tudta megszerezni. A cím elérése ellenére kutatóként sem tudott elhelyezkedni. (A diplomás nőket a diplomás férfiakkal szemben sújtó hátrányok kérdésére később kitérünk, és ugyanígy később lesz részletesebben szó arról, hogy a felsőoktatásban az 1930-as években visszatért a nemi alapú megkülönböztetés, amint azt már említettük.)

Voltak olyan tudósok, akiket a társadalmi, politikai hátrányok többszörösen is érintettek, azaz esetükben többszörös diszkriminációról beszélhetünk. Ilyen volt többek között a matematikus Péter Rózsa, aki 1930 és 1939 között polgári iskolai ideiglenes tanárként tudott csak dolgozni; időközben (1935-ben) hiába szerzett doktorátust, a zsidótörvények miatt ezt a lehetőséget is elveszítette. Ugyanígy említhető Szörényi Erzsébet, a Magyar Állami Földtani Intézet első női kutatója: 1927-ben fizetés nélküli

³¹ A kitüntetéssel doktorált és a habilitált nők teljes névsorát nem találtuk meg a szakirodalomban. Saját kutatásunkat a következő három munkából vett adatokkal egészítettük ki: KISSNÉ, 2002. 340–348.; BALOGH–PALASIK, 2010.; SZIGETI, 1995. 173–177.

Techert Margit (1900–1945) filozófiatörténész, filozófus: 1922-ben doktorált, 1933-ban lett egyetemi magántanár.

gyakornokként tudott elhelyezkedni, 1932-ben az Állástalan Diplomások Országos Bizottságának gyakornoka – innen 1939-ben a faji törvények miatt elbocsátották.³²

Az antiszemita törvénykezés, így a *numerus clausus* törvény és az úgynevezett zsidótörvények a periodizáció kérdése kapcsán is felmerülnek. Vajon nő történeti szempontból új korszakot jelentenek-e? A *numerus clausus* abból a szempontból nem tekinthető belső korszakhatárnak, hogy 1920-as, a nőhallgatók esetében előbb, a zsidónak minősített hallgatók szempontjából később módosított rendelkezésről van szó (a módosítások megítélés-

³² BALOGH–PALASIK, 2010.

se vitatott). Az 1938-tól induló korlátozások, majd üldözések nem voltak nemspecifikusok, noha a harmadik zsidótörvény (a privát szférát érintve) a házasság és a nemi kapcsolatok ügyébe szölt bele, és többek között úgy rendelkezett, hogy a zsidónak minősített férfi nem folytathat szexuális kapcsolatot keresztény nővel, de keresztény férfinak lehet viszonya zsidónak minősített nővel. (Ugyanakkor szólnak érvek amellett, hogy 1938-tól megfontolandó új (al)korszakról beszélni, mégpedig a változások alapvető jellege miatt, és mert nem visszafordítható folyamat indult ekkor.) Az 1938-as korszakhatár kapcsán egy másik szempont is felmerül: a Felvidék, Kárpátalja és Észak-Erdély visszacsatolása, ami ugyan módosította a felsőoktatás szerkezetét és benne a nők szerepét, de utóbbit nem túlzottan jelentős módon. A nőhallgatók aránya megnőtt 1939 után: például a bölcsészeti karokon a hallgatók majdnem 50%-a nő volt 1940/1941-ben; ugyanekkor 22 rendes nőhallgató járt jogi karokra (mint később bemutatjuk: a Horthy-korban korábban a jogi tanulmányok lényegében elérhetetlenek voltak a nők számára), közülük 17-en a kolozsvári egyetemen.³³

Az antiszemita rendelkezések nagy számban sújtottak diplomás nőket. Voltak, akik elveszítették állásukat (így például a „Mussolini, az újságíró” című doktori értekezés szerzője, az első magyar sportújságíró, Földes Éva), voltak, akiknek ideiglenesen megszakadt a tudományos pályájuk, bujkálniuk kellett (így például a híres néprajzkutatóknak, Dömötör Teklának és Fél Editnek), voltak, akiket elhurcoltak (többek között az 1935-től a debreceni Sebészeti Klinika osztályvezető adjunktusaként dolgozó Ladányi Józst) vagy megöltek.³⁴ Bár csak érzékelteti a veszteséget, megemlíti, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem 2014-ben avatott emlékművén 198 személy között 21 olyan diplomás nő neve szerepel, aki valaha az egyetem polgára volt és a holokauszt áldozata lett.³⁵ Közülük talán a legismertebb Reichard Piroska, aki 1909-ben filozófiából doktorált, az *Új Idők*-ben és a *Nyugat*-ban is publikált; műfordításai, filozófiai és filológiai dolgozatai jelentek meg, és 1932-ben Baumgarten-díjat kapott. A faji törvények okozta jogfosztottság miatt 1943. január 1-jén öngyilkosságot követett el.³⁶

³³ LADÁNYI, 2002. 192.

³⁴ BALOGH–PALASIK, 2010.

³⁵ Dr. Bach Vera, Dr. Barta Sarolta, Dr. Bródy Éva Janka, Gönczi Magdolna, Haasz Edit, dr. Kandelné Scheiber Erzsébet, Kozma Janka, Lóránt Lenke, Nyéki Olga Renée, dr. Preusz Jenőné Hollaender Rózsa, Rechnitzer Magdolna, dr. Reichard Piroska, Schöffner Olga, dr. Schwartz-Rosenthal Erzsébet, Spiegel Béláné Ungár Rozália, Steiner Lenke, Szébenyi Márta, Székely Anna Klára, Szél Anna, Török Erzsébet, Zollner Ágnes, (<http://emlekhely.btk.elte.hu/>)

³⁶ <http://emlekhely.btk.elte.hu/profile/dr-reichard-piroska/>

♦ ♦ ♦

Nőtörténeti szempontból vizsgálódva kijelenthető, hogy a Horthy-korban a 19. század második felében indult emancipációs folyamat módosult továbbélése figyelhető meg. A modern nő típusa elfogadottá vált, részben a feminista és más jogkiterjesztő törekvések, részben a világháború okozta társadalmi, kulturális változások miatt, részben pedig a populáris kultúra hatására. Pontosabban a modern női létnek egyre inkább voltak olyan megjelenési formái, amelyek egyre több társadalmi-kulturális csoportban nem minősültek határsértésnek. Ezzel függ össze, hogy a nők választók és választhatók lettek, hogy egyetemi magántanárokká neveztek ki nőket, arányuk a felsőoktatásban 13% körül stabilizálódott.

Másrészt viszont a Horthy-kor női történeti szempontból megszakítások sorozata. A modern nők közül sokan – ideértve a diplomás nőket, és lapjuk, a *Magyar Női Szemle* munkatársait is – visszafordulásként éltek meg és/vagy ábrázolták az időszakot. Ráadásul az 1930-as években bizonyos politikai szándékok tekintetében egy neopaternalista³⁷ fordulat körvonalazódott. A nőhallgatók számának 1932-es korlátozását az évtized második felében a nők munkavállalási jogainak korlátozása (erre irányuló szándék) követte: 1936-ban az ügyvédek közül kívánták kiszorítani a pár ügyvédnőt, majd a közszolgálatban álló és férjezett nőket akarták elbocsátani.³⁸

II. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HATÁSAI

³⁷ A fogalmat Victoria de Grazia munkájából vettük (1994. 129.).

³⁸ BÓDY, 2008. 108.

A két világháború közötti Magyarországon többeket foglalkoztatott a téma, miként változtatta meg az első világháború a nők helyzetét Magyarországon. Mennyiben lett más a nők élete 1918 után, mint előtte volt?

A korszak egyik legnépszerűbb hetilapja, a színházi és mozihíreket, színdarabokat, illetve többek között még sztárpletykákat közlő *Színházi Élet* című magazin kiadója 1937-ben jelentette meg Hatvany Lili életvezetési tanácsadó könyvét, az *Ételművészet, életművészetet*. Ebben Hatvany többek között azt írta, hogy 1914 előtt „kétféle polgári háziasszony létezett”. Egyrészt a „jó háziasszony”, akinél „egyébről alig esett szó, mint a háztartás örömeiről és bánatairól, a cselédek komiszságáról és a kofák szemtelenségéről,” másrészt a „rossz háziasszony”, az „úgynevezett kékharisnya”, aki

„A felhők között élt, ott is a Nyugatot olvasta [...és] azzal hencegett a kékharisnya-háziasszony, hogy még soha életében nem lépte át a konyha küszöbét”.¹

Ezek a típusok azonban a nagy háború után eltűntek: a középosztály általános elszegényedése miatt minden nőnek, így a „kékharisnya-háziasszonynak” is foglalkoznia kellett a háztartással. A háztartással való foglalkozás a középosztályban is annyira átlagos, hétköznapi lett (!), hogy unalmassá vált a „jó háziasszony”, aki állandóan a háztartásról és más effélékről locsogott – így Hatvany Lili.

Az író Háry Gyula másként ábrázolta a változást. *A Színhely: Budapest. Idő: tíz év előtt* című, 1919-ről szóló regényében megrajzolta az emancipált és a polgári nő típusát: az előbbi a rövid hajú, cigarettázó nő, aki forradalmi változást akar a világban és a nők helyzetében egyaránt, az utóbbi a lassú és vértelen változást szimbolizálja. Más módon ugyan, de mind a két törek-

¹ HATVANY, é. n. 5–6.

vést bukásra ítélte Háy: a forradalmárnő meghal, az úrilány egy hozomány-vadászhoz megy férjhez. A mindentudó író ezen a ponton jelenti ki: „A nő vértelen forradalmát – a világ vértelen forradalmát, úgy látszik, nem tudja egy generáció meggarcolni”. A férfiak és nők közötti egyenlőtlenségek bemutatása mellett azonban azt is megfogalmazza:

„[1918 óta] a feministák is másmilyenek lettek, ha ugyan egyáltalában vannak még. A régi értelemben valók, olyanok, akik a nők egyenjogúsításától várnak mindent, bizonyosan nincsenek már. [...] legtöbbször rájött már, hogy az egyenjogúság csak az egyenlő sanszokkal való indulást biztosítja, a megérkezést nem.”²

Az utolsó példának Ignótus. Ő a *Nyugat* folyóirat 1926-os, a „Házasság válásának” okát firtató ankétján ezt válaszolta:

„Ha ma a házasság bajaival megint többet szorgoskodnak az írók, mint talán tíz évvel ezelőtt, az világos, hogy a háború következése, amely, már mint a háború, egyfelől sok házasságot megzavart, másfelől a házasság egyik felének, a nőnek jogi, politikai és társadalmi felszabadulását éppoly hirtelen kifejlesztette, mint mondjuk a repülőgépet. A nő ma nagyjában másvalaki, mint anyja volt, tehát a házasságot is másképp viseli, mint anyja viselte. De ebből nem okvetetlen az következik, hogy tehát a házasság már nem való, nem is kell a nőnek, éppúgy, mint ahogy a házasság régebbi bajaiból s visszasságaiból nem okvetlen az következett, hogy nem való s nem kell az embereknek.”³

Ezek az idézetek arról tanúskodnak, hogy bizonyos kortársak úgy látták: a nagy háború alapvetően változtatta meg a nő helyzetét. Eltűntek a kékharisnyák, eltűntek a feministák, a nők emancipáltak lettek, „hiszen”, mint Ignótus írta, jogi, politikai és társadalmi „felszabadulást”, azaz emancipációt hozott számukra a háború.

² HÁY, 1929. 39., 44–45., 47., 50.

³ IGNÓTUS, 1926.

Az emancipáció kezdete és a feminizmus „első hulláma”

Az emancipáció esetében valójában egy hosszú időtartamú folyamatról van szó, hiszen a nők társas és inkább társadalmi helyzetének változása a 19. században kezdődött, majd vált egyértelművé. E folyamat jele például, hogy a férfiak 1877-ben vették fel az első nőt a reprezentatív nemzeti irodalmi egyesületbe, a Petőfi Társaságba, és így ismerték el, hogy egy nő is lehet olyan jó költő és író, mint egy férfi. Az első feminista lap 1871-ben jelent meg Magyarországon; 1861-ben megkezdte működését a Magyar Gazdaasszonyok Országos Egyesülete, 1866-ban a Pesti Izraelita Nőegylet, 1869-ben az Országos Nőképítő Egylet, 1872-ben az Országos Nőiparegylet, 1873-ban pedig két magyar résztvevője volt a bécsi nemzetközi nőkongresszusnak. 1881-ben első ízben rendeztek Magyarországon női úszóversenyt; 1899-ben díszdoktorrá avattak egy régésznőt; 1912-ben vizsgát tett az első női pilóta. 1903-ban először neveztek ki állami szolgálatba nőt (egy állami kórházba alorvosnak), és ugyanebben az évben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt önálló programban követelte a nők emancipációját, illetve létrejött a Magyarországi Munkásnő Egylet.⁴

Azt látjuk tehát a felsorolásból is, hogy az új típusú nők (az úgynevezett modern nők) Magyarországon 19. század utolsó harmadától kezdtek feltűnni, és a 20. század első két évtizedére lassan újabb és újabb területeken lettek elfogadottak – így az említetteken kívül például a tömeglapok szerkesztőségeiben, a folyóiratoknál és a könyvkiadóknál. Ezeken a helyeken tehát megjelent a női hang, a női szempont, és nem kizárólag, „csak” többségében férfiak írtak a nőkről, ők mondták meg, hogy milyen (legyen) a nő és a nőiség.

Ha ezeket a különböző cselekvési típusokat (hiszen az úszóverseny vagy az iparos nők szervezkedése az élet nagyon különböző területeit jelenti) megpróbáljuk valamilyen szempontból egységesnek leírni, akkor talán azt mondhatjuk: az új női típushoz tartozók életük eltérő területein (életük egy vagy több területén) a férfikkal való egyenlőségre törekedtek, társadalmi pozíciójukat nem férjük, apjuk vagy valamelyik férfitaguk pozíciójához kívánták kötni, hanem maguk akarták meghatározni; ezt a női „média-munkások” (is) gyakran a felszabadultak, felszabadultság fogalmaival írták le (tehát tulajdonképpen az emancipáció fogalmának „magyarosításáról” van szó).

⁴ PETŐ, 2008., KÉRI, 2008. 79–90.

Szekeres Margit 1918–1919-es tagsági igazolványa a Budai Tornaegyletbe.

Hogyan lehetne az előbb említett szférákat, aktivitásokat típusok szerint csoportosítani? Martha H. Patterson tanulmánya szerint például új nőnek tekinthető (többek között) a szüfrazsett, az egyetemre járó lány, a „fogyasztásban”, azaz a divatban és szórakozásban magát kiélő bakfis⁵ (más néven a flapper), a szocialista nő, a mondjuk vallási, kulturális vagy jótékonyági egyleteket alapító, azokban aktív nő (az „egyleti hölgy”), a vamp, a testével maga rendelkező és a férfias nő – azaz a tradicionális nőiességet el nem

⁵ „Bakfis persze annyit tesz, hogy sült hal. Hanem akik a német nyelvben e szónak valami különösebb gyöngéd értelmet akarnak adni, azok gondolnak alatta holmi olyan kis felserdült leánykákat, akik már nem gyermekek, de azért még ráérnek várni a főköttőig; akik még ártatlanok és ostobácskák; akik már éreznek valamit a szívükben, de nem tudják, hogy mit; fecsegnek és nem tudják, hogy miről; a tréfát komolynak, a komolyat tréfának veszik, s a legelső szép szót, amit nekik mond valaki, arany gyanánt kapják. Ez a bakfis” – olvasható *A köszívű ember fiaiban*. A flapper jelentése eredetileg hasonló életkori szakaszt jelentett, és csak a világháború környékén gazdagodott a jelentése könnyelmű életet élő fiatal leánnyal.

fogadó, esetleg a környezete szerint férfias munkát végző, anyagi, szellemi függetlenségre törekvő, szabad akaratából (és nem családi döntésre) férjhez menő nő.⁶ Ezeket a típusokat a társadalmi vagy társas „színtér”, illetve viszonyaik jellege alapján három csoportba soroljuk. Különbséget tehetünk ugyanis aszerint, hogy adott női cselekvés mekkora térben fejt ki (direkt vagy indirekt) a hatását.

1. Az első típus a társas viszonyokat megújító, a közvetlen személyes környezetéhez való viszonyát módosító nő (a házasság, a nemi kapcsolatok vagy a fogyasztás terén);

2. a második a társadalmi, politikai viszonyokat módosító nő (a szüfrazsett, a szocialista nő vagy az egyleti hölgy);

3. a harmadik típus egyfajta átmenet: a társas viszonyok módosításán keresztül a társadalmiakat is befolyásoló nő (az egyetemista, a független vagy a férfiasnak tekintett munkát végző nő).

A fogyasztás kérdése kapcsán megemlíti, hogy különbséget kell tenni két típusa között. Az első esetben a fogyasztásra mint az önmegvalósítás, identitásképzés eszközére gondolhatunk, ami az új módon való fogyasztást jelenti, esetleg olyan termékekét, amelyeket korábban csak férfiak használtak (például a középosztálybeli nők alkoholfogyasztásáról, dohányzásáról van szó). Ez jellemezte a flappert.

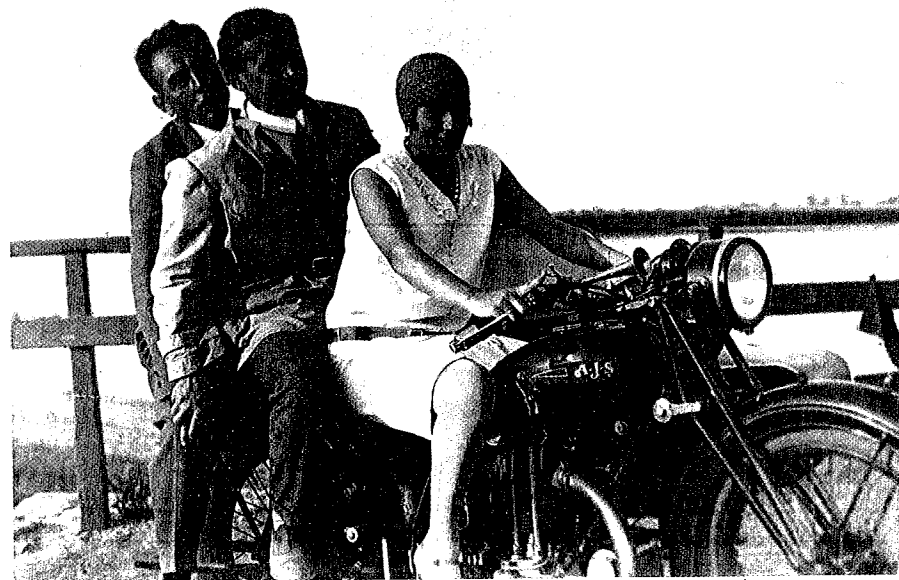
A nők által „irányított” fogyasztásnak azonban volt egy másik fontos típusa is. Itt arra kell gondolni, hogy a középosztálybeli család társadalmi, gazdasági pozícióját ezen keresztül mutatta fel a kívüllátnak, hiszen státuszához meghatározott javak társadalmilag elvárt fogyasztási módja kapcsolódott. Ebben a tevékenységben a feleségnek komoly szerep juthatott, mivel a férj keresetének elköltését részben ő határozhatta meg. Azaz a középosztályi életmód egyben nyilvános reprezentáció, ennek megszervezése részben a nő (feleség) feladata volt.⁷

Természetesen ez a fajta típusalkotás elméleti. A valóságos szereplők között „fokozatbeli” eltérések létez(het)tek abból adódóan, hogy ki milyen mértékben követte az „új nő”-re jellemző elemeket: mondjuk dohányzott, de nem viselte a vampokra jellemző ruhákat – vagy egyetemre járt, „de” nem ivott (utóbbi inkább a flapper típusát jellemezte a korabeli és „külső” leírás szerint).⁸

⁶ PATTERSON, 2008. 1.

⁷ SZÉCSI-GÉRA, 2015. 166–176.; BÓDY, 2010. 12–13.

⁸ SZÉP, 1935. 125.

Női vezető és férfi utasok az A. J. Stevens & Co. Ltd. angol gyártmányú oldalkocsis motor-kerékpáron (1928): bár kevés nő használt motorkerékpárt Magyarországon, egyes cégek hirdeteikben mégis női sofőrökkel reklámozták modelljeiket. Az 1920-as években továbbá nők is indultak autó- és motorversenyeken; közülük talán a leghíresebb Linzbauer Kató volt.

Az első világháború előtt Magyarországon egyre többeket sorolhatunk az „új nő” típusába, amelynek sokféle megnyilvánulása volt. Bizonyos körökben „ízléses” lett a „modern női” divat, és/vagy elfogadottá vált a feminista ideológia, vagy „egyszerűen” az individualizáció folyamatának eredményeként megvitathatóvá vált a kérdés: mit szeretne a nő? A határsértést (transzgressziót) nem tudjuk megragadni, mivel egyes kulturális csoportokban ezek a változások egyértelműen normasértésnek minősültek, míg más csoportokban nem. Azaz – mint már említettük – általában nem mondhatjuk ki valamelyik elemre, hogy az mindenütt és mindenkor normasértésnek minősült; ez csak külön-külön és konkrét társadalmi-kulturális csoportokban vizsgálva jelenthető ki. Utóbbira példa az író Bohuniczky Szeffi esete. Memoárjából kiderül, hogy a „kélharisnyaság”, azaz az irodalomba való beletemetkezés valójában az alternatív női minták készletének megismerését és a szellemi függetlenség lehetőségét jelentette számára.⁹

⁹ Ahogy a házasságkötéssel végződő regények a tradicionális szerepek és férfi-nő viszonyok fenntartásának megerősítését szolgálták.

Hadikórház 1917-ben: az első világháború a fronton és a hátszágban is új szerepeket kínált a nőknek, részben mert számukra új munkákat kellett végezniük, részben mert a fronton harcoló férfiak helye üres lett az oktatásban is.

Együttal pedig azt eredményezte, hogy ha már jó házasságot nem tudott kötni gimnáziumi tanár férjével, akkor helyette a modern irodalom iránti közös érdeklődésen alapuló „kitűnő barátságot kötött” vele. A modern magyar és európai irodalom iránti rajongása utóbb, az 1920-as években a saját írói pálya forrásának tűnt. Ráadásul Bohuniczky írásai révén részben megteremtette anyagi önállóságát, és évekig külön élt a férjétől.¹⁰

A modern nő tehát élhetett az otthonán kívül, a „társadalomban” jelentkező új lehetőségekkel, vagy változatlan feltételek között próbálhatott másként élni (mint eleinte Bohuniczky Szeffi is) a házasságában (amihez szükség volt egy együttműködő férjre). Valamint olyan elemekből is építhette identitását, amelyek látszólag nem összebecsülhetők a modernséggel: mint például a vallásosság, a társadalmi hierarchia tisztelete, ami sok olyan nőt jellemzett, akik a női egyenjogúságért is felléptek.¹¹ Akár így, akár úgy, a nyilvános térben és/vagy otthon mindenképpen új női imázs és új női

¹⁰ BOHUNICZKY, 1989. 193., 201–202., 384., 424.

¹¹ SÁRAI SZABÓ, 2014.

identitás szerint élt a „new-woman”, amint Kaffka Margit is ábrázolta egy, a háború előtti utolsó békeévben megjelent írásában.¹²

Az emancipált nő tehát vagy feminista volt, vagy nem (más megközelítésben: vagy baloldali, vagy jobboldali feminista volt), de mindenképpen modern, mivel a hierarchikus komplementaritással nem vagy nehezen összehasonlítható helyzeteket állított elő. Ez az oka annak, hogy a korabeli szóhasználatától eltérően nem „új nőként”, hanem modern nőként írnak róla.

Az első világháború felgyorsította a modern női típusok elterjedésének folyamatát, hiszen az úgynevezett háterszági fronton a nőket is mobilizálták a győzelem érdekében, például mert a férfiak távolléte miatt több feladathoz és lehetőséghez jutottak. A besorozott férfiak helye üres lett a munkahelyeken és az iskolákban: emiatt nők a munkahelyeken a férfiak helyére álltak, a nők száma és aránya megnőtt az egyetemeken,¹³ és politikailag is aktivizálódtak.¹⁴ Hangsúlyoznánk azonban, hogy a nagy háború „csak” felgyorsított, intenzívebbé tett egy akkor már évtizedek óta tartó folyamatot, amelyet a *demokratizálódás szélesebb áramába illeszthetünk*. Itt most arra gondolunk, hogy a háború után, a háborús helyállásért jutalmul, a választójog megadása, azaz majdnem azonos állampolgári jogok elérése révén nők és férfiak egyaránt a nemzet tagjává váltak (míg bizonyos társadalmi csoportokba tartozó nők és férfiak ekkor se). Az erre irányuló törekvéseket választójogi harcként szokás említeni, amely „harc” 1914 előtt kezdődött.¹⁵

A háborúból a békébe való átmenet kísérletei (1918–1922)

Közvetlenül a világháború után, a *háborúból a békébe való átmenet első (demokratikus) kísérlete* (amely a tömegek politikába való beemelését, ezen keresztül aktivitásának fenntartását és egyúttal intézményesítését, ellenőrzött keretek közötti „becsatornázását” célozta) a női aktivitások, a modern női típusok megerősödését hozták. A nők választójogát a Monarchia Magyarországnak utolsó parlamentje 1918 nyarán, azaz a háborús időben még elvetette, de az 1918 ősze és 1919 márciusa közötti polgári köztársaság I. néptörvénye biztosította (noha a férfiak és a nők választójoga nem volt

¹² KAFFKA, 1959.

¹³ SZEGVÁRI, 1969. 389–391.

¹⁴ Utóbbit jól mutatja a szociáldemokrata szakszervezetek nőtagjai számának már említett növekedése (1913: 6542 fő, 1918: 131 221).

¹⁵ VARGA, 2004. 11–25.

egyenlő, és eme jogszabály alapján nem rendeztek választásokat). Ugyanez a politikai rendszer biztosította a férfiakéval egyenlő tanulási jogokat is (a nők immár jogi és műszaki tanulmányokat is folytathattak, és a nőhallgatókat a férfakkal egyenlő hallgatói státuszba sorolták át). A női jogok kiterjesztésének következő, és sokáig utolsó jelentősebb állomása Friedrich István választójogi rendelete volt, amely 1,7 millió nőnek szintén biztosította az általános, titkos és egyenlő választójogot.¹⁶

A politika tömegesedése és ennek részeként a nők remobilizálása 1919 végén véget ért. Ekkor megkezdődött, és 1922-ig tartott a *háborúból a békébe való átmenet második típusú kísérlete*, ami egy konzervatív és nacionalista autoriter politikai rendszer kiépítését jelentette.¹⁷ Ekkor az előzőekben említett trend megfordult, és elindult egy úgynevezett demobilizálási hullám. Simándi Irén adatai szerint ennek részeként az 1920. januári országgyűlési választásokon már csak 1,6 millió férfi és 1,4 millió nő választhatott, mert a többiek (400 ezer férfit, illetve 300 ezer nőt) már nem vették fel a választói névjegyzékbe. A következő választások idejére, 1922-re az új választójogi rendelet miatt újabb 500 ezer nő veszítette el a választójogát.¹⁸

Ugyancsak a nők demobilizálását szolgálta az úgynevezett *numerus clausus* törvény (az 1920. évi XXV. törvény), amely egyrészt előírta a „zsidó”¹⁹ hallgatók arányának csökkentését, másrészt az egyetemekre bízta, hogy fölvesznek-e nőket – azaz az állam úgy ítélte meg, hogy nincs kötelessége a nemek közötti egyenlőség biztosítása terén (ellentétben a polgári demokratikus rezsim álláspontjával). Fontos, hogy a zárt számot, azaz a korlátozást kezdeményezők eredetileg nem a „zsidók”, hanem a nők kizárását javasolták.²⁰

Mindehhez még azt kell hozzátenni, hogy a feminista mozgalom – mivel bírálói nemzetközi eredetű és bűnös forradalmi szerepét hangsúlyozták – háttérbe szorult, vezetői emigráltak. (Itt és most csak Tormay Cécile-re utalunk, aki a Horthy-korszak egyik nagyhatású eredetmítoszában, a *Bujdosó könyvben* a nemzet ellenségei között emlegette a feministákat is, a Femi-

¹⁶ Erre lásd „A nők politikai szerepvállalása” című fejezetet.

¹⁷ A választási rendszer 1922-es módosítása, a versengő többpártrendszer megszűnése miatt tekintjük úgy, hogy a békébe való átmenet korszaka ekkor ért véget. Lásd SIPOS, 2016. 229–232.

¹⁸ SIMÁNDI, 2009. 140., 150., 157.

¹⁹ Egyrészt azért használjuk idézőjelben a fogalmat, mert a korabeli gyakorlatban nem volt egyértelmű, hogy izraelita vallásúakról vagy zsidónak gondolt egyénekről van-e szó. Másrészt azért, mert ebből következően valójában egy kívülről megkonstruált képzetről van szó, amelybe nagyon különböző csoportokat soroltak. Lásd GYÁNI, 2008a. 108., 110.

²⁰ KOVÁCS M., 2012. 64–65.; FENYVES, 2012. 108.

nisták Egyesületének két vezetőjét, Bedy-Schwimmer Rózát és Glücklich Vilmát pedig mint a Károlyi-féle „forradalom fúriáit” emlegette.)²¹

Úgy tűnik tehát, hogy a világháborúból a békébe való átmenet második kísérlete komoly, hosszú távú változást hozott. Ennek során az átmenetet irányító politikusok válságjelenséggként tekintettek a politika tömegessé válására, az új női modellek elterjedésére, de még az 1914 előtti feminizmusra és emancipációra is. Azt gondolták ugyanis, hogy a háborúvesztés és a háborút lezáró trianoni békeszerződés oka nem a kedvezőtlen hadi helyzet volt, hanem Magyarország évtizedek óta zajló politikai és kulturális hanyatlása. A „hanyatlás” a nemzeti érzelmek, értékek tagadását jelentette e szerint a felfogás szerint. Mivel a feminizmust és a női egyenlőség eszméjét internacionalista teóriáinak tartották, ennek 1914 előtti megjelenését szintén a „hanyatlás” okaként értelmezték.

De mennyiben befolyásolta az antifeminista és emancipációellenes politika a nők helyzetét?

Antifeminista fordulat után az emancipáció folytatódik

Az első világháború előtt, alatt és után az új női aktivitások, az új lehetőségek és a modern női típusok szerepmintái olyanok életét is átalakították, illetve olyan nők céljait is meghatározták, akik nem szimpatizáltak az úgynevezett progresszív irányzatokkal, mozgalmakkal – mint amilyen a feminizmus is volt –, vagy nem foglalkoztak politikával. Ők az 1920-as években is folyamatosan kaptak megerősítést: a külföldi populáris regények fordításai is népszerűsítették például a dolgozó nő típusát (ilyen volt a *Ne várjatok vacsorára!* a svéd Alice Lyttkenstől), és tanácsadó könyvek is tárgyalták a családon belüli új, nem hagyományos nemi viszonyokat. Utóbbira példa a kor ismert német esszéistája, Hermann Keyserling szerkesztésében készült, németül 1925-ben, magyarul 1927-ben megjelent *Könyv a házasságról*, amely többek között a házasság válságának kérdését is tárgyalta. Erről a kérdésről a két világháború között nagyon sokat írtak Magyarországon is, de (mint Ignótus 1926-ban) elsősorban a „nagy háború” hatásával, ezzel összefüggésben az erkölcs megrendülésével, olykor a válást lehetővé tevő törvény létezésével magyarázták. A Keyserling-könyv egyik szerzője, Marta Karlweis ezzel szemben azt írta, hogy a házasság akkor és azért

²¹ TORMAY, 1921. 15–16., 18., 56., 147.; ASSMAN, 1999. 79.

Főzőiskola 1941-ben: a hagyományos női szerepekre, feladatokra (háztartás vezetése) is képezték a nőket. De az újságok gyakran adtak például bevásárlási tanácsot.

lesz problémás, amikor a nő nem akar „kiskorúsági viszonyban” maradni, amire válaszul a férfi „ösztönszerűen” megtagadja a „nőtől az egyénülési jogot”; vagy a „világosságra törekvő” nő mellett bizonytalan lesz, és felteszi a kérdést: „Ki kezkesedik [...] azért, hogy átalakulva is hű marad” hozzá a nő?²² Ez a hierarchikus komplementaritás, a házasságban a férjjel nem egyenjogú nő „felszabadulásának” kérdése, amely kapcsán eszünkbe juthat Ibsen „Nóra”-ja, a feminista mozgalom egyik kulcsdarabja mint irodalmi ábrázolás és közvetített minta, illetve eszünkbe juthatnak Bohuniczky Szeffi memoárjának az írónő házasságon belüli „felnőtté válásáról” beszámoló részei, amelyek egy konkrét század eleji példáról tudósítanak.

A modern nő feltűnése, az „új nő” szerepének a választása általános európai jelenség. Azonban nemcsak a dolgozó, politizáló és tanuló nők számának növekedése volt általános, hanem az is, hogy a világháború után a dolgozni és tanulni vágyó nőket megpróbálták visszaterelni a családba és a hagyományos női szerepekhez (ez az úgynevezett kulturális demobilizáció). Az új női identitással rendelkező nők ellenálltak ennek a törekvésnek. Allison Scardino Belzer monográfiájából kiderül, hogy Olaszországban is hasonló folyamatok zajlottak: a „donna brava” anyafigurája mellett az első

²² KARLWEIS, 1927. 179., 180., 181.

világháború éveiben feltűnt a „donna italiana” politizáló típusa, majd a béke első néhány évében a gazdaságilag független „donna nuova”. A fasiszmus megjelenésével az átlagos nyugat-európai típusok mellé felsorakozott, és egyre népszerűbbé vált a „donna fascista”, a harcosan anyai női szerep. Jellemzői közt első helyen az állam iránti kötelezettségek teljesítése állt, csak ezt követhette a család iránti köteleességeké. Kérdéses, hogy valóban egy új, a közéletben aktív nő ideáljáról van-e szó ebben az esetben, és nem inkább a háború előtti helyzethez való visszatérésről – noha új jelszavakat használva, erős nemzeti jelentéssel kibővítve és újféle értelmezési keretbe helyezve a 19. századi „helyesen élő”, azaz minden szempontból a hagyományos normákat követő nőt. Attól függően, hogy hová helyezzük a hangsúlyt, ezt vagy a mobilizáció fenntartásának, remobilizálásnak, vagy sajátos demobilizációs stratégiának tekinthetjük. Azaz vagy azt látjuk elsődlegesnek, hogy a „fasiszta nő” számára a nyilvános térben is aktív szerepek kínálóztak, vagy azt, hogy a „fasiszta nő” valójában nem cselekvő részese a politikának, mert a nemzet életében csak reprodukciós szerepet kapott, mivel az állam iránti köteleességek között szerepelt a gyerekszülés és -nevelés.²³

Van azonban egy harmadik értelmezési lehetőség is: eszerint a nő szerepe a nemzet fenntartásában a gyerekszülés és -nevelés, ez azonban nem passzív és nem kizárólag magánéleti feladat, mert ezzel „a nemzet határát kulturálisan és szimbolikusan is védik”. Azaz a gyerekszülés és -nevelés politikai kérdéssé vált, és ezzel a nő politikai feladatot kapott. De ez csak a látszat. Újféle női szerepekről nem volt szó, csak a tradicionális női hivatás újfajta elgondolásáról. Egy régi szerephez konstruáltak, ajánlottak egy új identitást.

Az előzőek mellett ugyanígy hasznos párhuzam lehet számunkra az az értelmezés is, amely szerint az új női típusok 1918-at követő elterjedése jelentős részben a háborút követő szorongás következménye. Ez a szorongás, félelem- vagy bizonytalanságérzés annak a belátásából fakadt, hogy objektív (strukturális) és szubjektív (mentális és kulturális) okok miatt nincs visszatérés a háború előtti időkhöz, például mert a háborús emberveszteségek miatt nem lesz elég férj (nőtöbblet van és marad), vagy mert az emancipáció folyamata és a totális háború meggyengítette a férfi fölényét a nővel szemben. Ugyanakkor azonban a modern nők előtt egyrészt továbbra is maradtak korlátok, másrészt a formális (jogi) lehetőségek a környezet ellenállása miatt nem mindig jelentettek valóságos lehetőségeket. Erre a férfiakat és nőket egyaránt érintő, a hagyományos nemi szere-

pek megrendüléséből, valamint a modern női lét korlátaiból fakadó szorongásra (ellentétre) azonban csak az egyik lehetséges válasz lett az új női szerepek keresése és követése. Egy másik a hagyományos női szerepek új értelmezési keretbe való helyezése lett (mint Olaszországban történt, vagy Magyarországon kísérletet tettek rá).

Összefoglalva: a modern nő típusának feltűnése és népszerűvé válása, illetve maga a háború jelentős változásokat hozott a társadalmi nemi viszonyokban. A nők demobilizálását követelőket ezeket a változásokat már nem tudták a hagyományos eszközökkel (hagyományos érvekkel, ábrázolási módokkal) kezelni. Kérdés, hogy egyáltalán elérték-e a céljukat (a demobilizálást, a feminista mozgalom jelentkezése előtti időszakhoz való visszatérést). Magyarországon szerintünk nem. A következő fejezetekben azt mutatjuk be, hogy a női egyenjogúságért zajló küzdelem 1920 után is folytatódott. A fő kérdés az maradt, hogy milyennek kell lennie a nőnek – azaz a nőiség meghatározása körül továbbra is folytak a küzdelmek. Ebben játszottak központi szerepet a felsőoktatásban tanuló vagy diplomás nők, közülük is a házasság után munkát vállaló középosztálybeliek, illetve azok a Horthy-korban jelentős hatású lányok, asszonyok, akik íróként, újságíróként szellemi munkát végeztek, bár nem jártak egyetemre, így diplomával sem rendelkeztek.

²³ BELZER, 2010.; REEDER, 2012. 993.

III.

A NŐKÉRDÉS
ÉS A NŐ(IESSÉG) ÁBRÁZOLÁSAI
A HORTHY-KORBAN

A diplomás nők Horthy-kori történetében fontos kérdés, hogy miként ábrázolta őket a média. A médiaábrázolás befolyásolta a diplomás nők társadalmi megítélését, továbbá (ezen keresztül) azt is, hogy az egyetemen tanulás milyen mértékben volt választható lehetőség a nők számára. A választhatóságot ugyanis a jogi szempontok (a szabályozás ügyét részletesen tárgyaljuk majd), az anyagi lehetőségek (kik számára és milyen módon finanszírozhatók a felsőoktatási tanulmányok) mellett a „pszichológiai korlátok” is meghatározták. Már ha elfogadjuk a szociológus Jon Elster leírását, miszerint „első szűrőként” a gazdasági, anyagi, jogi és pszichológiai korlátok képezik, jelölik ki „az egyén *lehetőségeinek halmazát*”. „A második szűrő az a mechanizmus, amely meghatározza, hogy a lehetőségek halmazából [az egyén] melyik cselekvést hajtja végre” – fogalmaz a szerző, aki két „másodlagos” szűrőt tart fontosnak: a racionális döntést és a társadalmi normákat.¹ A mi szempontunkból most az a fontos, hogy kommunikációra és médiafogyasztásra (információkra, azok értelmezésére) van szükség annak eldöntéséhez, hogy egy döntés vagy cselekvés az egyén számára racionális-e, illetve a társadalmi normákkal összeegyeztethető-e. Ráadásul a pszichológiai korlátokat is formálhatja a médiaábrázolás.

A fenti magyarázatot tartjuk szem előtt a Horthy-kori médiaábrázolás vizsgálata során. Hiszen lehetséges, hogy az érettségizett nő és környezete (családtagjai) számára (akár részben a diplomás nők médiaábrázolása miatt) elfogadható volt, hogy az illető egyetemre járjon, de attól még kérdéses, hogy számára és számukra a rendelkezésre álló információk és képzetek alapján ez racionális döntésnek tűnt-e. Azaz, ha a lehetőség adott is volt (az egyetemre járás a lehetőségek halmazába tartozott), nem feltétlenül volt racionális, abban az értelemben, hogy nem tűnt feltétlenül hasznosnak. Számtalan olyan kérdés merülhetett fel, amelyekre a válaszok meg-

¹ ELSTER, 1997. 21. (Kiemelés az eredetiben.)

Fejes Teri, Somogyi Nusi, Titkos Ilona, Kiss Manyi, Erdélyi Mihályné, Kőszegi Teréz és Kovács Terus színésznők (balról jobbra) Budán 1939-ben: a színdarabok és a filmek a legkülönbözőbb nőszerep-típusokat kínálták a nézőknek.

határozták a lehetőségek halmazát és a választást. (Ezek a kérdések és válaszok összefüggtek a nőiesség meghatározásának kérdésével, lévén maga a nőiesség diszkurzív kategória: a róla zajló viták, az ábrázolások határozták meg, mit tekintettek nőiesnek és a „női normákkal” összeegyeztethetőnek.)

Vajon alkalmas-e a nő arra, hogy egyetemre járjon? Ha igen, akkor alkalmas-e arra, hogy a kiválasztott szakra járjon? Azaz rendelkezik-e szükséges (általános és speciális) képességekkel? Általában és konkrétan a „nő életcéljával” összhangban áll-e a diplomaszerezés? Ha a nő célja a család, akkor (mint később bemutatjuk) tarthaták ezzel ellentétesnek az egyetemre járást. Mások viszont azt gondolták, hogy nem ellentétes a kettő (a reprodukció és a diplomaszerezés), de a nő „igazi” életcélja szempontjából a diploma felesleges. Megint mások úgy vélték, hogy a két cél összebékíthető, sőt bizonyos esetekben a diploma előnyös a családi boldogság elérése szempontjából (lásd később Klebelsberg Kunó érvelését). Megint mások szerint a nő célja a család, de mert ez nem minden nőnek elérhető, az önálló életre is fel kell őket készíteni – ebbe a stratégiába pedig beleillett a diplomaszerezés.

Külön kérdés az, hogy a diplomás nők presztízsét (társadalmi megbecsülését) milyen módon befolyásolta a média diplomásnő-konstrukciója (azaz az, hogy milyen diplomásnő-figurákat mutatott be). Erre a kérdésre a for-

rásadottságok miatt nem tudunk pontos választ adni, hiszen nem készültek véleménykutatások.² Azt azonban vizsgálhatjuk, hogy inkább negatív, vagy inkább pozitív módon ábrázolták-e őket,³ és megkülönböztethetünk egymástól bizonyos ábrázolástípusokat.

Ezek és további kérdések-választípusok alapján látszik: miért is volt fontos a diplomás nők szempontjából (és miért is fontos a diplomás nők története szempontjából), hogy miként jelentek meg a Horthy-kor médiájában.

A diplomás nő ábrázolása kérdésének azonban általánosabb vonatkozásait is fel kell vetni. A diplomás nő létezése több szempontból a modern társadalom jelensége.

- Bizonyíték volt arra, hogy a nőkről vallott hagyományos esszencialista felfogással⁴ szemben a férfi és a nő között nincs szellemi különbség, azaz a nő nem alacsonyabb rendű, mint a férfi. A női és a férfi tulajdonságok hagyományos és immár megcáfolt felosztását tehát újra kell gondolni.

- Ebből következően a feminizmus törekvései nem természetellenesek, tehát maga a feminista mozgalom nem képtelen dolgokat követelt akkor, amikor a nők oktatáshoz való jogáért kiállt. (Csáth Géza még 1904-ben azt írta, hogy a szocializmus és a feminizmus között meglepő a hasonlóság: mind a kettő „fiziológiai abszurdum”, mivel az emberek közötti létező különbségeket akarja eltüntetni. A feminizmus figyelmen kívül hagyja, hogy „a képességek nagyobb részének a birtokában a nő van, [viszont] a férfiéértékesebbek.”)⁵

² Egy társadalmi csoport megítélését általában tagjainak átlagos jövedelemszintje, iskolai végzettsége, kapcsolati hálójá, hatalmi-uralkodó pozíciója, származása határozza meg. (A kérdéshez lásd ANGELUSZ, 2004); Ha ezt az általános elvet elfogadjuk, és mindezekkel az így (emiatt) szükségesnek tűnő adatokkal tisztában vagyunk, akkor először tisztázni kellene: a sokak által fogyasztott média miként ábrázolta a diplomás nőket. Másodszor pedig ki kellene tudni mutatnunk: ez a reprezentáció milyen mértékben módosította a diplomás nők társadalmi megítélését. Ám mert ilyen vizsgálatot utólag nem lehet elvégezni, el kell fogadnunk, hogy pontos válasz nem adható a kérdésre.

³ Még akkor is, ha nem tudjuk, vagy nem tudjuk biztosan: kik melyik ábrázolást tekintették negatívnak vagy pozitívnak, azaz a mi értékelésünk egybeesik-e a kortársak értékelésével. További probléma, hogy a médiafogyasztók nem egyetlen módon értelmezik az úgynevezett médiaszövegeket, és a nyilvánosság fragmentált volta miatt nem mondhatjuk, hogy mindenki ugyanazokat a könyveket, lapokat olvasta volna. Lásd SIPOS, 2013. 21–40.; SIPOS, 2015. 27–42.

⁴ Az esszencialista felfogás szerint a férfiak és nők eltérő biológiai adottságai miatt eltérnek a két nem lelki és szellemi tulajdonságai, és az eltérések hierarchikus rendet eredményeznek. Lásd a következő alfejezetet.

⁵ Csáth Géza a *Bácskai Hírlap* 1904. július 3-i számában megjelent cikkre válaszolt a fenti módon. Ács Jenő írása szerint „a férfiak zsarnoksága olyan alárendelt helyzetbe hozta a nőket, melyben szellemi fejlődésük ügyszólván lehetetlenné vált”. Csáth erre válaszul

• A női tulajdonságok listájának újraírása egyúttal a nőiesség jelentését is módosította – vagy módosíthatta a „mit tekintettek nőiesnek és mit nőietlennek?” kérdésekre adott válaszokat.

• A diplomás nő kikezdte a tradicionális társadalmakra jellemző hierarchikus komplementaritást, hiszen ő – egy szempontból biztosan – a diplomás férfival volt egyenlő, a nem diplomás férfi viszont hozzá képest hátrányban volt. Ez a kérdés felmerült a házasság és a házasság új problémáinak ábrázolásakor (eszerint a férj hatalmi pozíciója meggyengül, ha felesége (is) diplomás, ahhoz képest, ha a férj diplomás, a nő pedig tanulatlan).

• És végül: a diplomás nő jelzi az individualizmus terjedését, mivel a társadalmi helyzetét adott esetben önmaga határozhatta meg, és nem egy férfi (jellemzően férj, apa) pozíciója. (Ahogy ez a fizetett munkát végző nőkre is igaz lehetett, míg a nem fizetett háztartási munkát végző nőkre talán csak akkor, ha az „egyénesülési jogot” célnak tartották.) A nő tehát önálló cselekvővé vált.

Mindebből következik, hogy a diplomás nők ábrázolását nem önmagában kell vizsgálni, hanem két másik téma reprezentációjával együtt, amelyek „fő kérdésünk” diszkurzív környezetét adják. Az egyik kérdés, hogy miként határozták meg a nők szellemi képességeit, a másik pedig az, hogy miként vélekedtek a nők fizetett szellemimunka-végzéséről. Az előbbire (tehát a szellemi képességek kérdésére általában) az egyetemre járásról szóló viták kontextusaként tekintünk, hiszen nyilvánvaló, hogy ha a nő szellemi képességeit csekélyebbnek vagy jelentékenyebbnek mutatták, akkor az meghatározta az egyetemre járás ábrázolását, értékelését. Az utóbbi pedig általában a nők szellemimunka-végzését, annak következményeit jelenti, amely kategóriába – leegyszerűsítve – az irodista nőktől a diplomás nőig tartoztak az érintettek. Azaz a szellemi munkát végző nők „nagyobb halmazának” ábrázolása meghatározta a diplomás nők reprezentációját.

Mielőtt azonban a diplomás/szellemi munkás/egyetemre járó nő média-ábrázolásának típusait bemutatnánk, le kell szögezni, hogy jobbra a férfiak válaszoltak ezekre a kérdésekre. A nők ábrázolásával általában férfiak

értekezett a „fiziológiai abszurdumokról”. Egy évvel később, 1905 májusában ugyanott jelent meg Horovitz Gusztáv „Feminizmus” című tárcája, benne például a következő mondatokkal: „A feministák a szerelem, a házasság és a szeretkezés mellőzöttjeiből kerülnek ki. [...] Ezek az »apostolok« igyekeznek elhinteni a két nem között az egyenetlenkedés magvát. Higgye el nekem, nincsen olyan fizikailag ép nő, aki a családi szerelmi boldogságért kútba ne dobna minden feminista utópiát.” Csáth Géza erre azonos címen írt válaszcikket a „nők szomorú társadalmi helyzetéről”, amelyre csupán „egy segítség van. Újabb és újabb mezsgyét törni a női munkának; megbecsülni e munkát értéke szerint, s előbb-utóbb eljutunk a nőkérdés megoldásához”. SZAJBÉLY, 1995. 261., 262., 265., 266., 461., 465.

Az irodai munkát végző magántisztviselők között jelentős volt a nők aránya: ők szellemi munkásnak számítottak, bár diplomával csak elvétve rendelkeztek.

foglalkoztak, mégpedig azért, mert az írók, újságírók, tudósok, a színházi és filmvilágban dolgozók között arányuk sokkal magasabb volt, mint a nőké. Gulyás Pál *Magyar írók élete és munkái* című lexikonsorozatának 1939 és 1944 között megjelent első hat kötete például 1443 nőt sorol fel, ami azt jelenti, hogy ebben a csoportban az írók között a nők aránya 8,1% volt. A korszak legnagyobb lapkonszernjének 1923-as évkönyve (*Az Est Hármaskönyve*, 1923) 128 író és költőt sorol fel, ám közöttük csak 11 nőt.⁶ Ezek a források azonban szubjektívek, csak az írói csoport ábrázolásai. Az újságírókról viszont rendelkezünk népszámlálási adatokkal is: eszerint közöttük 1920-ban és 1930-ban a nők aránya 3-4% volt.⁷

⁶ LENGYEL, 1990. 16–18. – Az *Est*-féle kötet a legjelentősebbnek Kosáryné Réz Lolát mutatta. Rajta kívül szerepelt még Beczassy Judit, Vészi Margit, Bethlen Margit, Erdős Renée, Ferenci Sári, Hatvany Lili, Havas Alice, Lányi Sarolta, Szikra (Teleki Sándorné) Kende Júlia, Várnai Zseni.

⁷ NÉPSZÁMLÁLÁS, 1941. 164. – A népszámlálást se tekinthetjük azonban biztosnak abban az értelemben, hogy kérdéses: kiket soroltak az egyes foglalkozási kategóriákba. A szellemi munkások 1928-as összeírása például kevesebb újságíró, szerkesztőt mutat, mint a két említett népszámlálás. Az 1920-as népszámlálás szerint 1063, az 1930-as szerint 1515, az 1928-as összeírás szerint 907 hírlapíró, szerkesztő működött Magyarországon. (NÉPSZÁMLÁLÁS, 1926. 473., 477.; NÉPSZÁMLÁLÁS, 1936. 128–129., 438.; NÉPSZÁMLÁLÁS, 1941. 164–165.; KOVÁCS, 1930. 18–23., 90., 162–163.)

Egyes kortárs szerzők deklarálták ezt a tényt. A két háború közötti időszak egyik leghíresebb nőírója, Török Sophie a következőképpen jellemezte ennek a férfitúlúlynak a következményét: „Az irodalomban a férfi rajzolta meg a nő képét is, s a nők elfogadva a férfiszempontokat legtöbbször nem magukról vallottak, hanem az előírt irodalmi-nőt másolták.”⁸ Bognár Cecil Pál bencés szerzetes, pszichológusprofesszor is leírta, hogy a férfiak többet foglalkoznak a nők lelkével, mint a nők a férfiakéval. Úgy vélte, hogy „az általános lélektan [...] a férfi lélektana”, mivel főleg férfiak írják. A női lélekkel foglalkozó írásokban sokszor „találkozunk [...] annak hangoztatásával, hogy a női lélekben van valami rejtelmes, továbbá, hogy a nők gondolkodása nem logikus”. Véleménye szerint az ilyen megállapítások oka az, hogy ha „a férfi eszével vizsgáljuk a női lelket, ha a férfi lelki tulajdonságaihoz mérjük a nőét, valóban különösnek tűnik.”⁹ Mint írta: „Midőn [mások] férfias jellemről beszélnek, ebben már rendesen értékítélet is rejlik.”

A nő és a férfi képességei

A férfias és nőies tulajdonságok meghatározására tehát főleg férfiak vállalkoztak.¹⁰ Bognár Cecil Pál szerint például a férfias tulajdonságok közé tartozik a jó humorérzék, az elvhűség, valamint a tárgyilagosság; a férfiak továbbá a mérsékelt politika hívei, *az ismeretet önmagáért tartják fontosnak*, továbbá jobban szeretik elismertetni hatalmukat, mint gyakorolni. Ezzel szemben a nők jó tanácsadók, empatikusabbak, kitartóbbak; nem elismertetni, hanem érezni akarják a hatalmat; a szélsőséges politika hívei, *ismeretszerzésük motivációja pedig a mások elismerésének kivívása*. Mindkét nem számára fontos az érvényesülés, ám *a nőnek „sokkal szűkebb tér áll a rendelkezésére”, mint a férfinak, aminek oka az, hogy a nő igazi hivatása a házastárs és az anya szerepének betöltése*. Kiinduló tézise szerint azonban „mind a férfiakban, mind a nőkben igen sok közös emberi vonás van”, a női lélekben viszont ennek ellenére gyakran „a nőtől nem látják meg [...] az embert”. Véleménye szerint a különbségek valójában az általános emberi vonások eltérő megnyilvánulásai csupán, ezek oka pedig csak részben biológiai eredetű, ugyanis „a külső körülményekből is származhatnak”.¹¹

⁸ TÖRÖK, 1939. 163.

⁹ BOGNÁR, é. n. 261.

¹⁰ A következő alfejezetek első változata: SIPOS, 2005.

¹¹ BOGNÁR, é. n. 261.

A filozófusprofesszor, Halasy-Nagy József másként ábrázolta a különbségeket: a „nőemancipáció bajnokai [...] a konkrét ember helyett, aki vagy férfi, vagy nő, csak az elvont humanizmus »ember«-éről szeretnek tudni”, holott „a különbség a szellemiekben épp oly nyilvánvaló, mint a testiekben”. Felosztása szerint a férfi erős, dinamikus, aktív, alkotó, küzdő, magányra hajlamos, „a maga ura, környezetének parancsolója”, természete törekező, a fájdalmat kevésbé bírja. A nő gyenge, konzervatívabb, passzívabb, alkalmazkodóbb, társas lény, aki „boldogtalan, ha nem talál valakit, akihez egész lényével csatlakozzék, s őt szolgálja”; semmilyen körülmények között sem önző, a fájdalmat és a megpróbáltatásokat jobban bírja – azaz másképp hősiess, mint a férfi. Halasy-Nagy szerint a férfi és a nő két fél, akik csak a szerelem által alkotnak egészet. Az, hogy a férfi és a nő a házasságban mégsem egyenrangú, szerinte a női lélek igényéből fakad.¹²

A nőábrázolásokat és a nőiességkonstrukciókat természetesen az is befolyásolta, hogy a szerző a nőkről vallott közismert, esszencialista felfogást követte-e (mint Halasy-Nagy is). Eszerint a nő biológiai alapú okok miatt sajátos lelki struktúrával rendelkezik, érzelmei vezérlik, emiatt képtelen racionálisan gondolkodni vagy logikusan írni, és egyáltalán: alkalmatlan arra, hogy struktúrát teremtsen. „Az érzelmeknek ez az erősebb tónusa sok tekintetben gátolja a nőt a műalkotó tevékenységben” – írta például az irodalomtörténész Bánhegyi Jób 1939-ben. Szerinte a nőknek biológiai adottságaiknak megfelelő szerepeket kell betölteniük, ha pedig mégis „alkotó nők” akarnak lenni, akkor a „biológiaiilag” nekik megfelelő művészetet és műfajt kell választaniuk. Alkalmatlanok például arra, hogy építészek, szobrászok, regény- és drámaírók vagy zeneszerzők legyenek, ellenben lehetnek zenészek, költők, esetleg a képzőművészet más ágaiban tevékenykedhetnek – ám kitűnőt egyik területen sem alkotnak.¹³

A női tehetségnek ehhez az ábrázolásához hasonlólt ismertetett Bognár Cecil Pál már idézett könyvében. A férfi és nő egyenrangúságának kérdéséről szólva közölte, hogy „minden téren találunk a nők között is kiváló alkotó tehetségeket”, sőt: „Még a matematikában is akad ilyen”, ám „a nagy alkotó tehetségek a nők közt csak elenyésző számban vannak”. Ez utóbbi „tény” magyarázatára két véleményt említett. Az egyik szerint „A nők szellemi egyenrangúságának védői erre azt mondják, hogy nem tehetség tekintetében maradnak el a nők a férfiak mögött, hanem helyzetüknél fogva vannak

¹² HALASY-NAGY, é. n./a 108–114.; VARGA, 2002. 53–54.; KARIKÓ, 2002. 75.

¹³ BÁNHEGYI, 1939. 12–15. – Bánhegyi nézeteinek előzményei között első helyen Gulyás Pál „Írónők” című írását kell említeni. Lásd TÖRÖK, 2016.

nagy hátrányban”, mert közülük „sokkal kevesebben szentelhetik magukat teljesen a tudománynak vagy a művészetnek, [és] már neveltetésük sem kedvez ennek”. A másik leírás szerint:

„még abban is nagyon mögötte maradnak a nők a férfiaknak, amivel éppen úgy módjuk van foglalkozni. Rubinstein megjegyzi, hogy a nők közül többen tanulnak zenélni és énekelni, mint a férfiak közül, mégsem akad közöttük egy kiváló zeneszerző sem, nem alkottak egyetlen szerelmi dalt vagy bölcsődalt sem.”¹⁴

Az esszencialista felfogáshoz való viszonytal összefügghetett, de attól függetlenül is felmerülhetett az a kérdés, hogy vannak-e, és ha igen, milyen különbségek pl. az alkotó nő és férfi között. Igen sok példát találni arra, hogy férfi írók olyan szellemi képességbeli különbségeket láttak a női és a férfi írók között, amely különbségek miatt a férfi író jobb képességű, mint a női. Szerb Antal például így jellemezte a 20. század első felének legjelentősebb írónője, Kaffka Margit munkásságát: „Mint a legtöbb asszonyírónál nála is érezni, hogy kevés dolgot talál ki, a legtöbb csakugyan megtörtént.”¹⁵

Bognár Cecil Pál idézett könyvében ehhez hasonlóan a tulajdonságok közül az elvont gondolkodást a férféhoz, a gyakorlatiast a nőhöz kapcsolta. Halasy-Nagy József filozófusprofesszor szerint a férfinak „dúsabb a képzelete”, és „nincs annyira kötve a valósághoz, mint a nő”, aki viszont „jobban benne él a természetben”, a „konkrét valóságban”. Az író és politikus Pekár Gyula ugyancsak „férfiasnak” ábrázolta az absztrakciót, a nőt pedig élénk képzelőtehetséggel ruházta fel, ám az absztrakcióban gyengének mutatta.¹⁶

A nőkérdés és a feminizmus lexikonokban

A modern nő, a nőiesség ábrázolása szempontjából, mint utaltunk rá, fontos kérdés, hogy mit gondoltak a kortársak a nőkérdésről, a feminizmusról, és ezt a kettőt mennyire mutatták összefüggő kérdésnek. A feminizmus elítélése (vagy elfogadása) vajon automatikusan a nőemancipáció elítélését (vagy elfogadását) eredményezte-e?

¹⁴ BOGNÁR, é. n. 264–265.

¹⁵ SZERB, 1992. 475.

¹⁶ BOGNÁR, é. n. 265–273.; HALASY-NAGY, é. n./a; 113–114.; PEKÁR, é. n. 86.

A kérdések vizsgálatához a korabeli lexikonok két ok miatt is jó forrásnak tűnnek. Egyrészt mert sokak által olvasott médiaszövegek, azaz sokak véleményét befolyásolhatták, ami a „pszichológiai korlátok” miatt is fontos. Másrészt azért, mert ezekből a korszak vélemény típusait ismerhetjük meg.

A *Katolikus Lexikon* 1932-es III. kötetének *nőkérdés* címszava szerint a nő biológiai okok, illetve speciális tulajdonságai miatt a férfi segítője, és „bizonyos szociális alárendeltséget mutat a férfival (a családfővel) szemben; viszont mint *hozzá hasonló* teljes jogú ember, éppoly erkölcsi személyiség”. A nő eme kettős helyzetét kétféleképpen értik félre: vagy a nő lefokozásával, vagy ellenkezőleg, „feminista módra”. A „modern nőmozgalom” (a nővédelmen kívül) kulturális és politikai téren a nők egyenjogúsítására törekszik, ám figyelmen kívül hagyja a női hivatást és képességeket: hibásan kitűzött célja, hogy *ugyanolyan szellemi erőfeszítésekre fogja a nőket, mint a férfiakat*, valamint helyesnek tartja, ha a nők keresőmunkát vállalnak, holott ez nemcsak a férfiak, hanem a nők számára is hátrányos. A családon kívüli feladatokat pedig („főleg”) a férjhez nem menő nőkre kell bízni (itt csak karitatív, nevelési és hitéleti feladatokról van szó).¹⁷

A *Tolnai Új Világlexikona* 1928-as XIII. kötetében a *nő* címszónál ez olvasható: „Újabban egyre erősebben nyilvánul meg az a törekvés, hogy a nő egyenrangú *legyen* a férfival”, ám ez megvalósíthatatlan, mert „sohasem [lehet] eltüntetni a természeti törvényen alapuló nemi és társadalmi különbségeket, aminek a jogi életre is módosító hatásának kell lennie”. A nőmozgalomról viszont az olvasható, hogy az „a társadalmi életben a nők különleges követelményeinek figyelembevételére törekszik”, illetve az egyenlő politikai jogok és a tanszabadság elérésére, az azonos munkáért a férfiakéval azonos bérezésre, az összes keresőpályák megnyitására, továbbá a házasságban egyenlő jogokra. E követelések „helyességét” és a két nem egyenrangúságát *mutatják a tudományos munkakörökben tevékenykedő nők sikerei, akik bebizonyították, hogy „a női nem viszonylag gyorsan pótolta ki az évezredek szellemi gyámkodás hátrányait*”. Ez pedig ugyanaz az állítás, amivel „a nő szellemi egyenrangúságának védői” érveltek – amint azt Bognár Cecil ismertette.

Bognár reprezentációját idézi (és annak értelmezési lehetőségeit befolyásolja) továbbá a *Tolnai Új Világlexikon* V. kötetében a feminizmus meghatározása:

¹⁷ KATOLIKUS, 1932. (Kiemelés tőlünk.)

„...az a felfogás, amely a nőt a férfival egyenlő jogú és értékű embernek tekinti. Tudományos indoklása: a két nem megegyező *emberi* tulajdonságainak túlnyomó száma mellett a kisebb számú eltérő *nemi* sajátosságok nem lehetnek akadályai annak, hogy a nő teljes emberi munkát fejtessen ki.”

(Továbbá szükséges, hogy „az emberiség életharmóniája érdekében a nő felfogása is érvényesüljön a társadalom minden életnyilvánulásában”)¹⁸

A meghatározás szerint tehát Bognár Cecil *részben* a feminizmus tudományos indoklását adta meg hivatkozott művében, hiszen kiindulópontja az emberi tulajdonságok azonossága és megnyilvánulásuk különbözősége, de ábrázolásában (túl azon, hogy a nőt *általában* „megfosztja” a kivételes szellemi képességektől) a nő igazi hivatása az anyaság.

Hasonló kettősség jellemzi a nő leírását az *Új Idők Lexikona* 19–20. kötetében, amely 1941-ben jelent meg. Eszerint a nő „élettani rendeltetése elvitathatatlanul az anyaság, amit [testi adottságain kívül] különleges szellemi és lelki beállítottságai is bizonyítanak”. A keresztény világnézet alapján – olvasható – a nő a férfival egyenrangú, de nem egyenjogú. A nők közjogi helyzete Magyarországon hátrányos, hiszen *nem egyenlők a választójog, a munkavállalási és a tanulási szabadság terén* a férfiakkal. A nőmozgalom célja éppen e tradíciókból fakadó különbségek megszüntetése, vagyis a „teljes egyenjogúsítás”. „A női jogokért a hagyományok ellen küzdő nőknek, az ún. *feministáknak* sok gúnyban volt részük, de követeléseik nagy részét elérték” – olvasható a feminizmus szócikkben.¹⁹ Ehhez hasonlóan mutatja be a feminizmust a *Pesti Hírlap Lexikona* is: eszerint az „Angliából kiinduló nőmozgalom” célja „a női nem egyenjogúsítása, elsősorban *a mesterséges korlátozások megszüntetése*, melyek a nőt jogkörében, pályaválasztásában és közéleti tevékenységében akadályozzák”.²⁰

A nő, a nőkérdés, a nőmozgalom és a feminizmus eme leírásai a középosztálybeli olvasóknak készült és a korban népszerű lexikonokban szerepeltek: ezeknek, valamint a később előkerülő tanácsadó- és szakácskönyvek nőábrázolásának hatása nyilván nagyobb volt, mint Bognár, Halasy-Nagy vagy Pekár szövegeinek. Ebből a szempontból is fontos, hogy (a *Katolikus Lexikon* nőábrázolását leszámítva) a nők helyzetét mindegyik enciklopédia az egyenlőtlenségekkel jellemezte. Az egyenjogúság szükségességét tagadó

ábrázolás tehát távolról sem volt kizárólagos, ráadásul az egyenjogúságpárti és a feminizmusellenes felfogás érveinek sajátos keveredésére, azaz a hibriditásra is sikerült példát találni. Mint Fábri Anna írja, a századfordulón a feministák egy Magyarországon elterjedt típusába tartozók „A sajátosan és hagyományosan női feladatokra [...] összpontosítva óhajtották a nők társadalmi helyzetét javítani”.²¹ Ez az úgynevezett anyai alapú feminizmus, amely szakítást jelentett azzal a hagyományos elgondolással, miszerint a férfiak és nők politikai, oktatási és kulturális egyenlősége ellentétes az úgynevezett anyai kötelességekkel és a „nő lényegével”.

A „normakövető emancipációnak” ez a programja tehát modernizációpárti konzervatív program volt, és ellentétben állt a *Katolikus Lexikonban* is szereplő, a „családba zárt nőt” idealizáló leírással. Az előbbi inkább azt az úri középosztálybeli nőt jellemezte, aki az első világháború alatt fizetett munkát végzett (nagy tömegben voltak ilyenek), önkéntes nővérként dolgozott, vagy 1918-ban és a Tanácsköztársaság után politikai mozgalomban, pártban vállalt szerepet. 1919-ben ugyanis sok középosztálybeli nő vett részt valamiféle ellenforradalmi tevékenységben (esetleg a Tanácsköztársaság alatt vagy után annak minősült valamilyen fellépése), vagy csatlakozott keresztény irányultságú politikai mozgalomhoz, például a Keresztény Szociális Női Párthoz, a Keresztény Női Táborhoz (Katolikus Női Párt),²² a Magyar Asszonyok Pártszövetségéhez vagy az Ébredő Magyarok Egyesületéhez, amelynek első vezetőségében volt is nő.²³ Ilyen politikailag aktív nő volt például Biskey Karola postai főellenőr, aki „egyike volt az úttörőknek, kik önálló kenyérkereseti pályára léptek”. Ő a századelőtől foglalkozott a tisztviselőnők érdekvédelmével, „a forradalom alatt tagja volt az akkor létesített Magyar Nők Klubjának, mely a keresztény társadalom vezető asszonyaival a forradalom után mindjárt megkezdte titkos ellenforradalmi ténykedését”. A kommün bukása után évekig választmányi tagja volt az I. kerület előljáróságának, elnöke az 1920-ban alapított Magyar Királyi Posta-, Távíró- és Távbeszélő Nőtisztviselők Országos Egyesületének, nagyasszonya a Magyar Cserkészleány Szövetségnek – és természetesen választmányi tagja a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének.²⁴

²¹ FÁBRI, 1996. 173–174.

²² VIDA, 2011. 190–191.

²³ ZINNER, 1989. 16. – A nők pártpolitikai tevékenységeire lásd például VONYÓ, 1997. 279–289.; BALOGH, 2000. 229–237.

²⁴ BOZZAY, 1931. 160–161. – A lexikonban szereplő 1339 nő közül 64 életrajzában szerepel, hogy ápolónő volt a világháború alatt. (Az adatok részletesebb ismertetését lásd alább.)

¹⁸ TOLNAI, 1926., 1928. (Kiemelések tőlünk.)

¹⁹ ÚJ IDŐK, 1938., 1941.

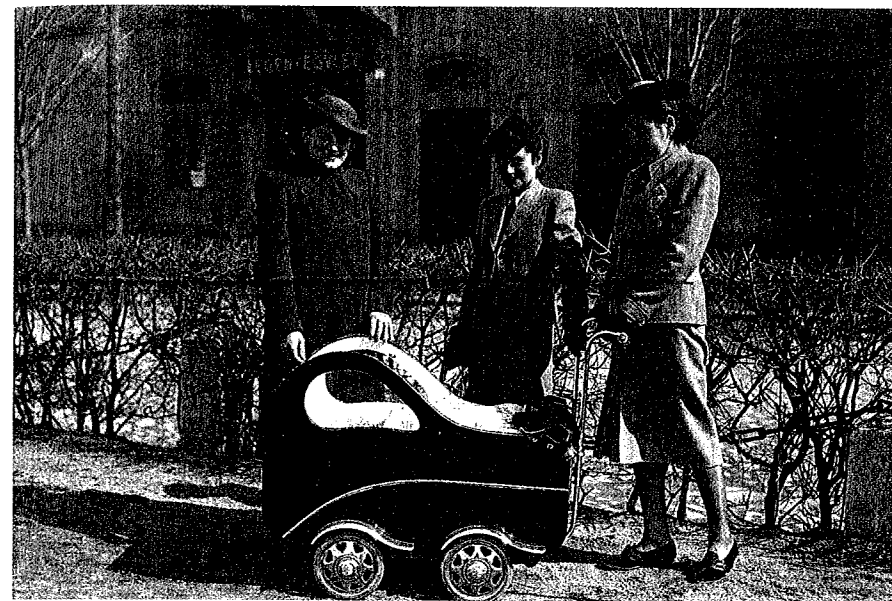
²⁰ PESTI HÍRLAP, 1937. (Kiemelés tőlünk.)

Itt említhetjük az első képviselőnőt, a szerzetes Slachta Margitot is. Ő szerkesztette *A Keresztény Nő* (1915–1918) és a *Magyar Nő* (1918–1920) című, alcíme szerint „keresztény feminista” hetilapot, és alapítója és vezetője volt a Keresztény Női Tábor nevű politikai pártnak. Az 1920-ban országgyűlési képviselőnek megválasztott Slachta a következő választáson, 1922-ben a demobilizációs politika miatt főnöknője, Farkas Edit tiltása miatt nem indulhatott. Ugyanebbe a táborba sorolnánk az író és újságíró Szederkényi Annát. Őt tekintették a kortársak az első hivatásos újságíró-nőnek Magyarországon, mivel ő lett az első nő tagja az újságírók szakmai szervezetének, a Budapesti Újságírók Egyesületének 1905-ben. 1908-ban megalapította a Magyar Feministák Egyesületét, mivel úgy vélte: a Bédy-Schwimmer Róza (Rózsa) vezette Feministák Egyesületével nem tud mit kezdeni a nagyon tradicionális magyar társadalom, és szükség van egy „középutas” feminista szervezetre.

Kérdés persze, hogy az ilyen típusú úri középosztálybeli életutakat mennyire ábrázolták tipikusnak a korban.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége által 1931-ben kiadott *Magyar Asszonyok Lexikonának* szerkesztőbizottsága és szerkesztője döntő mértékben olyan nőket ítelt bemutatásra méltónak, akik fizetett munkát végeztek, illetve nagyobb részben olyanokat, akik valamiféle oklevéllel rendelkeztek: az 1339 személy közül 1071 végzett fizetett munkát, és 818 rendelkezett oklevéllel. A bemutatott kenyérkereső nők nagyjából fele férjnél volt (540), és 68%-uk dolgozott a családon kívül (is). Mindez arra mutat, hogy a nők új társadalmi helyzete, az emancipáció több évtizedes folyamatának eredményei a konzervatív és/vagy „keresztény-nemzeti” táboron belül is jelentkeztek, és így (ideológiai alapon elgondolható) csoporton belüli konfliktusokat eredményezett. Ezt azért fontos tisztázni, mert a diplomás nők ábrázolását – mint már más összefüggésben említettük – nem önállóan kell nézni, hanem tágabb kontextusban, mivel a diplomás nők helyzete relatív helyzet: a többi nőtípushoz képest nyerte el jelentését, pozícióját. Egy olyan diszkurzív teret képzelünk el, amelyben különféle nőtípusok bukkantak fel és kerültek mérlegre, azaz amely teret a folyamatos viták, ábrázolások teremtettek meg. Mivel e kommunikációs aktusok tárgya az egyes nőtípusok milyensége volt, az egyes típusok helye, megítélése befolyásolta más típusok helyét, megítélését. Látnunk kell tehát azt is, hogy milyen álláspontok léteztek a különféle nőtípusokról.

Az egyik „szélsőség” a nőemancipáció teljes tagadása: eszerint a nőknek áldozatokat kell hozniuk a nemzetért, a nemzet újjászületéséért. A fizetett munka, a továbbtanulás és a politikai aktivitás helyett az otthonokban és a

Fiatalkorú nők Baján az Árpád téren a Legényegylet és a Futura Szövetkezet előtt 1939-ben: a 20. század első felében sokáig vita tárgya volt, hogy a nők életének kizárólagos színtere-e a család.

családban kell tevékenykedniük, azaz fel kell hagyniuk mindazzal, amivel a világháború alatt és 1918–1919-ben foglalkozhattak. Az önállóság helyett a család: a férj szolgálata és a gyerekszülés (reprodukciónak) lett elismert cél. Ennek érdekében felerősödött a hivatalos Mária-kultusz mint a normatív anyaság kultusza. Újra előkerült az a század eleji érv, hogy a dolgozó és gyermektelen nő, illetve a közéletben aktív nő valójában férfi. Ezeket a nézeteket képviselte (elsősorban) az antifeminista mozgalmi média, a MANSZ folyóirata, *A Magyar Asszony* is. A havilap első világháború utáni cikkei szerint Magyarország a trianoni béke miatt „megsebesült”, „megcsonkították”, és a nők dolga a haza „ápolása”, ami a háborús „hadi játékok” folytatása. A nő dolga továbbá, hogy meggyógyítsa a háborúban megsérült férfiakat, és csupán eddig vegyen részt a „keresztény világeszme ellen” dúló háborúban.²⁵ Ez a leírás és előírás emlékeztet a korábban említett olasz példára.

A korszak antiszemita és nacionalista kommunikációjában gyakran feltűnt a „keresztény világeszme elleni háború”. Ez annyit jelentett, hogy a világot a „nem magyar” és „zsidó” ellenség („ők csoport”) és a magyar és keresztény „mi csoport” alkotja. Ehhez a képhez illesztették hozzá a femi-

²⁵ BERZEVICZY, 1922. 1–3.; ASSZONYOK MUNKÁJA, 1922. 28., 29.

nizmust internacionalizmusa miatt támadó érveket. Az evangélikus püspök, Raffay Sándor „A magyar nő nemzeti hivatása” című 1922-es cikkében például a magyar nemzeti öntudat világháború előtti, már két nemzedék óta tartó hanyatlásáról írt. Ennek oka szerinte, hogy a külföldről érkezett újdonságokat magyarnak hitték, holott „a hamis nyugati civilizáció, a beteges internacionalizmus, a nemzeti öntudatot megölő világpolgárokodás” produktumai voltak, amelyek megfertőzték a magyar művészetet, sajtót, „szokásainkat, társadalmi életünket, erkölcsünket”. Ebben a káros folyamatban a magyar asszonyok is részt vettek, mert „léhák” voltak, „européerkedtek” (azaz az európai szokásokat követték) és kávéházba jártak. Az új világban a nők hivatása a „nemzeti öntudat” ápolása lenne, és az, hogy bátorságra és a nemzeti értékek védelmére szorítsák rá a férfiakat.²⁶

A *Magyar Asszonyról* tudni kell, hogy nem volt túl népszerű kiadvány. Annak ellenére se, hogy 1922-ben a belügyminiszter rendeletben írta elő, hogy a helyi közigazgatás segítse elő a folyóirat terjesztését.²⁷ Ennek egyik oka talán az lehetett, hogy a konzervatív „mozgalmár” nők (mint például Biskey Karola) ambivalens módon viszonyultak az őket alávett és passzív helyzetbe visszaterelni akaró nézetekhez.

A „családba zárt” és nem cselekvő (nem önálló), nem egyenlő nő volt tehát az egyik női modell. A másik az anyai kötelességeit is teljesítő és cselekvő nő típusa, amelyet a modern nők csoportjába sorolhatunk. Ezt képviselte többek között a már hivatkozott *Magyar Asszonyok Lexikona*, illetve erre utalnak a *Magyar Asszonyban* szereplő beszámolók, amelyek szerint a MANSZ részt vett egyetemista lányokat segítő kollégiumok szervezésében.²⁸

A kétféle típus ellentéte fontosabb, népszerűbb lapokban is felbukkant, így például az *Új Idők*-ben, amelyet később részletesebben is bemutatunk.

²⁶ RAFFAY, 1922. 2., 3. – Itt tulajdonképpen a népesedési kérdés felvetéséről és a népesedés ellenőrzéséről van szó, amely (mint Victoria de Grazia megállapította) általában elvezetett az antiszemita és antifeminista érvelés összekapcsolásához. Lásd *Az első világháború utáni helyzet ambivalenciája* című fejezet.

²⁷ BELÜGYI, 1922. 1105.

²⁸ MAGYAR ASSZONYOK AZ IFJÚSÁGÉRT, 1927. 208.; HORTHY MIKLÓSNÉ LEÁNYOTTHON, 1927. 208.

A nőkérdés szépirodalmi ábrázolásai: család, tanulás, fizetett munka és konfliktusok

A fentiekhez hasonló kettősség természetesen a szépirodalomban is megfigyelhető. Születtek olyan regények, amelyek a tradicionális, premodernnek is tekinthető nemi viszonyokat idealizálták, és olyan művek, amelyek a modernitás kérdéseire reflektálva szóltak a nők problémáiról. Ezek az alkotások a köztes kultúra termékei, amelyek Dwight Macdonald szerint „a Tömegkultúra lényegi tulajdonságaival rendelkeznek [...] de kulturális fügefalevéllel elfedik” ezt: „látszólag respektálják a Magas Kultúra standardjait, de valójában felhígítják és vulgarizálják azokat”.²⁹ Besorolhatók továbbá a *middle-brow* irodalomhoz is, amely

„egy közepesen művelt és [...] elsősorban női olvasóréteget szólít meg, és részben a magas modernizmus sokak számára érthetetlen vagy legálábbis élvezhetetlen elitkultúrájával szemben vagy mellett jön létre [...] kifejezetten a középosztálybeli női olvasóréteget megcélzó regénytípus (akárcsak annak idején az austeni regény) a domesztikus női térnek, a női vágyaknak, a női életmód változó kereteinek textuális újradefiniálására tesz kísérletet műfaji hibriditása révén, ugyanakkor igen mélyen beiródik a fogyasztói kultúrába is”

– írja Nicole Humble-ra hivatkozva Séllei Nóra. Mint hangsúlyozza:

„ez a regénytípus akkor jött létre, amikor egyrészt lecsengett a feminizmus első hulláma, de ambivalens eredménnyel ért véget, mert nyilvánvaló, hogy a nők szavazójogának elnyerése vagy az egyetemek kapuinak megnyílása csak formális lehetőség, amely nem jelentette automatikusan sem a nemekről való gondolkodás, sem a társadalmi intézményrendszerek automatikus átstrukturálását, és a *middle-brow* regény az ebből az ambivalenciából eredő szorongások kiélésének és megmutatásának is tekinthető.”³⁰

Mi inkább úgy fogalmaznánk, hogy a női jogok terén bekövetkezett előrelépés (változás) új konfliktusokat eredményezett, amelyek újfajta konszenzus

²⁹ MACDONALD, 1983. 37.

³⁰ SÉLLEI, 2011.

kialakítását igényelték. Egyes szerzők valamiféle visszatérést propagáltak, mások viszont tematizálták az új helyzetet.

Ezeket a regényeket politikai szempontból is elemzendő szövegeknek tekintjük, mivel egyszerre reprezentációi a nemiségről és a nemi szerepekről vallott gondolkodásnak és a hatalmi viszonyoknak. Ezért elemzésük során nem szépirodalmi szövegekkel is összevetjük őket.

Család és háztartás: a neobiedermeier ábrázolás

Kiindulási pontunk egy illemtankönyv és Klebelsberg Kunó egy szövege a „női Eötvös Collegium”-ról, kérdésünk pedig a két világháború közötti középosztály nőtagjainak munkához való feltételezett viszonya. Több forrásban is az jelenik meg ugyanis, hogy a dolgozó (középosztálybeli) nő „a többiek lelkes, elismerő pillantását vívta ugyan ki, de érezhető a megkönnyebbült sóhaj”, hogy szerencsére ők erre nincsenek rászorulva. Azaz a munkavégzést „szükséges rossznak tekintették, átmeneti elfoglaltságnak a jól jövedelmező házasság és a nő igazi hivatása, az anyaság előtt”.³¹ Ha az ilyen módon összefoglalt kijelentéseket történeti ténynek tekintjük, akkor ez a következőket feltételezi: (1) a középosztálybeli nő maximum a házasságkötésig végez fizetett munkát, (2) munkavállalásának motivációja a házasságig tartó idő eltöltése, (3) a fizetett munka „természetellenes” és nincs önértéke, (4) a középosztálybeli férfi a hagyományos nemi szereposztásnak megfelelően biztosítani tudja az otthont családjának.

Az összefoglalt állításokból azonban nem vonhatunk le általános következtetéseket a munkavállaláshoz való viszonyulásra, azért sem, mert ezek a szövegek egy nézőpontról tudósítanak a sok kortárs (úri és/vagy középosztálybeli) nézőpont közül. Ennek a szemszögnek az alapja a hagyományos munkamegosztás, a családon belüli tradicionális férfi-női szerepek elkülönítése, azaz a kereső férj és a „házitündér” feleség kettőssége. Ez a konzervatív antifeminista „nagy elbeszélés” egyik lényegi eleme.

Ezt a felfogást persze több forrás is megjeleníti – más írások pedig ennek az ellenkezőjét. Szabó István Andor 1923 és 1931 között öt kiadásban megjelent illemtankönyve az előbbire példa. E szerint sok „művelt” úrilány, „kinek gondolköre a hajsütő vason, a báli ruhán, a báli fecsegésen alig terjed túl”, lenézi ugyan „a kenyérkereső pályára *kényszerült* iskolatársnőjét”, de ez helytelen, mert:

³¹ Ismerteti PETŐ, 1997. 273.

„Vagyonos lányoknak sem árt, ha *oklevelet* szereznek vagy valami ügyességben képezik magukat; nemcsak azért, mert szükség esetén ez jó lehet, hanem mert tudják, hogy a henye, üres életmódtól megmenti és tartalmasabbá teszi őket. Ez még nem akadályozza meg őket abban, hogy a *háztartásban* segítségére legyenek *anyjuknak*. Már a gyermekbe bele kell nevelni a tiszteletet a munkát végző ember értéke iránt, még akkor is, ha az utóbbinak *nem volt alkalm*a a jó modort elsajátítani.”³²

Erről a kérdésről a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Klebelsberg Kunó 1928-ban ezt írta:

„[Ha] a középosztályú leány nem megy leánygimnáziumba vagy leányliceumba s azután a főiskolára, akkor négy polgári elvégzése után 15 éves korától kezdve otthon ül, helyesebben lapokat vagy regényeket olvas, moziba, strandra és táncolni jár, *nem tud idejével mit kezdeni, mert mai városi lakásban úgynevezett háziaskodásra vajmi kevés alkalom nyílik.*”

A nők oklevélszerzéséről úgy vélekedett, hogy a *tanult nő* „megértőbb társa a férfi magasabb törekvésének, mint a kevésbé művelt”, ráadásul „igénytelenebb és a fizikai munkát is szívesebben vállalja, mint a középosztály alsóbb régióinak kevésbé művelt leányai”. Utóbbiak ugyanis „nagysága mivoltuknak mintegy lefokozását, deklasszifikálását látják abban, ha rossz időkben esetleg oda kell állni a teknő mellé is”, míg a „magasabb műveltségű nő [...] tudatában van belső értékének, és társadalmi helyzetének ismervét nem nevetséges külsőségekben, mondjuk, a manikűrözött kézben keresi.”³³

Szabó és Klebelsberg kijelentései alapján azt gondolhatnánk, hogy a nők (esetleg átmeneti) munkavégzésének és tanulásának célja a jobban működő házasság, a férj szándékainak és helyzetének megértése, a hozzá való jobb alkalmazkodás, míg a női munkát és a képzést, művelődést az úri középosztály „alacsonyabb régióban” lévő leányok és asszonyok nézték le. A két szerző ugyanis egyaránt úgy ábrázolta, hogy az (középosztálybeli) férjek és feleségek közötti konfliktus oka az „alacsony műveltségű nő”, aki mind a két szövegben léha életet él, aki rátartibb, aki „talán még büszke is férjének erőszakosságára, úrhatnamságára.”³⁴ Ezzel szemben a „jó nevelésű házaspár” „két egyenrangú” felet jelent, akiknek „hatásköre” elkülönül:

³² SZABÓ, 1990. 89–90. (Kiemelések tőlünk.)

³³ KLEBELSBERG, 1990. 474–475. (Kiemelés tőlünk.)

³⁴ Ez utóbbi kijelentésre Halasy-Nagy József kapcsán még visszatérünk.

„a *külvilág* elé tartozó *legtöbb dologban* [...] az asszony véleményének megkérdése után a *férfi határoz.* [...] Művelt asszony méltányolja férjének hivatásbeli fáradalmait, a jóézésű férj pedig ugyanezt teszi feleségének *otthoni* működésével szemben.”³⁵

Klebensberg ugyanakkor felvetette a konfliktusforrások másik lehetőségét is: „nem egy férfi fog aggódni, hogy a házasetben miképpen fog az ő gyenge szellemi fölénye érvényesülni a főiskolát végzett asszonnyal szemben.”³⁶ Ez a gondolat a Hermann von Keyserling szerkesztésében megjelent *Könyv a házasságról* című műből már ismerős: ott Marta Karlweis fejtegetett valami hasonlót.³⁷

A férfiak és a nők közötti konfliktusok és általában a nők elnyomásának okát tehát Szabó illemtankönyve nem társadalmi szintű kérdésnek mutatta, hanem olyan problémának, amelynek gyökere a párkapcsolatokban rejlik. Ábrázolása szerint a nő legalább annyira okolható házasságon belüli elnyomása miatt, mint a férfi. Halasy-Nagy ezt filozófiailag is megalapozta, amikor (mint idéztük) úgy érvelt: mivel a szerelem és házasság a férfi-fél és a női-fél egyesülése, és ők ketten egymást formálják, a „hatalmaskodó és erőszakos férfi éppúgy a nő alkotása, mint a gyenge és divatbáb, s magát piperező üres lelkű nő a férfié”.³⁸

A fenti idézetek részben azt a felfogást illusztrálják, amely szerint a nő helye a családban van, a fizetett munka és a tanulás csak (vagy elsősorban) felkészülés a tradicionális női szerepekre (feleség, anya), azaz e két tevékenységnek a házasság előtt nincs más oka. Ennek értelmében megállapíthatjuk, hogy ezek a szövegek (függetlenül attól, hogy nő vagy férfi fogalmazta-e) a férfiak és a nők közötti egyenlőtlenség és uralmi viszony elfogadását jeleníti meg. Ez a „kint nő, otthon nő” koncepciója, amely lényegében az emancipáció tagadása.³⁹ (Szabó ábrázolása szerint a nőnek nincs más lehetősége, mint az alávetett helyzet elfogadása.) Ez az álláspont a szépirodalomban elsősorban az úgynevezett neobiedermeier regényekben jelent meg.

Az első világháború, a Magyarországi Tanácsköztársaság és a trianoni béke utáni korszakot újfajta konzervatív korszakként ábrázolta a történész, Szekfű Gyula a *Három nemzedék és ami utána következik* című történeti

³⁵ SZABÓ, 1990. 69–70. (Kiemelések tőlünk.)

³⁶ KLEBELSBERG, 1990. 475.

³⁷ Lásd az *Antifeminista fordulat után az emancipáció folytatódik* című fejezetet.

³⁸ HALASY-NAGY, é. n./a 108. – Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szerző „elvetné” az esszencialista felfogást, mert a férfi és a nő eltérő lelki igényei biológiai kódoltak.

³⁹ BOCK, 1990. 33–34.

esszéjében. Szekfű az 1920-as évtized Magyarországot neobarokk társadalomnak nevezte, amelyet többek között a dzsentri-úri életforma, a tekintélytisztelet, a reprezentálás és a konzerválás politikája jellemzett.⁴⁰ Hasonló változást ábrázolt irodalomtörténeti munkájában Szerb Antal, aki a politikában és a kultúrpolitikában az újkonzervativizmus előretörését látta, az irodalomban pedig a neobiedermeier irányzat térfoglalását. Ez utóbbit szerinte „a régi szép idők ábrándos kultusza”, a „nyárspolgári romantikus” művek jellemezték, és az, hogy újra divatba jött minden, amit a 20. század első két évtizedének modern magyar irodalma elvetett. Az író-irodalomtörténész az alkotók közül első helyen Tormay Cécile-ről írt, és úgy látta, hogy az őt követő neobiedermeier irodalom „a régi Pestben csak a hangulatot látta és nem a polgári gyökereket, melyből önálló polgári kultúrának kellett volna, szerencsésebb körülmények közt, kifejlődni”. Azaz szerinte a neobiedermeier írók a polgári jólétre nosztalgiával gondoltak, de a polgárosodást nem tartották különösebben fontosnak.

Szerb Antal Tormayn kívül egy férfi író, Csathó Kálmánt említette, aki a „neobiedermeier lehetőségeket könnyedebben és közönségszerűbben aknázza ki”:

„[Csathó] Irodalomszociológiai szempontból legfontosabb [...] sajátos sága a fehérség. Az első talán, aki ráeszmélt, hogy Magyarországon regényeket elsősorban nők olvasnak, és a nők kétféle regényt szeretnek: a teljesen fehér regényt, melynek hősei előtt a nők ideális tisztaságban ragyognak, és a fehér regény ellenkezőjét, melyben felvilágosítást kapnak erotikus problémáikra. Az utóbbi regénytípus inkább a nőírók dolga lévén, Csathó az elsőt választotta.”⁴¹

Ezt a döntést a „hölgyközönség nagy megnyugvással vette tudomásul” – ismertette Szerb Antal saját, a Mária-Magdaléna dichotómiával jellemezhető irodalomértelmezését.

Ha a biedermeier szemléletmódot többek között a hatalom elfogadása, a moralizáló vallásosság, a családi élet kultusza és az érzelmesség jellemzi, Csathó regényei (többek között) valóban újjáélesztették ezt az irányt. A *Lányok, anyák, nagyanyák* című regénye – a mainstream médiaszférához sorolható *Napkelet* című folyóirat recenzense szerint – az „utóbbi félszázad úri magyar társadalmának életét rajzolja meg”. Ennek folytatásáról,

⁴⁰ SZEKFI, 1989. 405–415.

⁴¹ SZERB, 1992. 483–485.

az *Asszony bakon* címűről szintén beszámolt a *Napkelet*: Gulyás Sándor, a folyóirat kritikusa a műnek (a férfiuralom helyességéről szóló kulcsmondatát idézte, amely szerint bajt okoz, ha a nő irányít („ha asszony ül a bakon, kátyúba jut a szekér”). A lapban ugyancsak Gulyás méltatta Máriássy-né Szemere Katinka verseskötetét, amely „a női lélek megható szépségeit” mutatja: az anyaságot és a reményteljes vallásos hitet.⁴² A két háború között nagy számban született regények közül ehhez hasonló szemléletű Sz. Szabó Mária 1926-os, *Appassionata* című műve. A regény a korszak Magyarországra jellemző irredenta diskurzusba illeszkedve egy elszegényedett erdélyi nemesi családból választ hősnőt, aki Trianon után elhagyni kényszerül a családi kúriát. Budapestre költözik, ahol felemelkedik a származásának megfelelő társadalmi körbe, de életének középpontjában zsarnoki természetű férje szolgálata áll, az ő lelki vakságának lesz a gyógyítója. Ebben az ábrázolásban a nő a férfi kiszolgálója, aki túrni köteles a férj hatalmaskodását.

A dolgozó nő és a konfliktusok

A neobiedermeier ábrázolás egyik kiindulási pontjának választottuk ugyan Klebelsberg idézett szövegét, ám véleményünk szerint – összhangban miniszteri tevékenységével – valójában itt is a „kint ember, otthon nő” felfogást népszerűsítette. Klebelsberg ugyanis foglalkozott a „nők érvényesülésének nagy ügyével”, szövege a nők szellemi tehetségéről, és arról, hogy „elhízázott kultúrpolitika volna az, amely a nemzet egyik felét kirekesztené a magas műveltség régióiból”.⁴³ Más szóval a nyilvános intézményekben biztosított egyenlőségért (a „kint ember”-ként való elfogadásáért) „cserébe” otthon nem egyenlő a nő a férfival. Itt azonban azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy Klebelsberg, aki a „női Eötvös Collegium” kérdése kapcsán beszélt a nők továbbtanulásáról, valójában csupán tradicionális értelmezési keretbe helyezve próbálta elfogadhatóvá tenni a nők továbbtanulását és diploma-szerzését. Erre utalnak a részben már említett intézkedései: az egyetemek autonómiájának korlátozása annak érdekében, hogy vegyenek fel nőhallgatókat, illetve az egyetemista nők számára létesített kollégiumok támogatása.

Az író, újságíró, konzervatív nőmozgalomban aktív Szederkényi Anna hasonló helyzetre készítette fel hallgatónőit a rádióban tartott Nőnevelési Szemináriumban. Az ideális asszony „kenyérkereső bajtárs – túl az otthon

⁴² *Napkelet*, 1927. I. k. 438., II. k. 1055., 1141.

⁴³ KLEBELSBERG, 1990. 474–475.

küszöbén –, de azon belül annyira intelligens, olyan magas kultúrájú, olyan öntudatos, hogy le tud egyszerűsodni a bibliai feleség alázatos, önkényes megadásáig”.⁴⁴

Létezett azonban egy harmadik koncepció is: a „kint nő, otthon ember”, másképp az „otthoni feminizmus”.⁴⁵ A középosztálybeli hajadon munkavállalásának egyik lehetséges oka ugyanis az volt, hogy ezáltal egyenrangú társa legyen (későbbi) férjének, és jobb partit tudjon csinálni. Létezésére több példát találhatunk, például Kálnoki Izidor *Újságíró-iskola* című könyvét, amelyben ez áll:

„[a nőnek is] hivatásra van szüksége [...] Ha nem is azért, hogy gyakorolja hivatását, de azért, hogy jobban mehessen férjhez, ha akar. A biztosított kenyér [...] elősegítője a házasságnak.”⁴⁶

Bródy Lili *A Mancsi* című 1932-es regényében szintén tetten érhető a fenti szemlélet. A történet főhőse egy, Szabó István Andor és Klebelsberg Kunó szövegeiben is megjelenő, léha és képzetlen alsó középosztálybeli hajadon „valami ügyességben képezi magát”: gyors- és gépírást tanul, majd magánalkalmazott lesz. Egy bankban dolgozik tisztviselőként, ahol idővel egyenlővé válik férfikollégáival, majd az igazgató megkéri a kezét, és „tűnődve” azt kérdi a modern felfogású menyasszonytól, pontosan a modernsége miatt aggódva: „Jó asszony leszel te, mondd csak?...”⁴⁷

A nagy gazdasági világválság hatására újdonság a szövegekben, hogy a nő fizetett munkavállalását szükségesnek és természetesnek ábrázolták. Szerzőik a családon belüli kettős foglalkoztatás kérdését kívánták tárgyalni, nevezetesen azt, hogy a munkanélküliség növekedése miatt a kormány úgy döntött: a kétkeresős családokban a feleség elveszíti állását, és a férj tarthatja meg a munkahelyét; az így felszabaduló állásokat pedig olyanoknak adják, akiknek a családjában nincs kereső személy. Ami azt is jelentette: ha egy családban csak a feleség végzett fizetett munkát, akkor az ő állását a kormány nem veszélyeztette. Ebben az összefüggésben a Bangha Béla

⁴⁴ MTA MS 10 225/h.

⁴⁵ GYÁNI, 1988. 378.

⁴⁶ KÁLNOKI, 1915. 85.

⁴⁷ „Szerkezetileg a regény két részből áll: az ostoba, közönséges, könnyűerkölcsű Mancsi – s a kiművelődött, megtisztult és diadalmas Mancsi. Más szóval: ahogy megtörténhetett volna – s ahogy jó volna. Még másképp, ahogy Szomaházy cukros neobiedermeier regényében már megírta” – foglalta össze Török Sophie „A Mancsi” című szemléjében. TÖRÖK, 1932a. 287. (Kiemelések tőlünk.)

főszerkesztőjével fémjelzett katolikus folyóirat, a *Magyar Kultúra* jegyzetője természetesnek és kívánatosnak találta, ha az úri középosztálybeli nő tanul, majd dolgozik – a házasságkötés után is.⁴⁸ Ez (túl a *Katolikus Lexikon* ismertetett ábrázolásán) azért érdekes, mert a két évvel korábban, 1931-ben kibocsátott „Quadragesimo Anno” kezdetű pápai enciklika szerint „szégyenletes”, hogy a nők házon kívüli keresőmunkára kényszerülnek, és ennek a helyzetnek, „kerüljön bármibe, meg kell szűnnie”.⁴⁹

Sz. Szabó Mária 1934-es regénye, az *Irén évei* szintén a dolgozó családnyak problematikáját veti fel. A történetben egy tanár házaspár úgy védekezik az elbocsátás ellen, minthogy a feleség fizetésére is szükség van a három gyermek eltartásához, hogy a szülők papíron elváljanak. Lányuk ennek hatására úgy dönt, hogy elfogadja gazdag udvarlója ajánlatát, és kitarított lesz. Természetesen aztán „meggondolja magát”, mert megérti szülei áldozatának nagyságát, és közben megtalálja igaz párját, egy fiatal tanárt.⁵⁰

A kétkeresős családok ilyesféle felszámolása azonban nem csupán gazdasági problémákat okozott (mivel a család életszínvonalának csökkenését eredményezte). Konfliktus forrásává vált az is, hogy az addig kenyérkereső, aktív nő életének egyetlen színtere lett, mégpedig a család. A Balásházy Péter álneven publikáló Evva Sári, egyetemet végzett író (aki „a feminizmusnak nevezett mozgalom” értékeit elismerte, „túlzását” pedig abban látta, hogy „kint is embert” akart faragni a nőből) a következőket írta erről a kérdéstről. Abból indult ki, hogy a középosztálybeli nő munkavállalásának oka inkább szükség, azaz a fizetett szellemi munka a nők számára nem „kivívott jog”. Ám akármi is az oka a nők fizetett munkavégzésének:

„a gazdasági válság a nők előtt a kenyérkereseti lehetőségek nagy részét fokozatosan el fogja zárni. A férfiak feladata volna, hogy az otthonba visszatérő, a kenyérkereseti lehetőségekből kiábrándult nő számára a zárt családi otthon légkörét elviselhetővé, sőt kellemessé tegyék.”

Mi ennek a módja? A férfinak a családi életben el kell ismernie, hogy „a nő kiemelkedett régebbi korok gyermek- és cselédmentalitásából, és kivívta magának az élettárs jogát”, emellett munkájából mint orvos, ügyvéd, kereskedő juttasson részt feleségének vagy leányának. Ismerje el és mutassa ki,

⁴⁸ ZSOLNAY, 1933. 77–79.

⁴⁹ MIHALICS, 1933. 76.

⁵⁰ A regény alapszerkezete (eszerint az erkölcsös fiatal nő környezetének cinizmusa, képmutatása miatt előbb a „rosszat” választja, majd jó útra tér) népszerű volt a korban (is). Lásd az *Erotikus regények és a flapper/vamp alakja* című alfejezetet.

hogy felesége, lánya „otthon ember”, a feleség, lány viszont „kint” (ha dolgozik, akkor) se kívánjon a női természetétől idegen szerepeket – ez Evva Sári szövegének egyik lehetséges olvasata. Evva Sári tehát az „otthoni feminizmus” megvalósítását a férfi belátására bízta, az ő kötelességeként ábrázolta.⁵¹

A dolgozó nő számára a fizetett (nyilvános) munka és az otthoni munka összeegyeztetéséből fakadhattak különféle konfliktusok: egyrészt a tradicionális szereposztás felborulása miatt az otthoni uralmi viszonyok is erodálódhattak, azaz a feleség nem kívánt leegyszerűsödni „az alázatos, önkéntes megadásig”. Másrészt „a nő elveszi a helyet a férfi munkavállaló előtt”, hiszen ugyanolyan munkáért alacsonyabb bért kap, azaz a munkaadók a nőket választják a férfi dolgozók helyett. Viszont „az alulértékelt női munkával keregett összeg alig éri el azt a kiadást, amely az ellátatlanul maradt házimunka elvégzésére igénybe vett munkaerő honorálására szolgál”.⁵² Harmadrészt a „nyilvános munkavállalásra kényszerülő” nőknek:

„Meg nem szűnő robot az életük. A nyilvános munka után még vár rájuk a természetes hivatásuk és az ebből származó elfoglaltság. Késő éjszakáig végzik a család körüli munkát, hogy pár óra alvás után ismét kezdjék előlről a napot.”

A dolgozó nők ugyanis „kétféle munkakörrel lesznek megterhelve: egy hivatási és egy foglalkozási feladattal”.⁵³ Eszerint tehát a feladatok közül a természetes az anya és feleség hivatása, amelynek színtere a magánszféra, míg a nyilvános szféra a munkavégzés szempontjából természetellenes.

E konfliktusok kérdése határozottan jelentkezik akkor is, ha a nő munkavállalásának nem a gazdasági kényszer az oka, ahogy azt Szederkényi Anna 1932-es *Felszabadultak* című regénye ábrázolja. Főhősnője, Héderváry Tamásné ügyvéd, családanya, aktív közéleti ember (képviselőnő), aki ezeket a szerepeket próbálja összeegyeztetni (foglalkozása azért fontos, mert Magyarországon a nők csak kivételesen dolgozhattak ügyvédként; az egész korszakban csak öt női képviselő volt). Kísérlete azonban kudarcba fullad – annak ellenére, hogy felső középosztálybeli helyzete miatt az otthoni munkát nem egyedül végzi, valamint férje elfogadja kettőjük nem hagyományos viszonyát. („Én utóvégre már be vagyok rendezkedve arra, hogy a híres képviselőnő férje vagyok” – mondja). A közéleti szereplés „lassankint

⁵¹ BALÁSHÁZY, 1933. 94–96. (Kiemelés tőlünk.)

⁵² PETŐ, 1997. 274.; RUSZNYÁK, 1936. 40.

⁵³ RUSZNYÁK, 1936. 41., 46. (Kiemelés tőlünk.)

egészen elvonja otthonától”, és így rá kell jönnie arra, hogy a tradicionális feleség-anyja szerep az előbbre való. Az író tehát „visszavezeti” a (főhős)nőt a családba – legalábbis a regény egyik korabeli olvasata szerint.⁵⁴ Egy másik értelmezés szerint a regény a férfiak és a nők egyenlőtlen helyzetét és eltérő lehetőségeit mutatja be, azt, hogy Magyarországon „keserves dolog asszonyfejjel férficélokért küzdeni!”⁵⁵ A (Szederkényi által) preferált olvasat ez utóbbihoz állt közel. Amint az 1932. szeptember 11-én Bozzay Margitnak írt levelében fogalmazott:

„Kétféleképpen lehet feminizmust csinálni: hirdetni a feminizmust, vagy élni ezt az életet, de úgy, hogy odahaza vár a gyerek, vár az otthon, vár a kötelesség és a kenyérkereső helyen vár a munka.”

Szederkényi tehát – többek közt ebben a levelében – olyan feministaként ábrázolja magát, aki egyrészt mentes annak „túlzásaitól”, másrészt aki a mindennapi életben kívánja az emancipációt elérni és megvalósítani. Önképe szerint dolgozó, „felszabadult”, azaz emancipált nő, a férfi-női kapcsolatokban ilyen módon (is) egyenrangú, mindazonáltal nem „férfias nő”, hiszen az anya és a feleség szerepének szintén meg kíván felelni. Ez a középosztálybeli nő munkavállalásának negyedik oka: a „felszabadulás vágya”, amely miatt a nő házasságkötése után is fizetett munkát vállal.

Eddig főleg a házasság előtti munkavállalás olyan ábrázolásait próbáltuk megmutatni, amelyek a fizetett munkát nem szükséges rosszként reprezentálták. Többek között Szederkényi Anna szövegei a házasságkötés utáni munka és a család összeegyeztetésének lehetséges problémáit vetik fel. Másként fogalmazva: ezek a szövegek „az ebből az ambivalenciából eredő szorongások kiélésének és megmutatásának is tekinthető[k]”.⁵⁶

A Horthy-korszakban keletkezett más típusú szövegekben a dolgozó nő természetes és elterjedt jelenség. A már idézett forrásokon kívül Bánhegyi Jób említett könyvében például „a mai nő függetlenül és szabadon alakíthatja életét”, és „általánossá lett napjainkban” az „önálló kenyérkereső nő”.⁵⁷ Ugyanezt sugallja több, a hagyományos szereposztás alapján a nők számára készült könyv is. Az *Öltözködés és divat* címűben a „fiatal pár boldog”, mert férj és feleség napközben siet a munkába. A dolgozó nő munkája pedig nem

⁵⁴ BÁNHEGYI, 1939. 140. – Szederkényi egyik leveléből tudjuk, hogy nem Bánhegyi volt az egyetlen, aki így olvasta a regényt. Lásd MTA MS 10 115/u.

⁵⁵ TÖRÖK, 1932b. 629.

⁵⁶ SÉLLEI, 2011.

⁵⁷ BÁNHEGYI, 1939. 7.

nemesít, hanem „szebbet, jobbat tesz: kielégít, kividít”. A *Nagy-Magyarország szakácskönyve* szerzője (Lucullus) szerint:

„Régen azt tartották, hogy »az a nő, aki nem tud főzni, nem is érdemli meg a háziasszony nevet«. Ma már, szerencséjére a dolgozó, de még a sportoló, korzózó, flörtölő hölgyeknek is, nem ilyen rigorózus a közvélemény, no meg a férjüremék sem! [...] Manapság a lányok a fiúkkal versenyre kelve tanulnak vagy dolgoznak s csak másod- vagy harmadsorban érnek rá arra, hogy belekóstoljanak a háztartás gondjaiba.”

Az idézett szövegek szerint a nő hivatásterülete nem feltétlenül és kizárólag a konyha és környéke, pusztán női mivolta alapján. A tradicionális női szerepek nem kötelező érvényűek, mivel a társadalmi változások formálják azokat, másfelől pedig (ahogy Bobula Ida fogalmazta) egyedül a nő saját maga képes megítélni, hogy mi a hivatása.⁵⁸

Ezenfelül érdemes megemlítenünk azt az ábrázolási módot is, amely szerint a férj nélküli önálló élet is értékes – ám ennek alapja gyakran a cölibátus (pontosabban a tisztaság, a „fehérség”) elfogadása. Kaffka Margit 1903-as, *Új típusok* című történetében a *tanítónő az egyetemen tanuló leányok* szemében még „Sovány, sipító hangú, ráncos vénlány volt, ijesztő, szomorú képe a jövőnek”. Viszont a *Szép Olga* című 1918-as elbeszélésének „fiús” hősnője, aki az oklevélszerzés után hivatalnoki munkát vállalt és önálló maradt (az elbeszélés végéig), így jellemzi saját magát:

„És már az idő is elmúlik lassan felettem, és ne hidd, hogy rossz az életem azért! Most angolul tanulok, annyira szeretem Dickenst. [...] azért kicsit büszke vagyok rá, hogy leány vagyok. [...] én értéknek érzem; valami tisztaság mégis, valami megmaradás, erő. Igazad lehet: tán szüzeségre születtem.”⁵⁹

Szederkényi Anna viszont nem ebben a keretben ábrázolta a férjhez nem menő, kenyérkereső nők helyzetét; a Nőnevelési Szemináriumban vélhetőleg 1929-ben elhangzott előadásában ugyanis kifejtette: „Ma olyan leányokat kell nevelnünk, akik önállóan is le tudják élni az életet, mert nem lehet, hogy csak a család védelme alatt helyezkedjenek el.”⁶⁰ Ugyanezt a felfogást

⁵⁸ BOBULA, 1938a. 159.

⁵⁹ BODNÁR, 1974. 96., 887.

⁶⁰ MTA MS 10 225/h. 2.

képviselték például a diplomás nők lapjának, a *Magyar Női Szemlének* az olvasói is: az önálló életére büszke bankkisasszony éppen úgy, mint a „vénkisasszonyok védelmére” kelő levélírók.⁶¹

Később részletesebben is tárgyaljuk azt a kérdést, miszerint a diplomás és dolgozó nők természetesen nem mind voltak hajadonok, továbbá az egyetemre járó nők vélhetőleg egyre nagyobb hányada nem a házasságkötésig tartó helyes időtöltésnek gondolta a továbbtanulást, majd a munkavégzést. Az tény ugyan, hogy „a legnépesebb értelmiségi hivatásokban [volt] a legnagyobb a valószínűsége a férjhezmenetel végképpeni elmaradásának”, ám a 20. század első felében ennek aránya is megváltozott. Például a tanítónők *korosabbá válásával párhuzamosan* mind többen lettek közöttük a házasok: 1900-ban még csak 24,2%-uk, 1930-ban már 36%-uk volt férjezett.⁶² Ehhez hasonlóan az 1930-as népszámlálás szerint az orvosnőknek csak 50,6%-a volt hajadon (szemben a hajadon tanítónők 54,5%-os arányával), 43,1%-uk házas, 1,5%-uk özvegy, 4,8%-uk pedig elvált. A női munkavállalók szempontjából szintén népes értelmiségi foglalkozás volt a polgári iskolai tanári pálya: az itt dolgozó nők 35,8%-a volt házas és 56%-a hajadon, amely számok a tanítónők csoportjával azonos arányokat mutatnak.⁶³

Erotikus regények és a flapper/vamp alakja

Ha visszatérünk ahhoz a gondolathoz, miszerint a diplomás nők ábrázolását tágabb kontextusban kell tanulmányoznunk, akkor egy eddig még nem tárgyalt jelenségre is fontos kitérni, mégpedig a „könnyűvérű nő” és a „semmittevő nő” ábrázolására. Az utóbbi típusba Bródy Lili Mancija sorolható (legalábbis a regény elején, amíg a munka és a tanulás megoldást nem kínál számára), illetve még inkább az úgynevezett flapper, aki sajátos fogyasztási szokásai és szabadidős tevékenysége révén tér el a többi nőtípustól. A korszak két népszerű hírlapjának (*Az Est*, *Pesti Hírlap*) és ezek kiadványainak elemzéséből kiderül, hogy a nőkről folyó diskurzusban ezt a figurát is „szélsőségesnek” tartották – legalábbis így ábrázolták.⁶⁴

A flapper ugyanakkor nem mindig választható el könnyen a „könnyűvérű nő” típusától. Először röviden az utóbbiról írunk három, a korban igen népszerű szerzőt kiemelve.

⁶¹ MAI BANKKISASSZONY, 1939. 193.; BÉKEBELI LEÁNYÉLET, 1939. 238–239.

⁶² GYÁNI, 1988. 378.

⁶³ NÉPSZÁMLÁLÁS, 1941. 164.

⁶⁴ Részletesebben lásd SIPOS, 2014. 3–34.

Az erotikus női regények, illetve a nők szexuális problémáit, a férfi és a nő szexuális egyenlőtlenségét tárgyaló regények és filmek a háború után általában is igen népszerűek voltak. Amint Szerb Antal a *Magyar irodalomtörténet* című könyvében állította: két népszerű tendencia létezett a háború utáni magyar irodalomban. Az úgynevezett fehér regényekről, amelyek hősei szűzien tiszta fiatal lányok, pontosabban a tradicionális gendernormákat követő nők, korábban már szóltunk. A másik típushoz sorolható művek pedig a nők szexuális és morális problémáival foglalkoztak.⁶⁵

A már többször említett Szederkényi Anna igen sok regénye tárgyalta a nők szerelmi és erotikus problémáit, mégpedig a korban merész módon. Ezeknek a hősnői szakítanak tradicionális környezetükkel, családjukkal, szerelmi kapcsolatokba kezdenek, a szabad szerelem hívei lesznek, ám sok csalódás után visszatérnek eredeti életükhöz. Erre példa 1915-ös regénye, az *Amíg egy asszony eljut odáig*, amely bestseller lett (az 1920-as években újra kiadták), vagy az 1920-as *A végzet és egy rongybaba*, amely egy „züllött” kurtizán története.

Ezeket a regényeket a kortárs konzervatív férfikritikusok két módon dekódolták. Az egyik vélemény szerint például Szederkényi a konzervatív férfinyő viszonyt népszerűsíti, hiszen regényei tanulsága mindig a tradicionális viszonyok igenlése.⁶⁶ A másik vélemény szerint viszont művei a pornográfia határát súrolják, és erkölcstelenek. Egyik kritikus az hangsúlyozta, hogy művésze egy általános jelenségre példa: külföldi hatásra egyre több olyan magyar regény jelent meg, amelyek hőse a „meg nem értett asszony”, aki „csalódik”, „szenvet”, „feminizmust, szabadszerelmet penget, végül nagy lelki differenciálódással házasságot tör. Egyszer, esetleg többször.”⁶⁷

Szederkényinél is nagyobb sikert ért el hasonlóan erotikus regényével, az 1922-es *A nagy sikoly* cíművel a szintén újságíró, író Erdős Renée. A művet nyolcszor adták ki az 1920-as években. Ezt is kétféle módon értelmezték a kortársak: egyrészt pornográfiként, másrészt a hagyományos női szerepek népszerűsítéseként, mivel a főhős a regény végén megbocsát hűtlen férjének, és őt választja. A regény szereplői közül a jelentős mennyiségű szereptővel és egyik unokaöccsével háló nagynéni, Tonia öngyilkos lesz, míg az ő egyik kedvesének, a nőfaló Illésfy Sándornak behódol a felesége; a kielégíthetetlen vágyaira panaszkodó színésznő, Ida Bondieu egyszer csak eltűnik (véltetőleg jó útra tér); a nászútján megcsalt feleség, Roessler Dóra pedig

⁶⁵ SZERB, 1992. 483–485.

⁶⁶ SZEDERKÉNYI, 1917. 476–480.

⁶⁷ SZIRA, 1916. 569–570.

BMW 319 Roadster személygépkocsi, 1936: az autó a „rohanó” modern élet egyik szimbóluma volt, és több filmben is szerepet kapott. Az 1937-es, „120-as tempó” című magyar alkotásban Marianne, egy bankár modern lánya elűt egy kishivatalnokot, akivel természetesen egymásba szeretnek.

visszakullog férjéhez (Illésfyhez), és aláveti magát akarátának – mert belátja, hogy a nőnek nem saját boldogsága, hanem a család szolgálata a mindenél előbbre való. Dóra történetén keresztül Erdős azt is megmutatta, hogy sehová se vezet, ha egy feleség „lelkibb alapra” kívánja helyezni kapcsolatát, ha szerelmet keres a házasságban, ha arra vágyik, hogy ura „az embert is lássa benne, ne csak az asszonyt”. És a regény végén Illésfy asszonnyal mondatja ki a tanulságot: a nők élete „a kötelességek útja, az asszonyi elhívás útja [...] amelyről távolról, sugárzón integet felé az eljövendő Szépség, a legnagyobb Feladat, a Megújulás, a legfőbb Ígélet – a GYERMEK.”

Az utolsó példánk az ilyesféle médiatermékekre a francia Victor Marguerite *La Garçonne* című 1922-es botránykönyve (amely szintén egy környezetben csalódott fiatal nő rossz, majd jó útra térésének története).⁶⁸ Az új nőtípust, a szabad szerelmet és szexuális kapcsolatokat propagáló regényt

⁶⁸ A *La Garçonne* magyarul *Lerbier kisasszony legényélete* címen jelent meg. Még számtalan ilyen sikerkönyv létezett, például Ursula Parrott *Ex-felesége*, aki mindent kipróbál, „amit egy férfinak szabad”.

Modern lányok, 1929: a „modern girl” típusa az egész világon elterjedt az 1920-as években. Legkönnyebben a bubifrizuráról lehetett felismerni.

Kállay Miklós, a katolikus napilap, a *Nemzeti Újság* irodalmirovat-vezetője fordította magyarra 1923-ban, a kiadója pedig az alacsony ár meghatározásával a populáris kultúra szférájába pozicionálta.

Vajon miért vállalta a fordítói munkát? Azért, mert talán úgy vélte: az olvasónak könnyű döntenie a férfias módra élő főhősnő „gusztustalan kalandjai” és a regény végén a tradicionális „asszonyéletet” (és a házasságot) választó nő között. A regényt ezen a módon leginkább a populáris médiában értelmezték.⁶⁹

A kiadás Magyarországon is botrányt kavart. Többek között a *Napkeletben* is a legalacsonyabb rendű pornográfiának nevezték.⁷⁰ A kormány előbb a francia kiadás, majd a magyar fordítás terjesztését is megtiltotta, de utóbbi 1925-ben újra megjelenhetett. (A regényből készült filmet szintén betiltották, majd bizonyos jelenetek kivágása után és új címmel 16 évesnél idősebbeknek engedélyezték a vetítését.)

A regény dekódolásának létezett egy harmadik módja is, ami újra a társadalmi nemek háború utáni viszonya formálásának sokféleségére hív-

⁶⁹ *Színházi Élet*, 1923/10. 45.; VÁRÓ, 1924. 36.

⁷⁰ ECKHARDT, 1923. 554.

ja fel a figyelmet. Egy vidéki földbirtokos lánya levélben kért tanácsot a *Színházi Élet* című populáris színházi, mozi- és sztármagazin szerkesztőitől. Azt írta, hogy a regény megváltoztatta a gondolkodását a házasságról és a szerelemről, és emiatt elhagyta a vőlegényét. Az Erdős Renée-től kapott válasz szerint a trianoni békeszerződés miatt minden magyar leánynak önfeláldozó feleségnek és anyának kell lennie, és nem követheti egyéni vágyait.⁷¹

Az említett regényeknél nagyobb hatása lehetett az új és olcsó médiumnak: a filmnek, amelynek a piacát Magyarországon az első világháború után az amerikai és kisebb részben a svéd filmek uralták. Ezek közül különösen népszerűek voltak a Svenska stúdió úgynevezett *garçonne*-filmjei, illetve a fiatal és „könnyűvérű” lányokról szóló amerikai *flapper*-filmek. Ezeket a magyar média mindhárom regiszterben úgy értelmezte, hogy a *garçonne* és a *flapper* egyaránt a világháború okozta lelki és gondolkodásbeli változás következménye, és valójában ugyanannak a jelenségnek két altípusáról van szó. Az európai és az amerikai típus között az a különbség, hogy az USA-ban az önálló nő elé sokkal kevesebb akadályt gördít a társadalom.⁷²

A populáris média tehát elsősorban külföldi példák nyomán alternatívát (alternatív szerepértelmezéseket, női típusokat) kínált, amely eltért a mainstream médiatermékektől. Ugyanígy a *midcult* is bemutatott alternatív és modern külföldi példákat, az új nő különféle típusait. A kortársak úgy látták, hogy elsősorban az amerikai példák hatottak, és az amerikai nő típusát sokan próbálták Budapesten, a fővárosban utánózni. A már idézett Szerb Antal 1928-as, „Amerikai könyvek” című cikkében a budapesti női szépségideál amerikanizálódásáról, „görilizálódásáról” írt.⁷³ A korszak legnagyobb lapkonszernjének 1930-as évkönyvében pedig így tekintettek vissza a megelőző évekre: „A pesti nő annyi amerikai filmet látott már, hogy gyakran flapperebb a flappernél [...]”.⁷⁴

A női szerepek formálásának ez a módja ekkoriban már globális jelenség volt. Miként a „Modern Girl Around the World” elnevezésű kutatási projekt eredményei mutatják: a globális kultúripar terjesztette el például a „modern girl” helyi változatait (*flapper*, *garçonne*, *moga*, *schoolgirl*, *vamp*, *neue Frauen*).⁷⁵ Ezek a modern lányok, valamint a szellemi munkát végző

⁷¹ ERDŐS, 1924. 17.

⁷² AMERIKAI LERBIER, 1925. 61.

⁷³ SZERB, 1969. 290.

⁷⁴ PÁLMAI, 1930. 125.

⁷⁵ WEINBAUM 2008.

nők a magyar filmeknek is gyakori (fő)szereplői voltak – noha többnyire a „jó parti”, a házasság lett a jutalmuk.⁷⁶

Ugyanakkor a filmekben az egyetemre járó nő csak elvétve bukkan fel, és akkor se feltétlenül követendő példaként, mivel magának az egyetemre járásnak az értelme is megkérdőjeleződik. Például az 1936-os *Pókháló* című filmben az érettségire készülő hősnő professzor apja leszögezi: „...az egyetemet előzőnk olyanok [nők], akik legfeljebb tánciskolába valók”. A házasság-önállóság perspektívájából merül fel az egyetemre járás a *Varjú a toronyórán* (1938) című filmben. Főszereplői között nincs véleményazonosság a kérdésben: a nő nem akarja abbahagyni a tanulást, mert abból akar megélni, ami a férfi szerint értelmetlen, hiszen úgysí férjhez megy. A megjegyzés szinte ismétlődik *A harmincadik* (1942) című moziban, ahol egy tarokkozó úr szájából hallhatjuk: „Minek az egyetem [a nőnek], ha férjhez mehet?” Természetesen ez utalás arra, hogy egy nőnek csak akkor kell „modernkednie”, azaz bármit tennie a nyilvános térben, ha nincs esélye a házasságra. Ebben a filmben azonban az is fontos, hogy a tarokkozó urak az igazságtalannak ábrázolt úri világhoz tartoznak, ahhoz, amely ellen a tanító főhős (férfi) és egyetemre járó női segítője küzd. Viszont utóbbi a férfi küzdelmének sikere után már nem diplomáról, hanem a hőssel kötendő házasságról és a házimunkáról (a hős otthoni szolgálatáról) álmodik.⁷⁷

• • •

A fejezet elején azt a kérdést tettük fel, hogy miként ábrázolták a Horthy-korban a fizetett szellemi munkát végző és/vagy tanult nő típusát. A válasz érdekében megnéztük, hogy milyen női és férfi tulajdonságokat, képességeket különítettek el egyes szerzők egymástól, és hogy mások miként ábrázolták a nőkérdést. A fejezet nagy részében bemutattuk azt a diszkurzív teret, ahol a különféle nőitípusok feltűntek, és ezeket a típusokat hosszabban-rövidebben elemeztük.

Egyrészt azt láttuk, hogy a „köztes irodalom” egy típusa a hagyományos férfi- és női szerepek és viszony változására reflektál, és megoldásként vagy a múltat, vagy (a nőknek) a múltbeli, tradicionális szerepekhez való visszatérést kínálja fel. Ezt a „menekülésre”, „visszavágyódásra” vagy az alávett helyzet elfogadására épülő típust nevezhetjük neobiedermeiernek.

A „köztes irodalom” másik iránya a változó nemi viszonyok miatti pol-

⁷⁶ JÁSZBERÉNYI, 2013. 25–43.

⁷⁷ *A harmincadik*. Rendezte: Cserépy László – Apáthi Imre. 1942.

gári-középosztálybeli konfliktusokat írja le (például azokat a konfliktusokat, amelyek részben a nő „felszabadulásából”, „nagykorúvá válásából” fakadnak), de nem tekinti megoldásnak a múlt valamiféle felélesztését. Ez a szándék vezette Szederkényi Annát is (még ha sokan nem is így olvasták a regényét). E köztes irodalmi típus sajátosságai még inkább felfedezhetők Bozzay Margit önéletrajzi regényfolyamában. A trilógia először 1939-ben, majd 1945 előtt még kétszer megjelent harmadik kötetében a főhősnő identitásának hangsúlyos eleme a sikeres önmegvalósítás. Ára az volt, hogy elvált részeges férjétől, feladta a vidéki úrinők életmódját, gyerekeivel Budapestre költözött, dolgozni kezdett, és eltartotta a családot. A nők életcélja nem a házasság, hanem a felszabadulás, sugallja a történet. A regény főhősnőjének megfogalmazásában: Inkey Tibornénak meg kellett halnia (azaz el kellett válnia Inkey Tibortól), hogy megszülethessen a széles látókörű és tehetséges Mária.⁷⁸ A mű „tanulsága” tehát éppen ellentétes az *Appassionata* című Sz. Szabó Mária-regényben megfogalmazottakkal.

Másrészt arra jutottunk, hogy az említett diszkurzív térben a talán pre-modernnek nevezhető nőtípus, valamint az „internacionalista feminista” nő alakja, a „könnyűvérű nő” és a „semmittevő nő” jelentették a szélsőségeket, és ezekhez képest a diplomás és/vagy fizetett szellemi munkát végző modern nő az 1930-as évekre elfogadott szereplő lett (itt hangsúlyozni kell az időbeli változást, hiszen az 1920-as években még többször jelentek meg elutasító vélemények; ezek közé tartozik Kornis Gyula fontos, „Nők az egyetemen” című cikke, amelyre még visszatérünk).⁷⁹ E köztes típus körül látszik körvonalazódni valamiféle konszenzus. Ezt mutatja az is, *ahogyan* ennek a női típusnak a gyakran tárgyalt konfliktusait bemutatták. Például nem azt kérdezték: egyáltalán mit keres a nő szellemi munkát végző és/vagy diplomás férfiak között, hanem azzal foglalkoztak, hogy milyen nehézségei vannak. És itt nem csupán hazai, hanem külföldi szerzőkre is gondolhatunk, például Alice Lyttkensre, és egy ügyvédnőről, illetve egy orvosnőről szóló két regényére: *Nem bizonyítható*; *Ne várjatok vacsorára*.

A női(es)ségről szóló diskurzus és a „pszichológiai korlátok” kérdéséhez (és Elster modelljéhez) visszatérve a következőképpen foglalhatjuk össze megállapításainkat. Ha csak a médiaábrázolásokat nézzük (azaz eltekintünk a gazdasági, anyagi, jogi korlátoktól), akkor általában igaznak tűnik, hogy az egyetemre járás a választható lehetőségek halmazában volt, a társadalmi normák mint „másodlagos szűrők” pedig lehetővé tették a választását.

⁷⁸ BOZZAY, 1990. 18., 196.

⁷⁹ KORNIS, 1925.

IV. NŐOKTATÁS, NŐKÉPZÉS

A következőkben a nők részvételét vizsgáljuk a közép- és felsőfokú képzésekben. Ez ugyan jóval tágabb kör, mint a felsőfokú végzettségű nőké, de mégsem megkerülhető az elemzés szempontjából, ugyanis az, hogy a diplomaszerezés lehetősége egyáltalán felmerülhessen, az előzményeket, vagyis a felsőfokú képzésbe kerüléshez szükséges feltételeket is vizsgálnunk kell. A középfokú oktatás, az érettségi megszerzése pedig központi kérdés ebből a szempontból.

A jogi szabályozás áttekintése után a korabeli statisztikákra – azok „konstrukcióira” – alapozva vázoljuk a nők részvételét a különböző iskolatípusokban, különös tekintettel a diplomaszerezés szempontjából lényegesekkel.

A középfokú nőoktatás szabályozása

A középfokú iskolák közé sorolt, de középiskolának nem számító, általános műveltséget annál csekélyebb mértékben adó – eredetileg a népoktatás felsőbb szintjét jelentő – polgári iskolák működését az 1927. évi XII. tc. szabályozta.¹ Eszerint a polgári iskola feladata a növendékek magasabb műveltséghez juttatása, és ezzel a gyakorlati életre vagy a középfokú szakiskolákra való felkészítése, lányok esetében – mindezekon kívül – a művelt háziasszonnyá nevelés. A gyakorlati tárgyak közül a fiúk könyvvitelt, közgazdasági és jogi, valamint mezőgazdasági és ipari ismereteket és kézimunkát, míg a lányok háztartási és nevelési ismereteket és női kézimunkát tanultak. A fiú és leány polgárikat is négy évfolyamosként egységesítette a

¹ A polgári iskolákra vonatkozó rendelkezés ismertetésére azért van szükség, mert a lányok hagyományosan nagy számban képviseltették magukat a polgárikban, másrészt a polgárik továbblépést biztosítottak az érettségit adó, ezzel felsőfokú tanulmányokra képesítő felső kereskedelmi és mezőgazdasági iskolákba (esetleg különbözettel a gimnáziumokba).

törvény (addig a fiú polgári iskolák hat, a lányiskolák négy évfolyamosak voltak). A vallás- és közoktatásügyi miniszter itt javasolta, hogy a minden 5000-nél nagyobb lélekszámú településen állítsanak fel polgári iskolát.

A középiskolákra vonatkozó 1924. évi XI. törvény a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium modernizációs törekvéseinek jegyében jött létre. Klebelsberg és köre a tananyag gyakorlatiasabbá tételét, valamint a differenciált oktatás bevezetését szorgalmazta. A miniszter célja az volt, hogy a tanulók – hajlamaiknak és későbbi pályájukra vonatkozó terveikkel összhangban – választhassanak a humán-, illetve reálirányultságú középiskolák közül, így intenzívebbé válhatott a tehetségápolás, ugyanakkor csökkent a tanulók túlterheltsége, hiszen „a középiskola célja nem az ismeretanyag felhalmozása, mert annak nagy részét hamarosan elfelejti a gyermek, hanem az elme kiélesítése, ezt pedig sok tárgy tanításával és az emlékezőtehetség megterhelésével elérni nem lehet” – állította Klebelsberg.²

Az addigi két középiskola (gimnázium és reáliskola) helyett immár a klasszikus műveltséget nyújtó humanisztikus gimnázium, a latint megtartó, elmélyültebb modern nyelvi képzést biztosító (a német mellett angol, német vagy francia volt kötelező a gimnáziumi görög helyett) reálgimnázium és a latint nem tanító, természettudományi tárgyakat kiemelt óraszámban oktató reáliskola közül választhattak a tanulók. Mindhárom középiskola-típusban letett érettségi vizsga jogosított felsőfokú tanulmányok végzésére. Noha a törvény nem vonatkozott a lányok középiskoláira, mégis jelentősnek számított a nőoktatás szempontjából, hiszen egyrészt igen sok lány végezte tanulmányait ezekben a középiskolákban – magántanulónként –, másrészt a két évvel későbbi leány-középiskolai törvény az 1924. évi XI. tc. alapját képező elveken nyugodott.

1926 előtt a lányok – az említett fiú-középiskolai képzésen kívül – a leánygimnáziumokban juthattak el az érettségig, illetve az úgynevezett gimnáziumi tanfolyamokon nyerhettek képesítést a felsőfokú tanulmányok végzésére.³ Az 1926. évi XXIV. tc. szerint a leány-középiskolai képzés célja – a fiú-középiskolákhoz hasonlóan – a vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben megszerzett magasabb műveltség, az egyetemi és főiskolai tanulmányokra való felkészítés. A törvény két leányközépiskola-típust: leánygimnáziumot és leánylíceumot különböztetett meg. A leánygimnázium leginkább a fiúk reálgimnáziumához hasonlított: itt görög nyelvet csak

² KLEBELSBERG, 1990. 289.

³ Az első leánygimnázium 1896-ban nyílt meg, és ugyanekkortól számítjuk a kiegészítő gimnáziumi tanfolyamok megindulását. A tanfolyamokat elsősorban a hét évfolyamos felsőbb leányiskolák végzett hallgatói látogatták.

rendkívüli tárgyként tanítottak, a latin és a német mellett a francia nyelv is kötelező volt, s a leánygimnáziumot kifejezetten a latin, valamint a modern nyelvek és irodalom elmélyültebb oktatásának színhelyeként határozták meg. A leánylíceum annyiban a reáliskolához hasonlított, hogy a latin rendkívüli tárgyként szerepelt, és a német mellett francia, angol vagy olasz nyelvet oktattak; a természettudományi tantárgyak helyett viszont – a „női lélek” jellemzőire hivatkozva – nagyobb hangsúlyt kaptak az irodalmi és művészeti tárgyak. Mindkét iskolatípus érettségije jogosított a felsőoktatási intézményekben folytatandó további tanulmányokra, tehát tulajdonképpen egyenértékű volt a fiú- és leány-középiskolai végzettség. A törvényalkotók nyilván a leánylíceumot tartották a legjobb megoldásnak a továbbtanulni kívánó lányok számára, hiszen kizárólag ott engedélyezték leánygimnáziumok alakítását, ahol már működött leánylíceum.

Ugyanebben a törvényben egy harmadik leányoktatási intézményről, a leánykollégiumról is rendelkeztek. A leánykollégium tulajdonképpen a felsőbb leányiskola modernebb változatát jelentette, egyfajta női feladatokra felkészítő középfokú szakiskolát. Az iskolatípus feladata a vallásos és nemzeti érzelmű nevelés, a magasabb, gyakorlati irányú műveltség megszerzése volt, különös tekintettel a nők sajátos családi és társadalmi helyzetére és feladataira. Az ide járó lányok a hittan, történelem, magyar, német, természettudományi ismeretek, mennyiségtan, ének és testnevelés – tehát az általánosan kötelező középiskolai tárgyak – mellett egy másik modern nyelvet, lélek- és neveléstant, rajzot és művészettörténetet, kézimunkát, háztartástant és gazdaságtant tanultak. A leánykollégiumi végzettség kizárólag a főiskolai – és nem az egyetemi – továbbtanulást tette lehetővé.

A középfokú nőoktatásra is hatással volt a Hóman Bálint miniszterségéhez köthető 1934. évi XI. tc., mely az addigi iskolatípusokat megszüntetve megteremtette az egységes fiú-, illetve leány-középiskolát (gimnáziumot). Az egységes középiskolában latint, németet és egy, a fenntartó által választott idegen nyelvet (görög, francia, angol, olasz) tanítottak, de – szintén a fenntartó kívánságára – az 5. osztálytól nagyobb óraszámban oktathattak humán-, illetve reáltárgyakat. A leánygimnáziumokban mindezekon kívül kézimunkát is tanítottak, s latin nyelvvel – a fiú-középiskolák gyakorlatától eltérően – csak a 3. osztályban kezdtek foglalkozni.

Hóman átalakította a középfokú szakoktatás rendszerét is: az 1938. évi XIII. tc. líceumok⁴ és gazdasági középiskolák felállításáról intézkedett

⁴ Az ekkor létrehozott líceum tulajdonképpen egyfajta szakközépiskolának felelt meg, tehát nem volt azonos a korábbi leánylíceummal.

(a középfokú szakoktatás intézményei addig nem számítottak a középiskolák közé). A törvény értelmében tehát ezentúl három középiskola-típus működött: a gimnázium, a négyosztályos líceum és a négyosztályos gyakorlati irányú gazdasági középiskola (mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi) – utóbbiakba négy gimnázium vagy polgári elvégzése után lehetett jelentkezni. A fiú- és leánylíceumok eltérő képzést nyújtottak: a líceum – a közismereti tárgyak mellett, egy idegen nyelv oktatásával – a fiúkat általános gazdasági, míg a lányokat háztartási, egészségvédelmi és nevelési ismeretekhez juttatta. A leánylíceumok esetében rendkívüli tárgyként ajánlották a második idegen nyelvet. Mindkét gyakorlati középiskola érettségivel zárult,⁵ ez azonban csak korlátozottan jogosított továbbtanulásra: a tanítóképzőkre, a főiskolákra – kivéve a jogi és hittudományi –, illetve a mezőgazdasági, közgazdasági és kereskedelmi szakokra képesített.

A felsőfokú nőoktatás szabályozása

Wlassics Gyula miniszterségéhez köthető a nők felsőfokú képzésének engedélyezése: a 67.719./1895. VKM-rendelete értelmében az egyetemeken bölcsész, orvosi és gyógyszerész karára (szakára) iratkozhattak. A 20. század elején egyre határozottabban jelentkeztek a nők egyetemi továbbtanulási lehetőségeinek kiterjesztésére, elsősorban a jogi kar megnyitására vonatkozó követelések, de a világháború kitöréséig nem történt meg a liberalizálás, sőt 1904-ben bizonyos tanulmányi eredményhez kötötték a nők rendes hallgatóként való felvételét. 1917-ben már a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is a nők számára kedvező változás mellett foglalt állást, de abban az évben végül mégsem került sor módosításra.

Lovász Márton, a Károlyi-kormány minisztere helyezte hatályon kívül a nők egyetemi tanulmányait korlátozó intézkedéseket (206612/1918. VKM): így a nőhallgatók előtt megnyílt a műegyetem⁶ és a jogi kar, s a férfiakkal egyenlő feltételek mellett kérhették felvételüket a felsőfokú tanintézetekbe.

⁵ A középfokú szakoktatás addigi intézményei közül csak a felső kereskedelmi és a felső mezőgazdasági iskolákban lehetett érettségit szerezni.

⁶ Korábban is történtek kísérletek a Műegyetem „bevételére”. 1910-ben két érettségiző diáklány kért engedélyt arra, hogy a következő tanévet vegyészhallgatóként kezdhessek, ezt azonban elutasították. 1912-ben a bölcsészkar kémia szakosainak lehetővé tették, hogy részt vehessenek a műegyetemi kurzusokon: ezzel néhány tucat nőhallgató élt. Az első világháború alatt továbbra is napirenden volt a nőhallgatók iratkozása. A Műszaki Egyetem előjárói az egyetemes és a közgazdasági osztályok megnyitását tartották lehetségesnek. Lásd BATALKA, 2016. 69–74.

A rendelet a Tanácsköztársaság bukásával gyakorlatilag hatályát veszítette, és újabb – főképp intézményi szintű – korlátozásokra is sor került.

1919. augusztus elején a Budapesti Egyetem Orvoskarának tanácsülésén már elhangzottak olyan javaslatok, melyek a nőhallgatók létszámának korlátozására vonatkoztak. A felszólalók szerint erre azért lehet szükség, mert az addig felvett nőhallgatók, illetve végzett orvosnők közül kevesen voltak képesek a férfiakéval azonos szakmai követelményeket teljesíteni. Az augusztus 26-i kari ülésen mindezek mellett a nők testi és morális tönkremenetelével, a hadviseltek elől elvett egyetemi férőhelyekkel, valamint a férfi orvosok előbbre jutásának megnehezítésével érveltek. A szükséges női létszámkorlátozásról eltértek a vélemények. Szóba került a felvételi korhatár megemlése, a jeles tanulmányi eredményhez kötött felvétel – végül a legdrasztikusabbat, a női *numerus nullus* fogadták el, vagyis 1926-ig nem – vagy csak igen kivételes esetben – vettek fel nőhallgatót a budapesti orvoskarra. (Már megkezdett tanulmányaikat befejezhatték a medikák.)⁷ A szegedi és a pécsi orvoskarokon nem volt érvényben létszámkorlátozás (az utóbbi egyetemen az orvostudományi oktatás 1923-ban indult meg). A Feministák Egyesülete, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége és a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz intézett kérvényben szoltak a női létszámkorlátozás eltörlésének érdekében,⁸ míg 1924-ben miniszteri leirat kötelezte az orvoskarokat a nőhallgatók felvételére (78.157/1924. VKM). Az 1924-es miniszteri utasítás azonban nemigen hozhatott eredményt, mivel Klebelsbergnek – mint említettük – 1926-ban törvényben kellett rendeznie a kérdést.

1919 szeptemberében a budapesti hittudományi kar szintén *numerus nullus*-rendelkezést fogadott el a nőhallgatókra vonatkozóan, hasonlóképpen a jogtudományi kar és a műegyetem, de a bölcsészkar is női létszámkorlátozást célzó intézkedéseket hozott. A magyarországi római katolikus hittudományi és a jogi karok gyakorlatilag a korszak egészében zárva maradtak a nők előtt, kivéve a jogi karon működő tanfolyamokat. Ezeken a karokon a tanulmányaikat a korlátozás előtt megkezdett hallgatók csak kivételes esetben juthattak el a diplomáig. Mint például a pécsi tudományegyetem titkárságán működő Nánássyné Szanathy Aniella, a *Magyar Női Szemle* egyik szerzője, aki Pozsony megszállása idején kifejtett tevékenységéért – nő létére – jogtudományi karra iratkozhatott, és ott – természetesen az előírt tanulmányi kötelezettségek teljesítésével – oklevelet szerezhetett

⁷ VÖRÖS, 1965. 256–263.

⁸ SZEGVÁRI, 1988. 153.

(szintén jogi diplomások lehettek többek között: Ungár Margit, Rákossy Gabriella, Gáspár Elza Lilly, Teszler Dóra).

A 63.000/1927. sz. VKM-rendelet egyetemlegesen szabályozta a nők felsőfokú képzését. A miniszter megnyitotta az evangélikus és a református hittudományi karokat a nők előtt,⁹ de a katolikus hittudományi és az állam- és jogtudományi karokra továbbra sem iratkozhattak. A bölcsészettudományi, orvostudományi és gyógyszerészeti karok – az engedélyezett hallgatói keretszámon belül – minden korlátozás nélkül felvehettek nőket. A műegyetemi mérnök, gépész és vegyész, egyetemes közgazdasági, külügyi és közigazgatási szakokra (szakosztályokra) nem járhattak nők,¹⁰ de építész (5%-ig), mezőgazdasági, kereskedelmi és kereskedelmi iskolai tanári szakokon szerezhettek oklevelet.

A nők 1928-tól egyetemi magántanári képesítő vizsgára is jelentkezhetek. Mindez az 1892. évi 45.520 VKM-rendelet módosításának volt köszönhető: a képesítési szabályzatban szereplő, a jelentkezőkre vonatkozó „férfiak” szót „doktorok”, illetve „folyamodók” megnevezésre változtatták.¹¹ (A Tanácsköztársaság idején Götz Irén ugyan elnyerte a magántanári ki nevezést, de az ellenforradalmi rendszerrel ez hatályát veszítette, s a kémikusnő elhagyta az országot.)

1934-ben Hóman Bálint a diplomás munkanélküliek magas számára való tekintettel miniszteri rendeletben korlátozta a nőhallgatók felvételét bizonyos szakokon. A bölcsész- és orvosi karokon a hallgatói létszám legfeljebb 30, a gyógyszerészkarok 50, a műegyetemi kereskedelmi-közgazdasági szakok 30%-át tölthették be nőkkel.

⁹ SÁRAI SZABÓ, 2005. 226–238.

¹⁰ Gyáni Gábor egy 1933-ban érettségiző, a Műszaki Egyetem gépész szakára („osztályára”) jelentkező, de neme miatt elutasított leány példájával kívánta igazolni, hogy a nők előtt gyakorlatilag zárva maradt a műegyetem, bár már nem sújtotta őket hivatalos felvételi diszkrimináció, hiszen „Az esetre fél évtizeddel a numerus clausus feloldása után került sor.” GYÁNI, 2001. 287. A példa nem szerencsés, hiszen egyrészt gépészhallgató ekkor – mint fentebb láthattuk – nem lehetett nő, másrészt az 1920. évi XXV. tc. szövege (*numerus clausus*) nem tartalmazott nemi vonatkozású megkorlátozásokat, noha természetesen az izraelita nőhallgatókat is érintette. A műegyetemi elsős hallgatók között két lány található az 1933/34-es tanév második félévében – tehát ha rendkívül csekély számban is, de voltak fel nőket. 1935-ben a VKM kissé liberalizálta a nők felvételét a Műegyetemre. Lásd VÁMOS, 2003. 105.

¹¹ 16.065/1928. IV. VKM. A jelentkezőknek folyamodványt kellett benyújtaniuk az egyetemi karra a belső követelményeknek megfelelően, azt a kari ülés résztvevői – formai ellenőrzés után – titkos szavazással értékelték. Amennyiben pozitív eredménnyel zárult a szavazás, két professzor írásban véleményezte a jelölt pályafutását, szakmai munkáját. Ezt újabb szavazáson fogadták el, majd magántanári vizsga és próbaelőadás következett, végül a kultuszminisztériumi megerősítés, és a folyamodó ettől kezdve használhatta az egyetemi magántanári címet.

Tulajdonképpen a felsőbb nőoktatás szabályozásához tartoznak a „szabályozás nélküli főiskolák”: a főiskolák többségének felvételi utasítása ugyanis nem tartalmazott a nőhallgatókra vonatkozó tiltásokat, egyes egyetemi karokhoz hasonló megkorlátozásokat. Különösen lényeges ezt hangsúlyoznunk a korszakra vonatkozóan, hiszen számos főiskola ekkor alakult, illetve ekkoriban vált elismert felsőoktatási intézménnyé, melyre nők is nagy számban jelentkeztek: ilyen volt például a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola vagy a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola.

A tandíjkedvezményekre, ösztöndíjakra, a korabeli „szakkollégiumi képzésre” vonatkozó rendeletek, kormányzati vagy intézményi utasítások szintén hatással voltak a nőképzésre. Ugyan nem minden ilyesfajta szabályozás zárta ki egyértelműen a kedvezményezetteket, jogosultak közül a lányokat, nőhallgatókat,¹² de a fiúk, férfiak feltehetően könnyebben nyerhették el ezeket a juttatásokat, az „elitkollégiumi képzésben” (pl. Eötvös Collegium, sárospataki Angol Internátus) pedig szinte kizárólag férfiak részesülhettek. (Ugyanakkor egyetemi női kollégiumok is léteztek.)

Mindez az állam „repedezett” mivoltát mutatja: a korszakban nem volt egységes a lányok közép- és felsőfokú képzésével kapcsolatos kormányzati álláspont. *A lányok középfokú oktatását nem korlátozták: csaknem valamennyi ilyen intézmény nyitva állt előttük*¹³ – bár valamelyest eltért a leányiskolák tanterve a fiúkétól. *A nők felsőfokú képzését azonban csak bizonyos korlátozásokkal engedélyezték*, s a Horthy-kor első időszakában még a korábban engedélyezett karok némelyike is létszámkorlátozásokat vezetett be a nőkre vonatkozóan.

Nők az oktatásban

A korabeli népszámlálások (1920, 1930, 1941) felmérései alapján¹⁴ a nők az egész korszakban rosszabbul iskolázottak voltak, mint a férfiak. Az írni-olvasni tudók aránya mind a férfiak, mind a nők esetében nőtt: ebben a tekintetben a nők erőteljesebb növekedést mutatva (különösen az 1920 és

¹² Például a 60.000/1927. VKM-rendelet sem, mely a közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek ösztöndíjáról rendelkezett. Az ösztöndíjakat elnyert lányok és fiúk arányáról nincs a korszakra vonatkozó adatunk (a világháború előtti székesfővárosi statisztikai évkönyvek alapján megállapítható, hogy a fiúk sokkal inkább a kedvezményezettek között voltak).

¹³ Kivéve természetesen a nemhez erőteljesen kötődő pályák (pl. a katonai) iskoláit.

¹⁴ Lásd NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. 80–83. Az adatok a trianoni ország területére vonatkoznak.

1930 közötti időszakban) 1941-re lényegében beérték a férfiakat: ekkor az olvasni tudók aránya mindkét csoportban meghaladta a 90%-ot. Hasonlóan változott a hat elemít végzettség aránya. A népesség egészének alsó-fokú iskolázására nézve az 1907 és 1911 között születettek – a világháború alatt iskolakötelessé váltak – voltak a legkedvezőtlenebb helyzetben, hiszen mind az írni-olvasni tudásukban, mind alapfokú végzettségükben visszaesés tapasztalható: az ekkor születettek közül a férfiak iskolázottsági mutatói a nemükhöz tartozó kb. 30, a nők mutatói a kb. 20 évvel korábban születettekével egyeznek.¹⁵ 1941-re az elemi iskolai oktatás általánossá válása következtében a 6–24 éves – tehát a világháború befejezését követően iskolába került – nők között a férfiakéval azonos korcsoportjaihoz képest nagyobb volt az írni-olvasni tudók aránya, és jobbak voltak a hat elemít végzettség mutatói is, az idősebbek esetében viszont még a férfiak voltak kedvezőbb helyzetben. *A terjedő népoktatás tehát minimalizálta, illetve teljességgel meg is szüntette a nők hagyományosan rosszabb képzettségét, legalábbis az oktatás alsó szintjén.*

A közép(fokú) iskolák legalább négy, illetve nyolc osztályát végzettek, illetve a felsőfokú végzettségűek esetében a nők aránya egyik korcsoportban sem emelkedett a férfiaké fölé, s a férfiak aránya a népesség egészében is nagyobb volt a magasabb végzettségűek között. Mindkét nem adatairól elmondható, hogy az 1920 és 1930 közötti változások lényegesen kedvezőbbek voltak, mint a következő évtizedben. Minél magasabb végzettségről esett szó, annál jelentősebb volt a két nem arányának különbsége – minden esetben a férfiak javára. Ugyanakkor éppen a magasabb végzettségűek között módosult leginkább a nők és férfiak egymáshoz viszonyított aránya a nők javára: 1920-tól 1941-ig a négy középiskolát végzettek között a férfi-nő arány 1,3-ról 1,1-re, a nyolc középiskolát végzeteknél 4,4-ről 3-ra, a felsőfokú végzettségeknél 15,5-ről 7,75-re változott. (A fiatalabbakat vizsgálva még jobbak a mutatók, még látványosabb a női „térfoglalás”)

Összességében mind a nők, mind a férfiak között nőtt a középiskolai végzettségűek aránya a korszak egészét vizsgálva. A felsőfokú végzettségűek aránya a nők között egyenletesen emelkedett, míg a főiskolát végzettek aránya a férfiak között némi visszaesés után az 1920-as szinten maradt. A fiatalabb korcsoportoknál a legalább négy osztályt középfokú iskolában végzett férfiak és nők össznépességén belüli aránya változott a leginkább hasonló módon (mindkét nemnél emelkedés észlelhető); a férfiak körében

a nyolc középiskolát, illetve főiskolát végzettek aránya többnyire csökkent, míg a nők között inkább növekedett. Tehát az ifjabb korosztályoknál tapasztalható, a férfiak és nők egymáshoz viszonyított arányában a nőkre nézve kedvezőbb változások hátterében nem csupán a nők felsőbb iskoláztatásának javuló tendenciái állnak: a férfiak iskolázottsági mutatóinak csekély mértékű romlása is megfigyelhető. Bár a nők a felsőbb iskoláztatás terén az azonos korcsoportokon belül mindvégig rosszabb mutatókkal jellemezhetők, mint a férfiak, jelentkezett egy bizonyos kiegyenlítődési folyamat a két nem iskoláztatási jellemzői között. A négy középiskolát végzett férfiak és nők egymáshoz viszonyított arányának közeledése a népesség egészének – a modern követelményekhez alkalmazkodva – magasabb képzettség megszerzésére való törekvéssel és a középfokú szakiskolai rendszer kiépülésével¹⁶ magyarázható. Azonban bár a férfiak közül arányaiban valamivel kevesebben gondolhattak a továbbtanulásra, főleg felsőfokú végzettség szerzésére, mint korábban, *a nők többnyire megtartották, sőt javították – egyébként igen gyenge – pozícióikat a magasabb iskolai végzettségűek számát tekintve.*

Nők a különböző iskolatípusokban¹⁷

Az elemi iskolákban közel azonos számban jelentek meg a fiúk és lányok, de az ennél magasabb képzésben részesülő fiúk száma jelentősen magasabb volt a lányokénál. *Nem csupán a két nem iskolázottságának mértékében voltak különbségek, de az iskolatípusok választásában is eltért a férfiak és nők stratégiája.* Az általános műveltséget nyújtó középfokú iskolák közül a polgári iskolákban a lányok, a középiskolákban a fiúk voltak többségben. A gazdasági és háztartási népiskolákban – „ismétlő iskolák”, az alsófokú népoktatás intézményei – tanuló lányok száma és aránya jóval magasabb volt a hasonló intézményekben tanuló fiúkénál. A többnyire négy évfolyamos középfokú iskolai előképzettséget igénylő gazdasági és háztartási iskolákban, valamint a kisdédóvképzőkben kizárólag lányok tanultak, a tanítóképzők hallgatói is legnagyobb részben közülük kerültek ki, míg a

¹⁶ HAJDU, 1995. 564.

¹⁷ A számítások ebben az alfejezetben a budapesti statisztikai évkönyvek adataira támaszkodnak, mivel az országos statisztikai évkönyveknél részletesebb adatokat tartalmaznak a különböző iskolatípusokra vonatkozóan, ugyanakkor a budapesti adatok többé-kevésbé reprezentálják a két nem iskolaválasztási stratégiáit. Lásd BUDAPEST, 1924. 410–413.; 1930. 406.; 1936. 496.

¹⁵ A népszámlálási adatokat a következő korcsoportokba összegezték: 6–11, 12–14, 15–19, 20–24, 25–29, 30–34, 35–39, 40–44, 45–49, 50–59, 60–69, 70–79, 80– évesek.

katonaiskolákba csak fiúk jártak. Az ipari és kereskedelmi szakiskolákban a fiúk képviseltették magukat nagyobb arányban. A korabeli statisztikákban szereplő „ipari és kereskedelmi szakiskola”-megnevezés sokféle oktatási intézményt foglalt magában. Ezek közül a felső kereskedelmikben a fiúk, viszont a kereskedelmi szaktanfolyamokon a lányok voltak többségben; tanonciskolákba jelentősen több fiú, de az iparművészeti jellegű szakmákat oktató intézményekbe több lány iratkozott. A mezőgazdasági intézeteket a fiúk választották szívesebben – azonban megemlítendő, hogy a kizárólag lányok által látogatott gazdasági és háztartási iskola is képesített bizonyos mezőgazdasági foglalkozások végzésére (a mezőgazdasági intézetek azonban differenciáltabb képzést nyújtottak). A vegyes szakiskolákba (különböző – legtöbbször ipari – szaktanfolyamokra) inkább fiúk jártak – ez tulajdonképpen érthető, hiszen az itt oktatott szakmák többsége férfifoglalkozásnak számított (kazánfűtő, csendőr, aranyozó). A művészeti iskolát végzők között kétszer-háromszor több lány szerepelt. Mivel azonban a művészeti iskolák legtöbbje alsófokú zeneiskola volt, melyek általában heti két-három óras hangszer- vagy énekoktatásra vették fel a növendékeket (akár a mai zeneiskolák), az itt tanulók legnagyobb része – zenei tanulmányai végzése mellett – valamely más oktatási intézménynek is hallgatója lehetett. A jelentős számú zeneiskolás lánnyal kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy az iskolarendszerű képzésben részt vevő lányok a fiúknál jobb műveltségi és anyagi háttérrel rendelkezettek, vagy a zenetanulás erőteljesen a „női” tevékenységekhez kapcsolódott.

A két nem eltérő (szak)iskolaválasztási szokásaiból is látható, hogy meglehetősen élesen elváltak egymástól a „férfi-” és a „női” foglalkozások, munkakörök, illetve a nemekkel kapcsolatos társadalmi elvárások. A nők alulreprezentáltsága az egyes iskolatípusokban nem csupán általános – a társadalmi reprodukció nemek szerint eltérő kívánalmainak következtében – aluliskolázottságukhoz kapcsolható, hanem összefüggött az illető iskolákban oktatott szakmák egy részének nemi szempontú meghatározottságával. Ugyanakkor az úgynevezett vegyes szakiskolákban oktatott nőies szakmák bővülésével (pl. a csecsemőgondozó-képzés bevezetésével), valamint a „női szerepekbe” illeszkedő főiskolák megjelenésével a nők száma és aránya nőtt ezekben az intézményekben. A legalacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozó lányok gyakorlatilag csak elemi népiskolai képzésben részesülhettek, esetleg a családi-háztartásvezető vagy cselédi feladatokra felkészítő ismétlődő iskolákba jártak, és szakképzettséget nem szereztek, de a hasonló helyzetű fiúk szülei láthatóan nagyobb mértékben törekedtek arra, hogy speciális képzettséget, kenyérkeresésre alkalmas szakmát adjanak gyer-

mekeik kezébe. Így a szakiskolai képzésben részesülő összes tanuló közül a fiúk szakképzése gyakran közvetlenül az elemi iskola után megkezdődött (tanonciskolák), míg azok a lányok, akik szakképzésben vettek részt, kissé kedvezőbb körülmények közül érkezhettek, hiszen rájuk jellemzőbb a négy polgári vagy más középiskola utáni szakiskolai képzés.

A valamivel jobb társadalmi-anyagi helyzetben lévő, gyermekeiket magasabb fokú általános műveltségben részesítő szülők leányait inkább polgári iskolába, míg fiaikat gimnáziumba küldték.¹⁸ A polgárit végzett lányok – amennyiben folytatták tanulmányaikat – a középfokú szakképzettséget adó óvó- vagy tanítónőképzőbe iratkoztak legszívesebben, a fiúk a középfokú szakiskolák közül a felső kereskedelmit preferálták (a fiúk és lányok egymáshoz viszonyított aránya felső kereskedelmiben megközelítőleg megegyezett a két nem középiskolai arányával). A kereskedelmi képzettséget óhajtó lányok jó része a négy középfokú osztályt többnyire meghaladó előképzettséget kívánó kereskedelmi tanfolyamokon szerzett bizonyítványt. A népesség csekély hányada részesítette gyermekeit magasabb iskoláztatásban: a lányokat gimnáziumi, a fiúkat felsőfokú képzésben,¹⁹ s elenyésző volt a lányait egyetemre járatók aránya. *A nők globálisan aluliskolázottak voltak a férfiakhoz képest, de bizonyos szakvégzettségeket jobb előképzettség birtokában szereztek meg* – szakiskolai oktatásuk olykor feltehetően a legmagasabb szintű képzést helyettesítette: a túlságosan költséges és hosszú, a nőkkel kapcsolatban a közgondolkodásban nem általánosan elfogadott főiskolai vagy egyetemi stúdiumok helyett választották még azok a családok is, amelyek a fiaiknak lehetővé teheték a felsőfokú végzettség megszerzését.

Nők a középfokú iskolákban²⁰

A következőkben a nők által leginkább látogatott, illetve az esetleges későbbi diplomaszerezés szempontjából leglényegesebbnek tartott középszintű iskolatípusokat (polgári iskola, kisdudóvónő-képző, tanítóképző, felső ke-

¹⁸ A budapesti statisztikai évkönyv adatai alapján a fiúk továbbtanulási céljai az elemi után: 1. ipari és kereskedelmi szakiskola, 2. középiskola, 3. polgári iskola. A lányok esetében: 1. polgári, 2. ipari és kereskedelmi szakiskola, 3. középiskola.

¹⁹ A lányok esetében már a gimnáziumba adás is a magasabb iskoláztatást jelentette – éppen a két nemre vonatkozó eltérő társadalmi elvárásokból, és az ebből következő iskoláztatási magatartásból (aluliskolázottságukból) kifolyólag.

²⁰ A következő alfejezetek számításai a Magyar Statisztikai Évkönyvek adatai alapján készültek. Lásd STATISZTIKA, 1923–1941. megfelelő adatai.

reskedelmi iskola, középiskola) vizsgáljuk: a tanulók számának, valamint a leány- és fiútanulók számának egymáshoz viszonyított alakulását az egyes intézménytípusokban.

A polgári iskolák tanulóinak száma nőtt a korszakban, ám ez a növekedés nem mondható teljesen egyenletesnek. Az 1925/26-os tanévtől kezdve az 1929/30-as tanévig a diáklétszám csökkent, melynek oka minden bizonnyal a világháborúban született (csekélyebb számú) korosztályok megjelenése a polgári iskolákban. A diákok összlétszáma 1934/35-ben és 1935/36-ban is csökkent az előző évekhez viszonyítva, ennek oka – mint a következőkből kiderül – a két nem iskolaválasztási szokásainak módosulása. Az elsős polgáris lányok száma 1923-ig nőtt, 1924 és 1928 között erőteljesen csökkent (1914 és 1918 között született korosztály). 1929-ben és 1930-ban emelkedés észlelhető, majd ismét kevesebb lány jelentkezett polgári iskolákba. Az elsős fiúk száma 1924-ig nőtt, 1925 és 1928 között erőteljesen csökkent, az 1929/30-as nagy létszámemelkedés után csökkenést, majd enyhe emelkedést mutatott. A két nemhez tartozó elsősök aránya egészen 1937/38-ig a lányoknak kedvezett, azonban már az 1919-et követő néhány évben mérséklődött a lányok fölénye, amely elsősorban az egyre növekvő fiúlétszámnak volt köszönhető. A háború alatt született korosztályok esetében érezhető a legkevésbé a lánydominancia: az 1914 és 1918 között születettek közül a fiúkat az előző évekkel összehasonlítva nagyobb százalékban írták polgári iskolába, bár számuk és arányuk még ekkor sem haladta meg az elsős lányokét. 1929/30-at követően visszaállt az 1924 előtti lány-fiú arány. Az élve születettek számának alakulása (stagnálása, majd csökkenése) függvényében 1932-től a polgárikba kevesebb elsős jelentkezett, de közülük a lányok száma csökkent erőteljesebben. Ennek következtében az elsős polgáristák közül a lányok 1920-ban az összlétszám 55,48%-át, 1937-ben már csak 50,62%-át alkották.

Az elsősök létszámalakulási tendenciáit követte a polgári iskolások összlétszámának nemek szerinti megoszlása. Az előzőkkel megegyezően minden esetben a lányok voltak többségben,²¹ bár arányuk az 1920/21-es 58,4%-ról 1937/38-ra 51,3%-ra csökkent. Az elsős polgári iskolás lányok százalékos aránya alacsonyabb volt, mint a polgáris lányok hasonló aránya (kivéve az 1928–1931-es éveket, mivel a háború alatt születettek közül jelentősen nagyobb arányban írtak be fiúkat). *A polgári iskolás lányok közül*

²¹ Kivéve 1939/40-ben. A visszacsatolások utáni iskolailétszám-adatok azonban megbízhatatlanok a trianoni határok közötti ország jellemzőinek értékelését tekintve, ezért azok közlésétől, elemzésétől többnyire eltekintünk.

Szekeres Margit érettségi fényképe 1929-ből.

HALMIBÉLA
KÖZÉPISKOLA
KÖZÉPISKOLA

tehát kevesebben morzsolódtak le, mint fiú diáktársaik közül: ez feltehetően azzal magyarázható, hogy az alacsonyabb társadalmi rétegek lányait a fiúkénál nagyobb szelekció után juttatták el a számukra kiemelkedést jelentő polgáriba.

A középiskolákban tanulók száma 1920-tól 1937-ig mintegy 23%-kal, 1940-ig 102%-kal nőtt (a polgári iskolák esetében az arány: 24%, illetve 73%). A középiskolákban a fiúk jelentősen túlképviseltek voltak, bár fölényük mérséklődött: a kezdeti 80,6%-ról 1937-re 74,3%-ra (1940-re 70,2%-ra). A középiskolás lányok száma 1920/21-től 1923/24-ig stagnálást, illetve enyhe csökkenést mutat, mely főleg az elsős lányok számának fogyatkozásával magyarázható, míg az elsős középiskolás fiúk száma emelkedett – ugyanakkor a polgári iskolákban éppen 1920-tól 1923-ig figyelhető meg az elsős lányok számának emelkedése. Tehát *feltételezhető, hogy a háború utáni rossz gazdasági helyzetben a továbbtanulásra érdekes lányokat gimnázium helyett polgáriba írták, míg a viszonyok normalizálódásával a lányok közül is többen választhatták a középiskolát.*

Sajnos a korabeli országos statisztika csak 1924/25-ig említette az elsős középiskolások nemét (az összes középiskolás esetében továbbra is feltüntette), utána mindössze arról szól, hogy milyen középiskola-típusokba (gimnázium, reálgimnázium, reáliskola, leány-középiskolák) jártak az elsősök. A leány-középiskolák pedig nem jelentették a leány-középiskolások egészét, hiszen a lányok egy része továbbra is a fiúk középiskolaiban szerzett érettségít – tehát 1925 után még megközelítőleg pontos adataink sincsenek az elsős középiskolások lányokra vonatkozóan.²²

A középiskolában tanuló lányok száma 1925 és 1937 (1940) között folyamatosan emelkedett, különösen feltűnő az emelkedés 1929 után – tehát a háború után született generáció középiskolások korává válását követően. Az 1926-os leány-középiskolai szabályozásnak szintén lehettek kedvező hatásai a diáklétszám alakulására vonatkozóan – ez azonban nem lehet kizárólagos magyarázata az intenzív emelkedésnek, hiszen a leány-középiskolák népszerűsége 1930-tól mérséklődött: egyre kevesebb lány kezdte tanulmányait leány-középiskolában, és a leány-középiskolák elsőseinek aránya mindjobban visszaesett a bármely középiskolában tanuló összes lányhoz viszonyítva, míg a középiskolában tanuló lányok száma és aránya változatlanul nőtt. A középiskolások lányok aránya azért is nőtt, mert a középiskolások fiúk száma 1925-től 1928-ig csökkent, és bár körükben 1929-től némi létszámnövekedés észlelhető, a lányok középiskolába áramlása erősebbnek bizonyult, így 1924-től a korszak végéig nőtt a lányok aránya a középiskolások között. Tehát *a világháború okozta születéskiesés kedvezőtlen hatással volt a fiúk középiskolai jelentkezésére, míg a lányoknál ez a kiesés – a polgári iskolákkal ellentétben – tulajdonképpen nem jelentkezett a lányok egyre intenzívebb középiskolai „térfoglalásának” köszönhetően* (de létszámuk 1937/38-ban még mindig csupán a fiúk valamivel több mint egyharmadának felelt meg).

A kisdédóvónó-, valamint a tanító- és tanítónőképző intézeti növendékek esetében nem lehet a középiskolákhoz hasonló biztonsággal megnevezni az elsős diákok életkorát,²³ hiszen ezekbe az intézményekbe iratkozhattak polgári iskolai vagy középiskolai végzettséggel, illetve meghatározott középiskolai tanulmányok elvégzésével (bizonyos előképzettségnél különbözeti

²² Mivel azonban az elsős polgárisok és az 1920 és 1924 között elsős középiskolások létszámalakulási tendenciái viszonylag erős korrelációt mutatnak az adott iskolatípusban tanulók létszámának alakulásával, valószínűleg hasonlóan változott a középiskolában tanuló elsős lányok száma, mint a középiskolában tanuló összes lány száma.

²³ Bár az elsős középiskolások között is lehettek 10 évesnél idősebbek, de az elsősök legnagyobb része mégis négy elemi elvégzése után jelentkezett.

vizsgálathoz kötve). Ennek következtében a beiratkozottak számának alakulását sem lehet népesedési tendenciákra visszavezetni, hiszen a „képzőkbe” igen különböző életkorú hallgatóság járhatott. Mindenesetre a polgári iskolások lányok pályaválasztási tervei között feltehetően sokaknál szerepelt a tanítónővé válás.²⁴ A korszakban már kizárólag női óvodapedagógusokat képeztek – a kisdédóvónó-képzők hallgatói létszáma erőteljesen ingadozott, az egy-egy tanévre iratkozottak összlétszáma a korszak végén ötszáz körül volt. Ugyan egyre több gyermek járt kisdédóvóba, azonban az óvodák inkább a (nagyobb) városokhoz kötődtek, így az óvónőképző nem válhatott széles körben kedvelt nőoktatási intézménnyé. Ezzel szemben a tanítók, tanítónők álláslehetőségei – elvben – sokkal kedvezőbbek voltak, s a tanítóság nagyobb presztízszt is jelenthetett, hiszen az óvoda elsősorban még mindig a szegény sorsú kisgyermek felügyeleti helye volt. A tanítóképzőkben tanuló fiúk száma 1923-tól 1930-ig, a lányoké 1934-ig nőtt, azután mindkét nemből egyre kevesebben jelentkeztek ebbe az iskolatípusba. A lányok már a korszak elején többségben voltak, melyet növeltek is, azonban 1934 után a leánytanulók száma intenzívebben csökkent a fiúkénál, így kismértékben javult a fiúk aránya. *Az érettségít nem adó alsófokú pedagógusképzők tehát megőrizték a hallgatók közötti nőtöbbséget*, de az 1930-as években – bizonyára a fokozódó tanítói munkanélküliség hatására – egyre kevésbé volt népszerű ez az iskolatípus.

A felső kereskedelmi iskolákba a polgári iskola vagy négy középiskolai osztály elvégzése után lehetett jelentkezni. A felső kereskedelmi iskolákban tanuló fiúk létszáma 1925-től 1928-ig nőtt, a háború alatt születettek megjelenésével meredeken zuhant, majd 1937-ig emelkedett. A lányok létszáma hasonlóan alakult, bár esetükben kisebb jelentősége volt a születéskieséseknek, és a mélypont elérése után a fiúkénál intenzívebb növekedést produkáltak. Így a lányok aránya 1928-tól emelkedett, 1937-re a felső kereskedelmisek 31,5%-a tartozott a lányok közé (1925-ben 25,8%-uk). *A felső kereskedelmi iskola egyre népszerűbbé vált, főleg a lányok körében.*

Megállapíthatjuk, hogy a különféle középfokú iskolákban nem egyező módon változott a lányok száma. A polgári iskolákban a háború alatti népességcsökkenés erőteljesen éreztette hatását, ennek megfelelően a felső kereskedelmikben is (hiszen ide legnagyobb mértékben polgárit végzettek jártak). A polgáriiban tanulók száma – az elemi iskolához hasonlóan – többé-kevésbé a későbbiekben is követte a születések alakulását (de a lányok aránya romlott), a felső kereskedelmikben viszont a későbbi népesedési tendenciák-

²⁴ SZAKÁL, 1934. 132.

ból semmi nem érezhető: egyenletesen emelkedett a kereskedelmibe járó lányok száma. Ezzel kapcsolatban feltételezhető, hogy a polgári iskolát végzett lányok közül egyre többen tanultak tovább, esetleg a polgáriból továbbtanulók a tanítónőképző helyett inkább a felső kereskedelmit választották. A középiskolás lányoknál azonban tulajdonképpen alig észlelhető a háborús, és nem látható a későbbi népességcsökkenés hatása: a középiskolás lányok száma és aránya szinte egyenletes emelkedést mutat. Tehát *módosult a lányok iskoláztatási stratégiája: egyre több lányt írtattak középiskolába, illetve a polgári iskolát végzettek közül pedig többen szerezhettek érettségit és „piacképesebb” szakmát a korábban egyetlen magasabb női képzettséget jelentő tanítónőiség helyett, mely a gimnázium és az egyetem nők előtti „megnyitását” követően a nőképzés szempontjából tulajdonképpen egyre inkább jelentőségét veszítette.* Ugyan továbbra is magas volt a tanítónőképzőkbe járó lányok száma, azonban a századforduló óta módosultak a felsőbb nőoktatás jellemzői: már nem a tanítónői végzettség jelentette a nők számára elérhető legmagasabb végzettséget, ennek megfelelően a felsőbb rétegek leányai már inkább középiskolába, esetleg felsőfokú oktatási intézménybe iratkoztak.²⁵

A felső kereskedelmivel érettségihez és ezzel továbbtanulási lehetőséghez juthattak azok, akiknek csak polgári iskolai előképztségük volt – ezt a lehetőséget mindjobban ki is használták a lányok.²⁶ Összességében *a középfokú oktatást tekintve a lányok lassú felzárkózásának lehetünk tanúi.*

Érettségizők, pályaválasztók

1921 és 1938 között több mint 46%-kal nőtt a középiskolában érettségizők, ezen belül 116%-kal emelkedett az érettségiző lányok száma, így arányuk az érettségizők között 1938-ban több mint 25% volt.²⁷ *A középiskolában érettségizők száma csaknem folyamatosan emelkedett, kivéve a „háborús korosztályok” feltűnését (a lányok száma egyenletesebben és intenzívebben nőtt).* Az 1920 és 1924 között felvett elsős középiskolások számát összevetve

²⁵ Ezzel összefüggésben csökkent a tanítónők szerepe a nőmozgalomban, holott korábban ők játszották a vezető szerepet ezen a területen. Korszakunkra tehát valamiféle nőmozgalmi elitváltás, illetve -átalakulás történt: a tanítónők helyett a magasabb képzettséggel rendelkező, elsősorban a diplomás – tehát társadalmilag kedvezőbb pozícióban lévő – nők lettek a női törekvések szószólói.

²⁶ A felső kereskedelmi, felső mezőgazdasági iskolák érettségi bizonyítványai azonban csak korlátozottan képesítettek a továbbtanulásra: az itt végzettek a Műegyetem meghatározott „osztályaira”, valamint bizonyos főiskolákra jelentkezhettek.

²⁷ Lásd STATISZTIKA, 1923–1941.

a nyolc évvel később érettségizettekével megállapíthatjuk, hogy az egykori elsős gimnazisták közül végül érettségi vizsgát tettek aránya – az első kivételével – a lányoknál magasabb, tehát feltehető, hogy *a lányok lemorzsolódása ebben az iskolatípusban is kisebb volt, mint a fiúké*, ami bizonyára azzal magyarázható, hogy a lányok jóval „szigorúbb – társadalmi és szellemi – rostálás eredményeként” kerülhettek gimnáziumba.²⁸

Magyary Zoltán a Vallás- és Köznevelési Minisztérium megbízásából 1929-ben előrejelzést készített a születések alakulása és az iskoláztatási tapasztalatok alapján az elsős középiskolások, valamint a középiskolában érettségizők és a főiskolások várható számáról. A 18 évvel korábban születettek alapján számított érettségiző létszám 1930-tól 1933-ig nagyjából megegyezett a későbbi tényleges mutatókkal, ám a háború alatt születettek esetében – bár a létszám az „előrejelzetthez” hasonló módon változott – Magyary 11–23%-kal kedvezőtlenebb értékeket becsült, azaz a vártnál (a népességarányosnál) többen tanultak tovább.²⁹ *A születési tendenciák tehát kétségtelenül meghatározták a magasabb képzésben részesülők számát, de nem tekinthetők kizárólagos alakító tényezőknek: ebben az iskoláztatási stratégiák módosulása, többek között a lányok középiskolai képzésének javuló mutatói is szerepet játszottak.*

A felső kereskedelmi iskolákban a lány-fiú arány a lányokra nézve kedvezőbb volt, mint a középiskolákban, és ezt az érettségizők összetétele is tükrözte. 1926-tól 1938-ig 19%-kal emelkedett a felső kereskedelmiben érettségizettek, 65%-kal az itt érettségizett lányok száma, így 1926-ban a felső kereskedelmiben érettségizettek kb. 23%-a, 1938-ban már 32%-a volt lány (pedig ekkor már a felső mezőgazdasági iskolában érettségizetteket is idesorolták, ahová gyakorlatilag nem iratkoztak lányok). Így 1937/38-ban az összes – tehát a gimnáziumban, felső kereskedelmi és mezőgazdasági iskolában tanuló – érettségiző 27%-a volt lány.

²⁸ KARÁDY, 1997a. 61. Természetesen a polgári iskola elvégzése után (különbözetivel) gimnáziumban is folytathatták tanulmányaikat az érettségizni szándékozók, így felvetődhet a kérdés, vajon az, hogy a lányok nagyobb számban képviseltették magukat a polgárikban, hozzájárul-e a kedvezőbb lemorzsolódási mutatóikhoz a gimnáziumban (ti. esetleg a polgárit végzettek pótolták volna a lemorzsolódottakat). Az országos statisztikai évkönyvek tanúsága szerint a polgári iskolák végzett nyilvános rendes tanulóinak mintegy 4–5%-a tervezte a gimnáziumi továbbtanulást. Sajnos az erre vonatkozó statisztikában nem közölték a tanulók nemét, csak az iskolatípust (fiú-, lány- vagy közös polgári), így nehézkes elkülöníteni a leány- és fiú továbbtanulási értékeket. Arra vonatkozóan sincsenek adataink, hogy a ténylegesen gimnáziumba iratkozott volt polgáristák hány osztályt végeztek a továbbiakban, eljutottak-e egyáltalán az érettségiig.

²⁹ MAGYARY, 1929. 19.

Diáklányok iskolai egyenruhában 1939-ben: a gimnazisták között folyamatosan nőtt a lányok aránya.

Az országos statisztikai évkönyvek közlik az érettségizők továbbtanulási szándékait³⁰ (1926 és 1938 között, majd 1941-től). Ennek alapján megállapítható, hogy *a továbbtanulást tervező lányok száma meg sem közelítette a fiúkét (ez persze abból is adódik, hogy az érettségizők között jóval több fiú volt), s az érettségiző lányoknak is a fiúknál csekélyebb százaléka választotta a továbbtanulást, de a különbség érezhetően szűkült a vizsgált időszakban.* 1926-ban a középiskolát végzett lányok 60%-a tervezte a továbbtanulást (a középiskolás fiúk 83%-a), ez a következő évben 71%-ra változik, s megközelítőleg ezen a szinten marad 1932-ig: ekkor már a középiskolás lányok 74%-a (a fiúk 76%-a) szeretett volna továbbtanulni. 1932-től azonban a továbbtanulást választó középiskolás lányok száma és százalékos aránya meredeken lefelé zuhan, míg a fiúké alig csökken, így 1938-ban a lányok 54, a fiúk 77%-a nyilatkozott úgy, hogy még tanulni fog. Ennek ellenére – éppen az érettségiző lányok növekvő száma miatt – míg 1926-ban a továbbtanulást tervező összes középiskolás 11%-a volt lány, addig 1938-ban 19,1%-a (1932-ben 22%-a): ez 1926-ban 427, 1938-ban 941 lányt jelentett.

³⁰ A „továbbtanulás” alatt az érettségi után bármely iskolatípusba (tehát nem kizárólagosan felsőoktatási intézménybe) való jelentkezést értett a statisztika.

A felső kereskedelmi és mezőgazdasági iskolákban érettségizettek közül mindig kevesebben választották a továbbtanulást, mint a középiskolások közül. A felső kereskedelmi végzett lányok pályaválasztási stratégiái a középiskolásokéhoz megközelítően hasonló módon változtak: 1926-ban a kereskedelmiben érettségizett lányok 13%-a, 1938-ban 8%-a akarta folytatni tanulmányait (53, illetve 52 fő). Az itt végzett fiúk és lányok továbbtanulási arányaiban kisebb különbség jelentkezett, mint a középiskolások esetében, így 1926-ban a továbbtanulást választó összes érettségizett 11,3%-a, 1938-ban 19,3%-a a lányok közül került ki.

Tehát a továbbtanulni óhajtó³¹ érettségizők között emelkedett a lányok száma és a továbbtanulók csoportján belül az aránya, ám a lányok esetében 1932-től 1937-ig láthatóan romlottak a továbbtanulási esélyek. A tendencia feltehetően a gazdasági válságra vezethető vissza, mivel a szülők rosszabb anyagi helyzetükben inkább a lányaik, mint fiaik felsőfokú tanulmányairól mondtak le, hiszen a társadalmi reprodukció követelményei elsősorban a fiúk taníttatását kívánták meg, s az érettségizett lányok nemükhöz viszonyítva túliskolázottnak számítottak.

A felső kereskedelmiben érettségizett fiúk és lányok a felsőfokú tanintézetek közül szinte kizárólag közgazdaság-tudományi karra és különböző főiskolákra, míg a középiskolában végzettek leginkább bölcsész- és orvostudományi karokra és gyógyszerészeti tanfolyamra készültek, de a vizsgált időszak második felében mindkét csoport jellemzően nagyobb érdeklődést tanúsított a főiskolák és a diplomát nem adó – vagyis a rövidebb ideig tartó, kevésbé költséges – továbbtanulási lehetőségek iránt.

Jáki László 1962-es tanulmányában összevetette az 1933/34–1936/37. tanévben érettségiző és továbbtanulást tervező középiskolás lányok és fiúk számát a következő tanévek elsős főiskolai-egyetemi hallgatóinak számával. Ennek alapján megállapította, hogy a gimnazista lányok továbbtanulási vágyai a fiúkénál kisebb mértékben teljesülhettek, hiszen több lány nyilatkozott továbbtanulási szándékáról, mint amennyit egy évvel később elsőként láthatunk viszont a felsőoktatási statisztikában, a fiúknál viszont fordított a helyzet: magasabb az elsős hallgatók száma a továbbtanulást fontolgató érettségizőknél. A nőknél tehát „nagyobb mértékben érvényesültek a belső igények megvalósítását akadályozó társadalmi gátló tényezők”.³² A szerző

³¹ Az országos statisztika által időnként említett „óhajtas” jelen esetben eléggé tág értelemben használt fogalom, hiszen a nyilatkozónak figyelembe kellett vennie családjának anyagi helyzetét, és személyével kapcsolatos szándékait, tehát a továbbtanulási vágyakat és terveket bizonyos fókig befolyásolhatták a külső körülmények, a környezet is.

³² JÁKI, 1962, 226.

adatai szerint a lányok csak mintegy háromnegyedének sikerült megvalósítania terveit. Jáki azonban nem vette figyelembe, hogy a „továbbtanulás” nem csupán a felsőfokú képzésre vonatkozott: a megnevezés magában foglalta a szakiskolákba, tanfolyamokra, a tanító- és óvóképző intézményekbe történő jelentkezéseket is. Így például az 1933/34 és 1936/37 között érettségiző és továbbtanulást tervező gimnazista lányok 30-40%-a, a fiúk 4-5%-a ilyen intézményekben kívánta folytatni tanulmányait. 1929/30 és 1938/39 között az elsős férfi hallgatók száma minden esetben meghaladta az egy évvel korábban ténylegesen főiskolákra-egyetemekre vágyó fiúk számát, de a nőhallgatók létszáma is igen hasonlóan alakult ehhez. A tízéves perióduson belül nyolc alkalommal magasabb volt az elsős hallgatóknők száma, mint a diplomaszerzést tervező érettségizőké (az 1933/34–1936/37. tanéveket követően minden alkalommal), s a másik két esetben is több mint 90%-uk bekerülhetett az egyetemekre: vagyis korántsem olyan szembetűnő a lányok hátránya a ténylegesen felsőfokú intézményekben készülők tekintve. *Az érettségit követően szakképesítést szerezni kívánó lányok jelentős része tehát nem tervezett felsőfokú tanulmányokat*: egy-két éves tanfolyamokra, művészeti oktatási intézményekbe (Zeneakadémia, Iparművészeti Iskola stb.)³³ és tanító- vagy óvóképzőbe jelentkeztek. Mint korábban megállapítottuk, a nők a szakvégzettséget gyakran a férfiakénál jobb előképzettség birtokában szerezték meg: a középfokú képzés a nők esetében inkább műveltségemelő, munkavállalásra biztosabban előkészítő, és nem elsősorban a felsőfokú képzés előszobája volt. Viszont *a főiskolán-egyetemen továbbtanulni szándékozó lányok csaknem mindegyike bejuthatott a vágyott intézménybe*, illetve néhányan a korábban érettségizettek közül is felsőfokú tanulmányokat kezdhettek.³⁴

A továbbtanulni nem kívánó lányok közül a gimnáziumot végzettek inkább otthon maradtak, míg a kereskedelmisek munkába álltak. „Kereső pályát” a kereskedelmisek közül jóval nagyobb arányban választottak, mint a középiskolások közül, míg az otthon maradók aránya hasonló volt, 1938-ra pedig teljesen meg is egyezett (18%; 1926-ban a középiskolásoknál

³³ A művészeti oktatási intézmények statisztikai besorolása eléggé problematikus: az említett két intézményt az országos évkönyv nem sorolta a főiskolák közé – tehát az itt tanulók statisztikai értelemben nem voltak főiskolások –, a Képzőművészeti Főiskolát viszont igen (a budapesti statisztikai évkönyv gyakorlata eltér ettől), így ezt figyelembe kell vennünk a későbbiekben, nevezetesen a felsőoktatás jellemzőinél.

³⁴ A lányoknak a statisztikában mutatkozó sikerességét emeli, hogy néhányan a korábban érettségizettek közül is felsőfokú tanulmányokat kezdhettek – a fiúk közt persze még több ilyen lehetett, amire abból is következtethetünk, hogy a felsőoktatási statisztikák szerint az ugyanazon évfolyamba járók között is a fiúk átlagéletkora volt magasabb.

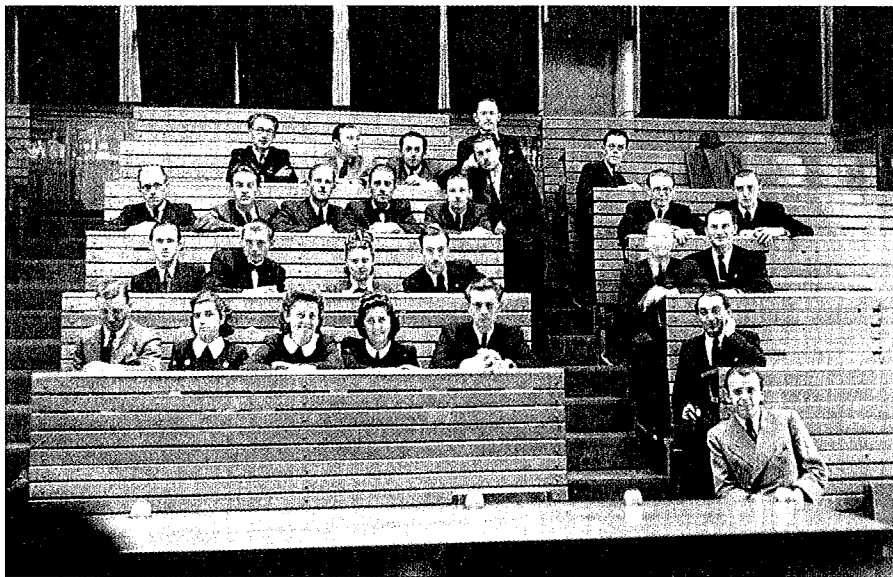
28%, a felső kereskedelmiseknél 32% volt). A mindkét iskolatípust befejezőknél növekedett a dolgozni kezdők száma és a végzettekhez viszonyított aránya: ez a tendencia különösen a középiskolai szint esetében feltűnő. Az itt végző diákok közül 1932 után egyre többen választották a munkába állást: 1926-ban a felső kereskedelmit végzettek 54%-a, 1938-ban 65%-a akart dolgozni, míg a középiskolások 10, illetve 17%-a. *A korszak végén a középiskolában érettségizettek korábban nem jellemző mértékű munkába állási szándéka* láttán megerősödni látszik az a feltételezésünk, hogy a továbbtanulási kedvük lanyhulásának jórészt anyagi okai lehettek.

Nők a felsőoktatásban

Az első világháború lezárását követő néhány évben kiugróan magas volt az egyetemi hallgatók száma, különösen a férfiaké: ekkor végeztek felsőfokú tanulmányaikat azok, akik a háborús körülmények, esetleg tényleges katonai szolgálatuk miatt félbeszakították, vagy – bár szándékukban állt – el sem kezdték egyetemi stúdiumaikat (e jelenség erősödését szolgálták a hadviseltek részére szóló kedvezmények). Bár a tendencia csak 1923-ig jelentkezett erőteljesen, mégis jellemzőnek tekinthető a diplomaszerzés valamelyest növekvő népszerűsége a korszakban. Ahogy a kortárs elemző, Laky Dezső megfogalmazta: „az értelmiség sáncai közé oly sokan törekedtek újfent bejutni, ugyanakkor azok a rétegek, amelyek gyermekeiket régi szokás szerint is főiskolákon iskoláztatták, még kétségbeesettebb erőlködéssel dolgoztak azon, hogy utódaik ne maradjanak le a nagy versenyzésben. [...] Az egyetemi tanulmányok végzése – szinte azt kell mondani – köznapibbá vált.”³⁵

A felsőfokú oktatási intézmények hallgatói között a nők száma 1922/23-ig emelkedett – amely az utolsó évben részben a statisztika „csalásának” köszönhető, vagyis a főiskolák megjelenésének az adatközlők között –, majd némi visszaesés tapasztalható mind a férfiak, mind a nők között: ez a nők esetében az általános körülményeken kívül – a háború miatt a tanulmányaikat csak az 1920-as évek elején befejezett diákok, valamint a *numerus clausus* mellett – elsősorban az orvostudományi kar *numerus nullus*ával magyarázható: a medikák száma egészen 1929-ig csökkent. Az egyetemista és főiskolás nők összlétszáma már 1925-től ismét emelkedett (1932-ig), ugyanakkor emelkedett a nők aránya is a hallgatók között: az 1920/21-es

³⁵ LAKY, 1931. 33–34.

Egyetemi előadóterem 1940-ben: a nőhallgatók országos aránya a Horthy-korszakban általában 15% alatt mozgott.

tanév 1. félévében a diákok 7,8%-a (1106 fő), az 1924/25-ös tanév 1. félévében 9,2%-a (1556 fő), míg 1932/33-ban 13,9%-a (2339 fő) volt nő.³⁶

1932-vel – a háború alatt született kis létszámú generáció egyetemista korúvá érését követően – mindkét nemhez tartozó hallgatószámában visszaesés érzékelhető, ami a nőknél erőteljesebben jelentkezett; ennek oka minden bizonnyal a már említett gazdasági-munkaerőpiaci helyzet volt. Ezt a vélekedést a nőhallgatók különböző karok közötti megoszlásának változása is alátámasztja. Ugyanis a nők körében hagyományosan legnépszerűbb kar, a bölcsészkar népszerűsége rendkívüli módon visszaesett: mind a nők száma, mind az összes bölcsészhallgatók között a nők százaléka csökkent, melynek oka az egyre kevesebb első bölcsészhallgató volt.³⁷

³⁶ Egy tanév létszámadatainál mindig több nő fordult meg a felsőoktatási intézményekben. Ugyanis a Magyar statisztikai évkönyvek közlik az első és a második félévre iratkozott hallgatók számát: a második félévre kevesebben iratkoztak be (kivéve 1920/21-ben), mint az elsőre, azonban nem csupán lemorzsolódás tapasztalható: egy csoport mindig csak a második félévben volt hallgató – így az egyetemi képzésben részt vevő nőknek a Pázmány Péter Tudományegyetem esetén kb. 81-85%-a „látható” a statisztikákban. Ennek hátterében feltehetően a kevésbé erőteljes motiváció, esetleg a környezet mérsékeltebb erkölcsi-lelki támogatása állt (a férfi hallgatók inkább anyagi okokból halaszthattak). Lásd ALMANACH, 1931–1933.

³⁷ Sajnos az első hallgatók számának alakulásáról (karokra és nemekre lebontva) csak 1928/29-től vannak adataink. Ezelőtt az országos statisztika csupán a hallgatók összlétszá-

A Pázmány Péter Tudományegyetem egyik Múzeum körúti tantermében – Cholnoky Jenő földrajztudós hallgatóival 1929-ben: az első négy sorban ülő diáklányok között apáca és bubifrizurás hallgató egyaránt látható.

az 1931/32-es tanév második félévében az első bölcsészek 55%-a (371 fő), míg 1937/38-ban a bölcsészek 36,2%-a (164 fő) volt nő (mellesleg a bölcsészhallgatónők rendkívül nagy száma jelzi, hogy korántsem beszélhetünk a nők felsőoktatásban való részvételének erőteljes korlátozásáról).³⁸ Ugyanakkor a bölcsészkarra iratkozó nők létszámának mérséklődését részben ellensúlyozza az, hogy a főiskolákon 1931-től folyamatosan emelkedett az első nők száma, valamint százalékuk az első főiskolások között (a „gazdasági és egyéb főiskolák” esetében), melynek következtében a főiskolások női létszáma és a felsőoktatásban részt vevő nőkhöz viszonyított aránya a korszak végéig egyre kedvezőbbé vált. Tehát 1932-től a nők felsőoktatási mutatói kissé romlottak, és a szakválasztásban is módosulás következett be:

mát közli ilyen formában, tehát az iskolaválasztási szokások esetleges változásairól is csak közvetetten értesülhetünk.

³⁸ Az 1934-es VKM-rendeletet a nőlétszám korlátozásáról (30%) összefüggésbe hozhatjuk a bölcsészkaron tanuló nők számának csökkenésével. Azonban e rendeletről létrehozói sem remélhették a férfiarányszám javulását, hiszen többnyire a tényleges nőhallgatói százalék felett vezették be a korlátozást. Ez ugyan nem állt a bölcsészkarokra, azonban itt nem csökkent az első nők aránya 30% alá a rendelet megszületését követően sem. Viszont a bölcsészkar népszerűsége már 1934 előtt csökkenő tendenciát mutatott a pályaválasztó érettségizőknél, illetve a tényleges jelentkezőknél.

előtérbe kerültek a munkavállalásra (inkább) felkészítő iskolák, míg az általános műveltség – és társasági szerep – szempontjából előnyösebbnek tűnő bölcsészkarok utáni érdeklődés lanyhulni látszott: a (nő)oktatás legfelső szintjén a gyakorlati szempontok kissé fontosabbá válásának, feltehetően a diploma mint státuskellék visszaesésének lehetünk tanúi.

Az egyetemi karok közül mindvégig a bölcsészkarokon szerepeltek nők a legnagyobb arányban, majd a gyógyszerészeti és az orvostudományi kar következett (a korszak végén a harmadik helyet a közgazdaság-tudományi kar, illetve osztály vette át, ebben bizonyára közrejátszott a felső kereskedelmi iskola lányok közötti népszerűsége). Néhány nőhallgató járt a – református és evangélikus – hittudományi karokra, a jogtudományi karokra, illetve a Műegyetem mérnök szakjaira, de ezen nőhallgatók létszáma meg sem közelítette férfi kollégáikét. Mint láthattuk, az 1930-as években mind több nő választotta a főiskolát az egyetemi tanulmányok helyett, különösen magas a polgári iskolai tanárképző, Gyógypedagógiai Tanárképző és a Testnevelési Főiskolán tanuló nőhallgatók száma. A statisztikai évkönyvekben fel nem tüntetett főiskolák közül a Zeneakadémián a hallgatók 40%-a nő volt – az előkészítő tanfolyamokkal, tehát a még nem érettségizett növendékekkel együtt –, de a felsőfokú művészképző intézetekbe is igen nagy számban iratkoztak nők: arányuk a Színművészeti Akadémián csaknem mindig 50% feletti, az Iparművészeti Iskolán 30–40% körüli volt.³⁹

Mindebből következik, hogy a felsőfokú képzésben részt vevő nők létszámát valamelyest leszűkítették a felsőbb szintű szabályozások, létszámkorlátozások. A rendelkezések kétségtelenül befolyásolták a szakválasztást, de európai viszonylatban is magasnak számított a bölcsészhallgatóknak, valamint a főiskolán tanuló nők aránya: a kortárs statisztikus szerint míg a nők egyetemi oktatásban való részvétele szempontjából országunk az európai alsó harmadban szerepel, addig az összes egyetemista nő között a bölcsész-kart választók arányát tekintve a második helyet szerezte meg, 10 országot maga mögé utasítva.⁴⁰ A nők előtt egyelőre zárt, vagy általuk korlátozottan felvehető szakok megnyitásával bizonyára jelentősen módosult – némiképp egyenletesebbé vált – volna a felsőfokú képzésben részesült nők tudományterület szerinti megoszlása. Így viszont többségük a gondozásra, oktatásra képesítő, illetve a művészképző intézményekbe iratkozott, és nem készülhettek hatalomgyakorlással kapcsolatos pályákra. Ugyanakkor korántsem csupán a rendeletek befolyásolták a nők szakválasztását: legalább ilyen erős

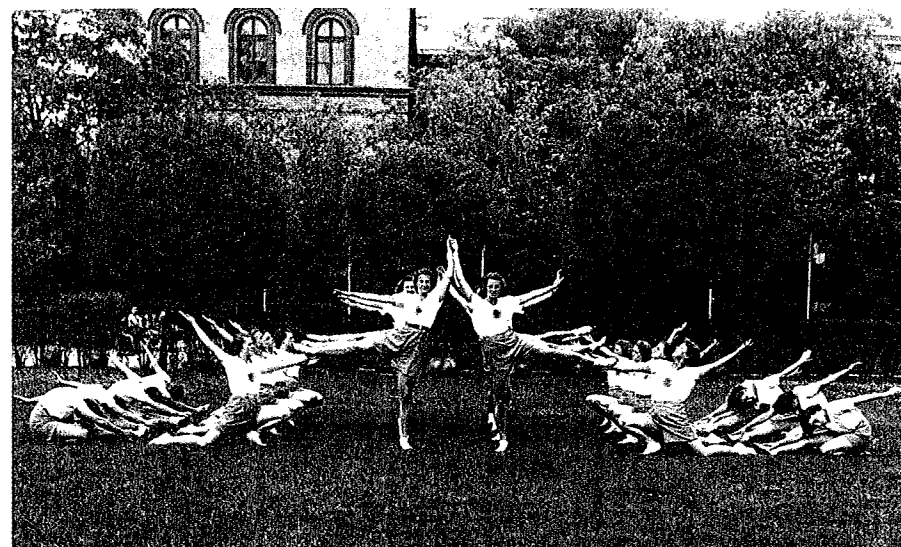
volt a környezet társadalmi kontrollja, női szerepekkel kapcsolatos elvárásai – s persze maguknak a pályaválasztóknak nemük sajátos feladatairól formált véleménye. Bizonyára a mikrokörnyezet szabályozó szerepéhez is köthető az a jelenség, hogy az érettségiző lányok közül mindig többen neveztek meg az orvostudományt eljövendő élethivatásukként, mint amennyi nő a következő tanévben orvostudományi karokra először beiratkozott – ám a bölcsészkarokra majd minden évben több elsős nő járt, mint ahány érettségiző bölcsész szakokat választott volna, egyes években kb. 32%-kal. (A gyógyszerészek száma a medikákéhoz, a főiskolások száma a bölcsészekéhez hasonlóan változott.) Feltételezhető, hogy az orvosi pályától – mint kevésbé nőiestől – számos esetben a család tanácsolta el az oda törekvő érettségizőt,⁴¹ s irányította a szerepének szerintük jobban megfelelő bölcsészkarra, esetleg a főiskolákra (esetleg anyagi okok is közrejátszhattak abban, hogy igyekeztek lebeszélni az orvoskarra vágyót). A pályaválasztási szándékát módosítani kényszerülő hallgatók mellett néhány érettségizőnek bizonyára mégis sikerült továbbtanulnia (esetleg a szaktanfolyamok stb. helyett felsőfokú tanintézetbe kerülnie), illetve a korábban végzetek is visszatérhettek a tanuláshoz, azonban többségük mégis a bölcsészkarokat vagy főiskolákat választotta – hogy a környezet befolyása, a hallgatónak saját nemének szerepeiről alkotott képe vagy csak a hivatástudat vezérelte őket a szakválasztásban, azt ma már lehetetlennek látszik kideríteni.

A doktori címet szerzők létszámára vonatkozóan 1931-től 1941-ig vannak országos adataink. A vizsgált időszakban, és azon belül minden tanévben jelentősen magasabb volt a doktorált férfiak száma a doktorált nőknél: ebben az időszakban 20 339 fő szerzett doktori címet, közülük mindössze 1186 (5,8%-uk) volt nő. Ez tulajdonképpen nem meglepő, tekintve, hogy eleve több férfi végzett felsőfokú tanulmányokat; hogy bizonyos karok zárva maradtak a nők előtt (így természetesen doktori címet sem szerezhettek e tudományterületeken); hogy a nők viszonylag nagyobb számban képviselték magukat a főiskolákon (amelynek elvégzése után nem nyílt út előttük a tudományos fokozat megszerzésére); s nem elhanyagolható az sem, hogy éppen a jogi karokra, ahol tulajdonképpen a diploma velejárója volt a doktorátus, csak kivételes esetben iratkozhattak nőhallgatók. Míg a férfiak

³⁹ Lásd BUDAPEST, 1925–1936. megfelelő adatai.

⁴⁰ ASZTALOS, 1932. 13.

⁴¹ A nők előtt nyitott diplomás pályák között tulajdonképpen az orvosi lehetett a leginkább megkérdőjelezhető a „nőieség”, az illem, a nők fizikai és esetleges mentális vagy szellemi korlátai, illetve a nagyközönség el/befogadása szempontjából (erre vonatkozóan a *Magyar Női Szemlében* is számos utalást találhatunk). Másrészt a gondoskodó, anyai attitűdhöz kétségtelenül illőnek tűnhetett az egészségügyi pálya (elsősorban gyermek- és nőgyógyászként fogadták szívesen az orvosnőket).

Nőhallgatók sportbemutatót tartanak a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola udvarán 1938-ban: az 1930-as években egyre több nő választott főiskolát egyetem helyett.

többsége (64%-uk) állam-, illetve jogtudományból szerzett doktori címet, doktoráló nők leginkább a bölcsészek közül kerültek ki (csaknem 50%-uk), de – természetesen, hiszen a doktori cím a diplomaszerezéssel együtt járt – jelentős volt az orvosnők száma is (38%). A nők alulreprezentáltsága azonban nem magyarázható kizárólag a felsőoktatási intézmények felvételi sajátosságaival, a lányok pályaválasztási preferenciáival, hiszen például a bölcsészkaron doktorálóknak csak 32,4%-a volt nő, míg a bölcsészkarra iratkozó lányoké ebben az időszakban csaknem minden évben jócskán meghaladta a 40%-ot. Tehát a diplomás nőknek a férfiakénál kisebb hányada vállalkozott tudományos fokozat szerzésére – egyébként is összességében a diplomaszerezésre irányuló képzés adatainál kedvezőtlenebbek voltak a nők ezen mutatói. Mindenesetre a doktoráló nők száma a periódus második harmadától enyhe emelkedést mutat, mely a bölcsészkaron szintén megfigyelhető, annak ellenére, hogy – mint láttuk – ekkortájt csökkenőben volt a hallgatónők száma. Így feltehetően valamelyest megnőtt az érdeklődés a diplomás nők körében (esetleges munkavállalási előnyök vagy a tudományos pálya vonzása miatt) a doktori cím iránt – mégis, a korszak utolsó éveiben is csak 7% körüli volt a doktoráltak között a nők aránya.

A nőhallgatók társadalmi összetételére, szociális és kulturális jellemzőire vonatkozóan helytállónak tartjuk Karády Viktor erre vonatkozó megállapításait. Karády a nők felsőbb iskoláztatásának vizsgálatához a *Magyar*

statisztikai évkönyvek, a budapesti évkönyvek egyes köteteinek adatait, valamint az 1930-as, budapesti egyetemi hallgatókra vonatkozó felmérés statisztikáját és a Szegedi Polgári Iskolai Tanárképzőről (1928–1948) értekező munkáját használta fel. Mindezek alapján megállapította, hogy az 1940-es évek végéig számos egyenlőtlenség jelentkezett a nemek iskoláztatásában. A nők minden rétegben aluliskoláztak voltak a férfiakhoz képest, a nőoktatás minőségi szintje csak fokozatosan érte el a férfiakét, szelektív egyetemi felvételi politika sújtotta őket, jellemző volt a nők magasabb szintű társadalmi rekrutációja és nívósabb előképzettsége; és a nőiskolázás bázisát a viszonylag túliskolázott rétegek (izraeliták, evangélikusok, unitáriusok; német anyanyelvűek; fővárosiak és egyéb városiak) jelentették.⁴² Megállapításait annál is inkább el kell fogadnunk, mivel a hallgatóság ilyesfajta statisztikája a korban csak az 1924/25-ös és az 1929/30-as tanévre vonatkozóan készült el, az sem teljesen kielégítő az ország és a felsőoktatás egészére nézve, hiszen az előbbi csak a budapesti egyetem, az utóbbi csak az egyetemek és jogakadémiák hallgatóinak adatait közli⁴³ – azaz minden vizsgálatnak ezekre a statisztikákra kell alapulnia. Budapest statisztikai évkönyve ugyan szól a főiskolások vallásáról, származásáról (születési hely és szülők foglalkozása), életkoráról, azonban az adatfelvétel kategóriái eléggé elnagyoltak, s ez ismét nem vonatkozik a budapesti felsőoktatásban részt vevők egészére, sem az ország összes felsőoktatási intézményére. Ezek alapján Karády tézisei megállják a helyüket, bár bizonyos eltérések megfigyelhetők az egyes karok, intézmények között ebben a tekintetben is. Mindenesetre a nőhallgatóságról teljes képet csak az egyes felsőoktatási intézményekben folytatott behatóbb vizsgálatok összevetésével nyerhetünk.

⁴² Lásd KARÁDY, 1997a. 57–74.

⁴³ 1930-tól 1934-ig ugyan készültek egyetemi és főiskolai országos statisztikák, azonban mivel az adatokat nem választották külön nemek szerint, ezek számunkra használhatatlannak, a statisztikai hivatal eredeti adatfelvételi lapjai pedig nem állnak rendelkezésünkre.

1. táblázat: A népesség írni-olvasni tudása megfelelő korcsoportokon belül

	1920 férfi	%	1920 nő	%	1930 férfi	%	1930 nő	%	1941 férfi	%	1941 nő	%
6–11 év	404180	72,7	402311	72,6	485833	92,85	471436	92,55	402453	85,55	395119	85,56
12–14 év	248773	91,4	251919	92,9	133422	97,5	130964	97,5	251566	98,1	249298	98,1
15–19 év	392736	93,7	403261	94,6	395712	95,7	403707	96	439644	98,2	434399	98,2
20–24 év	334180	95,4	383782	94,6	390061	93,7	395816	93,6	276701	97,9	292330	98,1
25–29 év	270722	94,8	316351	92,8	354839	95,3	356205	94,6	374937	97	380426	96,4
30–34 év	235750	94,2	270083	88,7	324777	95,8	343113	94,2	387276	94,9	380199	94,1
35–39 év	226280	93,2	243904	88,5	253080	94,8	286617	92,3	347367	95,8	342778	95,1
40–44 év	197801	91,2	202733	84,4	220510	94	247431	90,1	312110	96,1	328724	94,7
45–49 év	171537	88,6	160598	80,1	209780	93,3	222418	88	238410	95,1	271961	92,8
50–59 év	279468	82,9	239734	70,9	325812	89,8	322247	82,1	385451	93,9	434895	89,6
60–69 év	177151	75,4	142717	58,7	212730	82,2	187719	69,8	255804	90,1	270125	83,2
70–79 év	68002	72	54623	53,1	94487	74,7	81395	59,2	120769	82,4	118628	72,7
80–	11291	62,2	10081	44,6	16978	70,5	16364	53	25158	74,8	27706	63,4
ismeretlen	768	47,3	1337	60,3	290	52,4	475	50,3	290	41,3	367	41,2
ÖSSZ.	3018639	86,9	3083434	82,8	3418311	92,1	3465907	88,7	3817936	93,4	3926955	91,5

2. táblázat: Legalább 6 elemi végzettség a megfelelő korcsoportokban

	1920 férfi	%	1920 nő	%	1930 férfi	%	1930 nő	%	1941 férfi	%	1941 nő	%
12–14 év	107281	39,4	112084	41,3	69862	51	71023	52,9	150841	58,8	158489	62,4
15–19 év	230867	55,1	233911	54,9	242953	58,8	248807	59,1	338081	75,6	341899	77,3
20–24 év	221841	63,3	236270	58,2	228018	54,9	233075	55,1	213238	75,4	226696	76,1
25–29 év	179867	63	191522	56,2	222524	59,7	220259	58,5	238992	61,8	242905	61,6
30–34 év	154955	61,9	158065	53,1	218522	64,4	221882	60,9	225325	55,2	223349	55,3
35–39 év	146203	90,2	139190	50,5	171020	64,1	182929	58,9	218057	60,1	213274	59,1
40–44 év	126447	58,3	114918	47,8	149458	63,7	155715	56,7	216354	66,6	217529	62,6
45–49 év	107601	55,6	88168	44	141446	62,9	138897	54,9	167513	66,8	178064	60,8
50–59 év	162600	48,2	124247	36,8	219185	60,4	200922	51,2	270442	65,9	278285	57,4
60–69 év	90403	38,5	65727	27	133656	51,6	110385	41,1	177281	62,4	170420	52,5
70–79 év	32147	34	23403	22,7	52388	41,4	42560	30,9	77904	53,1	70642	43,3
80–	5087	28	4013	17,8	8833	36,7	7960	25,8	14738	43,8	14582	33,4
ismeretlen	382	23,5	638	28,8	146	26,4	181	19,2	193	27,5	218	24,5
ÖSSZ.	1565681	53,7	1492156	47,1	1858011	58,5	1834595	54,2	2308959	64,2	2336352	61,3

3. táblázat: A középfokú iskolák legalább négy osztályát végzettek a megfelelő korcsoportokban

	1920 férfi	%	1920 nő	%	1930 férfi	%	1930 nő	%	1941 férfi	%	1941 nő	%
15–19 év	54948	13,1	53962	12,7	63955	15,5	58771	14	74819	16,7	65892	14,9
20–24 év	54234	15,5	54492	13,4	60748	14,6	61413	14,5	58953	20,9	54188	18,2
25–29 év	42919	15	42586	12,5	58791	15,8	57554	15,3	67810	17,5	62728	15,9
30–34 év	38081	15,2	34392	11,5	54792	16,2	52736	14,5	59947	14,7	59490	14,7
35–39 év	34511	14,2	26746	9,7	41754	15,6	39647	12,8	56046	15,5	55055	15,3
40–44 év	28638	13,2	22047	9,2	36861	15,7	32471	11,8	51150	15,7	49656	14,3
45–49 év	23411	12,1	15374	7,7	32633	14,5	24933	9,9	37976	15,1	36839	12,6
50–59 év	33382	9,9	20309	6	45017	12,4	33640	8,6	59004	14,4	52540	10,8
60–69 év	17514	7,5	9901	4,1	23896	9,2	16567	6,2	31723	11,2	28221	8,7
70–79 év	5735	6,1	3243	3,2	8950	7,1	6211	4,5	11989	8,2	11162	6,8
80–	1034	5,7	690	3,1	1640	6,8	1158	3,8	2569	7,6	2589	5,9
ismeretlen	147	9	173	7,8	97	17,5	74	7,8	62	8,8	65	7,3
ÖSSZ.	334554	12,7	283915	9,8	429134	14,1	385175	11,8	512048	15,3	478425	13,4

4. táblázat: Középfokú iskolák legalább nyolc osztályát végzettek a megfelelő korcsoportokban

	1920 férfi	%	1920 nő	%	1930 férfi	%	1930 nő	%	1941 férfi	%	1941 nő	%
18–19 év	9798	5,9	4166	2,5	8688	5	4047	2,3	8746	4,8	5013	2,8
20–24 év	29919	8,5	9204	2,3	28080	6,8	10095	2,4	26718	9,5	14539	4,9
25–29 év	24384	8,5	7198	2,1	31306	8,4	11319	3	32742	8,5	14833	3,8
30–34 év	22243	8,9	6310	2,1	32449	9,6	10293	2,8	28373	7	10079	2,5
35–39 év	20383	8,4	4722	1,7	24658	9,2	6819	2,2	29006	8	10271	2,8
40–44 év	16406	7,6	3379	1,4	22003	9,4	6189	2,3	29902	9,2	9008	2,6
45–49 év	12590	6,5	2320	1,2	19652	8,7	4673	1,8	22483	9	5897	2
50–59 év	18051	5,4	3118	0,9	25861	7,1	5466	1,4	35733	8,7	9249	1,9
60–69 év	9729	4,1	1446	0,6	13090	5,1	2744	1	18702	6,6	4225	1,3
70–79 év	3387	3,6	405	0,4	5061	4	1056	0,8	6626	4,5	1622	1
80–	585	3,2	69	0,3	991	4,1	167	0,5	1489	4,4	397	0,9
ismeretlen	82	5	29	1,3	72	13	19	2	21	3	9	1
ÖSSZ.	167557	7	42366	1,6	211911	7,6	62887	2,1	240541	7,8	85142	2,6

5. táblázat: Felsőfokú végzettségűek a megfelelő korcsoportokban

	1920 férfi	%	1920 nő	%	1930 férfi	%	1930 nő	%	1941 férfi	%	1941 nő	%
20–24 év	5331	1,5	1162	0,3	3099	0,7	646	0,2	2505	0,9	551	0,2
25–29 év	10323	3,6	1362	0,4	10745	2,9	1482	0,4	11375	2,9	2263	0,6
30–34 év	10808	4,3	977	0,3	12049	3,6	1994	0,5	12254	3	2200	0,5
35–39 év	10391	4,3	689	0,2	10363	3,9	1348	0,4	12298	3,4	1769	0,5
40–44 év	8293	3,8	475	0,2	9825	4,2	963	0,4	11811	3,6	2004	0,6
45–49 év	6324	3,3	306	0,2	9335	4,2	726	0,3	9795	3,9	1355	0,5
50–59 év	9208	2,7	374	0,1	11878	3,3	731	0,2	16926	4,1	1630	0,3
60–69 év	5078	2,2	155	0,1	6183	2,4	311	0,1	9124	3,2	674	0,2
70–79 év	1842	1,9	42	0	2465	1,9	109	0,1	3308	2,3	202	0,1
80–	277	1,5	6	0	490	2	9	0	742	2,2	47	0,1
ismeretlen	44	2,7	5	0,2	23	4,2	0	0	9	1,6	1	0,1
ÖSSZ.	67919	3,1	5553	0,2	76455	2,9	8319	0,3	90147	3,1	12696	0,4

6. táblázat: A budapesti oktatási intézmények hallgatói

Intézmény	1923/24. fiú	1923/24. leány	1929/30. fiú	1929/30. leány	1935/36. fiú	1935/36. leány
Elemi népiskolák	27215	25895	28225	27864	26322	25416
Gazdasági és háztartási népiskolák	1005	2084	1622	2220	1787	3106
Gyógypedagógiai iskolák	450	275	544	358	454	310
Polgári iskolák	11061	14268	8068	10617	10553	13245
Kisdédővónó-képzők	0	62	0	176	0	306
Tanító- és tanítónőképzők	248	605	306	1165	241	1715
Középiskolák	15018	5029	14142	6384	15277	8278
Ipari és kereskedelmi szakiskolák	22431	8421	23303	8002	17240	8312
Mezőgazdasági intézetek	98	87	204	11	332	34
Gazdasági és háztartási iskolák	0	0	0	191	0	226
Katonai iskolák	530	0	569	0	557	0
Művészeti iskolák	641	798	2307	3915	1483	2426
Vegyes szakiskolák	177	41	290	44	2908	1453
Főiskolák	719	27	1157	741	893	775
Egyetemek	10059	736	7039	1232	5817	1032
ÖSSZESEN	89652	58328	87776	62920	83864	66634

7. táblázat: A polgári iskolák tanulói és az elsős polgári iskolások

Tanév	Fiúk	Elsős fiúk	Leányok	Elsős leányok
1920/21	31530	10845	44175	13519
1921/22	34134	11777	44521	13769
1922/23	38262	12886	46192	14927
1923/24	40989	13413	47687	14944
1924/25	42232	13901	48544	14909
1925/26	40069	11268	47092	12643
1926/27	39089	9747	44703	10435
1927/28	37798	9247	41200	9411
1928/29	34491	8640	34907	9203
1929/30	32477	9820	36921	11311
1930/31	36386	13338	42267	15562
1931/32	39020	12754	45749	14494
1932/33	41125	11890	48292	13431
1933/34	42881	11611	50068	13081
1934/35	43190	11538	48577	12632
1935/36	43209	11521	47965	12607
1936/37	44295	11966	48000	12855
1937/38	45538	12450	48023	12765

8. táblázat: Középiskolások és elsős középiskolások

Tanév	Fiúk	Leányok	Elsős leányok
1920/21	45859	11068	9717
1921/22	45191	10814	9971
1922/23	45801	10965	10550
1923/24	46923	10846	11315
1924/25	49545	11297	12325
1925/26	50073	11684	10979
1926/27	49179	11838	9325
1927/28	48305	11981	8557
1928/29	47190	12351	8829
1929/30	47814	12981	10297
1930/31	50071	14147	12969
1931/32	50504	14624	12042
1932/33	50371	14956	10894
1933/34	50771	16001	11016
1934/35	51095	16696	10749
1935/36	51581	17388	10453
1936/37	51992	17778	10154
1937/38	52034	17959	9860

Tanév	Fiúk	Leányok	Elsős leányok
1938/39	57 763	21 672	13 398
1939/40	60 190	23 535	19 089
1940/41	80 775	34 229	23 763

9. táblázat: A kisdédónő- és tanítóképzők hallgatói

Tanév	Kisdédónő	Tanító	Tanítónő
1920/21	325	2 161	2 969
1921/22	299	1 692	2 411
1922/23	164	1 416	1 941
1923/24	130	1 345	1 737
1924/25	137	1 880	2 304
1925/26	142	2 215	2 686
1926/27	170	2 611	3 321
1927/28	276	2 947	4 014
1928/29	278	3 160	4 658
1929/30	339	3 305	5 363
1930/31	404	3 412	6 046
1931/32	378	3 351	6 357
1932/33	362	3 209	6 427
1933/34	387	3 108	6 487
1934/35	373	3 012	6 528
1935/36	424	2 947	6 354
1936/37	430	2 787	6 056
1937/38	450	2 672	5 664
1938/39	489	2 400	4 726
1939/40	504	1 780	3 413
1940/41	574	1 333	2 349

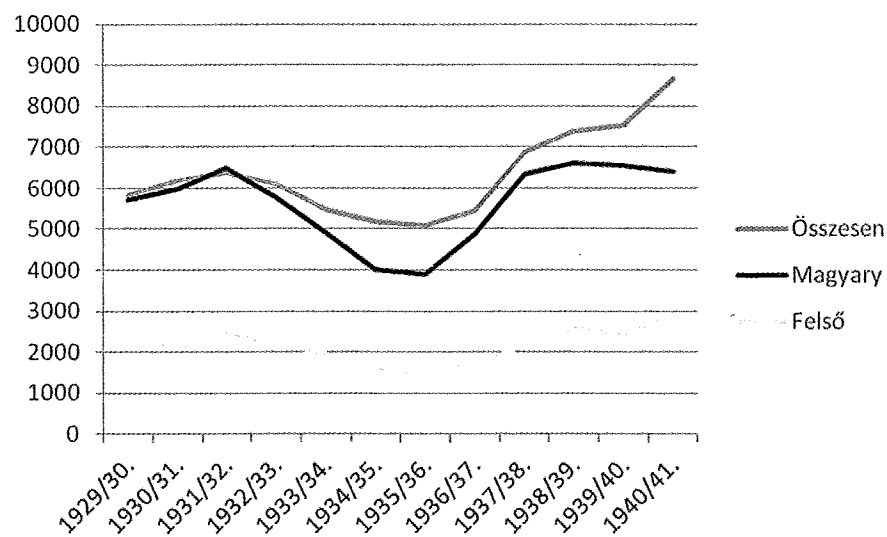
10. táblázat: A felső kereskedelmi iskolák hallgatói

Tanév	Fiúk	Leányok
1925/26	7 571	2 633
1926/27	7 866	2 692
1927/28	8 345	2 800
1928/29	8 847	3 050
1929/30	8 495	3 029
1930/31	7 598	2 871

Tanév	Fiúk	Leányok
1931/32	6 893	2 615
1932/33	6 003	2 343
1933/34	5 718	2 360
1934/35	6 291	2 661
1935/36	7 233	3 180
1936/37	8 078	3 623
1937/38	8 885	4 085
1938/39	8 353	4 349
1939/40	8 236	4 162

11. táblázat: A középiskolában érettségizők

Iskolaév	Fiúk	Leányok
1918/19	3 269	555
1919/20	3 392	687
1920/21	3 885	812
1921/22	3 882	697
1922/23	3 718	708
1923/24	4 015	714
1924/25	3 838	709
1925/26	4 161	710
1926/27	4 170	771
1927/28	4 258	865
1928/29	4 393	861
1929/30	4 736	1 088
1930/31	4 986	1 198
1931/32	4 934	1 423
1932/33	4 829	1 282
1933/34	4 284	1 202
1934/35	4 086	1 098
1935/36	3 937	1 145
1936/37	4 142	1 291
1937/38	5 129	1 751
1938/39	5 517	1 876
1939/40	5 729	1 815
1940/41	6 650	2 025

1. ábra. Magyary Zoltán előrejelzései az érettségizők számáról a 18 évvel korábbi élvesszületések alapján – a tényleges tendenciával, valamint a felső kereskedelmiben érettségizők számával összevetve

12. táblázat: A felső kereskedelmiben érettségizők

Tanév	Fiú	Leány
1925/26	1375	420
1926/27	1495	460
1927/28	1574	499
1928/29	1555	468
1929/30	1772	537
1930/31	1562	553
1931/32	1836	662
1932/33	1626	577
1933/34	1413	536
1934/35	1179	384
1935/36	1052	408
1936/37	1200	565
1937/38	1443	691

V.

A DIPLOMÁS DOLGOZÓ NŐK

„A kereső női munka ma már közszükségletté vált” – állapította meg Gortvay György (meglehetősen keserűen) 1930-ban. Szerinte ugyanis a „női kötelességérzet, igénytelenség és szorgalom” – a nemzeti érdek ellenére – széles körben szinte nélkülözhetetlenné tette a nők családon kívüli munkáját.¹ A következőkben a nők, különösen a diplomás nők munkavállalási tendenciáit jellemezzük, elsősorban a korabeli statisztikák alapján. Ezzel kapcsolatban nehézséget jelent egyrészt az, hogy nem történt adatfelmérés kizárólag a diplomás nőkről (kifejezetten a „szellemi munkásnők” helyzetét csak az 1928-as kiadvány tárgyalja, amiből kénytelenek voltunk általánosítani); másrészt az, hogy a korabeli statisztika nem csupán a diplomás nőket sorolta a szellemi munkások közé, hanem sokkal többeket.

A női munkavállalás általános tendenciái

A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján² 1900 és 1941 között nőtt a keresők aránya az össznépelességen belül, így a 100 keresőre jutó eltartottak száma 130-ról (1900) 107-re (1941) csökkent. Ebben az időszakban a – teljes munkaidőben foglalkoztatott – kereső férfiak száma 1,04 millióval, a kereső nők száma 0,49 millióval emelkedett, és a kereső nők száma

¹ GORTVAY, 1930. 355.

² NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. 24–26. A korszak népszámlálásai a nők szempontjából (is) meglehetősen rosszkor történtek, hiszen 1920 és 1930 is válságos évet jelentett (előbbi a háború következményei, a menekülthullám, az utóbbi a gazdasági válság miatt). A népszámlálások azért is kedvezőtlenebbek voltak a nőkre nézve, mert nem számították a keresők közé a részmunkaidőben dolgozókat (noha feltehetően jelentős számú részmunkaidős nőt foglalkoztattak: GYÁNI, 1988. 368.). Az összeírások ekkoriban a mezőgazdaságban dolgozó nőket sem tudták teljes mértékben számba venni (lásd a segítő családtag fogalmának változását). Természetesen – mint minden mérésrel kapcsolatban – jelen esetben is elmondhatjuk, hogy az adatsorok nem feltétlenül tökéletesen adják vissza a valóságos folyamatot.

erőteljesebben gyarapodott, mint a férfiaké (a nők 63%-kal, míg a férfiaké 46,9%-kal). 1900-ban a férfiak 64,7%-a, addig 1941-ben 71,3%-uk tartozott a keresők közé, a nők 22,2, illetve 26,3%-a.³ A kereső nők számának emelkedése nem volt olyan egyenletes, mint a férfiak esetében, ez azonban főként azzal magyarázható, hogy a népszámlálások a kereső fogalmát eltérő módon definiálták. 1910-ben például jóval kevesebb hozzátartozót soroltak a segítő családtagok⁴ (tehát a keresők) közé, mint tíz évvel korábban, 1930-ban szintén jelentősen kevesebbet, mint 1920-ban – s természetesen a segítő családtagok közé legnagyobb részben nők tartoztak, így 1910-ben és 1930-ban a női keresők számában visszaesést jelez a statisztika.

Mindenesetre 1920-ban a századfordulós értékhez képest is igen magas volt a kereső nők aránya az össznépességben.⁵ Ennek oka minden bizonnyal a hadigazdálkodásban keresendő, mely igen jelentős számú nőt mobilizált a munkaerőpiacon – a háborús években valószínűleg még 1920-hoz képest is nagyobb számban vállalhattak munkát a nők, hiszen ellensúlyozni kellett a háború következtében beállott (férfi)munkaerő-kiesést.⁶

A háború hatására következtethetünk a kereső nők foglalkozási megoszlásából is: korábban soha nem látott mértékben növekedett a bányászatban és kohászatban, valamint a közlekedésben dolgozó nők száma, ezzel együtt az e területeken dolgozó nők aránya az összes kereső nő között, de az 1930-as és az 1941-es népszámlálásban ennek már nem látjuk jelét – tehát ezzel kapcsolatban bizonyára átmeneti jelenségről: a férfiak helyettesítéséről lehetett szó, melyet a nők gyakran évekig, emberfelettinek tetsző erőfeszítéssel végeztek. A háborús évekre utal a házicselédek alacsonyabb száma (hiszen kevesebben engedhették meg maguknak a cseléd tartást, mint

³ A keresők aránya a nők között európai viszonylatban átlagosnak mondható. A kereső nők létszámára hatással voltak az ország termelési, földrajzi, települési, általános szociális-gazdasági viszonyai és a társadalom értékrendszere is. Nem állítható, hogy a gazdaságilag kevésbé fejlett országokban csekély lett volna a női munkavállalók száma: Bulgáriában például – a sok munkaerőt igénylő dohány- és virágtermelés miatt – a nők kb. 48,5%-a végzett keresőtevékenységet. Magyarországon ott volt magas a női keresők száma, ahol a parasztság kevésbé jómódú volt, illetve ahol nagyobb feldolgozóipari üzemek működtek, és a városokban. GORTVAY, 1930. 358. Budapest a kereső nők fellegvára volt: Molnár Olga adatai szerint Budapesten 1930-ban az összes kereső 31,4%-a volt nő (a háztartási alkalmazottakat nem számítva!). MOLNÁR, 1934. 76.

⁴ Segítő családtagok: az önálló birtokosoknak, bérlőknek, kereskedőknek, iparosoknak stb. azon családtagjai, akik az önálló személy munkavégző tevékenységében munkabér nélkül rendszeresen részt vesznek, segítenek.

⁵ A következő elemzések az 1920., 1930. és 1941. évi népszámlálások adatain alapulnak. NÉPSZÁMLÁLÁS, 1926. 309–323., NÉPSZÁMLÁLÁS, 1936. 26–37., NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. 120–139.

⁶ GYÁNI, 1988. 367.

Varrónőképzés 1929-ben: a fizetett női munka megtétele körül a középosztályban és annál magasabb társadalmi csoportokban zajlottak viták. Szegényebb családokban ez nem volt kérdés – hanem kényszer.

a „boldog békeidőkben”), valamint a mezőgazdaságban foglalkoztatott nők rendkívül nagy száma – ennek hátterében egyrészt a háború okozta ipari termelés kiesést, másrészt ebben az esetben is a férfi munkaerő pótlására – a családi gazdaság megművelésére, valamint a család eltartására – való törekvést sejthetjük.⁷ A nők egy része azonban a háború után sem mondott le keresőtevékenységéről.

Az 1930-as népszámlálás kereső nőkre vonatkozó adatait – mint említettük – kedvezőtlenül befolyásolta a statisztikai számbavétel korábitól eltérő volta. Természetesen a női munkaerő számának csökkenését idézte elő a férfiak visszaáramlása a termelésbe (hiszen az 1920-as női munkavállalók jó része bizonyára csak ideiglenesen, a kényszerítő munkaerő-kereslet miatt ment állásba), valamint a gazdasági válság, ám a kereső nők számának csökkenésében mindenesetre közrejátszik a statisztikai besorolás említett változása is⁸ (hasonló tendenciát jeleznek az 1910-es népszámlá-

⁷ A háborús munkavállalás kétségtelenül hatott a mentalitásra, a társas kapcsolatokra, de a nők közéleti megtétele, bizonyos mértékig társadalmi szerepeikre is, hiszen a kortársak nagy része a nők „háborús helytállásához” kötötte a választójog megadását (lásd a következő fejezetet).

⁸ THIRRING, 1935. 968.

lás adatai). 1920 és 1930 között ugyan csökkenni látszik a kereső nők száma, azonban 1941-re ismét növekedés észlelhető (1920: 1 127 615, 1930: 1 066 378, 1941: 1 252 599), tehát a két világháború között erősödtek a női munkavállalók pozíciói.

1920 és 1941 között némiképp átalakult a női munkaerő foglalkozási struktúrája. A mezőgazdaságban dolgozó nők létszáma, és az itt dolgozó nők aránya az összes női keresőhöz képest – mind a gazdálkodási módok változása, mind a mezőgazdaság csökkenő jelentősége miatt – mérséklődött. Míg 1920-ban a kereső nők 56%-a, addig 1941-ben már csak 43,9%-uk volt őstermelő. Emelkedett viszont a mezőgazdasági területen kívül dolgozó nők száma, különösen az iparban munkát találó nőké: 1920-ban a kereső nők 11,8, 1941-ben 19,4%-a dolgozott az iparban. A nők ipari munkavállalásának legfőbb oka az ipar szerkezeti változása, vagyis a munkaigényes, de szakképesítést kevésbé igénylő könnyűipari ágazatok előtérbe kerülése volt. A többnyire szakképzetlen, éppen ezért alacsonyabb bérű nőket szívesen alkalmazták a fejlődő könnyűipari ágazatokban, főleg a textiliparban (Koncz Katalin szerint a férfi munkások 40%-a volt szakmunkás, míg a női munkásoknak csupán 4%-a, s az összes szakmunkásnak mindössze 5%-a volt nő⁹). A házicselések száma és kereső nők közötti aránya 1920 és 1930 között emelkedett, ezután viszont csökkent: míg az előbbi folyamat háttérében a gazdasági viszonyok háború utáni konszolidálódása állt, az utóbbi oka a nők iparba és a szolgáltatási területekre áramlása, valamint a városi háztartások méretének valamelyes csökkenése (tulajdonképpen a modernizálódás, életmódváltozás, illetve a válság hatása) volt.¹⁰ Az ipari munkásnők számának növekedése többek között azt mutatta, hogy a nők már „nem csupán cselédként kvalifikálták magukat a városi munkásságba, hanem ipari (segéd)munkásként is”.¹¹ A közszolgálatban és a szabadfoglalkozásuk között – ahol az értelmiségiek többsége működött – növekedett a munkavállaló nők száma, s javult az itt dolgozók aránya az összes kereső nőhöz képest, de még 1941-ben is csak a keresők 6,6%-át jelentették.

Kulcsár Rózsa adatai szerint a nők mezőgazdaságba irányuló mobilitása elenyésző volt: 1930-ban a mezőgazdaságban dolgozó nők 93%-ának az édesapja is ebben az ágazatban tevékenykedett. A parasztszülők lányainak többsége – amennyiben kiléptek az agrárszektorból – a házicselédkedést választotta (17%-uk), illetve – különösen az 1930-as évektől – ipari munkás-

nőként kereste a kenyerét. A nők foglalkozási átrétegződési bázisának nagy részét tehát a mezőgazdaság adta: az ipari munkásnők 20,2%-a, az önálló iparosnők 27,3%-a származott paraszti sorból, ugyanakkor már meglehetősen magas volt az ipari népesség önrekrutációja is. A szellemi munkát végző nők nagy részének édesapja szintén szellemi foglalkozású volt (33,3%), de jelentős az önálló iparos (16,5%) vagy mezőgazdaságból élő (11,2%) apák aránya is. A mezőgazdasági, valamint a szellemi foglalkozású apák leányai követték leginkább szüleik foglalkozását: 1930-ban a mezőgazdasággal foglalkozó apák lányainak 67,3%-a, a szellemi munkát végző apák lányainak 46,7%-a – tehát ezekhez a csoportokhoz tartozó nők körében számított leginkább meghatározónak az apa foglalkozása. Kulcsár szerint a szellemi foglalkozású apától származó nők és férfiak mobilitása közötti különbség nem volt túl nagy: többségük szellemi foglalkozású lett.¹²

A női alkalmazottak az összes foglalkozási csoportban aluliskolázottak voltak a férfiakhoz képest (akár a népesség egészében),¹³ így természetesen elsősorban a kisebb presztízsű, kisebb fizetést nyújtó állásokra számíthattak. A többnyire alacsonyabb (bba)n kvalifikált női munkaerőt nagyobb arányban foglalkoztató ágazatokban a fizetés, az órabér az átlagosnál alacsonyabb volt. Azonban a nők munkabére egyébként is minden ágazatban, foglalkozásban alacsonyabb volt a férfiakénál (kb. 5–50%-kal). E jellemzők megítélésében már a kortárs elemzők között sem volt egyetértés, s a társadalomtudósai, történészei is eltérően vélekednek a nők és férfiak képzettségi és bérvizonyainak jelentőségéről. Koncz Katalin például kettős diszkriminációnak nevezte az előbbi jellemzőket (női „ágazati”, valamint női „személyi” bérdiszkriminációról szólva). Gyáni Gábor a „felhígulási folyamatot”, a nőiesedő foglalkozások romló díjazását és presztízsét emelte ki a kérdéssel kapcsolatban.¹⁴

A dolgozó nők többsége (54–55%-a) hajadon volt – a legtöbb hajadon a házicselések közül került ki (84–85%-uk nem volt férjnél): a házicseléséig ugyanis tipikusan a rosszabb társadalmi helyzetű nők házasság előtti munkavállalási lehetőségét jelentette, mely általában néhány évig tartott. Magas volt a megözvegyült és elvált dolgozó nők száma is: mind az özvegyek, mind az elváltak aránya jelentősen nagyobb volt az állásban lévő özvegy

⁹ KONCZ, 1991, 387.

¹⁰ 1941-ben a szolgáltató szférában dolgozók egyharmada nő volt. KONCZ, 1991, 387.

¹¹ GYÁNI, 2001. 341.

¹² KULCSÁR, 1975. 980.

¹³ Timár Lajos adatai szerint 1930-ban a mezőgazdasági munkás férfiak 18,9, a nők 23%-a; az 1–10 holdas őstermelő férfiak 5,3, a nők 8,2%-a, az egyéb munkások 2,3, illetve 4,2%-a nem tudott írni-olvasni. Érettségivel az állami tisztviselő és szabadfoglalkozású férfiak 84, a nők 44%-a, a magántisztviselők 56,5, illetve 14,7%-a rendelkezett. TIMÁR, 1995. 577.

¹⁴ KONCZ, 1991. 387.; GYÁNI, 2001. 265., 288.

vagy elvált férfiak arányánál, feltehetően a nők jó részének eredetileg nem állt szándékában a munkavállalás, csupán a családfenntartó elvesztésével kényszerültek kereső tevékenység folytatására. Özvegy nőket legnagyobb arányban az önálló iparosok és kereskedők között találunk (1930-ban az iparosnők 33,6%-a, a kereskedőnők 39,1%-a volt özvegy), akik bizonyára a családi műhely, üzlet igazgatására vállalkoztak férjük halálát követően. Az alacsonyabb társadalmi helyzetű özvegyasszonyok többsége napszámosmunkából élt: 1930-ban a napszámosnők 38,7%-a özvegyként vállalt munkát. Az elvált nők leginkább a közszolgálatban és szabadfoglalkozásúként működtek. A népességen belül a városi középosztály produkálta a legnagyobb válási arányt, s így érthető, hogy a közszolgálatban és szabadfoglalkozásúként dolgozó – többségükben városi, és nem az alacsonyabb rétegekhez tartozó – nők között volt a legtöbb elvált.¹⁵

1920 és 1941 között tehát emelkedett a kereső nők létszáma: a nők közül egyre többen vállaltak munkát a háború okozta szükséghelyzet elmúltát követően is. Ebben a változásban szerepet játszhatott a családi gazdaságok családi bér gazdasággá alakulása, az olcsóbb női munkaerő iránti piaci kereslet, valamint a női életstratégiák módosulása, az emancipációs gondolat terjedése – bár az utóbbi csak a munkavállaló nők elenyészően kis százalékát (az értelmiségi nők bizonyos rétegét) motiválhatta. A kereső nők száma növekedett, azonban e növekedés összességében korántsem volt olyan erőteljes, mint amire a női munkáról érkező kortársak írásaiból következtethetnénk. A nők gazdasági aktivitásának erősödésénél lényegesebb a foglalkozási főcsoportokban tapasztalható átrendeződés. A gazdaság, s ezzel együtt a – férfi és női – foglalkozási szerkezet veszített mezőgazdasági jellegéből, és pedig a nők esetében hangsúlyozottabban: 1941-ben az összes keresők 49,3%-a, míg a női keresők 43,9%-a élt őstermelésből. A kereső nők nagyobb százaléka tartozott a napszámosok közé, mint a férfiaké: a napszámoság – hiszen leginkább az özvegyasszonyok vállalták – főként a családfenntartást vállalni kényszerülő nők alsó rétegeinek biztosíthatott megélhetést. Ugyanakkor 1941-re már a dolgozó nők nagyobb hányadát foglalkoztatták a kereskedelmi és a hitelszektorban, mint a férfiakét, a közszolgálatban és szabadfoglalkozásban dolgozó nők aránya az összes kereső nő között pedig már 1920-tól meghaladta a férfiak hasonló arányát (noha az abszolút számok persze minden esetben férfitöbbségről beszélnek). Ebből arra következtethetünk, hogy *a gazdaságszerkezet módosulásával összefüggésben bizonyos – elsősorban a tercier szektorhoz kötődő – foglalko-*

¹⁵ NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978.

zások határozottan „nőies formát” kezdtek öltetni, illetve hogy feltehetően valamelyest növekedett a jobb társadalmi helyzetű rétegekből érkező női munkavállalók száma.

Az elemzés nehézségei

Mint említettük, sajnos a korszakban kifejezetten az állást vállaló diplomásokról, diplomás nőkről nem készült felmérés.¹⁶ Az értelmiségiekkel – amely csoportba a végzettségüknek megfelelő munkát vállaló diplomás nők tartoztak – ugyan számos korabeli statisztika foglalkozott, azonban számunkra ezek nem nyújtanak teljes körű információkat, ugyanis a legtöbb elemző korántsem csupán a felsőfokú oklevéllel rendelkezőket sorolta az értelmiségiek közé. Az értelmiségi nők – és férfiak – vizsgálatával kapcsolatos első probléma tehát az „értelmiségi” definíciója. A kortársak egy része mindazon munkavállalókat az értelmiségiek közé sorolta, akik „a megélhetés összegét olyan munkával szerzik meg, amelyben a szellemi erő kifejtés – a kezdeményezést és egyéniséget beleértve – rendszerint felülmúlja a testi erő kifejtést,”¹⁷ e meghatározás azonban rendkívül tág értelmű, hiszen iskolai végzettséghez vagy a munkakör jellegéhez egyáltalán nem köthető.¹⁸ Így – mint majd látni fogjuk – bizony előfordult, hogy egy szellemi foglalkozásúként meghatározott egyén mindössze elemi iskolai végzettséggel rendelkezett. A népszámlálások ugyan iskolázottsági alsó határt is húztak az értelmiségiek esetében, azonban a négy középiskolai osztályt az általunk elemzendőnél jóval szélesebb csoport végezte el, és ugyanez mondható el a hat középiskolai osztály elvégzésének követelményéről, amelyet számos statisztika alkalmazott. Tehát a legtöbb adatsor igen kevés ismerethez jutat a munkavállaló diplomás nőkkel kapcsolatban, hiszen számunkra sem a népszámlálások értelmiségi keresőire vonatkozó összeírásai, sem a szellemi munkások, sem a köz- és magántisztviselők, vagy a kereső nők általános statisztikái nem szolgálnak kellően releváns adatokkal. Mindenesetre ezen adatsorok egy részének felhasználásával igyekszünk bemutatni a felsőfokú

¹⁶ Illetve egy felmérésről van tudomásunk, melynek kérdőívét az International Federation of University Women állította össze, s amely a diplomás nők munkakörülményeire vonatkozott. Sajnos a kérdőívekhez nem jutottunk hozzá, de a felmérés bizonyos eredményeit Magyaryné Techert Margit ismertette: DIPLOMÁS, 1938. 43–51.

¹⁷ KOVÁCS, 1930. 5.

¹⁸ Kb. 236 000-ről 385 000-re nőtt a szellemi foglalkozásúak száma a korszakban. BORSÁNYI, 1987. 127.

végzettséggel rendelkező kereső nők csoportjának jellemzőit – jórészt közvetetten, hiszen például a következő elemzés alapjául szolgáló 1928-as felmérés sem diplomás nőket, hanem „szellemi munkásokat” vizsgált, amely kategóriába ugyan beletartoztak a diplomás női munkavállalók is. Az említett felmérésből kiindulva a szellemi munkásként megnevezett női csoporttal foglalkozunk, s kíséreljük meg elkülöníteni a diplomások és a diploma nélküli szellemi munkások jellemzőit, így bizonyos képet nyerni a felsőfokú végzettséggel rendelkező szellemi foglalkozású nőkről.

„Szellemi munkás nők”, diplomás nők¹⁹

1928-ban a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal felmérést készített a „szellemi munkásokról” (kérdőíves módszerrel), melynek eredményeit a *Magyar Statisztikai Közlemények* sorozatban jelentette meg. A felmérés háromféle szellemimunkás-definícióval dolgozott. Szellemi munkásnak tekintették azt, akinek tényleges munkakörében a szellemi tevékenység felülmúlja a testit, (B) aki legalább hat elemít végzett, de jelenleg nem dolgozik szellemi munkakörben,²⁰ valamint (C) a munkanélküli szellemi foglalkozásúakat. Összesen 277 343 szellemi munkást regisztráltak, melynek 27,7%-a (76 832 fő) volt nő. Munkaköre alapján minősült szellemi munkásnak (A) a szellemi munkás férfiak 75, a nők 55,3%-a. A legalább hat elemít végzett, szellemi munkakörben nem dolgozók közé tartozott (idesorolták az egyetemistákat, a munkaviszonyban nem álló háziasszonyokat is) a férfi szellemi munkások 21,6, a női szellemi munkások 40,5%-a. Munkanélkülinek számított a korábban már foglalkoztatott állás nélküli szellemi munkás, a 18–24 éves pályakezdő és a legalább hat hónapja az „adózási létminimum” (80 pengő) alatt kereső szabadfoglalkozású.²¹ Ennek alapján munkanélküli volt a férfi

¹⁹ A következőkben a korszakban készített egyetlen országos, a szellemi munkásokra vonatkozó összeírás eredményeit elemezzük. Lásd KOVÁCS, 1930.

²⁰ A „B” csoportba összesen 31 098 nő tartozott, közülük 5670 fő legalább hat középfelsőiskolai osztályt végzett tanuló, a legnépesebb csoport pedig (23 115 fő) háztartásbeli volt. A „képzettebb háztartásbeliek” közül legtöbben (33,8%) a 20–29 éves korosztályhoz tartoztak, az életkor előrehaladtával folyamatosan csökkent a háztartásbeliek száma – nyilván azért, mert a magasabb képzettség – az időben visszafelé haladva – egyre kevésbé volt általános. A háztartásbeliek többsége – a munkaviszonyban állókkal ellentétben – (69,9%) házasságban élt, mindössze 21,3%-uk számított hajadonnak. 54,4%-uk a római katolikus, 25,9%-uk az izraelita felekezethez tartozott – az izraeliták magas száma bizonyára összefügg jó iskolázottságukkal. A háztartásukban dolgozók 56,2%-a csak hat középfelsőiskolai osztályt végzett, a diplomások aránya 5,5% (1288 fő) volt.

²¹ KOVÁCS, 1930. 6.

Szederkényi Anna
(1882–1948) író, újságíró,
lapszerkesztő 1915-ös
fényképe: bár nem
rendelkezett egyetemi
végzettséggel, szellemi munkát
végzett, nagy sikereket ért el,
és komoly befolyást gyakorolt.

szellemi munkások 3,4, a női szellemi munkások 4%-a. Míg az összes szellemi munkakörben dolgozónak (A) 22%-a, addig a munkanélküli szellemi munkásoknak (C) 32,3%-a volt nő – tehát a szellemi munkás nők nagyobb eséllyel számíthattak a munkanélküliségre.

A továbbiakban a ténylegesen szellemi munkakörben dolgozók (A) adatait elemezzük. Köztük feltűnően alacsony a nők iskolai végzettsége a férfiakéhoz képest. Ugyan a legelső kategóriába (elemi iskolai végzettség) a férfiak 1,2%-a, míg a nők 1,1%-a tartozott (feltehetően az altiszti rétegről van szó), a férfiak többsége középiskolát, esetleg főiskolát vagy egyetemet végzett (44, illetve 37,9%-uk), míg a nők legjellemzőbb iskolai végzettsége a négy középfelsőiskolai osztály (43,7%), majd az érettségi vagy azzal egyenértékű középiskola következik (31,5%).²²

²² Mivel a tanítóképzőt ebbe a kategóriába sorolták, valószínűleg az érettségizett nők aránya még a 31,5%-nál is csekélyebb volt, míg a férfiak esetében az arány kisebb mértékben módosult volna, ha csak az érettségizetteket veszik számításba e kategóriánál.

Felsőfokú végzettséggel mindössze a női szellemi munkások 11%-a rendelkezett – tehát a diplomás szellemi munkások közé csak 4674 nő és 56 930 férfi sorolható, vagyis a diplomás alkalmazottaknak csupán 7,6%-a volt nő. Ez az arány ugyan kedvezőtlenebb értéket mutatott, mint a felsőoktatásban tanuló nők korabeli aránya (az 1924/25-ös tanévben 9,2%), azonban csak a közszolgáltatban, illetve szabadfoglalkozásuként működőket vizsgálva a nők aránya az összes diplomás között már 11,8%, holott idetartoztak a törvényhozás, közigazgatás és igazságszolgáltatás területei is, ahol csak elvétve találhatunk diplomás nőket. Természetesen a felsőbb nőképzés előtt „megnyitott” pályákon: az egészségügy, a tanügy alkalmazásában, valamint a művészet különböző területein működött a legtöbb diplomás nő. Viszont számuk elenyésző volt az őstermelés, bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem, hitel- és biztosításügy, közlekedés, és – mint említettem – a törvényhozás (0 fő!), közigazgatás és igazságszolgáltatás alkalmazottai között; vagyis azokon a területeken, ahol feltehetően legnagyobbbrészt adminisztratív feladatokat láttak el. A népszámlálási adatokra alapuló becslések szerint 1928 elején kb. 74 000 diplomás férfi és kb. 7500 diplomás nő élt Magyarországon – közülük tehát a férfiak megközelítőleg 77, a nők 63%-a számított szellemi munkásnak –, így *feltételezhetjük, hogy a diplomás nők viszonylag jelentős hányada állást vállalt.*

A legtöbb szellemi munkás nő polgári iskolai tanárképzőben szerezte diplomáját (47,1%), majd az „egyéb főiskolák”²³ (24,5%), a bölcsész- (17,3%), illetve az orvosi kar következett (10,4%). A felsőbb nőképzésben hagyományosan vezető szerepet játszó bölcsészkar végzetek csak csekélyebb hányada vállallhatott állást, a tanárképzőkben diplomázók többségének viszont szándékában állhatott a munkavállalás, ugyanez vonatkozik a más főiskolákra, valamint az orvoskarokra járó nőkre is. Tehát *a családtól kisebb anyagi áldozatot követelő főiskolákon végzetek választották legnagyobb számban a keresőtevékenységet (bizonyára legnagyobbbrészt megélhetési célból), illetve a feltehetően leginkább hivatástudatot követelő, igen speciális ismereteket oktató művészi vagy orvosi szakok diplomásai.* A bölcsészkar-nak a magasabb általános műveltség megszerzésében lehetett legnagyobb szerepe, a felső rétegek leányainak nyújthatott szellemi tőkét a társadalmi reprezentáció érdekében.²⁴ Az általános műveltségre vonatkozó feltételezést

²³ A művészképzők és a M. Kir. Testnevelési Főiskola.

²⁴ 1936-ban a *Magyar Női Szemle* megbízásából felmérést végeztek az egyetemi leánykollégiumokban és a szegedi polgári iskolai tanárképző kollégiumában a hallgatónők szociális viszonyairól, érdeklődéséről, céljairól. Arra a kérdésre, hogy „Miért tanul?”, a lányok többsége ezt a választ adta: „Mert kényeret akarok keresni”, azonban a tanárképzősök na-

alátámasztja, hogy a kevés felsőfokú végzettségű nőket foglalkoztató területeken (ipar, hitel- és pénzügy stb.) dolgozó diplomások legnagyobb része bölcsészkaron végzett, tehát szakismeretek nélkül végezhetette munkáját – az állást vállaló bölcsészsnők egy részének bizonyára rosszabbak voltak az elhelyezkedési esélyei az oklevélnek megfelelő területen, mint a speciálisabb ismeretekkel rendelkezőknek; esetleg közülük többen vehettek részt a családjuk kezében lévő ipari stb. vállalkozások irányításában, mint az egyéb oklevéllel rendelkezők. (A férfiak esetében a jogi képzés tölthetett be hasonló „műveltségserző” funkciót: e felmérés szerint nem csupán a pénzügyi területen dolgozó diplomások, de az írók többsége is jogvégzett volt.)

A szellemi munkás férfiak körében az össznépszerűség vallási viszonyaihoz képest az izraeliták erőteljesen, az evangélikusok csekélyebb mértékben felülreprezentáltak, míg a római katolikusok és a reformátusok alulképviseltek voltak. A női szellemi munkások között viszont a római katolikusok aránya szinte megegyezett az össznépszerűségeen belüli római katolikusok arányával, a többi keresztény felekezet alulképviselt volt (legkevesbé az evangélikusok). A szellemi munkás nők között is nagyobb arányban voltak izraeliták, mint az össznépszerűségeen belül, de arányuk mérsékeltebb volt, mint a férfiak esetében. A római katolikus nők magas számával kapcsolatban említést érdemel, hogy az egyházi szolgálatban lévő nők szinte kizárólag ehhez a felekezethez tartoztak (93,3%-uk), míg a férfiaknál ez az arány csak 54,1%: ez abból adódott, hogy az egyházi szolgálatban dolgozó nők többsége apáca volt. De szinte minden foglalkozási csoportnál, ahol a felsőfokú végzettségűek alulképviseltek voltak, jellemző az erős római katolikus többség. *Az izraeliták száma ott volt különösen nagy, ahol inkább diplomások dolgoztak (a közoktatásban a legkevesbé feltűnő a többségük), valamint a kereskedelmi pályákon.* A férfiaknál is ezeknél a foglalkozásoknál figyelhető meg különösen nagy koncentráció: az izraelita férfiak aránya az orvosok között magasabb volt, mint a női orvosoknál, viszont az írói, hírlapírói, ének- és hangszeres művészi, mérnöki foglalkozások esetében az izraelita nők aránya volt magasabb. Izraeliták legnagyobb arányban az ügyvédek között szerepeltek (49,5%) – többek között ebből is adódik a férfiaknál az e valláshoz tartozók összességében jellemző felülreprezentáltsága, hiszen ügyvédként nem dolgozhatott nő. A szellemi munkások vallási megoszlása

gyobb hányada választott így, mint a bölcsészkarok hallgatói. A bölcsészhallgatónők közül igen sokan említették ezzel kapcsolatban, hogy szaktárgyaik, tanulmányaik iránti szeretet készíteti őket a diplomaszerezésre. VONÁSOK, 1936. 36. Természetesen a bölcsészkaron diplomázókat is képesítették állásvállalásra, de a főiskolák polgárait a munkavállalásra felkészítés bizonyára erőteljesebben motiválhatta.

tehát bizonyos korrelációt mutat a képzettséggel: az izraelitákat kedvező iskolázottsági mutatóik előnyösebb helyzetbe hozták a munkaerőpiacon. Ugyanakkor a keresztény felekezetekhez tartozó és az izraelita szellemi munkásoknál is kialakult bizonyos pályapreferencia: az izraelita nők az írói (48,6%-uk izraelita), a kereskedelmi (43,6%), az orvosi (39,4%) és a hírlapírói (36,7%) szakmákat kedvelték, míg a különböző keresztény felekezetek magasabb képzettségű nőtagjai elsősorban tanárként, gyógyszerészként és orvosként helyezkedtek el.

A szellemi munkás férfiak 30,7%-a, míg a nők 66,9%-a volt nőtlen, illetve hajadon. Az özvegyek közé a férfiak 2,4, míg a nők 6,8%-a tartozott, elvált a férfiak 1,4, a nők 3,8%-a. Azonban korántsem volt megegyező a családi állapotok megoszlása a különböző foglalkozási csoportokban. Az egyházi alkalmazásban lévő nők közül szinte mindenki hajadon volt (98,5%), míg az egyházi szolgálatban dolgozó férfiaknak csak 59,3%-a volt nőtlen (az egyedülálló nők rendkívüli arányának természetesen az az oka, hogy a nők szinte csak két egyházi pályán működhetek: a női szerzetesrendekben – ahol kötelező a hajadonság – és a diakonisszák között, akik ugyan férjhez mehettek, de többségük csak a hivatásának élt). Magas volt a hajadonok száma az őstermelésben, bányászatban és kohászatban, iparban, kereskedelemben, hitel- és biztosításgyűben, igazságszolgáltatásban és közigazgatásban dolgozók között – holott éppen ezeken a területeken rendkívül alacsony a nőtlen férfiak aránya. A foglalkozási csoportokon belül sehol sem emelkedett 50% fölé a házasság nők aránya, tehát a szellemi munkásnak nevezett nők többsége a család helyett választotta a munkát.

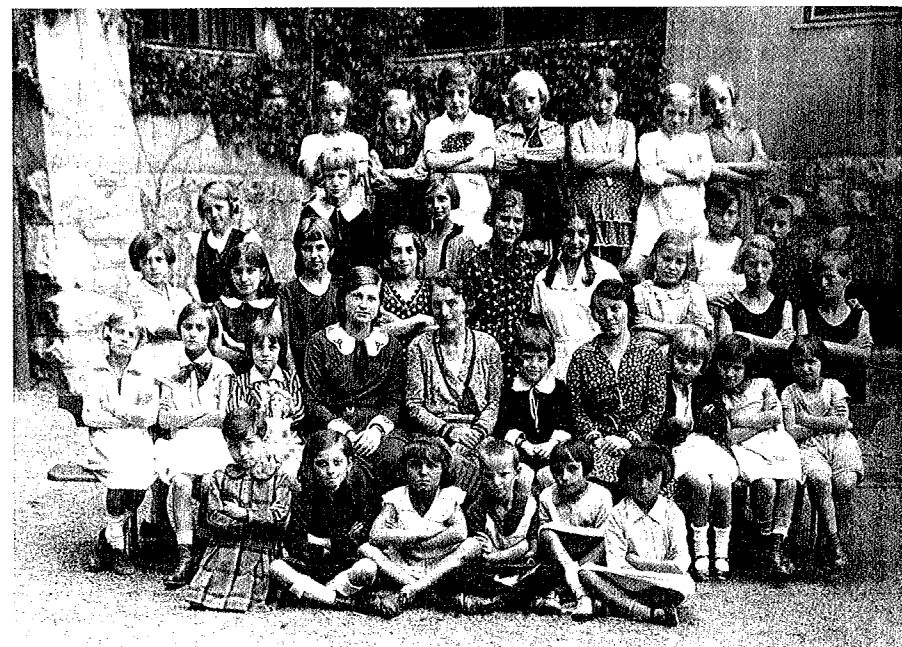
A legmagasabb a házasság nők aránya (40% felett) a gyógyszerészek, ének- és zeneművészek, írók között,²⁵ de jelentős a férjes orvosnők (39,2%), mérnöknők, egyéb művésznők és elemi iskolai tanítónők száma is. Tehát *feltételezhetjük, hogy az alacsonyabb képzettségű nők férjhez menetelük után otthagyták munkahelyüket, ám a magasabb iskolai végzettségűek egy része asszonyként is megtartotta állását: többségük bizonyára hivatástudatból – és az alsóbb rétegektől némiképp eltérő nemiszerep-elképzelése miatt – döntött így*, hiszen egyébként valószínűleg magasabb presztízsű (és keresetű) férjet választottak, mint az aluliskolázott, állásban lévő réteg. Különösen sok volt az elvált nő a törvényhozás – mint előbb láttuk, nem diplomás – alkalmazottai (20%), a szerkesztők és hírlapírók (16,7%), valamint a

²⁵ Gyáni Gábor a tanítónőket emeli ki az értelmiségi „női cölibátus” elleni mozgalom élharcosaként (GYÁNI, 1988. 378.), de ezen adatok szerint ekkoriban már a gyógyszerésznők, orvosnők stb. nagyobb hányada dolgozott házassága után, mint a tanítónőké.

színészek között (11,9%) – a férfiak esetében az elváltak aránya az íróknál volt a legmagasabb, de ott is „csak” 5,2%. A férfi szellemi munkásokról szólva tulajdonképpen mellékes, hogy házasság, elváltak vagy özvegyek, hiszen – néhány esettől eltekintve – mindenképpen családfenntartók, önfenntartók voltak. A nők esetében viszont a házasság felbomlása együtt járhatott az – újbóli – állásváltással. Az alacsonyabb képzettségű elvált és özvegy nők legnagyobb része adminisztratív feladatokat láthatott el. A hírlapíró- és színésznők többsége azonban valószínűleg házassága alatt is folytatta pályáját, s a nagyszámú válásban bizonyára szerepet játszott a foglalkozásukkal járó szabadabb életforma, a velük szemben támasztott kevesebb – illetőleg másféle – társadalmi elvárás.

A szellemi munkások között a házasság, elvált és özvegy férfiak 74,8%-ának, a nők 63,4%-ának volt gyermeke, eltartott gyermeke pedig a férfiak 58,5, a nők 41,7%-ának. A férjes nők tehát kevesebb gyermeket vállaltak, mint hasonló családi állapotú kollégáik, illetve a gyermekvállaláskor sok esetben felhagytak hivatásuk gyakorlásával. Azonban a gyermekes nők gyermekes férfiakkal viszonyított aránya nagyobb, mint az eltartott gyermekkel rendelkező nők eltartott gyermekkel rendelkező férfiakkal viszonyított aránya, így – különösen ha az elvált és özvegy nőkkel kapcsolatban feltételezzük, hogy az állásváltásukban a gyermekeikről való gondoskodás is motiválta őket – *elképzelhetőnek tartjuk, hogy a nők egy része gyermekei felnevelése után tért vissza a munkába*. A legtöbb gyermekes nő a bírósági tisztviselők (71,1%), a gyógyszerészek (70%, mint említettem, náluk a legmagasabb a házasság aránya), a tanítónők (69,8%) és a zenészek (69,2%) közül került ki, de sok gyermekes dolgozott a közlekedésben, a tudományos társaságokban és a közigazgatásban is. Tehát *a diplomás nők közül férjhezmenetel után többen vállaltak munkát, mint az alacsonyabb képzettségűek közül, de a férjes szellemi munkások gyermekvállalási hajlandósága közötti végzettség szerinti különbség összességében jóval kisebb volt*. Mindez két stratégiára vezethető vissza: egyrészt a házasság alatti munkavállalásra, melyet véglegesen a gyermekvállalás sem szakít félbe, másrészt a korábbi családfenntartót (férjet) pótlendő munkába állásra, amikor esetleg a gyermekeikről is gondoskodni kell. Mivel láthattuk, hogy a diplomásokat tömörítő foglalkozásokban sokkal nagyobb a házasság aránya, feltehető, hogy a diplomások legnagyobb részére az első, míg a felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők többsége a második munkavállalási stratégiát követte.

A férfi és női szellemi munkások koreloszlása is eltérő képet mutatott. A női szellemi munkások alacsonyabb életkorban kezdtek dolgozni, s számuk magasabb volt a 20–39 évesek között is, viszont 40 éven túl a férfiak

Osztálykép 1923-ból: a tanítói és tanári pálya hamar nőiesedni kezdett, mert a gyerekekkel való törődés nőies tulajdonságnak számított.

koreloszlása jóval egyenletesebb, míg a nők között meglehetősen csekély volt az idősebb szellemi munkások száma. Ezen jellemzők kialakulásában bizonyára mind az eltérő családi nemi szerepek, mind a nők jelentősen rosszabb iskolázottsági mutatói szerepet játszottak. A női szellemi munkások többsége – mint láttuk – egyedülálló volt, tehát a férjes asszonyok jó része visszavonult a munkavégzéstől, így természetesnek tűnik, hogy a fiatalabb korosztály (a hajadonok) voltak többségben a munkavállalók között. Másrészt az iskolai végzettség is kiemelt fontossággal bír ebben a kérdésben, hiszen az alacsonyabb képzettségű, tanulmányaikat hamarabb befejező nők fiatalabb korban vállalhattak munkát; ugyanakkor a magasabb végzettségű (érettségizett vagy diplomás) nők csak a 20. század elején jelentek meg a munkaerőpiacon, így az első diplomás nők nagy része is kb. ötvenes éveikben lehetett 1928-ban – tehát *a női munkaerő alacsonyabb átlagéletkorával kapcsolatban az alacsonyabb átlagvégzettség mellett a nők késedelmes diplomaszerezése is közrejátszott*. Mindezek mellett valószínű, hogy az életkor a nők esetében nagyobb fontossággal bírt a munkavállaláskor, hiszen jobbára csak a „produktív korú” özvegyek,

elváltak kísérelték meg a munkába állást, s közülük is elsősorban a fiatalok számíthattak alkalmazásra.²⁶

A felmérés – sajnos – nem szolgál adatokkal a bérek összegéről, mindenestre megemlíti, hogy a férfiak közül kizárólag a keresetéből élt a szellemi munkások 87,4, túlnyomó részben 7,7, kisebb részben 4,9%-a, míg a nők közül kizárólag a munkájából élt 75,5, túlnyomó részben 9,7, kisebb részben 14,8%-uk – tehát a női munkavállalók ebből a szempontból összességében kedvezőbb helyzetben voltak, hiszen nagyobb részük jutott más forrásból jövedelemhez, mint kollégáik. Ingyen (is) vállalt szellemi munkát a férfiak 12,8, a nők 4,2%-a; a legtöbb ingyen dolgozó mindkét nem esetében a jobban iskolázottakat tömörítő foglalkozási csoportoknál fordult elő. A legtöbb ingyen dolgozó férfi főiskolai tanárként (a tanárok 48,3%-a), orvosként (35,1%), a törvényhozás területén (34,9%), középiskolai tanárként (32%) és egyházi szolgálatban (31,9%) vállalt munkát. A nők leginkább orvosként (az orvosnők 36,4%-a), főiskolai tanárként (31,6%), íróként (29,3%) és hírlapíróként (20%) dolgoztak fizetés nélkül. Míg a rosszabbul iskolázott szellemi munkásokat tömörítő pályákon dolgozók közül (östermelés, ipar, bányászat stb.) a nőknek mindössze 0,5-1%-a vállalt ingyen feladatokat, addig a férfiak 4-9%-a – akik magasabb végzettséggel rendelkeztek a csoporton belül. Tehát *a nőknek általában csekélyebb hányada dolgozott ingyen (kivéve az orvosokat és az írókat, ahol az ingyen dolgozó nők enyhe többségben voltak a férfiakhoz képest)*. Feltételezhetjük, hogy azok végeztek fizetés nélkül munkát, *a)* akiknek ez a munkavállalás a majdani alkalmazás előkészítését jelentette; *b)* akik helyettesítettek, kisegítettek; *c)* akik kedvtelésből, jótékonyságból vállalkoztak munkavégzésre. Mindkét nemnél első helyen szerepelt az orvosi és főiskolai tanári ingyenmunka: feltehetően ezeken a meglehetősen nagy presztízsű pályákon (ahol nehézséget jelentett az alkalmazás elnyerése, illetve a további előmenetel) jelentkezett leginkább az ingyenmunka alkalmazás-előkészítő szerepe. A diplomás nők nem tevékenykedtek a törvényhozásban, s a nőknél jóval több férfi dolgozott középiskolai tanárként – így lehetséges, hogy *a)* ezeken a területeken a legnagyobb részben szintén alkalmazást célzó munkát inkább férfiak végezték. *b)* Szintén inkább a férfiakra számíthattak a helyettesítések, kisegítések is – bizonyára ezért volt olyan magas a díjazás nélkül dolgozó egyházi alkalmazott vagy tanító férfiak száma. *c)* A nőknél viszont valamivel fontosabb lehetett a kedvtelésből, jótékonyságból végzett munka, mely nem föltétlenül kötő-

²⁶ HOFFMANN, 1933. 58–59.

dött munkahelyhez (lásd pl. író), esetlegesen a közösségi célok által vezérelt tudományos tevékenység (talán a férjezett orvosnők egy része is ebből a megfontolásból dolgozott).²⁷

E felmérésből meglehetősen jól látható, hogy *a felsőfokú végzettséggel nem rendelkező szellemi munkás nők általános jellemzőivel korántsem írható le teljes mértékben a diplomás munkavállalónő*. Az 1928-as statisztikából valószínűsíthető, hogy a diplomás nők többsége – a szellemi munkásként nyilvántartásba vett nőkkel ellentétben – *nem adminisztratív, tisztviselői munkakörben dolgozott. Köztük nagyobb számban szerepeltek izraeliták, mint a többi szellemi munkás nő között (mely bizonyára az izraeliták jó felsooktatási pozícióinak eredménye). A diplomások viszonylag jelentős része vállalt állást, és férjhez menetelük után szívesebben folytatták pályájukat, mint az oklevéllel nem rendelkezők. A férjezett diplomások összességében hasonló arányban vállaltak gyermeket, mint az alacsonyabb végzettségűek, ám az előbbi csoport tagjai feltehetően házasként, az utóbbiak özvegyként, esetleg elváltként álltak munkába. A foglalkozási csoportok többségében a diplomások életkori eloszlása jobban emlékeztet a férfiakéra, hiszen képzési idejük hosszabb volt, és többnyire tovább maradtak a pályán – erre utal a férjezettek nagyobb aránya is. A diplomás nők – a diplomás férfiakhoz hasonlóan – sokkal szívesebben vállaltak fizetés nélküli munkát, mint az alacsonyabb iskolázottságúak. A következő alfejezetben az itt vázolt jellemzőket, következtetéseket – amennyire az erre vonatkozóan meglehetősen szegényes forrásanyagból telik – összevetjük további, diplomás nőkre vonatkozó adatokkal, illetve újjal egészítjük ki azokat (a különböző foglalkozási csoportok, illetve foglalkozások, valamint a kereső nők statisztikáinak felhasználásával).*

A diplomás nők helyzete

A diplomások, különösen a diplomás nők között a korszakban *jelentős számban találunk Budapesten élőket*.²⁸ Az 1937-es székesfővárosi statisztikai felmérés szerint 5434 diplomás nő élt Budapesten, ebből 3024-nek (55,6%-uknak) volt állása, 520 fő nyugdíjas és 600 munkanélküli volt, tehát

²⁷ Természetesen a három motiváció meglehetősen nehezen elkülöníthető. Talán a nők esetében még nagyobb nehézséget jelent a fizetés nélküli munkavállalás motívumainak feltárása, hiszen – biztosabb anyagi helyzetükből (tudniillik többnyire nem [csak] ők voltak a családfejtartók) adódóan – általában kisebb mértékben szorultak rá a külső kereseti forrásra.

²⁸ E jellemző bizonyára összefügg az izraeliták erőteljesebb urbanizációs jellemzőivel is.

a budapesti diplomás nőknek csak 23,7%-a számított teljes mértékben eltartottnak;²⁹ a diplomás nők számottevő része állást vállalt, legalábbis számított a munkavégzésre oklevele megszerzése után.

Melly József adatai szerint 1930-ban a Budapesten alkalmazásban lévő orvosoknak 10,7%-a (291 fő) volt nő (míg akkortájt az orvostanhallgatók 8–10%-a). Az orvosok 38,4%-a, az orvosnők 46%-a volt nőtlen, illetve haldon – tehát a budapesti orvosnők viszonylag nagy százaléka férjhez metetele után dolgozott, de a férjes orvosnők többsége (54,1%) gyermeket is vállalt. A férfiak 29,8%-a legalább 20 éve működött orvosként, míg a nőknek csak 6,5%-a (19 fő): a nők alacsony száma nem meglepő, tekintve, hogy az itt szereplő nők szinte az első orvosi diplomás nők lehettek, akik – mint rendkívül hosszú pályájukból kiderült – nyilván nem csupán státuskellékként szereztek oklevelet. (Ugyanakkor jelentős volt a 10–15, illetve az 5–10 éve pályán lévő orvosnők aránya is: 20,9, illetve 28,8% – ez már szintén arra utal, hogy az orvosnők egy része nem csupán átmeneti jelleggel vállalt munkát.)³⁰

Számos kortárs és mai elemző úgy ítélte, hogy a szellemi munkás nők a férfiakéhoz képest alacsonyabb munkabérei „a családalapító férfiak kenyerét veszélyeztetik”,³¹ azaz a női jelenlét kedvezőtlen hatását emelték ki az értelmiségi pályák bérezésének alakulásával kapcsolatban. Kovács I. Gábor összegyűjtötte az 1929-es értelmiségi munkabérekét.³² Ennek alapján megállapítható, hogy valóban azok a területek voltak a legjobban díjazottak, ahová nők – a megfelelő végzettség hiányában – nem kerülhettek (bíró, ügyész, miniszteri fogalmazó), valamint ahová még nem jutottak (egyetemi tanár). Azonban amennyiben nem számítjuk azokat az értelmiségi foglalkozásokat, amelyekhez nem szükséges diploma, vagyis a tipikusan női foglalkozásokat (óvónőket és a tanítónőket), korántsem olyan szembetűnő a férfiak „bérelőnye”, a „férfifoglalkozások” nagyobb presztízse. Tagadhatatlan, hogy *a jogi végzettség hiánya hátrányos helyzetbe hozta a nőket a munkaerőpiacon, azonban ettől eltekintve a diplomás nők által preferált foglalkozások nem voltak jelentős bérhátrányban*. A középfokú iskolákban tanítók fizetése ugyan alacsonyabb volt, mint az állami vagy fővárosi alkalmazottak többségéé, azonban az ipari iskolákban tanítók bére alacsonyabb volt, mint a nőket inkább foglalkoztató polgári iskolákban.³³

²⁹ Idézi DIPLOMÁS, 1938. 48.

³⁰ MELLY, é. n. 64.

³¹ KORNIS, 1931. 20.

³² KOVÁCS, 1975. 624–632.

³³ Ugyanakkor mindkettőnél csekélyebb volt az egyetemi adjunktusok, tanársegédek és gyakornokok átlagfizetése, holott utóbbiak tevékenysége valószínűleg nem képviselt kisebb presztízst.

A tanárok átlagbérét összevetve a magántisztviselők és szabadfoglalkozásúak bérével azt az eredményt kapjuk, hogy a magántisztviselő orvosok, gyógyszerészek, irodai mérnökök, műhelymérnökök, valamint a magánügyvédek és magánorvosok átlagbére alacsonyabb volt, mint a felső ipari iskolai tanároké (és a legmagasabb mérnökfizetés is alatta maradt az ipari iskola tanári fizetéseinek); az állami polgári iskolák tanári átlagfizetései pedig mindezen kívül magasabbak voltak az összes magántisztviselő mérnökénél, de a köztisztviselő orvosok, erdőmérnökök, állatorvosok, pénzügyi és rendőrségi fogalmazók átlagos kereseténél is.³⁴

Mindazonáltal a nők által leginkább kedvelt foglalkozások bérszintje az értelmiségi foglalkozások között az alacsonyabbak közé tartozott. Ez több okra vezethető vissza. Egyrészt bizonyos szakmák társadalmi megbecsültsége (és bérezése) oly mértékben csökkent, hogy a férfiak már nem szívesen vállalták azt: „a csekély javadalmazások a férfierők egy részét, akiknek a családalapításról és fenntartásról kell gondoskodniuk, s akikre nézve tehát a megélhetés nagyobb súllyal nehezedik, más pályára utalják”³⁵ – így kénytelenek voltak kisebb igényű (egyedülálló, esetleg alacsonyabb képzettségű) női munkaerőt alkalmazni. Egyébként is többé-kevésbé általánosnak volt tekinthető a nők munkaerejének alulértékelése a férfiakéhoz képest, mely feltételezhetően részben a nők csekélyebb fizikai erejéből, valamint talán a „nagyasszonyok”, „úriasszonyok” korábban jellemzően ingyen, jótékonyságból végzett tevékenységéből eredeztethető. Az utóbbit valószínűsíti, hogy forrásunk szerint az 1930-as évek orvosnői panaszolták, hogy számos páciensük megdöbbszent, mikor a kezelésért pénzt, s még inkább, mikor a férfiakéhoz hasonló összeget kértek: „a női munkát először leértékelik, s mikor a nők e leértékeléssel szemben árleszállítással kénytelenek védekezni, bekövetkezik a férfi- és női munkát egyaránt sújtó árrombolás” – összegezte tapasztalatait a kortárs diplomás (nő).³⁶ A női munkavégzők nagy száma és az alacsonyabb bérek egy öngerjesztő folyamat részeként jellemezhetők.

Az 1930-as évek végére a diplomás nők már meglehetősen fontosnak mondható állásokat is betölthettek: „térfoglalásuk” a korábbiakhoz

³⁴ Az átlagbérek: állami középiskolai tanár 454, fővárosi középiskolai tanár 477, fővárosi ipari iskolai tanár 325, állami polgári iskolai tanár 340, fővárosi polgári iskolai tanár 416; egyetemi adjunktus, tanársegéd, gyakornok 268 pengő. Magántisztviselő orvos 295, magántisztviselő gyógyszerész 310, magántisztviselő irodai mérnök 296, magántisztviselő műhelymérnök 309 pengő; magánügyvéd 302, magánorvos 165 pengő. Összes magántisztviselő mérnök 384, állami orvos 401, vármegyei orvos 385, állami gazdasz, erdőmérnök 403, állami állatorvos 381, pénzügyi fogalmazó 382, rendőrségi fogalmazó 398 pengő.

³⁵ A VKM XXIV. jelentése az 1893/94. évről; idézi KISS, 1929. 46.

³⁶ DIPLOMÁS, 1938. 50–51.

Szekeres Margit (1875–1940) leánygimnáziumi igazgatónő, dr. Szekeres Margit sajtótörténész nagynénje: 1921-es nyugdíjazásáig felsőbb leányiskolai tanárnő, utána magán-leánylíceumot, majd leánygimnáziumot nyitott. A budapesti Kálmán Imre utcában lévő iskolában egyéves női kereskedelmi szaktanfolyamot is tartottak. Ebbe az iskolába járt a világhírű zongorista, Fischer Annie (1914–1995).

képest rendkívül látványos, noha ebben a tekintetben korántsem beszélhetünk a két nem paritásáról. Az állam- vagy tudományos élet legfelsőbb szintjén ugyan nem dolgoztak nők, de már alkalmaztak néhány női oktatót az egyetemeken, s a minisztériumokban is megjelentek a kvalifikáltabb női alkalmazottak. A nők tehát nem tehettek szert a legnagyobb presztízsű állásokra, de (legalább a női szervezetek) mégis számon tartották a magasabb pozícióba került társnőiket, s igen nagy eredménynek tartották az addig elértüket. 1938-ban Magyaryné Tschert Margit összegezte a diplomás nők munkaerőpiaci részvételének jellemzőit, s részletes adatokkal szolgált a – viszonylag – magas pozíciókba került asszonyokról. Eszerint 1938-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban már női segédfogalmazó is dolgozott,³⁷ s a Katolikus Tanügyi Tanács elnökségében két, 16 szakosztá-

³⁷ Ez azért is nagy jelentőségűnek számított, mivel alig néhány nőnek lehetett az ilyesfajta állás betöltéséhez leginkább szükséges államtudományi vagy jogi oklevele.

lyában (127-ből) 18, Irodalmi és Művészeti Tanácsában egy, az Országos Ifjúsági Irodalmi Tanácsban (19-ből) két, az Országos Ösztöndíjtanácsban egy nő foglalt helyet. A tudományos gyűjteményekben mind több nőt alkalmaztak könyvtárnokként, alkönyvtárnokként, múzeumi őrként, segéd-örként. Az egyetemeken ekkoriban négy magántanárnő, négy adjunktusnő és 29 női tanársegéd oktatott, négy női lektor, két egyetemi irodaigazgató és egy könyvtárnok működött.³⁸ Az egyetemi oktatónők, kutatóintézeti alkalmazottnők között körülbelül egyenlő mértékben képviseltették magukat a humán tudományok, a reál- és alkalmazott tudományok művelői (az első két magyarországi egyetemi magántanárnő természettudós volt). A kutatásban, az egyetemeken foglalkoztatott nők többségének bizonyára nem csupán rangot jelenthetett a kinevezés, hiszen a korszakban kinevezett magántanárnők legnagyobb része valóban tanított az egyetemeken, és óráik nem illeszkedtek kevésbé a tanrendbe, mint férfi magántanár kollégáiké,³⁹ s közülük többen a második világháború után is évtizedekig folytatták tudományos pályájukat (pl. Kol Erzsébet algológus, Prahács Margit zenetudós).

Tehát *a nők ugyan továbbra sem részesülhettek a legnagyobb presztízsű állásokból, a legfelsőbb szintű állami feladatok irányításából, azonban pozícióik a korábbiakhoz képest meglehetősen erősödni látszottak, különösen a felsőbb szintű oktatás és tudomány területein.* Abból, hogy az említett országos művészeti, ifjúsági és vallási testületekben már megtalálhatjuk a nőket, arra következtethetünk, hogy *a hagyományos női szerephez, feladatkörökhöz lényegében jól illeszkedő területekkel kapcsolatos országos feladatokba már – csekély mértékben ugyan, de – a nőket is bevonták:* a nők a társadalom által elvárt, illetve tolerált szerepeikbe fogódzva lassan eljuthattak a közszolgálat felsőbb rétegeibe. A női tudományos karriernek tulajdonképpen bizonyos szintig nem volt akadálya, s bár egyetemi rendes tanárok, egyetemi vezetők még nem válhattak belőlük, korszakunkban (különösen annak második felében) tagadhatatlanul bővültek a nők lehetőségei a munkaerőpiac e „felsőbb régióiban” is. E bővülés hátterében nem állami szabályozások, a nők alkalmazásának elősegítését célzó kormányzati intézkedések álltak,⁴⁰

³⁸ DIPLOMÁS, 1938. 47.

³⁹ Lásd CÍMTÁR, 1940. 339–342.

⁴⁰ Az előző fejezetben említett rendeletmódosítástól eltekintve, mely lehetővé tette a nők magántanárrá válását, nem rendelkeztek a nők kinevezéséről, munkavállalásáról, kivéve bizonyos szociális törvényeket az állásban lévő nőkkel kapcsolatban, mely a munkavállaló diplomás nőket kevésbé érintette (pl. 1928. V. tc., Az iparban, valamint némely más vállalatban foglalkoztatott gyermekek, fiatalkorúak és nők védelméről: ebben többek között biztosították az e munkaterületen dolgozó nők szülést követő hathetes fizetett szabadságát).

hanem a nők iskolázottsági mutatóinak javulása, s feltehetően a társadalom szemléletének bizonyos módosulása.

Összességében a felsőfokú végzettséggel rendelkező női munkavállalók valamelyest hátrányban voltak a diplomás férfiakhoz képest: nehezebben nyertek el, illetve tarthattak meg egy állást, és a hivatali ranglétrán is lassabban léptek előre: valamilyen oknál fogva a dolgozó nők kb. 60%-a érezte magát hátrányban pályáján a neme miatt.⁴¹ A munkaadók számos esetben bizonyára a családfenntartói szerepre társadalmilag kijelölt, megbízhatóbbnak vélt férfiakat részesítették előnyben, s döntésükben szerepet játszhatott az is, hogy a társadalom jókora része még meglehetősen idegenkedett a diplomás, dolgozó „hölgyektől”. *A munkanélküliség a diplomás nőket ugyan jobban sújtotta, mint a férfiakat, de korántsem olyan mértékben, mint az alacsonyabb végzettséggel rendelkező „szellemi munkásnőket”.* 1935-ben a budapesti munkanélküli szellemi munkások közül a nők 8,3 a férfiak 18,3%-ának volt felsőfokú végzettsége.⁴² A munkanélküliség áldozatai nem annyira a szellemi pályák jól képzett, elhivatott asszonyaiból, mint inkább „abból a nagy tömegű középosztálybeli nőből kerül ki, akik kereseti lehetőséggel nem rendelkezvén, okvetlenül hivatalnoki pályákon kívánnak elhelyezkedni” – vélte a *Magyar Női Szemlé*ben is publikáló statisztikus, Molnár Olga.⁴³

Mindezekből arra következtethetünk, hogy *a diplomások gazdasági aktivitását vizsgálva nem releváns a férfi és női szellemi munkások összehasonlítása,* hiszen az előbbieknél – magasabb iskolázottságukból, legtöbbször meglehetősen hosszú időtartamra szóló munkavállalásukból adódóan – eleve kedvezőbbek voltak a makromutatói, mint a női munkavállalókéi. Amennyiben mégis a két nem szellemi munkásainak adatait vetjük össze, az kétségtávol a férfiak sokkal kedvezőbb pozícióit mutatja a munkaerőpiacon. Azonban – mint láthattuk – a diplomával rendelkező munkavállaló nők mutatói meglehetősen különböztek a szellemi pályákon dolgozó, diplomával nem rendelkező nőkéitől. A diplomás férfi és diplomás női állás-vállalók jellemzőinek összehasonlításakor pedig ugyan érzékelhetjük a nők bizonyos mértékű hátrányát, de ez korántsem volt olyan mértékű, mint az összes szellemi munkás esetében.

Összességében a korszakban a diplomás nők lassan javuló munkaerőpiaci helyzetével, ezzel összefüggésben a felsőfokú végzettséggel rendelkező dolgozó nő feltehetően valamelyest kedvezőbben változó társadalmi meg-

⁴¹ DIPLOMÁS, 1938. 49–50.

⁴² SCHULER, 1938. 317.

⁴³ MOLNÁR, 1938. 10.

ítélésével szembesülhetünk. A diplomás nők „térfoglalása” tehát csak mérsékelt ütemben haladhatott, s a jelentősebb pozíciókat elért asszonyok nagy része a hagyományos női szerepekhez kapcsolódó állást, tisztséget vállalt, azonban egyre több diplomás nő vállalt hosszabb időtartamra munkát, és kísérelte meg összeegyeztetni családi és hivatásbeli szerepeit.

Területi különbségek

A nők iskolázottsági szintje korántsem mutatott egységes képet az ország különböző területein.

Az 1920-as népszámlálási adatok tanúsága szerint ha valakit diplomás nőként mutattak be egy magyarországi társaságban, annak lakóhelye elég jó eséllyel kitalálható volt, ugyanis a diplomás nők csaknem 60%-a a főváros területén élt (holott az ország lakosságának csak valamivel több mint 12%-a volt budapesti). A főváros nőnépességének még így is mindössze 0,67%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, ez az érték azonban bőven meghaladta a többi törvényhatósági jogú város (ekkor: Baja, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Komárom-Újváros, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged, Székesfehérvár) vagy más települések hasonló mutatóját. A – Budapesten kívüli – törvényhatósági jogú városokban a nők 0,18%-ának, a vármegyei igazgatáshoz tartozó egyéb településeken a nőlakosság csak 0,05%-ának volt felsőfokú végzettsége. Tehát az ország 11 városába tömörült a diplomás nők 70%-a, de – mint említettük – Budapesten élt az oklevéllel rendelkezők 60%-a. Míg a fővárosban kb. minden 150. nőnek volt diplomája, addig a fenti 11 városon kívüli településen csak minden 1934. hölgy mondhatta ezt el magáról. A férfiaknál szintén jelentkeztek területi, elsősorban a városiasodással összefüggő különbségek, azonban ennek mértéke jóval kisebb volt, mint a nőknél: a férfi diplomások térbeli elhelyezkedése tehát kiegyenlítettebb volt.⁴⁴

A következő évtizedekben a különböző közigazgatási egységekben a diplomás nők száma és lakosságbeli aránya jelentős mértékben emelkedett. A vármegyei igazgatás alá tartozó területeken számuk a korszakunkban megduplázódott, így 1941-re minden 1040. itt élő (0,1%) nő diplomás volt, ami bár jelentős növekedést jelentett, de továbbra sem közelítette meg a vármegyékben élő, főiskolát végzett férfiak számát (itt minden 104. fér-

⁴⁴ A fejezet adatai: NÉPSZÁMLÁLÁS, 1928. 54–55., NÉPSZÁMLÁLÁS, 1941. 57–63., NÉPSZÁMLÁLÁS, 1947. 4*, NÉPSZÁMLÁLÁS, 1979. 28–32.

finak volt oklevele). Ezeken a területeken mindössze annyi történt, hogy a korábban szinte ismeretlen jelenség, nevezetesen a képzett nő bekerült a köztudatba: most már a magyar vidéken is találkozhatott velük az ember, legalábbis nagy valószínűséggel hallhatott a létezésükről.

A Budapesten kívüli törvényhatósági jogú városokban (az előbbi lista 1930-ban Komárom-Újvárossal szűkült, 1941-ben Kaposvárral és Szombathellyel bővült) ugyancsak emelkedés tapasztalható mindkét évtizedben és csaknem mindegyik helységben. (Egyedül Miskolc volt az a törvényhatósági jogú település, ahol 1930 és 1941 között csökkent a diplomás nők aránya a nőlakosság körében, ám a településen így is több mint 20%-kal nőtt a felsőfokú végzettségűek száma az évtizedben: feltételezhetjük, hogy előbbi magyarázata elsősorban az alacsonyabb képzettségű nők beáramlása az iparosodó városba.) Így ezeken a településeken 1930-ban a nőlakosság 0,31, 1941-ben 0,41%-ának volt felsőfokú végzettsége: vagyis míg az 1920-as népszámláláskor minden 556. városi nő rendelkezett oklevéllel, addig az időszak végére minden 244. Az, hogy a városokban folyamatosan – bár a korszak első felében markánsabban – erősödött a diplomás nők jelenléte, azért is különösen lényeges momentum, mert az 1941-es adatok szerint az itt lakó férfiak kisebb hányada rendelkezett felsőfokú oklevéllel, mint egy évtizeddel korábban. Úgy tűnik tehát, hogy a diplomaszerezés felé való nyitás a városi hölgyek körében stabil tendencia maradt, amit a gazdasági válság sem törhetett meg, míg a – náluk ugyan sokkal kedvezőbb helyzetben lévő – férfiak hasonló törekvéseit némiképp mérsékelte.

Budapesten ugyancsak egyre nőtt a diplomás nők száma és lakosságon belüli aránya: 1920-ban minden 150. fővárosi nőnek volt felsőfokú végzettsége (a nőlakosság 0,67%-a), 1941-ben minden 86.-nak. Tehát 1930-ban Budapesten arányaiban nagyjából annyi diplomás nő volt, mint ahány diplomás férfi 1920-ban a vármegyei igazgatású területeken; 1941-re pedig már jóval több budapesti nőnek volt diplomája (1,16%), mint ahány vidéki férfinak ugyanebben az évben (0,97%). A fővároson kívüli törvényhatósági jogú városokkal ellentétben Budapesten 1930 és 1941 között még erőteljesebb volt a növekedés, mint az azt megelőző évtizedben, vagyis a válság, illetve a felsőoktatásban tanuló nőkre vonatkozó megszorítások itt nem éreztették hatásukat. A székesfővárosi hölgyek körében ha nem is vált normává a diplomaszerezés, a korszak végére már korántsem volt különlegesnek tekinthető, ha valamelyik társaságbeli budapesti lány felsőfokú végzettséggel bírt.

A területi jellegű különbségek feltárására – forrásadottságainknál fogva – csak igen korlátozott mértékben vállalkozhatunk. Az 1920-as népszámlálás a jelentősen lecsökkent országterület adataival dolgozott, és erre

a korábbi országrész-megnevezéseket alkalmazta, például a Duna bal partja mindössze Esztergom, Hont és Nógrád vármegyéből, pontosabban töredékeikből állt össze: így a beosztás semmiképpen nem jelenthetett valódi régiókat. Ennek orvoslásával kísérletezett a következő összeírás, ami már Dunántúl, Alföld és Észak országrészekkel dolgozott (utóbbi alatt Abaúj-Torna, Borsod és Gömör-Kishont, Heves, Nógrád és Hont, valamint Zemplén vármegyék értendők, vagyis nyilvánvalóan itt sem szerves kapcsolatról van szó). Esetleg alkalmazhatnánk későbbi régióbeosztást, azonban ez teljes mértékben történetietlen lenne, hiszen nem venné tekintetbe az időszak óta végbement változásokat az adott területen; nem szólva arról, hogy az általunk vizsgált időszak óta történtek közigazgatási változások, többek között a megyehatárokat érintően is. Az említett három országrész adatai alapján elmondható, hogy a végzettségre vonatkozó regionális különbségek nagyjából magyarázhatók Budapest, illetve egyéb törvényhatósági jogú városok jelenlétével a térségben: tehát az Alföld előnye kétségtelen, hiszen a főváros mellett további öt város idesorolható. A törvényhatósági jogú városok mutatói között azért voltak bizonyos különbségek: Sopron kiemelkedően sok diplomással rendelkezett, míg például Baja eleinte inkább a – jóval kedvezőtlenebb – vármegyei adatokkal mutatott rokonságot. A felsőoktatási intézménnyel rendelkező települések természetesen több magasabb végzettségűről számolhattak be. Tehát bár a törvényhatósági jogú városok között is jelentős eltérés mutatkozott, mégis sokkal inkább a településforma, mint a földrajzi elhelyezkedés befolyásolhatta a diplomás nők számát az adott közigazgatási egységben. Így szinte egyáltalán nem volt felsőfokú végzettségű nő 1920-ban (a 20 éves és ennél idősebb lakosság 0,0%-a, tehát a statisztika számára nem mérhető) a dunántúli régióhoz tartozó Baranya, Fejér, Sopron, az alföldi Bács-Bodrog, Bihar, Hajdú, Szatmár-Ugocsa-Bereg, az északi Abaúj-Torna és Borsod-Gömör-Kishont vármegyékben,⁴⁵ vagyis a korszak elején mindegyik országrészben találunk fehér foltokat.

Összességében elmondható, hogy bár a diplomás nők eloszlása a férfiakéhoz hasonló képet mutatott, de előbbieik koncentrációja a törvényhatósági jogú városokban, különösen Budapesten sokkal intenzívebb volt, mint a férfiaké. Ennek magyarázatához tartozhat, hogy ezek a nők jellemzően polgárosultabb családból érkeztek, tehát eleve ezekből a helységekből származtak; hogy a diplomát szerzett hölgyek számára vonzóbb lehetett a hasonló műveltségűekkel inkább rendelkező település, mint azok a helyek, ahol „fehér hollónak” számítottak; hogy a szellemi munkás nőket (ami alatt

⁴⁵ NÉPSZÁMLÁLÁS, 1941. 62–63.

egyáltalán nem csupán a diplomás nőket értette a korabeli statisztika, mint erről már volt szó) elsősorban a város volt képes foglalkoztatni,⁴⁶ tehát az a képzett nő, aki állásvállalást fontolgatott, oda kényszerülhetett, oda vágyhatott. Esetleg: a diplomás nő jóval nagyobb valószínűséggel választott hasonló műveltségű házastársat magának, tehát a felsőfokú végzettségű férfiak mellett nagyobb számban élhettek diplomás feleségek, mint az egyéb végzettségűekkel, vagyis az oklevéllel rendelkező nők inkább a városokban felülreprezentált diplomás férfiakat, mint az általában alacsonyabb végzettségű kistelepüléseken élőket választhatták házastársul.

Az alacsonyabb képzettségűek esetében egyébként szintén feltűnő a vármegyei igazgatású település (törvényhatósági jogú város) / főváros bontás, vagyis a városok, ezen belül Budapest kedvezőbb pozíciója. Ez a tendencia az iskolázottság minden szintjén és mindkét nemnél jelentkezik, de a főiskolát-egyetemet végzett nők esetében a legkifejezettebb. Regionális különbség szinte csak az elemi iskola 4–6 osztályát végzettek körében figyelhető meg: az alföldi vármegyék településeinek lakói közül az átlagnál kevesebben járták ki az elemi 4 vagy 6 osztályát, azonban ez az egyenetlenség is fokozatosan csökkent a korszakban, a kötelező iskoláztatás a tanyás településeken is éreztette hatását.

13. táblázat: A kereső nők létszáma a különböző foglalkozási főcsoportokban

	1920	1930	1941
östermelés	632 285	471 079	549 768
bányászat és kohászat	1 365	475	771
ipar	132 749	172 912	243 641
kereskedelem és hitel	48 144	55 990	74 732
közlekedés	12 032	8 798	10 746
közszolgálat és szabadfoglalkozású	52 762	59 104	75 425
védő	0	0	0
napszámos k. m. n.	25 881	20 990	13 739
nyugdíjas, tőkepénzes, életjáradék, háztulajdonos	53 764	72 416	83 250
egyéb és ismeretlen	23 155	37 766	50 170
házcseléd	145 478	166 848	150 357
ÖSSZESEN	1 127 615	1 066 378	1 252 599

⁴⁶ KOVÁCS, 1930. 6–11.

14. táblázat: A kereső nők nemzedékek közötti társadalmi mobilitása Magyarországon 1930-ban⁴⁷

	Megoszlás az apa társadalmi csoportja szerint (%)	Megoszlás a lány társadalmi csoportja szerint (%)
az apa társadalmi csoportja	szellemi fogl. nők esetében	szellemi fogl. nők esetében
mezőgazdaságból élő	1,4	11,2
napzámos	1,6	0,5
ipari munkás	7,3	8,3
keresk. munkás	18,5	1,4
közlekedési munkás	12,5	3,3
altiszt, cseléd	13,4	1,8
önálló iparos	11,7	16,5
önálló kereskedő	18,5	9,2
szellemi	46,7	33,3
nyugdíjas	38,6	13,2
egyéb	6,1	1,3
összesen	7,6	100

15. táblázat: Szellemi munkások végzettsége (%)

	Elemi iskola	4 középiskola	6 középiskola	Érettségi	Főiskola
férfiak	1,2	9,7	7,2	44	37,9
nők	1,1	43,7	12,7	31,5	11

16. táblázat: A szellemi munkások vallási viszonyai, összevetve az 1930-as népszámlálás adataival (%)

vallás	Össznépesség	Szellemi munkás férfiak	Szellemi munkás nők
római kat.	64,8	54,9	64,6
gör. kat.	2,3	1,2	1
református	20,9	16,4	12,7
evangélikus	6,1	7,8	5,9
gör. keleti	0,5	0,3	0,2
izraelita	5,1	18,9	15,4
egyéb	0,3	0,1	0,1

⁴⁷ KULCSÁR, 1975. 974.

17. táblázat: A diplomás férfiak és nők megoszlása Magyarország néhány nagyobb városában (%)

Diplomások (%)	1920		1930		1941	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Budapest	7,64	0,67	7,27	0,81	7,82	1,16
Baja	1,96	0,07	2,97	0,24	2,83	0,41
Debrecen	3,25	0,12	3,7	0,3	3,66	0,42
Győr	3,86	0,23	4,12	0,33	3,92	0,54
Hódmezővásárhely	0,91	0,1	1,26	0,14	1,45	0,16
Kaposvár	n	n	n	n	3,98	0,36
Kecskemét	1,73	0,11	1,77	0,16	1,78	0,24
Komárom-Újváros	2,03	0,07	n	n	n	n
Miskolc	3,61	0,29	4,21	0,45	2,67	0,33
Pécs	3,45	0,22	4,76	0,45	4,72	0,66
Sopron	4,1	0,41	4,43	0,7	4,63	0,79
Szeged	2,6	0,24	2,85	0,39	3,05	0,55
Székesfehérvár	2,69	0,14	3,5	0,32	3,2	0,46
Szombathely	n	n	n	n	4,39	0,59

VI.

A NŐK NYILVÁNOS
AKTIVITÁSAI

A modern női típusok meghatározásához, csoportosításához közelíthetünk a modernitás színtereitől, vagy a társas és a társadalmi viszonyok megújításának terepéről – most azonban a nyilvánosság felől vizsgáljuk a kérdést. Tekintve, hogy egyetlen témának sincs a nyilvánosságban rögzített helye, a korábban nem tárgyalható, akár tabutémák is egyszer csak nyilvánosan megvitathatóvá válnak. Például a szexualitás egyes kérdései, vagy az érzelmekkel, ún. női tulajdonságokkal, mint mondjuk a gyengédséggel összefüggő kérdések, avagy a női munkavégzéssel, a férfi-nő viszonytal kapcsolatos ügyek korszakunk kedvelt témái voltak. Ezt a helyzetet úgy is leírhatjuk, hogy a korábban a magán- és privátszférába tartozó (illetve nem létező) témák nyilvánosan tárgyalhatók lettek, részben a már bemutatott társadalmi változások eredményeként, részben a tömegkultúra (populáris és köztes kultúra) logikája, igényei, újításai miatt.

Ehhez a helyzethez kapcsolódik a nyilvános női aktivitások kérdése, amely aktivitások köre a Horthy-korban igen sokrétű volt. Ezek: az iskolába járás (szempontunkból az egyetemre járás), a nyilvános fogyasztás (lásd a II. fejezetet), a vallási, jótékonyági (stb.) egyletekben való tevékenykedés, a speciálisan női szervezetekben való tevékenység, a női/családi lapokban való közreműködés, és tágabban: a nőknek tartott témákat tárgyaló média-termékek előállításában való részvétel, valamint a „direkt” politikai aktivitás (1920-tól a választójog és a megválaszthatóság nyomán).¹ Azaz mindaz, ami a „nyilvánosság elé tartozott”, a család keretein kívül történt.

¹ Az általunk felhasznált források fővárosi, illetve (általános jellegű) országos adatokat tartalmaznak – tehát nem említhetjük a valószínűleg meglevő területi különbségeket például az egyesületi tevékenységekre vagy a lapokra vonatkozóan, a „falusi” és a „fővárosi női közélet” eltérő jellemzőit. A korszakból vizsgált forrásaink kevésbé hangsúlyozták a szociáldemokrácia nőmozgalmi, „női közéletben” betöltött szerepét, így természetesen mi sem szólhatunk erről. A korabeli napilapok, bulvársajtó, társasági lapok nőkre, női közéleti szerepvállalásokra vonatkozó (pl. jótékonyági estek, bállok hírei stb.) értesüléseinek, továbbá

A nők politikai szerepvállalása

A nők a politikai életben az első világháború előtt tulajdonképpen nem – vagy csak közvetetten – adhattak hangot véleményüknek: nem rendelkeztek választójoggal, nem vehettek részt az Országgyűlés munkájában (bár az 1848-as fordulat előtt az arisztokrata özvegyek elküldhették képviselőiket az alsótáblára – tehát tulajdonképpen „távol lévő mágánásoknak” számítottak).

A női választójog megadását az európai országok jelentős részében a világháborúban tapasztalt „női helytállással” hozták összefüggésbe,² ám a háborús viszonyok többnyire csak felerősítették a választójog kiterjesztésére irányuló korábbi tendenciákat. Mindazonáltal a női választójog bevezetése Európa legnagyobb részében – akárcsak hazánkban – az első világháború idején, vagy röviddel azt követően történt – tehát a nők aktív szerepvállalása a politikai életben tulajdonképpen korszakunkban valósulhatott meg először.

A választójog módosítására, a női választójog törvénybe iktatására vonatkozó javaslatot Vázsonyi Vilmos igazságügy-miniszter terjesztette be 1917 tavaszán. A miniszter a frontkatonákat, a 24 éven felüli, írni-olvasni tudó és négy elemi iskolai osztályt végzett, vagy 10 korona adót fizető férfiakat, valamint a hasonló korú, polgári iskolát végzett nőket, és az írni-olvasni tudó hadiözvegyeket kívánta választójoghoz juttatni. Ennek alapján a népesség 20%-a részesült volna választójogban, mely a nyugat-európai államok választójogi jellemzőihez hasonlított (választói arányát korábban a dualizmus kori Magyarország meg sem közelítette), végül az összlakosság kb. 15%-ának választójogát fogadta el az Országgyűlés, és a nők választójogát pedig elvetették.³

Az első, a nők választójogáról is rendelkező törvény a Károlyi-kormány 1918. évi I. néptörvénye. Ennek alapján választónak számított a népesség mintegy 50%-a: a 21 éven felüli, legalább hat éve magyar állampolgárság-

a nagyszámú „női lap”, valamint a szinte megszámlálhatatlan szépirodalmi mű, film nőábrázolásainak mélyebb vizsgálatára, elemzésére e kötet kereteiben nem vállalkozhattunk.

² A kortárs szerint: „A női nem csekély értékű kárpótlásul – azért a veszteségért, mely az irtó háborúban elpusztult férfiak sok milliónyi elhullásával és rokkanttá válásával érte, segítő támogatásától és munkaerejétől megfosztotta és számos esetben a férfi munkás helyének betöltésére szorította – úgy a legtöbb államban, mint hazánkban a törvényhozó testület tagjai közé lépett.” MANDEL, 1929. 1.

³ 1918. évi XVII. tc. – Varga Lajos is felhívja a figyelmet arra az ellentmondásra, hogy a parlamenti többség és a kormány álláspontja eltért egymástól. Így az Országgyűlés választójogi különbizottságának többségi véleménye eltért a kormány álláspontjától. VARGA, 2004. 244.; SIMÁNDI, 2009. 103–138.

gal rendelkező férfiak, valamint a 24. évüket betöltött, hat éve magyar állampolgár, írni-olvasni tudó nők. Ezen szabályozásnak nem volt gyakorlati jelentősége, hiszen ennek alapján végül nem választottak. A magyar nők választójoghoz juttatása tehát inkább az általános demokratizálódási folyamat része (és nem elsősorban az ezt követelő női megmozdulások eredménye) volt, noha kissé mesterkélta az általános demokratizálódási küzdelemtől elválasztani a női választójogi mozgalmat, például azért, mert alkalmanként szervezetileg is összekapcsolódott a választójoggal nem rendelkező férfiak mozgalmaival.⁴ Megfigyelhető, hogy míg a választásra jogosultak arányait tekintve a Monarchia Magyarországa meglehetősen lemaradásban volt az európai országok jelentős részéhez képest, addig a nők választójogának biztosításában elég előkelő helyet foglaltunk el.

A Tanácsköztársaság választójogi rendelete értelmében (a Forradalmi Kormányzótanács 1919. évi XXVI. sz. rendelete) minden 18. életévét betöltött állampolgár – nemre való tekintet nélkül – jogosult volt a szavazásra, amennyiben a társadalomra nézve hasznos tevékenységet folytatott: nem tartoztak ide a lelkészek, szerzetesek és az egyéb „kizsákmányolók” (tőkepénzesek, bérháztulajdonosok, kereskedők, bér munkásokat foglalkoztatók). A rendelet a lakosság kb. 50%-ának adott választói jogokat. Tulajdonképpen ez volt az első – és a korszakban az egyetlen – olyan választójogi rendelkezés, amely a választásra vonatkozó feltételeket tekintve nem tett különbséget a két nem között, azonban az előbbi megkötések miatt korántsem volt demokratikusnak mondható.⁵ (Mint később előkerül: a Feministák Egyesületének vezetője, Bedy-Schwimmer Róza 1919 őszén beszámolt róla, hogy ő se szavazhatott, mert „burzsujnak” minősült.)

Az 1919 augusztusában hatalomra kerülő Friedrich-kormány 1919. november 17-én bocsátotta ki választójogi rendeletét (5985/1919. M. E.). A miniszterelnöki rendelet kimondta, hogy választó minden 24 éven felüli (vagy 12 héten át arcvonalbeli frontszolgálatot teljesítő), legalább hat éve magyar állampolgárságú, fél éve ugyanabban a községben lakó férfi. A nőkre hasonló feltételek vonatkoztak, de számukra ezenkívül még műveltségi

⁴ Magyarországon a női „választójogi harc” nem volt olyan erőteljes, mint az angolszász országokban. A hazai mozgalom fő szervezője a Feministák Egyesülete volt, a választójogért folytatott küzdelem pedig az 1910-es években erősödött fel. Ennek szimbolikus eseménye a Nők Választójogi Világkongresszusának 1913-ban Budapesten való megrendezése volt. (HORVÁTH, 1995. 374–377.; SZÉCSÉNYI, 2013. 2–5.) A Magyarországi Nőegyletek (Nőegyesületek) Szövetsége 1909-ben hozta létre választójogi szakosztályát, majd részt vett az 1913-as nemzetközi konferencia szervezésében is.

⁵ Az 1919 áprilisában megtartott választáson a jogosultak körülbelül fele szavazott.

Az abonyi CE (Pro Christo et Ecclesia, azaz Krisztusért és Egyházért) Bibliakör 1930-ban: az egyházi nyilvánosság és egyházi szervezetekben vállalt szerep sok nőnek jelentette az önmegvalósítás lehetőségét.

cenzust (hazai élő nyelven írni-olvasni tudás) is megszabtak. Választhatónak az a választó számított, aki a 30. életévét betöltötte. A Friedrich-féle választójogi reform alapján a lakosság 40%-a vehetett részt a titkos nemzetgyűlési választásokon 1920 januárjában.⁶

Bethlen István miniszterelnök 1922-ben rendelkezett a választójog szűkítéséről (2200/1922. M. E.). A férfiak közül most már csak a 24 éven felüli, legalább 10 éve magyar állampolgárságú, két éve ugyanabban a helységben lakó, négy elemi iskolai végzettséggel rendelkezők, vagy a felsőfokú végzettséggel, illetve háborús vitézségi éremmel rendelkezők választhattak. Nők közül a *felsőfokú végzettségűek*, valamint a 30 éven felüli, 10 éve magyar állampolgárságú, két éve egy helyben lakók szavazhattak, akik hat elemi iskolai osztályt végeztek, illetve a négy elemi végzett asszonyok, akiknek három vagy több törvényes élő gyermekük volt (a fronton elesettek élőknak számítottak), vagy akik önálló háztartást vezettek, és saját keresettel vagy jövedelemmel rendelkeztek. Ezzel a választók aránya 28%-ra esett vissza, és Budapest és a törvényhatósági jogú városok kivételével a nyílt szavazást is visszaállították.⁷

⁶ SIMÁNDI, 2009. 155–157.; GERGELY, 2010. 46–82.

⁷ SIMÁNDI, 2009. 153–174.; PAKSY, 2010. 83–109.

Az 1925. évi XXVI. törvény az országgyűlési képviselők választásáról tulajdonképpen az 1922-es választójogi rendelet törvénybe iktatásának tekinthető. A nők esetében azonban csekély engedményre is sor került: a választójogot gyermekei révén megszerzett nő ezután nem veszítette el a választójogát akkor sem, ha időközben gyermekei elhaltak.⁸

Az 1938. évi XIX. törvény eltérő feltételeket szabott meg az egyéni és a lajstromos kerületek választóinak.⁹ A törvény az egyéni választókerületekben annak a családfenntartó, állandó foglalkozással rendelkező férfinak biztosított választójogot, aki 30. évét betöltötte, legalább 10 éve magyar állampolgár volt, és hat éve ugyanabban a községben lakott, továbbá az elemi iskola hatodik osztályát (1912 előtt születettek esetében a negyedik osztályát) elvégezte, esetleg csak írni-olvasni tudott, de hadirokkant vagy háborús vitézségi érem vagy csapatkereszt tulajdonosa, vagy két éve állami egyenesadót fizető iparos vagy kereskedő, vagy meghatározott jövedelemmel vagy földdel rendelkező birtokos, vagy legalább hat éve bizonyos jövedelemmel rendelkező földbérlo, vagy hat éve egy munkaadónál dolgozó gazdasági cseléd vagy mezőgazdasági munkavállaló volt. Választhatott a 26. évét betöltött férfi is, aki középfokú iskolát végzett, és teljesülnek rá az állampolgársággal és helyben lakással kapcsolatos követelmények. A lajstromos kerületekben a férfiak már 26 éves korukban választóknak számítottak, s a jövedelemmel, birtokkal és munkavégzési idővel kapcsolatos feltételek valamelyest enyhébbek voltak, a felsőfokú végzettségű férfi pedig életkorára való tekintet nélkül választhatott.

Egyéni választókerületben az a nő számított választónak, aki 30. évét betöltötte, 10 éve magyar állampolgár volt, és hat éve egy helyben lakott, ha az elemi iskola hat osztályát elvégezte és önfenntartó volt, vagy olyan férfi házastársa, aki választójoggal bírt; illetve ha írni-olvasni tudott, és három vagy több élő gyermeke volt, és választásra jogosult férfi felesége vagy özvegye volt. A középfokú végzettséggel rendelkezők – a férfakkal megegyezően – 26 éves koruktól választhattak. A lajstromos kerületekben – az egyéni választókerületek feltételei alapján választhatók mellett – választ-

⁸ SIMÁNDI, 2009. 174–210.

⁹ „Százharmincöt országgyűlési képviselőt olyan választókerületekben kell választani, amelyek mindegyike egy-egy országgyűlési képviselőt választ (egyéni választókerületek), százhuszonöt országgyűlési képviselőt pedig olyan választókerületekben, amelyek mindegyike több országgyűlési képviselőt választ (lajstromos választókerületek). Egyéni választókerületet minden vármegyében kell kialakítani [...]. Minden törvényhatóság önállóan, egymagában egy-egy lajstromos választókerületet alkot [bizonyos, megszabott kivételektől eltekintve].” 1938. évi XIX. tc. 1–2. §.

hattak a *felsőfokú végzettséggel rendelkező nők* is, életkorukra vonatkozó korlátozás nélkül.

Összefoglalva: a korszakban csaknem minden választójogi rendelkezés szigorúbb feltételek teljesítését követelte a nőktől, mint a férfiaktól. A nők számára olykor magasabb életkori, olykor *magasabb végzettség- vagy műveltségbeli határt írtak elő*, ami – alacsonyabb iskolázottságuk miatt – sokkal kedvezőtlenebbül érintette őket. A legalacsonyabb végzettségű férfiakat a háborús érdem, esetleg bizonyos egzisztenciális feltételek, míg a hasonló nőket gyermekeik száma, vagy az önálló jövedelem és háztartás tették választókká, ugyanakkor a nő bizonyos esetekben férje jogán is választóvá válhatott. A választójogi feltételeket tehát erőteljesen befolyásolták a hagyományos társadalmi nemi szerepek, hiszen a csekély iskolázottságú férfiak katonaként, a nők anyaként vagy feleségként tehettek olyan szolgálatokat az államnak, amelynek következtében szavazhattak (azaz nem azért kapták a választójogot, mert állampolgárok voltak, hanem cserébe az államnak tett „szolgálatért”, azaz az állam ezzel „jutalmazza” őket).¹⁰ Mindenesetre a felsőfokú végzettséggel rendelkezők – bármelyik nemhez tartoztak – a korszak egészében rendelkeztek választójoggal: a diplomás nők pedig a politikai jogok tekintetében a férfikkal azonos elbánásban részesültek.

Bár a nők elnyerték a választójogot, közülük igen kevesen tudtak szerepet vállalni a politikai életben, s a törvényhozásban csak elvétve találunk női képviselőt: parlamenti ciklusonként általában egyet (1920–1931), esetleg kettőt (1939–1944) vagy hármat (1931–1939).¹¹ Bizonyos források azt mutatják, hogy a korszak elején, egészen pontosan 1920-ban még úgy tűnt, mintha a nők előtt nagyobb lehetőségek álltak volna. Legalábbis erre utal, hogy a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja hat alelnöke között egy nő (Slachta Margit), a választmányban több nő is volt, az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga egyik társelnöke Tormay Cécile lett, míg az alelnökök között több nőt találni, a szociáldemokrata párt pedig három nőt kívánt képviselőjelöltként indítani (az MSZDP végül nem indult az 1920-as választásokon).

Az első női képviselőt, Slachta Margitot és szinte a korszak egészében a parlamentben működő Kéthly Annát kivéve az emlékezet nem igazán tartja számon a női képviselőket (és Slachtának is inkább a korszakunkat köve-

¹⁰ Itt érdemes Pető Andrea és Szapor Judit már hivatkozott tanulmányának alcímére utalni: Az „állam érdekében adományozott jog” feminista megközelítésben.

¹¹ Lásd ALMANACH, 1922–1940. adatait. – Az 1931–1935-ös ciklusban Kéthly Anna, Orosdy Fülöp, majd 1932-től Melczer Lilla, 1935–1939 között Kéthly Anna, Melczer Lilla, majd 1936-tól Toperczer Ákosné került a képviselőházba.

tő tevékenysége ismeretes).¹² A női pótképviselők az összes pótképviselő nagyobb hányadát jelentették, mint a tényleges képviselők között a nők, s a női képviselőknél sokszor több női pótképviselő volt: például 1935-ben Melczer Lilla és Kéthly Anna képviselő, míg Toperczer Ákosné, Imre Ilma (Keresztény Szociális és Gazdasági Párt) és Kristóf Anna (Magyarországi Szociáldemokrata Párt) pótképviselő volt.

A női képviselők számos női egyesület, illetve más társadalmi szervezet tagjai voltak, s gyakran tisztségviselőként szerepeltek – Melczer Lilla például alelnöke volt a Kenyérkereső Nők Szövetségének, tiszteletbeli elnöke a Pro Patria Nők Világszövetségének, és ügyvezető elnöke a Családvédelmi Szövetségnek. Nem csupán a parlamenti képviselőnők számára jelentettek sokat a különböző női szervezetek, szövetségek: a „női társadalom” felsőbb rétegeinek jelentős része csatlakozott valamely női egyesülethez, és közéleti tevékenységük inkább ezekhez kapcsolódott: a hivatásszerű politizálás helyett a nőkre inkább az egyesületi aktivitás volt jellemző.

A női képviselők, pótképviselők többsége a kormánypárthoz, illetve valamely más konzervatív párthoz tartozott (a korszakban működött nőpárt: a már említett Keresztény Női Tábor, amely 1919-es alakulása után csakhamar a Keresztény Nemzeti Egyesülés Párt része lett, a Magyar Nők Nemzeti Egységes Pártja, amely 1933-ban beolvadt a Nemzeti Egység Pártjába, a Katolikus Női Párt, illetve létezett a Keresztény Községi Pártot támogató, Keresztény Magyar Asszonyok Pártszövetsége).¹³ Pártállástól függetlenül valamennyien rendkívül sokat foglalkoztak szociális, népjóléti kérdésekkel, s az országgyűlési almanachok életrajzi beszámolóí alapján úgy tűnik, hogy egyes képviselőnők kimondottan a szűkebb környezetükben kifejtett jótékonyági tevékenységük révén kezdtek el az általános szociális, ezzel összefüggésben az országos politikai kérdések iránt érdeklődni. Természetesen a nőkre vonatkozó problémák is élénkebben foglalkoztatták a képviselőnőket, noha a „nőkérdésről” egymásról olykor meglehetősen különböző nézeteket vallottak: nőkkel kapcsolatos általános vélekedésüket, a nőket érintő témákban hozott javaslataikat nem föltétlen női mivoltuk, inkább párt-, illetve általános világnézeti szempontok határozták meg.¹⁴

¹² Kéthly Annára lásd STRASSENREITER, 2011.

¹³ PETŐ, 1997. 270.; VIDA, 2011. 190.

¹⁴ Például Kéthly Anna felesleges luxusnak ítélte a nők gimnáziumi képzését, ehelyett inkább jóléti intézkedéseket kívánt, míg a kormánypárti képviselőnők támogatták a nők felsőbb oktatását. SZEGVÁRI, 1988. 84. – A képviselőnők tevékenységére általában lásd PALASIK, 2007.

Megmagyarázandó jelenség, hogy az intézményes politikai életben a konzervatív/jobboldali modern nők bizonyos sikereket értek el – legalább is elsőre így tűnhet, ám ez a kijelentés árnyalásra szorul. A (viszonylagos) sikereket az tette lehetővé, hogy a világháború és a politikai rendszerváltozások a nőket általában aktívabbá tették politikai jellegű szervezetekben, azaz a polgári demokratikus forradalomban és a Tanácsköztársaság időszakában, illetve az ezek ellen szerveződő mozgalmakban is viszonylag sok nő vett részt. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy ezt az aktivitást a férfiak uralta jobboldali mozgalmak, pártok eleinte pártolták, utóbb azonban inkább korlátozni igyekeztek, és a női politikai cselekvést egyesületi szintre kívánták „lenyomni”. A mobilitás-remobilizálás-demobilizálás már tárgyalt jelenségére jó példa mindez: 1919 novemberében az első ún. ellenforradalmi kormány rendeletében majdnem ugyanazokkal a feltételekkel biztosította a nőknek a választójogot, mint a férfiaknak (a nőknek azonban tudniuk kellett írni és olvasni, míg a férfiaktól ezt nem várták el), aminek következtében 1,8 millió férfi és 1,7 millió nő kapott választójogot. Az 1920. januári országgyűlési választásokon azonban már csak 1,6 millió férfi és 1,4 millió nő választhatott, mert a többiek az állam helyi hivatalnokai nem vették fel a választók névjegyzékébe. A következő választások idejére, 1922-re újabb 500 ezer nő veszítette el választójogát, mert akkor már egy új választójogi rendelet alapján tartották a voksolást.¹⁵ Ráadásul az új jogszabály úgy rendelkezett, hogy a falusi és kisvárosi lakosok már nem titkosan szavaznak, hanem nyíltan, azaz a választási bizottság és az állami hivatalnokok előtt szóban, aminek eredményeként (a hatósági megfélemlítés miatt) a képviselői helyek 80%-a esetében lényegében a kormány akarata érvényesült. A kormány tehát egyaránt kontrollálni és demobilizálni igyekezett a férfiakat és a nőket, de a nőket nagyobb mértékben. Ezt a demobilizációs stratégiát látjuk a női képviselők és képviselőjelöltek sorsát figyelve is. Az 1920-as országgyűlési választásokon, mint említettük, a Keresztény Női Tábor vezetője, Slachta Margit bejutott a parlamentbe – ám úgy tűnik, mindez a MANSZ vezetésének törekvései ellenére történt. Az 1922-es választáson konzervatív politikai és egyházi nyomásra (illetve bizonyos személyes okok miatt) már nem indulhatott;¹⁶ az 1931-es választásokon pedig csalással érték, hogy a Keresztény Női Tábor (Katolikus Női Párt) nem indulhatott Budapesten, így nem lehetett az ő kizárólag női jelöltek szerepeltető listájára szavazni. Ugyancsak csalással érték el, hogy a konzervatív-keresztény programmal

¹⁵ SIMÁNDI, 2009. 155–157.; PETŐ-SZAPOR, 2004.

¹⁶ BALOGH, 2010. 43–44.

nyíltan szavazó körzetben induló, ún. nem hivatalos kormánypárti jelölt, Melczer Lilla ugyanekkor kikapott (a „nem hivatalos kormánypárti jelölt” a kormány programjával szimpatizáló, de a kormány és a kormánypárt által nem támogatott jelöltet jelentette). Melczer Lilla azonban a választóköri jótékonykodásáról híres földbirtokosa volt, és emiatt az érintett falvak lakói petícióban kérték az eredmény megsemmisítését, és tiltakoztak a csalások miatt. Ennek hatására a hivatalos kormánypárti jelölt lemondott mandátumáról, Melczer az 1932-es időközi választáson ellenjelölt nélkül bejutott a törvényhozásba, és a következő két választáson (1935-ben és 1939-ben) már hivatalos kormánypárti jelöltként indult és nyert.¹⁷

Az 1930-as években két másik jobboldali női politikus is bejutott a parlamentbe, és mind a ketten a kormánypárt két kisebb partnere színeiben. 1931-ben báró Orosdy Fülöpné született báró Herzog Mária a parlamenten kívüli Keresztényszocialista Párt jelöltjeként 50,12%-ot ért el, és megverte a kormánypárt jelöltjét, a körzet addigi képviselőjét egy nyíltan szavazó körzetben, majd a győzelem után a kormánykoalíció kisebb pártjához, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt frakciójához csatlakozott. Ez a párt azonban 1931 végén kilépett a kormánykoalícióból, és ezért a következő, 1935-ös választáson az állami hatóságok visszaélései miatt elveszítette mandátumai jelentős részét,¹⁸ és Orosdy Fülöpné is kikerült a képviselőházból.

A másik képviselőnőt, Toperczer Ákosné Hagara Rózát az 1935-ös választáson pótképviselővé választották a budapesti jobboldali radikális keresztény párt (Keresztény Községi Párt) színeiben, amelynek képviselői az Országgyűlésben a miniszterelnök pártjának frakciójában ültek; ő a pártvezér halála után, 1936-ban automatikusan bekerült az Országgyűlésbe.

Képviselőházi működésük során a három kormánypárti képviselőnő (haszonlatosan Kéthly Annához és Slachta Margithoz) egyaránt felszólalt a nők politikai egyenjogúsága érdekében. 1933-ban Melczer és Orosdy azt nehezményezte, hogy a virilista nők a községi képviselő-testületekben csak férfi megbízottak útján gyakorolhatják tagsági jogait, azaz szükségük van egy férfi politikai gyámra. Ám hiába érveltek e megkülönböztetés ellen, a vonatkozó törvény fenntartotta a nők kiskorúságát.¹⁹ Toperczer Ákosné 1937-ben sürgette, hogy a férfiak és a nők választójoga közötti megkülönböztetést töröljék el. A nő intellektuális téren már utolérte a férfit – mondta –,

¹⁷ EGYHANGÚLAG, 1932.

¹⁸ SIPOS, 2010. 151–180.

¹⁹ KÉPVISELŐHÁZI NAPLÓ, 1932. 417. (március 1.), 482–483. (március 2.).

és emiatt semmi sem indokolja, hogy választójogosultságát eltérő feltételekhez kössék.²⁰ Ugyanő 1936-ban megpróbálta meggyőzni az igazságügyi minisztert arról: az ügyvédi reform keretében a törvény biztosítsa a nőknek, hogy ügyvédek lehessenek (maradhassanak). Ezt onnan tudjuk, hogy a miniszter maga jelentette be: Toperczer Ákosnéval volt szerencséje „azzal a bizonyos női rábeszélőképességgel, amellyel ő kétségtelenül rendelkezik, ezt a kérdést megvitatni”, de neki is nemet mondott. Majd kifejtette:

„engem a legnagyobb tisztelet, sőt hódolat vezet a női nemmel szemben [...] Méltóztassanak elhinni, hogy hiába beszélünk, a női és férfinem közötti különbséget eltüntetni nem lehet [...] Én nem is tartom kíváncsnak. Ami az egyenjogúságot illeti [...] a mi ősi magyar jogunk és a mai jog is a nőknek számos olyan jogot ad, amivel a férfiak nem rendelkeznek...”

Ezen a ponton Toperczer Ákosné közbeszólt: „Ez igaz! Ezt elismerem!” Lázár Andor azonban így folytatta elutasító és egyúttal kioktató beszédét: „nem vagyok hajlandó ezeket a nők érdekében felállított jogintézményeket *egy elméleti egyenjogúsítás kedvéért megbontani*”. Mert a női jogok bővítése „már nem egyenjogúsítás” szerinte, hanem aberráció.²¹

A három képviselőnővel ilyen leereszkedő tónusban beszélni nem volt ritka a képviselőházban, noha azt a nyelvet beszélték, abban a világnézetben hittek, amit és amiben férfi képviselőtársaik.

Azt látjuk tehát, hogy a konzervatív miniszterelnök, gróf Bethlen István (1921–1931), illetve a radikális(abb) jobboldali miniszterelnök, Gömbös Gyula (1932–1936) és más kormánytagok is csak kényszerből fogadták el, ha a kormányt támogató képviselők közé nő került. Melczer Lillának azért volt esélye háromszor is bejutni az Országgyűlésbe, mert a választókerület nagy hatalmú és kedvelt földbirtokosa volt. Orosdy Fülöpné esetében meg kell jegyezni, hogy az ő családja és a férje családja egyaránt kikeresztelkedett zsidó család volt, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia liberális korszakában kaptak nemességet és bárói címet, férje 1910 és 1915 között kormánypárti képviselő volt, majd a főrendiház tagja lett. Orosdyné az első világháború alatt a Magyar Vöröskereszt vezetőségi tagja volt, hadikórházat üzemeltetett, vidéki birtokán rokkanttelepet rendezett be, amely a háború

²⁰ KÉPVISELŐHÁZI NAPLÓ, 1937. 587–590. (1937. május 5.)

²¹ Uo. X. k. Budapest, Athenaeum, 1936. 380. (1936. december 4.)

A Budapest III. kerület, Lajos utcai Nőipariskola és a Magyar Vöröskereszt Egylet Ifjúsági Osztálya bemutatója 1938-ban: a magyar stílus, magyaros motívumok alkalmazása igen népszerű lett a trianoni döntés után.

után is működött, illetve aktív volt a katolikus közéletben,²² és ezért lehetett keresztényszocialista képviselő. Toperczer Ákosné a helyi politikai életben volt aktív, ugyanis Budapest törvényhatósági bizottságának (önkormányzati testületének) volt a tagja. Azaz mindhárom képviselőnő aktív szociális-jóléti tevékenységet fejtett ki, mielőtt képviselővé választották volna őket; ketten (Melczer és Toperczer) a helyi közéletben is aktívan részt vettek.

A konzervatív képviselőnők jelenléte azért is magyarázatra szorul, mert a korszak konzervatív világképével (mint Slachta Margit esetében is látszik) nem könnyen fért össze a nők politikai aktivitása (még ha a világban léteztek is olyan női szervezetek, amelyek célja a nők jogainak csökkentése volt, és például bizonyos nők a politikai aktivitás modern lehetőségét arra használták, hogy a nők választójoga ellen lépjenek fel). E modern, a nyilvános térben szereplő konzervatív nők számára azonban szerepük nem volt határsértés (transzgresszió): az anyai alapú feminizmus és a női sajátosság érveit használták a női egyenjogúság mellett. Az elvált Melczer Lilla 2400 holdas családi birtokát egyedül irányította, és mint az *Új Idők* című hetilap riporterének 1937-ben kifejtette: csak az után kezdett politizálni, hogy

²² TÓTH-BARBALICS, 2010. 80.

felnevelte három gyermekét, mert szerinte a nő számára a legfontosabb a család és a gyermek.²³ Toperczer Ákosné álláspontja még inkább hibrid jellegű (ambivalens) volt. Ő a nőkre csak szociálpolitikai feladatokat akart bízni, a teljes egyenjogúságot ellenezte, ehhez hasonlóan azt hangsúlyozta: „Vigyázok rá, hogy férjem és gyermekeim ne érezzék, hogy a feleség és az édesanya nincs odahaza.”²⁴

A női sajátosság, a női szerepértelmezés magyarázza, hogy a képviselőnők jobbra nőinek tartott témákkal, szegénységgel, alkoholizmus elleni fellépéssel, és elsősorban éppen a nők helyzetével foglalkoztak. Az elmondottakon kívül erre példa Toperczer Ákosné azon felszólalása, amelyben a kitűnő tudományos munkásságot kifejtő nők karrierhátrányairól szólt – a kevésbé kiváló férfi kollégákkal szemben. Úgy fogalmazott:

„Vannak foglalkozási ágak, [...] ahol a nő kiváló, tudományos munkásságot fejt ki, a rangsorban mögötte lévő második, harmadik férfi nem fejtette ki az előírt tudományos munkálkodást, és ennek ellenére a nő nem lép előre, hanem a mögötte lévő férfi pretereálja [mellőzi]. Ez minden vonalon így megy.”²⁵

A női politizálásnak az Országgyűlésen kívül más színterei is voltak: a szak-szervezetek, bizonyos egyesületek és szakmai szervezetek (amennyiben politikai jellegűnek tekinthető akciókat szerveztek), valamint a törvényhatósági bizottságok. Utóbbiak közül a legfontosabb Budapesté volt, melynek törvényhatósági bizottságába 1920-ban öt (2,08%), 1925-ben hat (2,4%), 1930-ban hét (4,67%), 1935-ben pedig két nő (1,85%) került, egy kivétellel a keresztény és a szociáldemokrata párt soraiból (a számok és arányok a választott tagokat jelentik). A nem általánosan választott tagok közül pedig „szinte teljesen hiányoztak a nők.”²⁶

²³ Melczer Lilla ebben az interjúban kitért arra a híresztelésre, amely szerint felmerült a nők választójogának korlátozása, és hangsúlyozta, hogy ez helytelen lenne, mert a dolgozó nők már bebizonyították, hogy képesek ezekkel a jogokkal élni. Így fogalmazott: „[Ha a dolgozó nő] eltarthatja a családját, ha erre kényszerül, akkor nem szabad elvenni tőle a jogot, hogy sorsába maga is beleszólhasson. Elismerem, hogy választójoga ellenére az egyszerű nő általában nem sokat ért a politikához. De az egyszerű fiatal férfi sem!” ASSZONYOK A PARLAMENTBEN, 1937. 374.

²⁴ Uo. 376.

²⁵ PALASIK, 2007. 245. – A „férfias” témák közül Melczer Lilla a vadkárokkal, Orosdy Fülöpné külpolitikával foglalkozott egy-egy felszólalásában. Uo. 255–256.

²⁶ IGNÁCZ, 2007. 222–223. – Az egy kivétel Szentirmai Imréné, aki liberális jelöltként jutott be a bizottságba, de ott átvált az Egységes Keresztény Polgári Pártba.

Az 1920-ban a bizottságba kerültek között volt a „Keresztény Községi Párt VI. kerületi női szervezetének elnöke, a VI. kerületi Keresztény Kaszinó díszelnöke, a Pedagógiai Filmgyár rt. felügyelőbizottsági tagja, a Magyar Irodalmi Társaság tagja, az Országos Katolikus Nőszövetség választmányi tagja, a Keresztény Szociális Népművelők Egyesületének alelnöke *stb.*”²⁷ Kirchner Béláné, akinek „mottóját már többen vallották magukénak. »A nőnek nemcsak a meg nem született gyerekei, de meg nem született tettei is vesztesége a fajnak, a nemzetnek.«”²⁸ 1925-ben három nő került a bizottságba a Magyarországi Szociáldemokrata Párt színeiben: Stern Szeréna, Knorr Pálné és Kéthly Anna. Városházi politikusként a leginkább szociál- és oktatáspolitikával foglalkozó Stern Szeréna volt közülük a legjelentősebb, aki korszakunkban egészen 1941-ig képviselő maradt; ekkor a zsidótörvények értelmében megfosztották a mandátumától.²⁹

Női egyesületek

A Horthy-korban a női cselekvés legelterjedtebb és leginkább elfogadott színtere, intézménye az egyesület volt, amely egy korabeli meghatározás szerint „meghatározott, nem kereseti célból alakult, szabad társuláson alapuló, állandó jellegű társadalmi szervezet.”³⁰ A magyar polgárosodás hajnalán jelentkező első nőegyletek általában jótékony, társadalomsegítő céllal alakultak: ilyen volt például az 1817-ben alapított Pesti és a Budai Jótékony Nőegylet (1820-ig mindössze 13 egyesület jött létre Pest-Budán, tehát ezek valóban az úttörők között szerepeltek). A kiegyezésig még szinte kizárólag karitatív céllal alakultak női egyesületek, azután viszont egyre több, emancipációt célzó (művelődési, illetve választójogi követelésekkel fellépő) szervezet jött létre. A nőegyesületek száma – akár a többi egyesület száma – a dualizmusban fokozatos és meglehetősen gyors emelkedést mutatott, Trianon után pedig még erőteljesebben folytatódott ez a tendencia. Míg 1862-ben 90, 1878-ban 265, 1932-ben 2236 egyesület létezett Budapesten, s 1932-ben 100 000 főre 222,23 egyesület jutott (egész Magyarországot vizsgálva pedig 165,33).³¹

²⁷ GYÖRGY, 1930. 186. (Kiemelés tőlünk.)

²⁸ PETŐ, 1997. 273.

²⁹ VARSÁNYI, 2005. 207–219.

³⁰ DOBROVITS, é. n. 3.

³¹ BUZIÁSSY, 1938. 68–73.

18. táblázat: Az ismert alapítási évv budapesti női egyesületek 1930-ig

alapítás	1810–1870	1871–1900	1901–1920	1921–1930	1810–1930
egyesület	8	12	39	26	85
%	9,4	18,8	45,9	30,6	100

A férfiak közül többen vettek részt az egyesületi életben, illetve több egyesületnek voltak tagjai, mint a nők: 1932-ben a budapesti egyesületek tagjainak kb. 81,3%-a a férfiak, 15,4%-a a nők közül került ki (3,1%-uk jogi személy volt).³² A székesfőváros felmérései szerint a férfiak legszívesebben érdekképviseleti, önszegélyző, társas, vallásos és sportegyesületekhez, míg a nők önszegélyző, érdekképviseleti, jótékony, sport- és kulturális szervezetekhez csatlakoztak. A különböző egyesülettípusok tagjai között minden esetben a férfiak voltak többségben, legkevésbé a jótékony (ahol a tagok 41,2%-a volt nő) és önszegélyző és érdekképviseleti egyesületek esetében érződött a fölényük, viszont csekély volt a tudományos, társas és vallásos egyesületi tagok között a nők aránya (4,2%; 6%; 6,8%).

Az egyesületi tagságot vállaló nők jó része az úgynevezett nőegyesületekhez csatlakozott – a továbbiakban ezeket vizsgáljuk, mint a nők közéleti szerepvállalásának egyik sajátos formáját. A női egyesületek közé azon egyesületeket soroltuk, amelyek kifejezetten nők számára szerveződtek, és többnyire céljaikban is kapcsolódtak a nőkhöz. Így a „női szakmák” (ápolónő, baba) és a meghatározott foglalkozásokban dolgozó nők (pl. tisztviselőnők) egyesületeit is ideszámítottuk, hiszen szervezeteik tulajdonképpen – egyéb céljaik mellett – valamiféle női érdekképviseleti egyletek voltak. Szintén idesoroltuk a nőegyesület szűkebb fogalmába tulajdonképpen nem tartozó, a valószínűleg inkább női tagokra számító, de célkitűzéseiben a nőkhöz kevésbé kapcsolódó egyesületeket (pl. Magyar Vöröskereszt Egyesület Szociális Osztálya), valamint a nőkért küzdő, de nem föltétlenül kizárólag női tagságú csoportokat (pl. Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen) – mivel ezek a Magyar(országi) Nőegyesületek Országos Szövetségének tagszervezetei voltak.

A nőegyesületek többsége széles körű tevékenységet fejtett ki. A korszakban egyesületi statisztikával foglalkozó Dobrovits Sándor felmérésének alapját képező kérdőívekben az egyesületek maguk határozták meg felada-

³² A teljes körű, országos egyesületi összeírás hiánya, illetve az egyesületekre vonatkozó levéltári anyagok jelentős részének elpusztulása miatt főként a budapesti egyesületekre vonatkozó publikált anyagot használjuk.

A Foederatio Americana (a katolikus magyar egyetemi és főiskolai hallgatók 1921 és 1946 között működött szövetsége) bálja a Wlassics Gyula utcai Katolikus Kultúrotthonban: a szervezetnek férfiak és nők egyaránt tagjai lehettek.

taikat és céljaikat néhány szóban, ám a láthatóan hasonló nőegyesületek képviselői eltérően ítélték meg saját helyüket: a Magyar Protestáns Nők Országos Szövetsége a vallásos, míg a szövetség soraiba számító Kelenföldi Református Nőegylet a jótékony szervezetek közé soroltatott, akár csak a Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége. Az Országos Baba Egyesületét kulturális, a Katolikus Tisztviselőnők Budapesti Egyesületét érdekképviseleti, a Keresztény Munkásnők Országos Egyesületét jótékony, a Magyar Gyorsírónők Országos Egyesületét „egyéb” szervezetként határozták meg, holott a négy egyesület céljai bizonyára nem váltak el ennyire élesen egymástól. Dobrovits határozottan megfogalmazott szándékától eltérően³³ néha két helyen is szerepeltettek egy nőegyesületet (pl. a Magyar Írónők Körét az önszegélyező és a társasköröknél is, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét a hazafias és a jótékony, a Collegium Marianumot a vallásos és a jótékony egyesületeknél); ebből arra következtethetünk,

³³ DOBROVITS, é. n. 29. – Pető Andrea a kétféle sorolt egyesületeket kétszer vette számításba, s tágabb nőegyesület-definíciót alkalmazott (többek között a Klára Gyermekeket Hon Egyesületet vagy a Magyar Nőorvosok [=nőgyógyászok] Társaságát is a női egyesületek között említette), így nálunk valamivel több női egyesületet írt össze a Dobrovits-könyv 1937-es adatokat tartalmazó függeléké alapján. PETŐ, 1997.

hogyan a székesfőváros statisztikusainak is gondot jelenthetett a nőegyesületek besorolása.

Schuler Dezső, a másik korabeli budapesti egyesületi statisztika közreadója kevésbé merev beosztást alkalmazott: *a)* nőmozgalmi-kulturális, *b)* szociális-népművelő, *c)* hivatásbeli-érdekvédelmi és *d)* általános (legtöbbször szociális) női szervezeteket különböztetett meg.³⁴ Schuler beosztása valamivel szerencsésebbnek bizonyult Dobrovitsénál, hiszen így a konkrét foglalkozásokhoz kötődő szervezeteket a hivatásbeli-érdekvédelmi, az emancipációs-nőmozgalmi jelleggel rendelkezőket az első, a legáltalánosabb célokat megfogalmazókat az utolsó csoportba osztotta, viszont ő sem oldotta meg az egyházi-hitközségi nőszervezetek jellegének meghatározását: ezek néha *a)*, néha *d)* csoportban szerepeltek. Mindenesetre mind Dobrovits, mind Schuler besorolása alapján a legtöbb női egyesület az – általános – jótékony szervezetek közé tartozott.

Az 1930-as évek első felében a budapesti nőegyesületek között enyhe többséget alkottak a vallási alapon szerveződő társaságok. A vallásos nőegyletek közül a katolikus csoportosulásokból írtak össze a legtöbbet – mely a népesség nagyobbik részének katolikus voltából, s talán a katolikusoknak erőteljesebb egyházhoz kötődéséből adódott –, de az evangélikus és izraelita nőegyesületek száma is jelentősnek mondható. Ennek hátterében bizonyára a két vallás képviselőinek általában polgárosultabb volta állt.³⁵ Azonban míg a protestáns és az izraelita nőegyesületek többsége vallásos kisközösségek szervezeteiként alakult, és legnagyobb részét általános hitbuzgalmi és szociális célokat fogalmazott meg, a katolikus társulások nagyobb része nem egyházközséghez kötődött, hanem központilag irányított volt, s inkább foglalkozásokhoz vagy társadalmi rétegekhez kapcsolódott.

A 125 budapesti nőegyesület közül csak 26 csoport alakult kifejezetten a kereső nők, nyolc pedig a – nagy valószínűséggel – diplomás keresők vagy az egyetemi/főiskolai hallgatók számára. Az egyetemi nőegyesületek csaknem kizárólag a katolikus egyház szervezeteiként működtek, de jelentős volt a katolikus dolgozó nők egyleteinek száma is, míg a többi felekezet nem tulajdonított ilyen jelentőséget a magasabb iskolai végzettséget szerző vagy munkába álló nők összefogásának, érdekvédelmének, esetleg egyházhoz kapcsolásuk biztosításának.³⁶ A dolgozó nők egyletei az érdek-

³⁴ SCHULER, 1938. 66–68.

³⁵ KARÁDY, 1997b. 114.

³⁶ Az 1927-es Katolikus Almanach így fogalmaz: „Az általános női mozgalmak és a kenyérkeresettel foglalkozó nők minden irányú támogatására felvetett tervek az Országos Katolikus Nővédő Egyesület munkájában nyertek megvalósítást, majd az egyes életpályák

képviselési tevékenység mellett tagjaiknak kulturális, szakmai, növédelmi és vallásos előadásokat tartottak, állásközvetítéssel foglalkoztak, tanfolyamokat szerveztek.

A nőegyesületek általában feladatuknak tekintették karitatív tevékenység végzését,³⁷ s – mint láttuk – többségüket jótékony célú egyletként határozták meg, szociális tevékenységük hátterében azonban korántsem álltak a többi nőegyesületével azonos célok és lehetőségek. Míg a kisebb vallásos egyesületek mindössze 50–100 tagot számláltak, szociális tevékenységük meglehetősen esetleges volt, és jobbára az egyházközség/hitközség tagjait érintette, addig bizonyos nőszervezetek komoly intézményrendszerrel rendelkeztek ezen a téren, amellyel mindenekelőtt nőtársaikat segítették.

19. táblázat: A budapesti nőegyesületek által fenntartott intézmények 1936-ban³⁸

Budapest Józsefvárosi Katolikus Munkás Nőegylet	munkásnőotthon
Budapest Óbudai Izraelita Nőegylet	szeretetotthon
Feministák Egyesülete	házasságon kívül született gyermekek otthona
Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetsége	dolgozó leányok otthona
Katolikus Egyetemi és Főiskolai Hallgatónők Lisieux-i Szt. Teréz Egyesülete	kollégium, menza
Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége	cselédotthonok és -elhelyező irodák, úrinők otthona, német nevelőnők otthona és elhelyező irodája
Katolikus Tisztviselőnők Budapesti Egyesülete	tisztviselőotthon, nyaraló, felsőkereskedelmi iskola
Collegium Marianum Egyesület	nőhallgatók és úrinők otthona
Lórántffy Zsuzsanna Egyesület	kórház, diakonisszaképző, úrinők otthona, cselédelhelyező
Magyar Izraelita Nőegyesületek Országos Szövetsége	ápolónőképző és otthon

szerint tagozódva, a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, a Katolikus Munkásnőegyesületek, a Katolikus Tisztviselőnők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesülete, később a Katolikus Tanítónők és Tanárnők Országos Egyesülete vállalták a hivatásuk szerint rájuk eső munkát, melynek összefoglalására és egységes irányítására alakult a Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége.” KATOLIKUS ALMANACH, 1927. 614.

³⁷ 1936-ban a budapesti nőszervezetek kiadásainak 38,5%-át szociális célokra szánták. SCHULER, 1938. 71.

³⁸ SCHULER, 1938. adatai.

Magyar Keresztény Munkásnők Országos Egyesülete	munkásnőotthon
Magyar Keresztény Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége	nyaraló
Magyar Tanítónők Mária Dorothea Egyesülete	úrinők otthona
Országos Nőképző Egylet	leányinternátus
Országos Katolikus Nővédő Egyesület	munkásnőotthon
Pesti Izraelita Nőegylet	árvaház, gyermekágyas otthon, népkonyha, szeretetotthon
Szent József Hospitium Egylet	nőotthon, nyaraló
Home Suisse	nevelőnők otthona

Mint láthatjuk, a karitatív cézzal felállított intézmények meglehetősen különbözőek – a fenntartó testülettől függően. Míg az izraelita szervezetek többnyire a társadalom alsó rétegeinek, elhagyottjainak (árvák, aggok) segítségét vállalták, hozománygyűjtő akciókat szerveztek a rosszabb helyzetben lévő hitsorsosaiknak, a keresztény felekezetek inkább az állást vállaló leányok életminőségén igyekeztek javítani, a Feministák Egyesülete pedig éppen a vallásos testületek által kevésbé pártfogolt csoportokat (pl. a törvénytelen gyermekeket) segítette.

Meglehetősen kevés egyesület jelentetett meg folyóiratot (főleg a nagyobb katolikus egyesületek, például a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége a *Katholikus Háziasszonyok Lapját*). Amennyiben mégis megjelentek saját kiadványaik, azok többnyire rendszertelen időközönként megjelenő rövid hírlevelek voltak, melyek tagjaikat tájékoztatták az egyesület tevékenységéről, feladatairól.

Egyes nőegyesületek tagjainak létszáma – mint említettük – mindössze 50-100 fő volt, míg a legnagyobb női szövetségek (Katolikus Leányok Országos Szövetsége, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége stb.) csak Budapesten több ezer tagot tartottak nyilván, az országos taglétszám pedig olykor – pl. a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége esetében – néhány százezerre becsülhető.

Jellegzetes a budapesti nőegyesületek térbeli eloszlása. A legnagyobb nőegyesületi koncentráció kétségkívül a hazai felsőbb nőképzés megindulását jelképező Veres Pálné utcában jelentkezett: ebben az utcában az 1930-as

évek közepén nyolc nőegyesület működött (köztük a legtöbb nőegyesületet tömörítő Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége), de a környező utcákon (a Váci utca ezen részén, a Kossuth Lajos utca elején) is számos nőegylet székhelye található. Szintén meglehetősen sok női szervezetet találunk a Lipótvárosban, valamint a Józsefváros Nagykörútig terjedő részén: az utóbbi területet az egyesületek nagy része feltehetően a katolikus alközpontjelleg miatt választhatta (hiszen számos katolikus templom, szerzetesközösség, iskola és kollégium található itt). Természetesen a többi vallásos egyesületnél is meghatározók voltak a felekezeti központok: a Deák tér az evangélikus nőegyletek szempontjából volt fontos, a Síp és Dob utca az izraelita egyesületek központjaié, noha mindkét felekezetnek számos egyesülete volt az egyéb kerületekben. Zuglóban, a kórházak környékén főként diakonissza- és más szociális egyesületek működtek. A budai kerületekben összességében jóval kevesebb egyesület, viszont a pestinél több öregdiák-szervezet („bajtársi szövetség”) székel.

Összességében az első világháború után fokozódott a nők egyesületi szerepvállalása, bár a férfiakhoz hasonló mértéket sohasem öltött, ami összefüggött kisebb iskolázottságukkal, csekélyebb gazdasági aktivitásukkal, és vélhetőleg a nyilvánossághoz való eltérő viszonyal. A nőegyesületek többségének tevékenységét nehéz lenne egy-egy szóval jellemezni, bár kétségkívül a jótékony jelleg tűnik a legerőteljesebbnek. Azonban éppen a vallásos közösségek szervezeteinél – melyek a nőegyesületek számottevő részét jelentették – váltak el legkevésbé a vallási, jótékonyági és a társas funkciók. Az egyesületek a polgári társadalom jellegzetes intézményei, melyek felvállalják azokat a feladatokat, amelyeket az állam elutasít vagy nem képes vállalni. A két világháború közötti nőegyesületek legnagyobb részét szociális kérdéseken munkálkodtak, a társadalom elesettjeiről kívántak gondoskodni, ugyanakkor a dolgozó és egyetemista nők segélyezésével, képviselőivel foglalkoztak, tehát tulajdonképpen jórészt a hagyományos női szerepekhez kapcsolódtak, illetve bizonyos érdekvédelmi tevékenységet végeztek.

A keresztény felekezetek – elsősorban a katolikus egyház – különös hangsúlyt helyeztek a dolgozó nők pártfogására, egyáltalán a nők egyesületbe szervezésére: az utóbbi minden bizonnyal az egyházak társadalmi jelenlétét erősítő törekvéseivel, fokozódó társadalmi szerepvállalásával hozható összefüggésbe.³⁹ Az ekkor alakult egyházi nőegyletek egy része már olyan társadalmi rétegek és csoportok nőtagjaihoz is eljutott, melyeket korábban

³⁹ KÓSA, 1998. 422.

elhanyagoltak, így sikeresen az egyházhoz kapcsolták a keresőtevékenységet folytató (a hagyományos értékek szempontjából leginkább veszélyeztetettnek tekinthető) szervezeteikhez csatlakozó híveiket.

A korszakban az elsődlegesen női emancipációs céllal alakuló, illetve működő egyesületek nem örvendtek túlságosan nagy népszerűségnek, aminek hátterében főként a közélet, a társadalmi értékek keresztény konzervativizmushoz kötődése állt. A világháború, s főképp a Trianon okozta sebek is arra késztették a nőket, hogy az általános „építő” munkára, és nem elsősorban saját érdekeik védelmére, jogaik kiterjesztésére hivatkozzanak egyesületeik alapításakor. Ennek ellenére nem állíthatjuk, hogy csupán a feminista vagy a szociáldemokrata alapon álló női egyesületek törődtek volna a nők jogainak védelmével, képviselték volna érdekeiket. A leginkább konzervatívnak tartott női szervezetek is szót emeltek a női sérelmek orvoslása érdekében,⁴⁰ noha érvelésmódjuk meglehetősen eltért az előbbiektől – mint ahogyan világképük is.⁴¹

Az eddig említett típusoktól némileg eltér a szellemi munkát végző, vélhetőleg polgári-középosztálybeli nők liberális „szervezeti hálóját”. A Nemzeti Demokrata Pártban aktív Bródy Ernőnéhez köthető egyesületekről-klubokról van szó: az Olympia Dolgozó Nők Sportegyesületéről, a Dolgozó Asszonyok Klubjáról, a *Dolgozó Asszonyok Lapja* olvasóinak klubjáról – és ezek mellett a *Dolgozó Asszonyok Lapjáról* (melyről e fejezetben később részletesebben írunk).

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ)

A korszak legnagyobb és legismertebb női egyesülete a Tormay Cécile nevéhez köthető Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége volt.⁴² A szervezet az őszirózsás forradalom idején alakult a fennálló hatalom elleni tiltakozásképpen, zászlóbontó közgyűlésüket 1919 januárjában tartották. Céljuk a keresztény, nemzeti alapon álló asszonyok összefogása volt: a keletkezés idején elsősorban a kormány megbuktatása, majd általános nemzetvédelmi, női érdekvédelmi, népjóléti, szociális és külügyi törekvéseket is megfogalmaztak. A MANSZ tulajdonképpen bázisszervezet volt: az Országos Kato-

⁴⁰ Pl. a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége a Feministák Egyesületéhez hasonlóan tiltakozott a budapesti orvoskar *numerus nullus*a ellen (hiszen ez gyakorlat nem illeszkedett a kormányzat szándékába).

⁴¹ NŐ, 1920. 1.; SZEGVÁRI, 2001. 162.

⁴² Lásd PAPP, 2013. 177–188.

likus Nőszövetséget (1924-től: Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége), a Magyar Protestáns Nők Országos Szövetségét és a Szociális Misszió Társulatot tömörítette, melyek önállóságukat megtartva működtek. Az ellenforradalmi rendszerben a hatalom támaszát jelentették: a választások környékén tanácsadó tevékenységet végeztek, a nemzetvédelmet és nemzetpolitikát is szolgáló szociális feladatokat láttak el (világháborúból hazatérő katonák felruházása, katonai emlékművek gondozása). Elsősorban az elcsatolt területekről érkezők számára fiúkollegiumot, majd diáklányok otthonát is működtettek, bár előbbi budaörsi épületét a kormány, az utóbbihoz az anyagiakat a VKM adta. Gyermejkölési akciókat, leányköröket szerveztek, támogatták a kézimunkát, háziipart. A *Magyar Asszony* címmel egyesületi-irodalmi lapot alapítottak, keresztény-nemzeti ideológiájukhoz illeszkedő tanácsadó és szépirodalmi kiadványokat jelentettek meg. Bizonyos korabeli (elsősorban diplomáciai) és mai vélemények szerint naiv külügyi propagandát folytattak: magyar népviseletbe öltöztetett babákat juttattak el nyugati országokba, zsebükben Trianon igazságtalanságát sérelmező versikével; revíziós képeslapokat küldözgettek. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nem a MANSZ volt az egyetlen olyan szervezet, amely a nők számára a „külpolitizálás” lehetőségét biztosította. 1928 augusztusában jött létre a Magyar Nemzeti Szövetség női osztálya „Pro Hungária” Nők Világszövetsége néven, Réthely Ferencné elnökletével. Fontos, hogy itt nem egy „nőies”, hanem egy „komoly”, „férfias” (értsd: külpolitikai) tevékenységet végző szervezetről van szó, mivel ez a tény felhívja a figyelmet egy másik kiegészítésre, ami tovább árnyalja a nők „naivitásáról” alkotott véleményt: a hivatásos diplomaták szakmai „göge” és véleménye az amatőröknek szólt, akik beleszóltak a profik munkájába, és a szereplők nemere való utalással csupán az „amatörizmust” kívánták hangsúlyozni.

A MANSZ „külügyi tevékenysége” ugyan korántsem jelenthetett nagy segítséget a diplomatáknak, de belpolitikai, társadalmi kérdésekben a hatalom megbízható támaszai voltak, és a kormányzat is támogatta az egyesületet (ingatlanokkal, vasúti kedvezményekkel stb.). A MANSZ a klasszikus nőegyesületekhez hasonlóan fontosnak tartotta a jótékonykodást, a nővédelmet, de számukra ez eszköz volt annak érdekében, hogy stabilizálják a kormány helyzetét. A „nőtársadalom” képviselőit vállalták, a női jogok kiterjesztését célozták, vagyis a hagyományos nőegyletek soraiba megint csak megfelelően illeszthetők lettek volna – de leginkább mégis a kormány törekvéseinek támogatóiként szerepeltek, és ha kellett, feladták saját vágyaikat ezek érdekében. Tehát a MANSZ és a kormányzat viszonya tulajdonképpen a hagyományos házasságmodellhez hasonlított, ahol a férj érdekében

cselekvő feleség – a szövetség – számára elsődleges törekvés az ő társadalmi státuszát biztosító, az otthon biztonságát őrző házastárs támogatása és az alárendelődés lehetett. Egy példa erre: bár a MANSZ helyesnek tartotta volna – a modern kori gazdasági kényszerűségekre és nem a szabadságjogokra hivatkozva – a nők egyetemi képzésében a korlátok eltörlését, mégsem állt ki határozottan az elképzelései mellett, mivel belátta, hogy a rendszernek a képzések teljes megnyitása nem áll érdekében, céljaival nem egyezik.⁴³

Feministák Egyesülete

A Feministák Egyesülete bizonyos tekintetben a MANSZ ellentétének tekinthető. A liberális szemléletű, de az alapítók szándéka szerint sem politikailag, sem vallásilag semmilyen közösségnek el nem kötelezett szervezet 1904-ben, a „boldog békeidőkben” alakult meg. Fő törekvésük a nőképviselet volt: ez elsősorban az oktatási és választójog egyenlősítésére irányult, de szociális tevékenységet is végeztek. Választójogi propagandát folytattak, ismeretterjesztő előadásokat, gyűléseket, utcai megmozdulásokat rendeztek, röpiratokat terjesztettek. Tanácsadó szolgálatot hoztak létre, ahol egészségügyi, pályaválasztási-elhelyezkedési kérdésekben nyújtottak segítséget a hozzájuk fordulóknak. Többek között a nehéz sorsú gyermekeket, a cselédeket, a leánykereskedelemben veszélyeztetett csoportokat igyekeztek támogatni. A szervezet nemzetközi elismertségét bizonyítja, hogy már 1905-ben tagja lett a Nemzetközi Női Választójogi Szövetségnek, majd 1913-ban szervezésükben, Budapesten tartották a Nemzetközi Nőkongresszust (vagy Női Választójogi Kongresszust).⁴⁴

Az egyesület 1907-től – kezdetben a Nőtisztviselők Országos Egyesületével együttműködve – folyóiratot jelentetett meg *A Nő és Társadalom* címmel, Bedy-Schwimmer Róza szerkesztésével.⁴⁵ A lap 1914-től *A Nő* címen élt tovább.

1914 nem csupán ezt a változást hozta az egyesület életében: a világháború arra készítette a feministákat, hogy feladjanak a semlegességükből, és egyre nyíltabban közeledtek a szociáldemokrata mozgalom felé, lapjukban pedig háborúellenes, békepárti propagandát folytattak.

⁴³ PAPP, 2013. 184–185. A külügyi tevékenységre lásd ZEIDLER, 2009. 145–147.

⁴⁴ Lásd ACSÁDY, 2005. – A kongresszus szervezésében a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége is részt vett.

⁴⁵ A folyóirattal kapcsolatban lásd ELEKES, 2002.; KERESZTY, 2011.; KERESZTY, 2013.

Az 1919-es év újabb kihívások elé állította a nőszervezetet. Míg a korábbi időszakban inkább konzervatív oldalról támadták az egyesületet, a Tanácsköztársaság idején ellenséges, „burzsoá” csoportként tekintett rá a hatalom, és állítólag a megszüntetését tervezte. Ez ugyan nem következett be, de a fellelegzés – ha volt ilyen – csak rövid ideig tarthatott: az ellenforradalmi korszakban már túlságosan baloldalinak számítottak, és korábban hangoztatott pacifizmusuk sem tette őket rokonszenvessé az önmagukat nemzetvédőnek tartók szemében. Bár a szervezet megmaradt, a vezetők kevéssé érezhették magukat biztonságban: Bedy-Schwimmer és Glücklich örökre elhagyták az országot (előbbi egyébként a Károlyi-kormány svájci diplomatájaként működött, amit szintén felrőttak neki).⁴⁶ Az egyesületet azonban sikerült fenntartani, átmenteni, ami az 1922-ben megválasztott új vezetőség: Szirmai Oszkárné, Mellerné Miskolczy Eugénia és Vámbéry Melanie érdeme. Közülük Miskolczy Eugéniát és Vámbéry Melanie-t 1944-ben a nyilasok ölték meg.⁴⁷

A Feministák Egyesülete tehát nem szűnt meg (1942-ig, majd a második világháború után 1949-ig működött),⁴⁸ de 1919/1920 mégis komoly cezúrát jelentett tevékenységüket illetően. Egyrészt, mint említettük, a megítélésük jelentősen megváltozott. Ugyan addig sem számítottak a kormányzat kedveltjeinek, de míg a „boldog békeidőkben” többnyire – nemes, rossz esetben hóbortos – ellenfélként tekintettek rájuk (illetve bizonyos liberális politikusok támogatták őket), a Horthy-korban leginkább ellenséget látott bennük a hatalom. Másrészt – mint azt korábban jeleztük – retorikájuk némiképp megváltozott, a korszakhoz igazodott: érvelési rendszerükben felerősödött a korábban elvétve megfigyelhető, a nők nemzetvédő, férfitámogató szerepének hangsúlyozása, például a választójog kiterjesztése érdekében. Ezt – ismételjük – véleményünk szerint nem lehet valamiféle behódolásnak tekinteni. Az egyesület ebben az ellenséges környezetben is elvi politizálást folytatott: 1932-ben a statárium bevezetésének hatására az egyesület és a Bartha Miklós Társaság kezdeményezésére alakult meg a Halálbüntetés Ellenés Szövetség. A szövetség két röpiratot fogalmazott meg: az elsővel (amelynek aláírói között pedig ott volt Kosztolányi Dezső, Illyés Gyula, József Attila, Márai Sándor, Radnóti Miklós, Kassák Lajos, dr. Pollatschek Sándorné, Graber Margit, Hatvany Viola, Kmetty Elza, Rózsa-völgyi Mórné, Bródy Lili) általában a halálbüntetést, a másodikkal, amely-

⁴⁶ SZAPOR, 2006. 256.; GLANT, 2003. 159–179.

⁴⁷ HAAN, 2006. 333.

⁴⁸ ACSÁDY, 2005.

nek Mellerné Miskolczy Eugénia volt a felelős kiadója, két kommunista, Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzését kívánták megakadályozni.⁴⁹

Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete (EUMANE)

A *Magyar Női Szemle* mögött álló egyik nőszövetség az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete volt, amelynek korántsem volt akkora tábora, mint a MANSZ-nak, de nem is törekedett az összes magyar nő képviselésére, csupán a diplomát szerzetekére, viszont azokéra mindenféle egyéb (például felekezeti) megkötés nélkül. A szervezet létrejöttét egy két részes tanulmány idézte elő, amely a *Napkelet* 1925. évi 1. és 2. számában jelent meg Kornis Gyula tollából „Nők az egyetemen” címmel.⁵⁰ Kornis kétségbe vonta a női egyetemi képzés létjogosultságát: szerinte a női diplomaszerezés további kedvezőtlen jelenségekhez vezet a munkaerőpiacon, és ennél is fontosabb, hogy a női nem jellemzőivel összeegyeztethetetlen az értelmiségi pálya (egy-két különleges kivételtől eltekintve, melyek inkább a szabályt erősítik). A diplomás nőkre – Magyaryné visszaemlékezése szerint – igen nagy hatást tettek ezen cikkek;⁵¹ szinte azonnal elkészítették a válaszukat, melyben részletesen cáfolták Kornis vélekedését, markánsan esszencialista érveit.⁵² (A *Napkelet* szerkesztője és a MANSZ zászlóvivője, Tormay Cécile csak hosszas húzódozás után jelentette meg a diplomás nők képviselőinek válaszát folyóiratában, és nem is a Kornis munkájának helyet adó rovatban, hanem az Apró cikkek között.) A magyar nők tehát Kornis Gyula cikkének hatására, illetve inkább ennek ellenpontjaként alakították meg az International Federation of University Women (IFUW) hazai szervezetét (Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete, első elnöke Ritoók Emma); majd a Kornis-cikkek 10. évfordulójáról, valamint a

⁴⁹ A tiltakozás elvi alapon történt, amit a rölap rövid részlete is mutat: „Ma kommunistáknak ácsolják az akasztófát. Holnap mások kerülhetnek sorra, mert más érzéseik nem férnek el pillanatnyilag a mai erőviszonyok keretein belül. Legyen vége a problémák kötéllal való elintézésének!” A második röpirat megfogalmazásában József Attila is részt vett, amiért 200 pengő pénzbüntetést kellett fizetnie. Ezt az összeget a Feministák Egyesülete fizette ki helyette. http://archivkiallitasok.archivportal.hu/jozsefattila/harmadikper/3_3.html – Letöltés ideje: 2017. március 7.

⁵⁰ Lásd KORNIS, 1925.

⁵¹ LEVELEK, 1944. 54.

⁵² CZEKE–RITOÓK, 1925.

magyar szervezet létrehozásának 10. évfordulójáról megemlékezve döntöttek az EUMANE folyóiratának, a *Magyar Női Szemlének* a létrehozásáról.

Az IFUW 1919-ben alakult egyesült államokbeli, nagy-britanniai és kanadai asszonyok részvételével. A szervezet célja az értelmiségi nők érdekvédelme, a világ diplomás női közötti megértés, barátság elősegítése volt.⁵³ Az IFUW hamarosan népszerűvé vált, és sorra alakultak tagszervezetei a különböző országokban, 1934-ben már 35 állam 54 000 értelmiségi asszonya tartozott soraiba. A tagok igen fontosnak vélték a külföldi társaikkal való kapcsolattartást: rendszeresen tartottak nemzetközi értekezleteket, melyeken beszámoltak egymásnak országuk nők kérdésének alakulásáról, a helyi szervezetek munkájáról, és közös állásfoglalásokat készítettek a nőüggyel kapcsolatban. Támogatták társaik tudományos tevékenységét (kutatói ösztöndíjakkal, publikációcserével, fordítások készítésével), de a magánúton részt vevő IFUW-tagot is baráti gondoskodással vették körül a helyi csoportok – még akkor is, ha országaik politikája nem mindenben egyezett. Az EUMANE tehát egy nemzetközi egyesület magyarországi részeként működött, ahol a tagság követelményei kizárólag a női nemhez tartozás és a diploma voltak, fő törekvésük pedig az értelmiségi nők képviselete, érdekvédelme nemzetközi szinteken is, és a lányok legmagasabb szintű oktatásának, az okleveles munkavállalásának elősegítése (a magyar egyesület tevékenységéről részletesebben lásd a következő, folyóiratukat elemző fejezetet).

A női lapok mint a női cselekvés színterei

A nők reprezentációjának és a nőiesség konstrukciójának kérdését a III. fejezetben elsősorban a korabeli lexikonok és regények, illetve kisebb mértékben a filmek alapján tárgyaltuk. Ott csak az elemzés érdekében és csupán néhány újságpéldát említettünk.⁵⁴

A női lapok külön alfejezetben való szerepeltetésével azt a kérdést kívánjuk körüljárni, hogy milyen nyilvános terük volt a női aktivitásoknak, konkrétan: milyen médiainstanzmények álltak rendelkezésükre, és ezek milyen cselekvési teret jelöltek ki a nőknek, akár olyan módon is, hogy valamilyen női szervezethez „tartoztak”. Ezt a két világháború közötti kiad-

⁵³ MOL K. 636. 14.244/1934.

⁵⁴ Noha nyilvánvaló, hogy ha a téma az ábrázolásformálás, akkor logikus lenne egyben elemezni a különféle médiatermékeket. A médiaábrázolásra lásd SIPOS, 2014. 3–34.

ványok is megfogalmazták. A korabeli sajtóévkönyvek szerkesztője például azt írta: „A közélet a sajtón keresztül lélekzik”; a sajtó „az egész világ képét tükrözi”.⁵⁵ Tehát a női lapok bizonyos szempontból a „női világ” képét tükrözték, s a nők közéleti szerepvállalásához kapcsolódtak.

A női aktivitások szempontjából az első lehetséges téma az *újságírónők és szerkesztőnők száma, tevékenysége*. Ennek kapcsán csak egy egyszerű tendenciát ragadhatunk meg, ami a számuk lassú növekedése. 1890-ben a népszámlálás szerint nő ezen a pályán még nem dolgozott; 1900-ban már 9 (ebből 8 Budapesten), 1920-ban 27, 1930-ban pedig 57 (a szellemi munkások 1928-as összeírása szerint 30) hírlapírónő, szerkesztőnő volt. Az 1939-ben felálló sajtókamara újságíró-főosztályának 1942-ben 71 nő volt a tagja – ám ezen belül a főállásúak közé csak 28 nő tartozott, a gyakornokok között a számuk 7 volt (ők válhattak középtávon főállású zurnalisztává). Ez egyrészt összefügghet a korszak inkább konzervatív, de – mint láttuk – változó nőképevel, az ideális családról alkotott tradicionális felfogásával, másrészt viszont azzal, hogy a zsidónak minősülő újságírónőket is korlátozták, hiszen a kamara felállítása az úgynevezett zsidótörvények következménye volt.⁵⁶ Ebben az esetben a hátrányok összeadódtak (interszekcionalitás), hiszen ezek az esetleg az állásuktól megfosztott személyek nőként is és „zsidóként” is a strukturális egyenlőtlenségek által sújtott társadalmi kisebbséghez tartoztak.

Idetartozik a női karrierkérdése. Mint látni fogjuk, a női lapok szerkesztői között szép számmal találunk nőket, míg azon kívül akkor se igazán, ha elsősorban nőknek szóló családi lapról van szó (mint például az *Új Idők*). Kivétel, ráadásul fontos, azonban akad: a már említett Szederkényi Anna, a Budapesti Újságírók Egyesületének első női tagja az 1920-as években a *Kis Újság* című országos napilap felelős szerkesztője lett, ami azt jelenti, hogy a lapot ő irányította. Ennek a sikeres karriernek Szederkényi esetében egyrészt a konzervatív, keresztény-nemzeti világkép és ennek megfelelő aktivitás lehetett az oka (alapítója és vezetője volt a Magyar Anyák Szent István-napi Bizottságának, amely augusztus 20-án jutalomban részesítette a sokgyermekes anyákat). Másrészt írói sikeressége: ő volt az első nőíró, akinek már életében életműkiadása volt.

Második témaként a női aktivitás területén a női lapokat vizsgáljuk. Itt nem csupán a szerkesztők, újságírók tevékenysége érdekes, hanem a levelet író, azaz a szöveg-előállításba „amatőrként” bekapcsolódó olvasók

aktivitásai, megnyilvánulásai is vizsgálatra méltók, annál is inkább, mert a médiahatás és -befogadás kérdésével foglalkozó szakirodalom⁵⁷ az olvasást és általában a médiafogyasztást aktív cselekvésként határozza meg. Ez esetünkben azt jelenti, hogy a női lapokat fogyasztó személyek aktivitását hangsúlyozzuk választásaikban, illetve olvasmányaik értelmezésében. Felfogásunk szerint ezek a lapok folyamatosan „alkudoztak” olvasóikkal, amely rendkívül plasztikusan követhető az olvasói levelekben és szerkesztői válaszokban. Ebben az „alkudozási folyamatban” olykor direkt módon jelölték ki az elfogadható-elfogadhatatlan cselekvések határait, azaz határozták meg, hogy mi a „határsértés” – leginkább a válás és a házasságon kívüli kapcsolatok kérdését tárgyalva (utóbbi általában elsősorban a nők kapcsán merült fel, a férfiak esetében kevésbé).

Ami általában a női olvasókat illeti, a rendelkezésre álló adatok alapján úgy látszik, hogy kevesebb nő olvasott állandóan vagy gyakran újságot, mint férfi, valamint a diplomások többet olvastak lapokat, mint a kevésbé iskolázottak (ennek természetesen jövedelmi okai is voltak).⁵⁸

A női lap meghatározása eléggé nehéz feladat. A 18–19. század sajtótermékei közül a politikával nem foglalkozó, nagyrészt szórakoztatásra törekvő folyóiratok tarthattak igényt erre a megnevezésre, míg a 19. század végén, 20. század elején többnyire azt a lapot nevezték „női”-nek, amely a nők speciális érdeklődését volt hivatott kielégíteni, s általában a „női léleknek” tetsző szépirodalmat, tudományos ismeretterjesztést, esetleg divat- vagy háztartási tanácsokat tartalmazott, nőket érdeklő témákat tárgyalta.⁵⁹ Természetesen vitatható egy folyóirat női lapok közé sorolása, hiszen bizonyos szempontból akár idetartozók is lehetnének a női, vagy nagyobb számban nőket tömörítő szakmák lapjai (pl. a *Magyar Szülésznő* című folyóirat, hiszen célközönségét a nők alkották), esetleg az általánosabb – legnagyobb-részt szintén női olvasótáborra számító – szórakoztató képes lapok (*Családi Kör*, *Családi Lapok*), vagy az elsősorban nőket megcélzó irodalmi lap, az *Új Idők*. Először azonban a szűkebb definíció szerinti női lapokról lesz szó, majd külön is bemutatunk néhány időszak kiadványt, így Herczeg Ferenc utóbb említett lapját is.

A női lapok összegyűjtésekor először bizonyos módszertani problémákkal kell foglalkozni. Mi azokat az időszak sajtótermékeit vettük számításba, amelyek egészen biztosan megjelentek, illetve – amennyiben korábban

⁵⁵ SZIKLAY, 1935. 4.; SZIKLAY, 1936. 2.

⁵⁶ SIPOS, 2011. 184.

⁵⁷ MCQUAIL, 2003. 311–407.

⁵⁸ SIPOS, 2011. 77–79.

⁵⁹ Lásd NAGYDIÓSI, 1958. 193–225.

indultak – legalább egy számukat a két háború közötti időszakban nyomtat-
ták. Megjelentnek tekintjük azokat a lapokat, amelyek a budapesti könyvtá-
rak katalógusaiban (leginkább a kötelespéldányokkal rendelkező Országos
Széchényi Könyvtár katalógusaiban) megtalálhatók, valamint felhasználtuk
a sajtóévkönyveket, hiszen ezek összeállítóinak az volt a szándékuk, hogy
csak a valóban megjelent lapok adatait közöljék.⁶⁰ A korabeli sajtót tekint-
ve ugyanis nem elégséges a lapengedélyeket, illetve az ezeket felhasználó
munkák adatait áttekinteni, hiszen korántsem biztos, hogy a lapengedély
megadását kiadás is követte (pl. az 1925-ben engedélyt kapott *A Dáma* című
folyóirat egyáltalán nem jelent meg), és nem tudhatjuk, hogy a korábban en-
gedélyt kérő tulajdonos valóban megjelentette-e a lapját az első világháború
után is (kétséges pl. az 1904-es *Magyar Hölgyek Világa*, vagy az 1911-es
Divatértésítő stb. háború utáni sorsa). A lapengedély ekkortájt örökölle-
tő, átruházható és eladható volt, így érthető, hogy a tulajdonos vagy annak
hozzátartozói csak kivételes esetekben adták vissza az engedélyt, hiszen így
elméletileg bármikor újraindíthatták a lapot (noha ismerünk ellenpéldákat
is),⁶¹ tehát előfordult, hogy egy engedélyezett sajtótermék évtizedekig nem
jelent meg. (A zavaros sajtóviszonyok felszámolása érdekében a Székesfő-
város Polgármesteri Hivatala az 1920-as évek elején komolyabb vizsgálatba
kezdett.)⁶² Természetesen még így sem bizonyos, hogy minden női lapot
sikertől megtagadni, hiszen számításba kell venni, hogy néhány kisebb pél-
dányszámban, esetleg egy-két szám erejéig megjelenő – főleg vidéki – lap
elkallódott, nem szerepelt a korabeli nyilvántartásokban sem. A valóban
megjelent, a szűkebb meghatározás szerinti női periodikumok tehát a kö-
vetkezők voltak a vizsgált időszakban:

20. táblázat: A Horthy-korszakban megjelent női lapok

Cím	Jelleg ⁶³
<i>Asszonyok, Leányok</i>	társadalmi, hitbuzgalmi
<i>Bazár</i>	divat, szépirodalmi
<i>Budapesti Bazár</i>	divat, szépirodalmi, művészeti, társasági
<i>Divat</i>	divat
<i>Divat Értesítő</i>	divat
<i>Divat Kurír</i>	divat, társasági
<i>Divat Tükör</i>	divat

⁶⁰ WÜNSCHER, 1928. 2.⁶¹ SIPOS, 2011. 122.⁶² VOIT, 2000. 9.⁶³ A lapok jellegének megnevezésénél többnyire a sajtóévkönyvek és adattárak adatait használtuk.

Cím	Jelleg
<i>Divatművészet</i>	divat
<i>Divatsalon</i> (Később: <i>Divatsalon</i>)	divat
<i>Dolgozó Asszonyok Lapja</i>	társadalmi, szépirodalmi
<i>Domina</i> (Később: <i>Divat Hírek</i>)	divat
<i>Hazai Divatlap</i>	divat
<i>Háztartás</i> (Később: <i>Nők Újságja</i> , <i>A Háztartás</i> , <i>Nők Újságja</i> , <i>Új Magazin</i> – ekkor már erotikus magazin)	háztartási, szépirodalmi
<i>Háztartási Napló</i>	háztartási
<i>A Házvezetőnő</i>	háztartási
<i>Házvezetőnők és Háziasszonyok Lapja</i>	háztartási
<i>Hölgyek Titka</i>	kozmetikai
<i>Itt A Divat</i>	divat, művészeti
<i>Katholikus Háziasszonyok Lapja</i>	háztartási
<i>Katolikus Nők Lapja</i>	nőmozgalmi, vallási
<i>Keresztény Nő</i>	nőmozgalmi, vallási
<i>Legújabb Divat</i>	divat, szépirodalmi, háztartási
<i>Madame!</i>	divat, színházi
<i>A Magyar Asszony</i> (Később: <i>Az Új Magyar Asszony</i>)	egyesületi, társadalmi, szépirodalmi
<i>Magyar Asszonyok Lapja</i>	egyesületi, társadalmi, háztartási
<i>Magyar Lányok</i>	ifjúsági, szépirodalmi
<i>Magyar Nő</i>	egyesületi, társadalmi
<i>Magyar Női Szemle</i>	egyesületi, társadalmi, tudományos
<i>Magyar Nők</i>	szépirodalmi, társasági
<i>Magyar Nők Lapja</i>	szépirodalmi, társadalmi, divat, háztartási
<i>Magyar Uriasszonyok Lapja</i>	szépirodalmi, háztartási, ismeretterjesztő
<i>Munkásnők Lapja</i> (Később: <i>Dolgozó Nő</i>)	érdekvédelmi, vallási, kulturális
<i>A Nagy Divat</i>	divat
<i>Nagyasszonyunk</i>	vallásos, ismeretterjesztő
<i>A Nő</i>	nőmozgalmi
<i>A Nő</i>	divat
<i>Női Divat</i>	divat
<i>Női Notesz</i>	divat, kozmetika
<i>Női Rovat</i>	társadalmi, művészeti
<i>A Nők Napja</i>	nőmozgalmi, társadalmi
<i>Nőmunkás</i>	társadalmi, politikai
<i>Párisi Divat</i>	divat
<i>Szépség és Kozmetika</i>	divat, kozmetika
<i>Tündérújjak</i>	háztartási, kézimunka
<i>Voici Madame</i>	divat, kozmetika

Mielőtt rátérnénk a női lapok rövid, összegző jellemzésére, még egy módszertani problémát kell megemlíteni. A női lapok számbavételét nehezíti, hogy a korabeli sajtójog (a sajtóra vonatkozó 1914. évi XIV. törvény) a havonként vagy gyakrabban megjelenő periodikákat tekintette újságnak (időszaki sajtóterméknek), az ennél ritkábban megjelenőket nem. Ennek egyrészt azért van jelentősége, mert így felsorolásunkban valószínűleg nem szerepelnek az olyan, mai értelemben vett folyóiratok, amelyek akkor nem minősültek időszaki sajtóterméknek. A Horthy-korban az új lapok indításához miniszterelnökségi engedélyre volt szükség, ám épp a fenti szabályozásnak köszönhetően mégis lényeges „folyóiratok” jelentek meg annak hiányában vagy akár az elutasítás dacára. Lapengedélyt ugyan nem kaptak, de mint nem időszaki sajtótermékek megjelenhettek: ez történt elsőre a népi írók *Válasz* című lapjával is. Az arányokat egy 1938-as adattal érzékeltetnénk: ekkor 1934 darab időszaki kiadvány létezett Magyarországon; ebből 1564-et szállítottak postán, köztük pedig 295 volt „nem újság újság”.⁶⁴

A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal adatai alapján kb. 800 és 1600 közé tehetjük a korszakban évenként megjelenő sajtótermékek számát.⁶⁵ (Mint láttuk, más adatok viszont ennél jelentősebb számokat mutatnak.) A hivatal azonban elsősorban a lapengedélyekkel dolgozott – melyekből, mint láttuk, nem lehet megállapítani, hogy az adott lap nem szüneteltette-e működését –, és a folyóiratok száma ennél jóval csekélyebb volt. Tehát ennek fényében elmondható a vizsgált több mint 40 „női sajtótermékről”, hogy ezek elég jelentős helyet foglaltak el az ország sajtóéletében. Még akkor is, ha ezek nem tartoztak az elterjedtebb lapok közé.

A lapok jellegének megnevezése – melyet a legtöbb esetben feltehetően a tulajdonos végzett – meglehetősen esetlegesnek tűnik, éppen a női lapok színes tartalmából adódóan, hiszen a divatlapként említettek többsége közölt társasági híreket vagy háztartási tanácsokat is, mint ahogy például a „szépirodalmi, háztartási, ismeretterjesztő” besorolást nyert *Magyar Uriasszonyok Lapja* is foglalkozott a „módival”. A lapok jellege – bizonyára a piac kíváncsiságának, illetve a szerkesztőváltásoknak köszönhetően – időközben változhatott, s olykor az eredetitől igencsak különbözővé vált, például a *Háztartás* című lapból néhány címváltozás után *Új Magazin* lett, miközben női lapból erotikus férfimagazinná alakult (miközben a lapengedélye nem

⁶⁴ SIPOS, 2011. 211.

⁶⁵ SZIKLAY, 1936. 3.

módosult).⁶⁶ A legtöbb női lapok közé besorolt periodikum mindenesetre a divatot, a szépségápolást emelte ki jellege meghatározásakor.

A folyóiratok többsége havonta, illetve kéthetente jelentkezett, és működésük számos esetben mindössze egy-két évre korlátozódott: a legrövidebb ideig többnyire éppen a divattal foglalkozók jelentek meg. Évtizedeket megérő lapok jobbára csak a szépségápoláson és háztartásvezetésen kívül egyéb témákat is felvonultató, jellegzetes arculatot kialakító folyóiratok közül kerültek ki: ilyen volt például a *Magyar Uriasszonyok Lapja* (MUL), a *Magyar Asszony*, a *Nőmunkás*. Feltehetően a piac túltelítettsége miatt éltek csak rövid ideig a női lapok (hiszen 45 lapot soroltunk fel, s a kifejezetten a nőknek címzett sajtótermékek mellett számos szépirodalmi, színházi, társasági lap is működött), az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején megszűntek-nél pedig szerepet játszhatott a papírhiány (saját bevallása szerint ez állt a *Magyar Uriasszonyok Lapja* megszűnésének hátterében), esetleg a sajtóra vonatkozó zsidórendeletek. A példányszámokról kevés megbízható forrás áll rendelkezésünkre, a legnépszerűbbek – például a MUL – tízezres példányszámban jelenhettek meg.

A lapszerkesztők között számos nőt találunk, de a tulajdonosok és a kiadók általában férfiak voltak, illetve néhány – elsősorban katolikus – női szervezet (Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége, Regnum Marianum Egyesület stb.) vállalkozott szívesen a kiadásra; a női sajtóvállalkozó kevéssé volt jellemző. A folyóiratok közül csaknem mindegyik Budapesten látott napvilágot.

Természetesen a női sajtó is sokszínű volt, világképükben, stílusukban, témáikban nagy eltérések mutatkoztak, ugyanarról a jelenségről olykor markánsan különböző állásfoglalást fogalmaztak meg, és nem valamilyen egységes „női világképnek” megfelelőt. A női lapoknál is számos esetben erőteljes kötődés érezhető bizonyos irányzatokhoz vagy társadalmi rétegekhez, és elsősorban ezek határozták meg az egyes orgánumok véleményformálását. Például a társadalom válságának okait a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének lapja, a *Magyar Asszony* elsősorban a trianoni döntésben és a liberális, valamint a szocialista eszmék terjedésében, a zsidóság térfoglalásában; a *Nő* című feminista folyóirat a világháború rombolásában; a szociáldemokrata *Nőmunkás* a társadalmi egyenlőtlenségben látta. Utóbbi pozícióját jól összefoglalja a szociáldemokrata napilap, a *Népszava*. E szerint a szociáldemokrata álláspont szerint „A feminizmus az általá-

⁶⁶ VOIT, 2000. 210. Mindenesetre az ilyen mértékű változás korántsem tekinthető általánosnak.

*nos nőemancipációt tűzte zászlajára. Mint polgári mozgalom, az általános egyenjogúsítás helyett csak a polgárság nőinek viszonylagos felszabadításához jutott el. Ezzel körülbelül elvégezte feladatát – és ezért lankadt el. Az általános emancipációért ma egyedül a szocializmus harcol. Az őszinte feminizmus ma szocializmust jelent.*⁶⁷

Mindazonáltal a női lapok sajátosan „női szint” képviseltek a sajtóban és a közéletben, hiszen eleve az a vélekedés hozta őket létre, hogy a nők a sajtóval szemben más igényeket támasztanak, mint a férfiak, és egyes női lapok meglehetősen jól képviselték – ha nem is a női népesség egészének, de – meghatározott társadalmi háttérű nőnépességnek az álláspontját, főbb értékeit és érdekeit. A női lapok tartalmából és megfogalmazásából következtetve olvasóik jelentős része valószínűleg a középosztályból kerülhetett ki, s a lapok inkább a keresztény, konzervatív irányzatokhoz kötődhettek. Részletesebben négy női lapot mutatunk be: a feminista *A Nőt*, a liberális-feminista *Dolgozó Asszonyok Lapját*, illetve a táblázatunkban nem szereplő liberális-konzervatív *Új Időket* (ezt a konzervatív *A Magyar Asszony* című kiadvánnyal összehasonlítottuk) és *Magyar Uriasszonyok Lapját*.

A progresszió lapjai: a Dolgozó Asszonyok Lapja és A Nő

A fejezetcímnek választott „progresszió” esetünkben relatív fogalom, és a két lap pozicionálása érdekében használjuk. Azt kívánjuk jelölni, hogy ezek az orgánusok fenntartás nélkül népszerűsítették a nőemancipációt, amelyet egyértelműen azonosítottak a társadalmi előrehaladással. Ugyanakkor a két lap különbözött is egymástól, és hasonlított is.

A hasonlóság alapja és oka világnézeti: a *Dolgozó Asszonyok Lapja* (DAL) kiadója és felelős szerkesztője, Bródy Ernőné 1907-ben tagja lett a Feministák Egyesületének, férje 1906–1942 között liberális országgyűlési képviselő volt, és ő maga is tevékenykedett a Nemzeti Demokrata Pártban, továbbá olyan liberális lapokban publikált, mint a Tisza István által alapított *Újság*, a Rassay Károly liberális pártvezér által irányított *Esti Kurir*, valamint a *Magyar Hírlap*.⁶⁸

⁶⁷ SZABADSÁGHARC, 1935.

⁶⁸ Például 1930-ban a budapesti községi választásokon a párt jelöltje volt a következő politikusként: Frideczky Ilona, Hirsch Mária, özv. Benedek Jánosné, Nagy Mihályné, özv. Takács Mórné, dr. Simonyi Béláné, özv. dr. Makay Aladárné. A női jelöltek aránya elenyésző volt a pártban. Magyar Országos Tudósító, 1930. november 27. 15. és 17. kiadás. – BOZZAY, 1931. 192. – Az *Újság* című lap eredeti címe *Az Újság* volt. A névelő az 1920-as évek közepén, *Az Újság* betiltásakor tűnt el.

I. évfolyam

Budapest, 1914 január 5.

1. sz.

A NŐ

FEMINISTA FOLYÓIRAT

Megjelenik minden hó 5-én és 20-án :::

Ára 20 fillér

Előfizetési ára: egész évre 5, fél évre 2.50

A Nő. Megszűnt a feminizmus minden törekvését szolgáló „A nő és a társadalom.” A havonként egyszer megjelenő folyóirat helyébe lép az egyelőre havonként kétszer, de reméljük – belátható időn belül – hetenként kiadható új folyóirat: „A Nő.” Erdekldést, szeretlet, munkát kérünk számára. A nő érdekeit szolgáló lap folyóiratunkat, gondozó, védő, fejlesztő és felemelő szeretettel. És munkát kérünk számára. Az íróktól: írásaik javát. Ez nem szerénytelenség, ha a nő ügyének mérhetetlen perspektívájából nézzük azt a követelést, hogy a női és a nő problémáival foglalkozó férfiak munkájuk javával gazdagítsák a modern nőmozgalom irodalmi kincsét. A mozgalom többi munkásaitól, lapunk minden olvasójától pedig elvárjuk, hogy folyóiratunkat eljuttassák minden barátunk és ellenségünk házába. Nem szablonos „előfizetegyűjtést” hanem eszménk lapunk útján való terjesztését jelenti minden egyes új előfizető. Terjesszék a feminizmus eszméjét: terjesszék folyóiratunkat.

Bédy-Schwimmer Rózsa, letélt szerkesztő,
Szikra (gr. Teleki Sándorné), Pogány Paula
„A Nő” feminista folyóirat szerkesztői.

□□ □□ □□

Mrs Carrie Chapman Catt üzenete.

Nagyasszonyunk levelet írt a Feministák Egyesületének, abban lapunknak is küldött üzenetet: »Hogy a kongresszus után – rengeteg költsége mellett – pénzük maradt, nem meglepetés számomra. Kedves Magyar Barátaim, a világ összes nőkongresszusai, kivétel nélkül, pénzügyi problémákkal küzdtek, csak természetesen, hogy a mi hatalmas sikerű budapesti kongresszusunk sem térhetett el a szabálytól. Sugljam meg Önöknek e szabályt, a titok nyitját? Okunk a férfiak rendezésén: nem költünk felesleges dolgokra, nem nyújtunk többet, mint a mi pénzünk. Kongresszusaink törvényszerűsége is arról győzi: »né meg minden becsületese

politikust, aki az államháztartás egysúlyára törekszik, az államoknak feltétlenül szükségük van a nők politikai működésére.

De ha nem is meglepetés: nagy öröm a jelentésük. Tettük és őszintén gratulálunk ahhoz a tervükhöz, hogy a kongresszus tőkéjüket folyóiratuk kibővítésére fordítsák. Valószínűleg emléket nem állíthatnak örökre a kezdetes, gyöngyözt budapesti kongresszusnak. Biztos vagyok benne, hogy a kongresszusra 1500 tagot vártak és résztvevője lett, úgy folyóiratuk előfizetői száma is túlhaladja majd legoptimistább räközásait. Kedves Magyar Barátaim, Önök megmutatták az egész világnak milyen határozott és lankadatlan erővel tudnak dolgozni a nők érdekében, tudom most lapjuk fejlesztésénél is hajlák majd ki erejüket. Sok-sok szeretettel kíván új munkájukhoz és szeretettel hívjuk az új folyóirat szerkesztőit, munkatársait olvasóit igaz hívők

New-York, december havában

Carrie Chapman Catt

□□ □□ □□

A huszonkilencedik paragrafus.

Az alkalmassint legkevesebb nyakunkba szorított polgári törvényhozás paragrafus – erkölcse szerényen húzódik meg a 29-ik, mely a házasság házai munkát végezni, férjért keresni közremunkálkodással támogatni, sőt önállóan is keresni, amennyiben magának életviszonyaik úgy hozzák magukkal és nem több. Törvényhozóink szíves nevébe ajánljuk a paragrafus következő vitését: »A férj viszont köteles támogatni a közös háztartás házi munkájában munkálkodással támogatni, sőt közös háztartás házi munkáit önállóan is végezni, ha a nő önálló keresetével tartja el a családát.» Vagy-vagy.

A Nő. Feminista folyóirat nem egyszerűen a feministák mozgalmi értesítője volt, hanem a nőemancipációért küzdők fóruma is. Az 1920-as években a feminizmusellenes légkör és pénzhiány miatt csak elvétve jelent meg, majd megszűnt.

A második hasonlóság a célközönséggel függ össze: vélhetőleg mind a két kiadvány a középosztálybeli, szellemi munkát végző nőknek szólt, noha *A Nő* ezen belül egy kisebbségi, szubkulturális csoportot célt meg (illetve a feminista férfiakat). Ez viszont nem jelenti azt, hogy a *DAL* ne egyértelműen képviselte volna a nőemancipációt, vagy ne ismerte volna el a feminista mozgalom szerepét a női jogok elérésében (továbbtanuláshoz való jog, passzív és aktív választójog).

A különbségek részben politikaiak, részben szervezeti, technikai jellegűek. Utóbbiak közül a legfontosabb talán az, hogy *A Nő* – alcíme szerint *Feminista folyóirat* – egyértelműen egy úgynevezett nyomásgyakorló csoport folyóirata volt, és mint ilyen, a csoport céljai érdekében működött, a mozgalom tevékenységéről közvetített információkat az olvasóknak (akik a csoport tagjai, szimpatizánsai vagy kívülállók egyaránt lehettek), valamint részt vett a csoport tagjainak, a mozgalomnak a szervezésében.⁶⁹ Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a lap céljait egyre kevésbé tudta beteljesíteni, mivel 1920 elejétől évente csak egy-két számot tudtak kiadni, majd 1927-ben meg is szűnt.

Az 1907-től megjelenő *A Nő* (1907–1914 között *Nő és társadalom*) a Horthy-korban ugyanis légüres térbe került: a mozgalom – mint említettük – bűnbak lett, okolták a háború elvesztéséért is, és Magyarország összeomlásáért is. Vezetője és a lap felelős szerkesztője, Bedy-Schwimmer Róza fontos szerepet játszott a Károlyi Mihály-féle polgári demokráciában, amit 1919-től gyakran „bűnössége” bizonyítékeként emlegettek. Ez az oka, hogy Bedy-Schwimmer *A Nő* 1919 novemberében és decemberében megjelent két számában visszatekintő jellegű cikkeket publikált. Az „Egy év” és „A feminizmus sérelmei a proletárdiktatúra alatt” című írások szerint Károlyi Mihály ugyan nem volt tökéletes vezető, de 1918 őszén mindenki benne bízott, mindenki őt követte (ami tényszerűen igaz is). A népköztársaság nem azonosítható a „vörös rémuralommal”, amely megcsúfolta a „demokrácia és a pacifizmus eszméit”, és amely üldözte a feministákat, tőle pedig megtagadta a választójogot, mivel „burzsujnak” számított.⁷⁰

A feminista mozgalom átmentése az új viszonyok közé azonban nem járhatott sikerrel, hiszen az új rendszer alapozó mítosza többek között a demokratikus népköztársaság és a proletárdiktatúra szoros kapcsolatának és egyformán nemzetellenes mivoltának a tételén nyugodott (és a szintén negatív módon ábrázolt liberalizmus és a feminizmus összekapcsolásán).

⁶⁹ DICENZO–ACSÁDY–HUDSON–SIPOS, 2017. 231.

⁷⁰ BÉDY-SCHWIMMER, 1919a.; 1919b.

Bedy-Schwimmer Róza emiatt nem maradhatott *A Nő* felelős szerkesztője sem: az 1920/1–4. jelölésű szám impresszuma szerint a főszerkesztő „távollétében” Máday Margit lett a felelős szerkesztő.

A *Dolgozó Asszonyok Lapja*, amely nem mozgalmi értesítő volt, így határozta meg saját profilját: „szociális, gazdasági, pályaválasztási, háztartási asszonylap”. Tartalma alapján a dolgozó nők nem szervezett társadalmi csoportjának szóló érdekvédelmi folyóirat, nagyobb részben életmódmagazin és üzleti vállalkozás volt.⁷¹ Az 1930-as évtizedben egyre inkább a dolgozó budapesti középosztálybeli nők kulturális intézményének tekinthető. A *DAL* indulásakor is (1928 áprilisában) a szellemi munkát végző nők lapja kívánt lenni, de idővel még hangsúlyosabbá vált a lap és a hozzá köthető *Dolgozó Asszonyok Lapja* olvasóinak klubja, illetve a Dolgozó Asszonyok Klubja által szervezett társasági alkalmak kapcsolata. (A DAC [!] rövidítést használó klubot 1928-ban alapították, elnöke a tudományos munkát is végző fogorvos és műgyűjtő dr. Kunváry Bella (a Feministák Egyesületének titkára), ügyésze az első magyar ügyvédnő, dr. Ungár Margit, főtítkára Bányayné Kardos Irma zenetanár és zeneszerző volt, a választmány tagjaként tevékenykedett továbbá Lehotay Mária antropológus-orvos, Pécsi Eszter kultúrmérnök és Lovas Magda textiltechnikus.) Legalábbis erre a kapcsolatra utal, hogy a címlapon többször feltűntek „Csütörtöki összejeveleteink” című illusztrált cikkek,⁷² vagy más felirat alatt⁷³ olyan írások, amelyek a két klub budapesti beszélgetéseiről tudósítottak (és változott a lap önmeghatározása is: „Szociális, gazdasági, kulturális jellegű lap”).⁷⁴ A *DAL* szerkesztősége tehát a nyilvános események révén bevonta a lap készítésébe az olvasókat, akiknek a szeme előtt születtek meg bizonyos cikkek, és ezzel szorosabb lett a kapcsolatuk a kiadvánnyal, nagyobb lett a márkahűségük.⁷⁵

A csütörtöki (és hétfői) vendégek között Várnai Zsenitől kezdve Melczér Lilláig igen sokféle ideológiát képviselő asszony tűnt fel, akik a legváltozatosabb témákról (a magányos nőkről és a magányos férfiakra, a há-

⁷¹ WÜNSCHER, 1928. 31.

⁷² Például: *DAL*, 1937. április 1., november 1.

⁷³ Például: ANYÁK, 1937.

⁷⁴ Viszont ellene szól, hogy a Sajtóalmanach szerint a szerkesztő mellett a lapnak két munkatársa volt, egyikük budapesti, a másik szegedi. WÜNSCHER, 1931. 38.

⁷⁵ Ezzel a módszerrel több időszaki kiadvány is élt, így például a *Színházi Élet* (a kor egyik legnépszerűbb hetilapja) és a *Nyugat*. A *Nyugat*-barátok irodalmi szalonjában 1934 elején többek között megvitatták a kérdést: „Versenyképes-e a nő a férfival?” A vitásten „A Dolgozó Asszonyok Lapja részéről felszólaltak dr. Bródy Ernőné, dr. Fülöp Zsigmondné, R. Hayek Sára, Szenes Tilda”, illetve dr. Takács Erzsébet, Székely Béla és mások. (A NYUGAT, 1934.)

zimunkához szükséges képességek és a női munkavégzés közötti összefüggésekről) írtak. Sokkal több témáról volt tehát szó a *DAL*-ban, mint a feminista folyóiratban. A *DAL* rovatai induláskor a következők voltak: „A gyermekért”, a dolgozó nőket, problémáikat bemutató „Hogy élek én?”, a színes híreket tartalmazó „Eleven rovat”, továbbá a „Jó pénzért jól vásárolj”, a „Pihenésem és szórakozásom”, valamint a „Sport”. Ez a változatosság lehet a magyarázata, hogy a *Dolgozó Asszonyok Lapja* sikeres vállalkozás volt (szemben a ritkán megjelenő és 1927-ben megszűnő *A Nővel*): legalábbis élettartama alapján annak látszik. Egy évtizeden át, 1928–1939 között működött, sőt az 1930-as években már nem havonta, hanem kéthetente meg tudott jelenni.⁷⁶

A következő különbségre már szintén utaltunk: *A Nő* szerzői gárdája kevésbé volt (részben mert anyagi okok miatt nem is lehetett) széles, mint a másik folyóiraté, amelyik politikai értelemben is színesebb, nyitottabb volt. A *DAL* állandó szerzői közé tartozott például Ritoók Emma, Kosáryné Réz Lola, Mollinár Gizella, Nagy Méda, Földes Jolán, Lesznai Anna, Várnai Zseni, Vészi Endre, Bihari Klára, Faludy György, Rónay Mária, Berend Miklósné, Megyeri Sári, B. Radó Lili, Rolla Margit.⁷⁷

A különbségek oka tehát egyrészt a politikai körülményekkel és az ebből fakadó eltérő anyagi lehetőségekkel, másrészt a két kiadvány eltérő funkciójával magyarázható: egy nyomásgyakorló csoport lapjának egészen más céljai vannak, mint egy jól körülhatárolható, potenciális közönséget megcélzó általános tárgykörű női lapnak.

Nemzet, anyaság, mai nők

A politikai különbségek közül fontos az is, hogy a *DAL* is a modern nő típusát nemzeti értelmezési keretben ábrázolta, ami *A Nőre* nem volt jellemző. A Szabó Lucy rajzolta címlapon egy fiatal, bubifrizurás, városias ruhában lévő nő vet, napfelkelte idején.

⁷⁶ A megszűnés okát egyelőre nem ismerjük, de minden bizonnyal a „zsídókat” korlátozni akaró törvényhozás, jogszabályalkotás lehetett a háttérben. Bródy Ernőné először felvette tagjai közé a Sajtókamara lapkiadói főosztálya (*Budapesti Közlöny*, 1939. április 30. 12.), azaz elméletileg a zsidótörvények ellenére folytathatta lapkiadói munkáját, de az 1941-es tagnévsorban már nem szerepelt. SZIKLAY, 1941. Ugyanígy nem tudni az okát annak, hogy a lap kiadója miért a Bródy Ernőné által alapított és elnökölt Olympia Dolgozó Nők Sportegyesülete lett. A lapot azonban vagy betilthatták, vagy a zsidóellenes állami fellépés eredményeként beszűkült anyagi lehetőséggel magyarázható a megszűnése; erre utalhat, hogy a *DAL* 1939-ben először újra havilap lett. SZIKLAY, 1939. 137.

⁷⁷ LAKATOS, 1973. 107. – Az évtized közepén a felelős szerkesztő mellett szerkesztőként Kertész Erzsébet neve is szerepelt. SZIKLAY, 1937. 191.

TARTALOM: A chesterfieldi polgármesternő nyílt levele a Dolgozó Asszonyok Lapjához — Szociális munkások világhkongresszusa Párisban: *Tanay Magdától* — Egy tavaszi nap: *Ritoók Emmától* — Elza: *Vajkai Julia Évtől* — Hogy élek én? — A házasság jövő formája: *Dr. Fischer Jenőnél* — Beszélgetésünk: *Iván Rózsától* — Eleven rovat — Beszámoló a müncheni háztartási kiállításról: *Dr. Gruber Mária* — Régi dal: *Szente Istól* — Válogassuk meg olvasmányainkat: *Reichard Piroskától* — Magyar asszonyaink szereplése az amsterdami olimpián: *Szenesné Schwarcz Magdától* — Egy Pullmann-kocsi ablakából: *S. Molnár Sári*

I. ÉVF. 6. SZÁM • BUDAPEST, 1928. SZEPTEMBER • ÁRA: 50 FILLÉR

Értelmezésünkben itt a dolgozó „új nő” figuráját a termékenységhez kapcsolták, azaz utóbbival tették legitimé az előbbi. A napfelkelte pedig a „magyar hajnalra”, azaz az elvesztett területek visszaszerzésével járó „magyar feltámadásra”, egy szebb „magyar jövőre” utalhatott. Ezt támasztja alá,

hogy a „hajnal”–„magyar hajnal”, illetve a „feltámadás” összekapcsolása 1919-től kezdve elterjedt volt.⁷⁸ A szerkesztőnek beköszöntő vezércikke is azt hangsúlyozta: a dolgozó asszonyok érdekvédelme és támogatása segít közelebb jutni „boldogabb, megértőbb, békés jövődökhöz, nagy Magyarország újjászületéséhez”.⁷⁹

Ugyanakkor az első két számban a szerkesztői beköszöntő után, azaz igen hangsúlyos helyen Ritoók Emma „A nők és a főiskolai nevelés” című „minisorozatát” közölték. Az első részben Ritoók a politikai és felsőoktatási jogok megszerzésétől indította elemzését, és hangsúlyozta, hogy ezek a feminizmus „rég” követelése. Az említett jogkiterjesztést a magyar nők természetesnek találták, mert megszokták a szabadság relatíve nagyobb fokát. „A magyar jog régen is több szabadságot biztosított a nőnek, mint akár a római, akár a régi germán jog” – érvelt a szerző, aki szerint a megszerzett szabadságot újabban, a gazdasági nehézségekre hivatkozva, korlátozni akarják. Mégpedig azzal az érveléssel, hogy a nőt úgyis eltartja a férje. Ám ez egyrészt nem igaz (nem mondja ki, de a nőtöbbletre utal), másrészt szerinte a házasság erkölcsi alapját veszélyezteti, ha a nők csupán gazdasági okok miatt választanak maguknak férjet. A nők továbbtanulását nem szabad korlátozni, mert a tudományos pálya megfizethető útja a nők biztos megélhetésének (ellentétben a vállalkozással, amelyhez egyszerre szükséges jelentősebb induló tőke). Az első rész végső érve pedig így szól: „a társadalomnak”, amely semmit se tett azért, hogy „a középosztály súlyos helyzetén segítsen, nincs joga ahhoz, hogy ennek a középosztálynak a nőitől az életküzdelemnek még a lehetőségét is elvegye”.⁸⁰

Ritoók Emma a második részben előbb a tudományos pályához szükséges lelki képességek kérdését tárgyalta (természetesen a nők alkalmasságát bizonyítva), majd a családi élet és a tudományos pálya kettős terhéről írt, amely a nőket lelkileg és testileg is megviseli – legalábbis az ellenvélemények szerint. Ő ezzel szemben azt állította: „minden pályára készülő nő jól ismeri ezt a nehézséget; a nőnek, akár családban él, akár önállóan, sok olyan kötelessége van önmaga körül is, amelyet a garzon [!] életet élő férfi nem ismer”. Az ellenérvek számbavétele után leszögezte: a lányok életében a „több tudomány” azért is fontos, mert jól „ellensúlyozná” a nagyon divatos lett „léha életet” (utóbbi és a „garzon élet” vélhetőleg utalás a már említett „La Garçonne”-ra).

⁷⁸ Lásd például TORMAY, 1937. 18.

⁷⁹ BRÓDY, 1928. 3.

⁸⁰ RITOÓK, 1928. 4.

A nők továbbtanulásának korlátozását érdekes módon elfogadhatónak tartotta – de csak annyiban, hogy 22 éves kor alatt ne kezdhesék meg az egyetemi tanulmányaikat, mert így azok, akik csak divatból, szeszélyből kívánnának tudománnyal foglalkozni, vagy akik időközben férjhez mennek, és számukra már nem annyira fontos a tanulás, lemorzsolódnának. A második rész a nemzeti, általános emberi érvek összefoglalásával zárul. Eszerint „A nők felsőbb tanulása *nem áll ellentétben sem az emberi törekvésekkel, se a nemzet vagy család életével*”.⁸¹

Ritoók Emma írása ugyancsak arra példa, hogy a DAL munkatársai fontosnak tartották, hogy nemzeti szempontból is alátámasszák a nők egyenjogúságának szükségességét, összekapcsolják a modernizálódást és az individualizálódást a nemzeti érdekekkel.

Az, hogy *A Nő* nem használta a nemzeti értelmezési keretet, természetesen nem jelenti azt, hogy ne foglalkozott volna Magyarország dezintegrációjával, többféle értelemben vett szétesésével, és ne követelt volna igazságos békét. 1919 végén, a választásokra készülve, közölte a Feministák Pártközi Szövetsége felhívását, amely Magyarország „példátlanul kritikus helyzetéről” és „megmentéséről” szólt. Arról, hogy „a feminizmus [...] sarkalatos követelése” Magyarország „életképességének megóvása és biztosítása” („nemzeti sérelmeink orvoslása” szerepelt az egyesület 1926-os programjában is, amelyet szintén közölt a folyóirat).⁸²

Ugyanakkor ennek a szövegnek a későbbi pontjaiból látszik az is, hogy a lap munkatársai a női egyenjogúság mellett az anyaságra, az anyai szerepre hivatkozva érveltek: követelték az „anyaság fokozottabb védelmét” és „minden gyermek szent jogát az élethez”. Az 1922. márciusi számban közölt jelszó, pontosabban a benne használt párhuzam (a közélet családdal, a politikusként anyákkal való „összemosása”) szintén erre az érvelési módra példa: „Árva a család anyja nélkül, árva a közélet a nők képviselői nélkül”.⁸³ Egy hosszabb, elemző vezércikknek pedig a végkövetkeztetése tartalmazott hasonló gondolatot: eszerint „a politikában begyakorolt [gyakorlatot szerzett], öntudatos nők [...] hivatása [...] az emberiség anyai gondozása”.⁸⁴

Az anyaság és a női egyenjogúság összekapcsolása szempontjából (is) érdekes Giesswein Sándor kanonok, keresztényszocialista képviselő, a Feministák Egyesülete választmányi tagjának a cikke. Azzal a két nézettel vitakozott, melyek szerint a nő feladata a fajfenntartás, illetve a nő az államnak

⁸¹ Uo. 19–20.

⁸² PROGRAM, 1926. 19.

⁸³ *A Nő*, 1922/1. 2.

⁸⁴ JOG, 1921.1.

és a kaszárnának (a hadseregnek) szüli gyermekeit. Ezzel szemben úgy látta, hogy a nő nem „szociális gép”, hanem egyszerre nő és ember, akit megillet az önmegvalósítás joga (a nő saját „egyéni életét akarja élni”). Mivel „csak szabad nő nevelhet szabad nemzedéket”, a nőknek a nyilvánosságban (politikában, egyesületi életben) is részt kell venniük, mert csak saját érdekeik védőiként tudják elkerülni, hogy a nő „a gazdasági élet rabszolgájává” váljon. Végső érve pedig úgy szólt: a magyar nőknek a „fajvédelem jegyében” küzdeniük kell a „kaszárnának szülni” porosz mentalitása, e „destruktív szemlélet ellen”.⁸⁵

A DAL hasonló módon állt hozzá az anyaság és a női egyenjogúság kérdéséhez. Egy 1937-es cikke visszautasította azt a vádat, miszerint a dolgozó nő ne akarna családot és gyermeket, csak nem a hagyományos házasság modelljét tartották követendőnek. Ahogy tanulmányában Bódy Zsombor jellemzi a lapot: „A felek partnerségére, és mindkét fél kenyérkereső munkájára alapuló házasságot elvileg is pártolták”, és ennek mintájául az amerikai típusú pajtásházasságot kínálták.⁸⁶ (Itt is és más médiatermékekben is – lásd a 90. és 263. oldalon – Amerika volt a minta.)

Visszatérve a feministák 1919-es társadalmi programjához, érdemes aláhúzni, hogy a DAL évekkel később se foglalmazott meg ilyen rendszer-szintű programot, amely a nők helyzetét a társadalom különféle szféráiban ennyire összefüggően ábrázolta volna (noha egyes elemek közösek voltak a két lap programjában). Az 1919-es átfogó program első követelése a „nemi, faji, osztálybeli és nemzetiségi kiváltságok” megszüntetése, „a polgári jogegyenlőség intézményes biztosítása”, a tisztább közélet és az általános műveltségi szint emelése volt. Kívánták az „anyaság fokozottabb védelmét”, „minden gyermek szent jogát az élethez”, az egyenlő munkáért az egyenlő bért, a gyermekmunka tilalmát, „a lányoknak a fiúkival egyenlő szakképzés[t...] minden téren”, az alkoholizmus és a fertőző betegségek elleni fellépést, és végül a „háztartás olyan reformját”, amely „lehetővé teszi a családi élet bensőségebbé tételét, a javak gazdaságosabb kihasználását”.⁸⁷

A fenti programban a szakképzéssel jelent meg a nők továbbtanulásának kérdése, amely 1919–1920 fordulóján a numerus clausus szabályozási törekvés és bizonyos egyetemek, bizonyos karok elzárkózó politikája miatt aktuális kérdés lett (e témát a 99. oldalon tárgyaljuk). Ennek a lapban kevésbé találni nyomát: a vitát nem közvetítették, átfogó beszámoló nem készült.

⁸⁵ GIESSWEIN, 1921. 3–4.

⁸⁶ BÓDY, 2008. 100–101.

⁸⁷ VÁLASZTÁS, 1919. 1.

Viszont ugyanebben a számban megjelent egy tudósítás arról, hogy miközben „Nagy-Britannia legkonzervatívabb egyetemére”, az Oxfordi Egyetemre immár nőket is felvesznek, „ugyanakkor a budapesti egyetem illetékes aktorai közt élénk a hangulat a nők tanulmányi szabadságának megnyirbálása ellen”.⁸⁸ Ugyanitt ismertették Az *Ujság* egy (alapvetően az orvosi képzésről szóló) cikkét is, és fűztek hozzá kommentárt.

Az eredeti cikk szerzője, dr. Forbáth Sándor úgy vélte: az egyetemre való felvétel során általában, de különösen az orvosi fakultásra való felvétel során a felekezeti és születési előjogok érvényesítése igazságtalan. Ámde mert az orvosi pálya „túlzsúfolttsága” miatt valamilyen korlátozás valóban szükséges, a nők jogait kell korlátozni. Úgy gondolta ugyanis, hogy az átlagos nő és az átlagos férfi között jelentős a különbség szellemi téren, és az orvosnak tanuló „nőhallgatók általánosságban alatta maradnak a férfi hallgatók képességeinek”. Ezért kell a nőket korlátozni, és ezért „a nőkkel nem történik nagyobb igazságtalanság, mint aminőre a körülmények a hatóságokat kényszerítik”. A *Nő* szerzője mindezt úgy foglalta össze: igazságtalanság nőt érhet, de férfit nem.⁸⁹

A nők diplomaszerezésének kérdése legközelebb az 1926-os számokban bukkant fel. A februári számban összefoglalást közöltek a nők iskoláztatásáról 1924–1925 fordulóján lezajlott értekezletsorozatról, amelynek előadói „nyomatékkal hangsúlyozták”, hogy minden fakultásnak meg kell nyílnia a nők előtt.⁹⁰ Az 1919-es „A rák jegyében” címben foglalt gondolatot ismételték meg: „1896-ban elől jártunk a kultúr államok között, a nőknek megadva az egyetem látogatásának jogát; azóta a fejlődés helyett visszafejlődés és jogfosztás mutatkozik e téren is.”⁹¹ (Mint később bemutatjuk: ezt a vélelményt képviselte a *Magyar Női Szemle* is.)

Összefoglalva a két progresszív női lap jellemzését, egy különbségre és két hasonlóságra hívjuk fel ismét a figyelmet. A *Nő* feminista profilja tudatosabb, a nemzetközi feminista mozgalom eszméit jobban képviselő folyóirat volt, mint a *Dolgozó Asszonyok Lapja*. Ugyanakkor a maga módján mind a kettő képviselt és használt nemzeti vagy anyai alapú érveket: így például a *Nő* valamiféle revízió, „újjászületés” mellett szólva, azt propagálva hangsúlyozta a pacifizmust is, míg a DAL ez utóbbit nem tette. A megváltozott belpolitikai helyzet, azaz Trianon igazságtalansága és az általa okozott trauma hatása

⁸⁸ NŐK AZ EGYETEMEN, 1919. 6.

⁸⁹ FORBÁTH, 1919. 2.; RÁK, 1919. 8.

⁹⁰ A májusi számban közölték a Feministák Egyesületének programját, amely a közoktatással foglalkozott, de nem tért ki az egyetemre járás kérdésére. PROGRAM, 1926. 19.

⁹¹ SZIRMAI, 1926. 7–8.

mindkét lap készítőit befolyásolta, továbbá az a folyamat is, hogy a dualizmus kori liberalizmus és feminizmus helyét a konzervatívabb eszmék vették át. Utóbbi megmutatkozott a választási eredményekben is. A *Nő* hasábjain konstata, hogy a választójoghoz jutott nők 1920-ban a konzervatív-klerikális pártokra szavaztak, amit azzal magyarázott, hogy a „progresszív pártok” csak közönségnek használták a nőket, de érdemben nem foglalkoztak velük, ezért csak „oda csatlakoz[hattak], ahol szellemi élet[üket] sok évszázad óta táplálni igyekeztek”, nevezetesen a vallási alapú pártokhoz. A folyóirat vezércikkének szerzője a progresszív és a konzervatív nők koalícióját, valamiféle szövetségét is felfedezni vélte. Úgy gondolta, hogy a „politikai befolyás[r]a jutott” konzervatív nők, asszonyok támogatni fogják a nők választójogának fenntartását, hiszen nem akarhatják saját befolyásuk csökkenését.⁹²

Uj Idők: konzervatív női lap?

A vallási alapú, konzervatív pártok sikere, a nacionalizmus felélése, a liberalizmus és kisebb részben például a feminizmus bűnbakká kikiáltása a megerősödött irányzatok lapjainak kedvezett. Természetesen sokféle, többek között hibrid típusú lapot is találunk közöttük, mindezzel összefüggésben az alábbiakban elsősorban az *Uj Idők*re koncentrálna vonunk le következtetéseket.

A Herczeg Ferenc szerkesztette *Uj Idők* az 1895 és 1945 közötti korszakok egyik meghatározó és roppant népszerű konzervatív irodalmi hetilapja volt. A kortárs Gulácsy Irén megfogalmazása szerint „munkatársai közt ott szerepeltek a nemzeti irányú magyar írógárda legkiválóbbjai.”⁹³

Kádár Judit egy fontos tanulmányában századfordulós szépirodalmi szövegek, egy 1914-es olvasói levélre adott tanács, illetve egy 1944-es „női tízparancsolat” (amely szerint a nő célja „ura szolgálata”, részben a kifogástalan háztartás révén) alapján arra jutott, hogy a lap a nőkkel és férfakkal kapcsolatos sztereotípiákat terjesztette.⁹⁴

E lehetséges és több korszakot „összefogó” megközelítéssel szemben elemzésünk kiindulópontja az időbeliség, hiszen értelmezésünkben a sztereotípiák éppen úgy változnak-alakulnak, mint a nemi szerepek, pontosabban a velük kapcsolatos nézetek. A különféle sztereotípiák társadalmi

⁹² A jog – kötelesség. *A Nő*, 1921. december, 2. – A demokratákat hibáztatta a következő írás is: SZEGVÁRI, 1922. 1–2.

⁹³ GULÁCSY, 1936. 128.

⁹⁴ KÁDÁR, 2002. 78–94.

Uj Idők

Szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilap

Előfizetési ár
negyedévre 130 K

Szerkesztő Herczeg Ferenc

Előfizetési ár
félre 250 K

XXVIII. évfolyam

1922 február 19

8. szám

Korunk asszonya

Az örök rejtély. — Akik nem ismerik a szerelmet

IRTA SURANYI MIKLÓS

— Valóságos rejtély, csodálatos sphinx, örök titok, megfejtethetlen talány, élő ellentmondás, kiutathatatlan rejtélyem — sóhajtott meredt szemmel, együgyű ijedséggel, verejtékező homlokát törölgetve a férfi, amikor nem érti meg az asszonyát, akit szeret vagy gyűlöl, vagy megunt, vagy meg szeretne hódítani.

Rejtély az asszony, aki két-három-tíz évig szerelmes, odaadó, jámbor, engedelmű cselédje volt az urának s ekkor, két-három-tíz év múltán egy fürdőhelyen az első jött-ment külügyminiszeri titkár karjába omlik.

Sphinx a nő, ha tízévi kiesapongó élet után sóvárogni kezd, lerakja haj-, arc-, szemöldök- és körömfestékeit, hosszabbra vagy bővebbre szabhatja ruhadarabjait, enyhébb illatszert használ, elpirul a létező anekdotákon és szorgalmasan jár a Misszonyunk templomába.

Talány a leány, ha szép, ragyogó, okos, gazdag és jól nevelt kis dáma léteire elhódítja a manája elvarlóját, az öreg francia tanárt, aki részeges és övér és köszvényes, de utólrhetetlen rajongással szavalja Rimbaud vagy Verlaine erotikus verseit.

Élő ellentmondás az asszony, ha társaságban duhaj támadásokkal zavarba hozza a férfiakat, merész toalettiivel felbátorítja a naivakat, frívól táncával megörjíti a kamaszokat, ha argót-ban beszél a divatos színészekről és végül kislól róla, hogy négy szemközt oly merev, szigorú és félelemgerjesztő, hogy emberfia meg nem akadt, aki ajánlattal merte volna őt felhábotítani.

Rejtélyem, ha egy nő még negyvenesztendőskorában is halálisan szereti az urát.

Csoda, ha negyvenéves korában már nem szereti sem az urát, sem a barátját, sem a színházat, sem a táncot, sem a mozgóképkultúrát, hanem az unokáját, aki fél éves mindössze, de érdekesebb kis férfiú a világ összes nagy embereinél.

Sphinx ő, a nagy primadonna, aki este színház után saját férjével megy haza kis negyedik emeleti polgári lakásába s ott legépeleli férjének, az ügyvédnek peritait vagy kivásalja törvénytörő bíró urának egyetlen szürkecsíkos nadrágját.

Titok, szegény virágárusleány, aki megörzi becsületét pincér-vőlegénye számára.

Ellentmondás, ha ugyan őt év múlva visszamegy az éjjeli mulatóhelyre.

Rejtélyem, ha egy nő halálragyötri féltékenységgel az urát s ezt megelőzőleg écnék szemrehányásokat volt kénytelen hallgatni barátjától több irányban kiterjedő hűtlenségei miatt...

Elég! — E titkok oly átátszóak, mint a legfinomabban öntött belga üveg s a magyarázatuk mindig egy- és ugyanaz: a nő azért oly titokzatos, azért van tele annyi ellentmondással, azért oly megfajthetetlen probléma a férfiak szemében, mert *szakszított olyan, mint a férfi*.

A női titokzatoság a férfiak agyréme. Abból a gögös, együgyű, vad és csökönyös meggyőződésből született, hogy a férfi és nő lelki berendezése, ideg-élete, kedélye, jelleme más, mint a férfié. Tudományos és babonás közkegyel, zseniális paradoxonok és utcséli közmondások, vaskos pszichológiai munkák és élmélygős szerelmi regények ismételték évezredek óta, hogy a nők intelligens, szerelmi szenvedélye, erköcsi ösztöne, lyrn melódijája és kedélybeli hangszelése más, mint a férfié.

Óh, asszonyom, én nem vagyok hajlandó túlértékelni a nőket, akiknek sokszor imádom a hibáit és gyakran unom az erőnyeit. Egyetlen lépéssel nem akarok tovább menni az igazságnál, mert ismerem az ön drága nemének, ez illatos és ragyogó damaskusi rózsának a töveit is. Nem is azért hangsúlyozom a férfi és nő egyenranguságának elvét ily elszánt vakmerőséggel, mintha magamat tartanám a női nem egyedül csallhatatlan ismerőjének, hanem, mert meg lehetősén ismerem a — férfiakat.

A hollandus kismesterek s az angol realisták, sajnos, sokszor goromba fickók voltak és irgalmatlanul megfestették a verekedő, nyelvélő, csufolkodó és obscén módon trágárkodó nőket, halaskosarak, gyümölcs-, főzelék- és disznóhus-állványok között, nyílt piacon, tánchelyeken vagy vásárcsarnokokban. Nézz meg asszonyom a méltóságáteljes angol parlamentet, a francia képviselőházat, a német Reichstag üléseit, az olasz kamarát, — a hollandus kismesterek nem egy kitűnő motívumot találnának a magyar nemzetgyűlés ülésein is, amelyeken halhatatlanjaink, e történelmi idők félelmes hősei, kieserlők fenkelt eszméiket.

Hiuság, kacérság, duzzogás, föllentés — óh, asszonyom, finoman igyekszem magamat kifejezni az ön érzékeny ízlése s ez írásmű választékossága kedvéért — így: a tények elferdítése, meg nem történt dolgok kitalálása, enyhe gyandítás, rosszhiszeműség, szószátyárkodás, könnyelmű ítélet, indiszkrécio, rágalmazás, káröröm, önzés, fegyelmeezen észjárás, meg gondolatlan locsogás, az önmagam hiánya, káröröm, részrehajlás, egyoldalúság, a meggyőződésben való

Az *Uj Idők* (1894–1949) irodalmi lapnak konzervatív volt, női-családi lapnak viszont hibrid jellegű: a konzervatív férfi-nő viszonyt erősítő és a modern női szerepeket népszerűsítő írásokat, képeket egyaránt közölt.

történelmi kategóriák, amelyeket történeti kontextusukban érdemes értelmezni. Csak korszakról korszakra határozható meg, hogy aktuálisan mi sztereotípiák. Az az előítélet például, hogy a női írók a regényekben többnyire csak azt tudják megírni, ami valóban megtörtént, nem létezett egy olyan korszakban, amikor még az a sztereotípiák dívott, hogy a nők egyáltalán nem is tudnak regényt írni.

Elemzésünk kontextusát illetően újra hangsúlyozzuk, hogy a Horthy-korszakban hangsúlyossá vált „nemzeti” fogalmával eltérő törekvések voltak legitimálhatók. A „nemzeti” egyrészt korlátozó érv volt (már 1914 előtt is), amelynek jelentését a hatalmi-politikai érdekek határozták meg, másrészt az alkalmazott narratív technika sikerességétől függően lehetett „felszabadító” is, amennyiben a nőemancipáció melletti érveket a megszólalók sikeresen helyezték nemzeti keretbe. A nőkérdésről szóló vitákban sokan egységesen szemlélték a női munkavégzést, a család belső viszonyait (férfi és nő egyenrangúságát), a szerelmi életet és a házasságot, a házasság motivációit, a válást, az öltözködést, a kozmetikumok használatát, a fogyókúrát, a főzni tudást – valamint a „nemzeti” kérdést (Magyarország „újja-születését” és ennek „feltételeit”). Úgy vélekedtek, hogy biztosítandó a nő joga a közügyekben való részvételre, de csak „a műveltsége és hazája igényei szerint”, azaz hogy „anyaságával és feleségi viszonyával ellenkezésbe ne jusson”.⁹⁵ Az egyenlőség korláta tehát „csak” a „nemzeti érdek” volt.⁹⁶ Mások viszont a fenti felsorolásban szereplő területeket, életszférákat egymástól elválasztva és egyenként szemlélték, rámutatva, hogy azokon belül újszerűen élni nem ellentétes, sőt, esetleg egybeesik a nemzetinek tartott értékekkel, célokkal. Egyes, a nőemancipáció irányába mutató követelések így megfértek a „nemzetivel” és a „konzervatívval” (azaz – nem pontosan fogalmazva – a normákkal).

A korábbi korszakhoz képest 1919-től fontosabbá váltak a progresszívnek nevezhető feminizmus és azon irányzatok közötti átmenetek, amelyek a nőt korlátozni akarták a férfival szemben. Ezek az irányzatok egyszerre két érvelési hagyományhoz is kapcsolódni próbáltak, azaz két, egymással nehezen összeegyeztethetőnek tűnő világnézet elemeit kombinálták. Ez jellemző volt a jobboldali vagy konzervatív feminizmusoknak nevezett irányzatokra,

⁹⁵ KENEDI, 1911. 55.

⁹⁶ Ennek az érvelésnek egy másik típusa az volt, amely szerint a politikai jogok nem járnak automatikusan senkinek se, csak akkor, ha ez egybeesik az „állam érdekével”. Az „állam érdekét” természetesen ugyanúgy az érvet hangoztató kívánta meghatározni, ahogyan a „nemzeti érdek” esetében is történt. Lásd PETŐ–SZAPOR, 2004.

Le az álarccal

Mühlbeck Károly rajza

Széljegyzetek

Azt mondják: a fájdalom nemesít; a nagyok például azt mutatja, hogy jórúdtva, ők nemesítették meg, nevelték naggyá, csiszolták ragyogó drágakövé fájdalmukat.

Csak azt tudjuk igazán szeretni, akinek megbocsátottunk valamit.

Egy kis töcsában is meglátszik az ég.

A halálnak is van egy halálos ellensége: a szerelem.

Az idő egy mindent felfaló bestia, de bilincsbe tudjuk verni a ritmussal. Ez megfékezi, és narkotizál minket.

Sokkal könnyebb a geniet tettetni, mint a tehetséget. Lásd a különböző di-hóngó „ismusokat”.

Bakonyi László.

A szerkesztő üzenetei

Helyreigazítás. A Magyar Kalendáriumba két hiba csúszott be. 1. Gróf Kálnoky Gusztáv nem 1884 február 19-én, hanem 1898 február 13-án halt meg, 66 éves korában Prödlitzben. — 2. Ekel: Hunyady László-ja, kétszázadik előadását 1874 február 24-én nem az Operaházban, de a Nemzeti Színházban érte meg.

F. M. Az új tavaszi divatról következő számunkban közlünk részletes beszámolót. **Társaskör, Karcag.** A trianoni béke 254. cikke szerint a tartozás leiben kell fizetni és pedig az 1918 szeptember és október hónapokban a genfi tőzsdén előfordult jegyzések átlagos árfolyamán történő átszámítással. A kifizetésnek a „Felülvizsgáló és kiegyenlítő hivatal” útján kell történni. Egyébként bővebb felvilágosításért tanácsos a külügyminisztériumhoz fordulni.

B. M. 1. A kiadói hivatal már elintézte. 2. Akkor tetemesen fel kellene emelni az előfizetési árat.

dr. K. J. Mielőtt régi festményt eladna, mutassa be a Szépművészeti Múzeum igazgatóságának, ahol szívesen megtekintik, szakszertien megvizsgálják, meghatározzák a egyben felvilágosítják önt művészeti és piaci értékéről. Így védekezhetsz az ellen, hogy a kereskedelemben megrövidítsék.

Aladár. A korai fagy kártékony hatását úgy szokták elhárítani az érzékenyebb gyümölcsfától (pl. a diófától), hogy a törzse köré, a gyökereire akkora hókupacot lapátolnak, amennyi csak odafér. Ezzel azt érik el, hogy a fák kissé később indulnak virágzásnak, amikor már kevésbé kell tartani a korai fagytól.

Kivánsági. A contrattessin, amelyet köhögés ellen szoktak előírni, fő hatóalkatrésze a thymol, amely legjobban a kakukkfűben van meg. Régebben a kakukkfűből teát főztek s azt itták.

Baranyai. Ha ön Homerosz helyett Homért, Virgilius helyett Virgilt, stílus helyett stíll ír: írjon Petőfi helyett Petőf-i.

Jegyzőnk. Az első látogatást annak kell megtenni, aki későbbien jött a községbe.

Bukfis. 1. Bouillont következőképpen készíthetünk: Jó erős húsleves főzünk, amelybe, hogy annál jobbízű legyen, egy darabka májat is belefőzünk s a rendes zöldségen kívül kevés nyers sárgarépat is reszelünk belé. Ha készen van, le hagyjuk ülepedni s óvatosan leszűrjük, hogy zavaros ne legyen; a záiros felületet leszedjük s csészékbe táálva feladjuk. Ha akarjuk, minden csészébe üthetünk egy tojássárgát, vigyázva, hogy a tojássárga szépen egészben maradjon. 2. Fogas gombával. A fogast a rendes módon, zöldséggel megfőzzük; közben sampion-gombát tisztítunk, apróra összetögljük, zöld petrezselymes vajban megpároljuk s táálaskor a gombás vajat a halra öntjük. 3. Kaprit minden nagyobb fűszerüzletben lehet kapni. 4. Még nem jelent meg magyar nyelven.

Grammatika. Magyarban az állomány nemcsak ige lehet, hanem más beszédész is, mert a magyar nyelvben s létezést kifejező ige (van) benne foglaltatik a melléknévben, főnévben is. (Pl. A ház szép. A Duna folyó.)

Vér sacrum. Ha erre jár, keresen fel a szerkesztőségben. Kedd kivételével minden délelőtt itt talál 10 és 2 között.

Arany János-szerető. 1. Időközben törvényt lett. A Budapesti Közlönyben fog megjelenni. 2. Semmi tehetséget sem sikerült felfedeznünk a versében.

R. 1. Elküldöttük. 2. Déltűn 2–4 között, Akácia-utca 9 alatt.

Ambició. Nem vagyunk olyan ambiciózusak, mint ön, aki 47 kérdést intéz hozzánk első levelében. Mi az 1–34. számú kérdésekre azt ajánljuk, rendelje meg Singer és Wolfner könyvkereskedésében Kelenen Béla: Idegen szavak szótárát (ára: 99 koronát), a 35–47. számú kérdésekre pedig azt feleljük, legyen szíves írja meg a nevét, akkor majd, egyenként, megfellelünk arra, amit tudni óhajt.

Helka. Könyvárusi forgalomban nincsen. Forduljon a szerzőhöz, aki a budapesti Kereskedelmi Kamara főtitkára.

Cica. Kérésére cikkben fogunk válaszolni.

November 1. Zseprécet selyemből benzinnel lehet eltávolítani.

Sas. Alacsonyan repül. **Elia Szeged.** Amerikában nincsenek nyilvános hívatatok. Kikerült honfártsáink után az ott megjelenő magyar lapok *hírdetési rovatában* szoktak nyomozni hozzátartozóik. Forduljon valaki amerikai magyar lap kiadóhivatalához kérésével. A lapok címei: 1. Amerikai Magyar Népszava New York N 7 Union Square, 24. — 2. Szabadság (Liberty) Cleveland 6 Elég. 702 Huron Rd. — 3. Előre New York 33 East Street N 7.

G. M. (Pécs). Egyik sem közölhető. **Léncs.** Női kertészeti gazdasági és háztartási tanfolyam, Budapest, VII., Egressy-ut 71.

G. Anna. Finom versek. Várjuk a folytatást. Talán akad közte közölhető. **Vándor.** Nem ügyletlenek.

Pusztai asszony. Látogatás alkalmával a hölgyek a felöltőt, esernyőt az előszobában hagyják. Kalapban és bővél lépnek a szobába. Otórai teánál kalapban fogyasztják el a teát, csak intim, kis társaságban szokták letenni a kalapot. Kívánságait a kiadói hivatal teljesítette.

Zenekezdő. 1. A Petőfi-társaság minden hónap második vasárnapján, délelőtt 11 órakor, a Kisfaludy-társaság minden hónap első szerdáján, déltűn 5 órakor tart ülést, a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. — 2. Elvből nem teszünk. — 3. Nem rossz. — 4. Többsi kérdésére a szépségápolási rovat vezetője adja meg a választ.

Gyula, Kovácszentiván. A 440 jug. koronát a kiadói hivatal megkapta és kívánsága szerint jegyezte elő.

Nem közölhető: **M. György** verse: Édes dal. — **Fiume** versei: — **Sirdy** két verse: Mi lesz velem. Nem is tudok. — **D. Ferenc** két verse: Megjött már. — **Élet** títos. — **Houbigant II** verse: Elmult a perc. — **Myrtilus** versei: — **Diletans** versei. — **Sz-as László** verse. — **Musagatos** versei. — **Pucay** verse. — **B. József** verse: Megöregszünk és prózája: Éjjeli epizód az Erzsébet-hídon. — **Por-szem** versei. — **P. Győző** versei. — **Sz-y medikus** versei. — **Modikus** verse. — **Cs-i Béla** versei. — **P. A.** verse. — **S. Gy.** versei. — **Dé profundis** verse. — **Trold-hangen** verse. — **V. I.**: Az egyszerűsítő elmélet. — **Fegyverneki előfizető** verse: Hontalan székelek dala. — **Vékony Pál** verse: Elment a csend. — **S. Lajos** versei: Volt egy... Örök tavasz... Remény... — **Por-szem** verse: Kis tragédia. — **Fiume** versei. — **Juvenis** versei. — **Cs. J.** elbeszélése: Balsors.

Nem közölhető. bár nincsenek kétség híján a következő kéziratok: **N. Lajos** verse: Feltámadunk. — **U-y István** három kis verse. — **K. József** verse: Te varróna, én a gyárba.

Laptulajdonos: Singer és Wolfner. Budapest, VI., Andrássy-ut 16. szám.

Felétős kiadó: Wolfner József. **Kéziratokat nem adunk vissza.** — **Az Új Idők képeinek és szövegének utánnyomása** tilos.

amelyek a női emancipáció célját nemzeti és anyai értelmezési keretbe helyezték, ha úgy tetszik: egyszerre voltak feministák és konzervatívok.

Ugyanakkor a progresszív vagy liberális feministák is használták a nemzeti-anyai értelmezési keretet, ugyanis saját törekvéseiket időnként ezzel próbálták elfogadtatni. (Azaz céljaikat a nemzeti-anyai értelmezés szempontjából pozitív értékekre hivatkozva akarták legitimálni.)

A továbbiakban ebben a kontextusban értelmezzük a két világháború közötti *Új Idők* című irodalmi hetilap mint női lap helyét. Nem a szépirodalmi rovatot, nem az ott megjelent verseket, novellákat vagy folytatásban közölt regényeket elemezzük, hanem az olvasói-szerkesztői levelezésről, illetve politikai publicisztikáról, riportokról és képekről írunk. Fő kérdéseink: az *Új Idők* mint a nőknek szóló konzervatív és nemzeti irodalmi lap mennyire volt konzervatív „nőpolitikájában”? Milyen nőábrázolásokat mutatott olvasóinak, milyen magyarországi és távoli országokból való „példaképeket”⁹⁷ tartott követendőnek a két világháború között? Alapvető kérdés természetesen az is, hogy tárgyalható-e az *Új Idők* női lapként, azaz állíthatjuk-e azt, hogy nem családi lap volt, amely a család férfi és női tagjainak egyaránt olvasnivalót kínált? E kérdésben alapvető segítség Kádár Judit említett tanulmánya, aki az említett szövegek, valamint hirdetések elemzése révén bizonyítja, hogy ez a népszerű orgánus nőknek szánt irodalmi lap volt. Ezt alátámasztandó hozzátesszük, hogy a két világháború között a lap rendszeresen közölt recepteket, divatcikkeket, alkalmanként szabásmintákat, valamint azzal az adattal, hogy az újabb és újabb előfizetőket szerző olvasók névsorában jobbra (átlagosan körülbelül 80%-ban) női nevek szerepelnek. Az olvasói leveleket szintúgy döntően nők írták nőinek gondolt ügyekről (szerelem, házasság, munkavégzés, tanulás), és csak elvétve férfiak (igaz, ők is magánéleti, szerelmi kérdésekről). Időről időre nők leveleit közzé tették arról, milyen fontos is a lap az életükben.

Az *Új Idők* női olvasótábora – amint részben e levelek mutatják – heterogén lehetett: dolgozó nők, asszonyok, „férfiasan jövő-menő”, közéleti szerepet játszó nők, konzervatív asszonyok⁹⁸ alkothatták (ezek kapcsolata később visszatérünk), továbbá olvasták modern lányok és bakfisok. Bizonyos hirdetőik viszont ennél biztosan többet tudtak az olvasókról. Mondjuk a lapot kiadó Singer és Wolfner cég, amely 1937-ben visszatérően hirdette a lapban Alice Lyttkens dolgozó asszonyokról szóló, már említett regényeit. Kérdés az, hogy az olvasótábor heterogenitása befo-

lyósolta-e a lap tartalmát – vagy az *Új Idők* ettől függetlenül paternalista álláspontot képviselt, a nemi sztereotípiákat erősítette, és az emancipációs törekvések káráról próbálta meggyőzni olvasóit. Varga Virág is felhívja a figyelmet arra a szerinte „nem is annyira ellentmondásos” jelenségre, hogy a lapban többször közöltek „szépirodalmilag értékelhető, talán feminista jellegűnek is mondható írást”.⁹⁹ Ugyanerre először 1920-ból hozunk példát: két, egymástól csupán két lapszámra, de a női emancipáció szempontjából „fényévnyi” távolságokra lévő cikket. Az új nők típusával szimpatizáló, illetve a feminizmussal teljesen ellenséges írás ugyanazon hetilapban való megjelenése ugyanis akkor is meglepő, ha az 1920-as év szempontunkból is átmenetinek, diffúzknak tekinthető. Meglepő lehet még akkor is, ha tudjuk: az *Új Idők*ben ekkoriban arról jelentek meg cikkek, hogy a falusi nők valójában nem is örülnek a választójognak,¹⁰⁰ a feministák pedig nem kívánhatnak ennél többet, hiszen – mivel elérték céljukat – nem kerülnek többé olyan szerepbe, mint a „kormányok leggyászosabbika”, a Károlyi-kormány idején, amikor Bedy-Schwimmer Rózát küldték diplomatának Svájcba.¹⁰¹ Cikkeztek arról is, hogy a szenvedések után újra a „természetes nő” lesz a népszerű: rehabilitálni fogják a „nők egy műfaját”, „amellyel a modern irodalom meglehetősen mostohán bánt: a házi-asszonyok”-ét. „Kiderült” ugyanis, hogy a férjnek a legnagyobb segítség a háztartáshoz értő nő, a *diplomás nő viszont nem tud kevés pénzből színvonalas otthont biztosítani*.¹⁰²

Az antifeminista cikk szerzője a jogász és újságíró, Herczeg Ferenc korábbi lapjában, a *Magyar Figyelő*ben is publikáló Kenedy Géza volt. Írásának ma talán legmeghökkenőbb, de a századfordulón elterjedt állítása az volt, hogy a nagyobb műveltségű nők „legnagyobb része” meddő (erre egy néhány évvel korábban kapott, az Amerikai Egyesült Államokról szóló levelet felidézve jutott; a levél szerint az USA-ban a nők gondolatai és érzelmei ijesztő mértékben távol kerültek a család intézményétől). Az 1920-as cikk szerint a nő Magyarországon a férfi „munkatársa” lett a „történet által reánkzúdított nagy-nehez föladatakban, hűséges bajtársunk a sors ellen való nehéz küzdelemben”. Mert nem a „feminisztikus elméletek” („a régi feminizmus”, „a háború előtti vörhenyes feminizmus”), hanem a „közös szenvedés” hozza meg az „egyenjogúságot” (azaz nem az egyenrangúságot!). Ezzel szemben „A régi feminizmus a család belső rendjének földúlásával akarta a

⁹⁷ BECK, 2005. 65.

⁹⁸ BÁNKI, 2008. 92.

⁹⁹ VARGA, 2011.

¹⁰⁰ H. BÖSKE, 1920. 100.

¹⁰¹ LYKA, 1920. 99.

¹⁰² FODOR, 1920. 116–117.

társadalmi boldogságot biztosítani, és síppal-dobbal, nádi hegedűvel erőszakolta magát az emberiségre”.¹⁰³

A gondolat, amely szerint a haza szenvedésének közös átélésében és a haza közös gyógyításában a nő a férfi bajtársává válik, a Tormay Cécile vezette Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének lapjában, *A Magyar Asszonyban* volt ekkoriban népszerű (de az említett helyen Lyka Károly is írt erről). Csernoch János esztergomi érsek, Mártonffy Károly és a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert is ugyanazt fejtették: a magyar asszonyok, miként a bibliai asszonyok, „példát mutatnak a megcsúfolt és keresztrefeszített Magyarországhoz való hűségben”;¹⁰⁴ és nekik „A nemzeti társadalom munkájában való részvétel ma már nemcsak jog[uk], hanem kötelesség[ük]” is.¹⁰⁵ A nők a háború alatt példát mutattak „hadi jótekonyságban”, aktuálisan pedig – így Berzeviczy – a „megcsonkított és megsebesült, árva és fogoly” haza „gondjának viselése” a feladatuk.¹⁰⁶

Tormay Cécile *Bujdosó* könyvében is feltűnt Hohenlohe Károly herceg, a MANSZ 1922-es kecskeméti gyűlésén pedig kissé továbbrugaszkodva kijelentette: most „az egész világon [háború] dúl a keresztény világeszme ellen”, ezért a férfiaknak és a nőknek egyaránt dolgozniuk kell a győzelemig – „De csak addig, amíg szükséges, azután [a nő] térjen vissza tűzhelyéhez, éljen a családjának”.¹⁰⁷ Ugyanitt Tormay azt fejtette, hogy a nők „munkájukkal segítsenek kitörölni a vérző vonalakat, melyek sebként égnek az ország testén [sic!]. A férfi megsebesült a háborúban testileg, lelkiileg. Amíg kipiheni magát [!], kell hogy az asszonyok legyenek élesztői a tűznek”.¹⁰⁸

A református püspök, Ravasz László ugyancsak *A Magyar Asszonyban* közölt, „Az új női typus” című cikke Kenedy gondolatmenetének másik részével mutat hasonlóságot. Nevezetesen azzal, hogy a világháború utáni korszakban a nőnek „emberibbnek” kell lennie – azaz értelmezésében szakítania kell a megelőző időszak „féktelen individualizmusával”, amelynek „egyetlen ellensége volt: az erkölcsi törvény”.¹⁰⁹ Az új női típusnak „nemzetibbnek” kell lennie (miként Kenedytől Mártonffyig sokan gondolták).

¹⁰³ KENEDY, 1920. 192. Egy 1911-es írásában is úgy vélte, hogy a feminizmus „kozmodopolita” és „szociális demokrata formája” egyik célja „a meglévő társadalmi fölfogások és intézmények meglazítása”, „fölbontása”, „földúlása”, KENEDI, 1911. 53. A szerző az *Uj Időkben* y-os formában írta alá a nevét.

¹⁰⁴ CSERNOCH, 1922. 3.

¹⁰⁵ MÁRTONFFY, 1922. 14.

¹⁰⁶ BERZEVICZY, 1920. 1.

¹⁰⁷ ASSZONYOK MUNKÁJA, 1922. 28.

¹⁰⁸ Uo. 29.

¹⁰⁹ RAVASZ, 1922. 2.

A revízió sikere és a kultúrfölény elérése érdekében „Magyarnak lenni ma annyit jelent, mint *különbnek* lenni, önmegtagadónak, testvériesnek, szelídeknek s mégis elszántnak; [...] hont foglalni, polgáriasodni, christianizálódni, reformálódni, felszabadulni, turáninak s világpolgárnak lenni.”¹¹⁰

Kenedy Géza írásának emancipációellenes konzervativizmusa tehát *A Magyar Asszonyban* közölt nézetekkel mutatott rokonságot. Két héttel később az *Uj Időkben* megjelent egy, a szerkesztők számára valószínűleg ismeretlen olvasó, Mók Ferencné három oldal hosszú amerikai élménybeszámolója. Mók az előbb említettektől teljesen eltérő módon ítélte meg a férfi és nő közötti viszonyok változását. Cikkének elején az amerikai nők „egészséges életfilozófiája” és „egyszerűen nemes pszichéje” miatti örömét fejtette ki. Úgy látta, hogy az amerikai nő „Öszinte, okos, impulzív, természetes és önálló, széles látókörű és vállalkozó szellemű”, céltudatos és mentes a szentimentalizmustól. „Minden pálya nyitva áll” előtte, *az egyetemeken hűséges barát, részt vesz a férfi hallgatók „minden szórakozásában, a kicsinyes prüdériától teljesen mentesen”*.¹¹¹

Mók cikke révén egy külföldi példa ismertetése képviselte a lapban az emancipációs nézeteket, azaz a tradicionális és antifeminista gondolkodás alternatívát egy távoli példakép által ismerhették meg az olvasók. Erre máskor is akad példa az *Uj Időkben*, ha nem is ennyire direkt módon. 1936 elején jelent meg Bónyi Adorján „A kereső feleség” című szkeccse, az épp dolgozni kezdő feleség férjének panasza, melyben a férj azon kesereg, hogy dolgozó neje már csak viszi a pénzt, és nem törődik a háztartással.¹¹² Ebeczki György színikritikájában arról ír, hogy ma már nincsenek „meg nem értett asszonyok”, mert a nők dolgoznak, hogy „segíthessenek az élet-társukon”.¹¹³ Már ezekben az írásokban is feltűnők a részben egymással ellentétes ábrázolások: bár a nő mind a két esetben alávetett helyzetű, de míg a második szerint munkavégzése hasznos, az első szerint értelmetlen és haszontalan. Serák Julianna színikritikájában határozottan munkapárti, amikor szembeállítja egymással a nőit (a „dologtalan úrikisasszonyt”) és az emberit (a dolgozó lányt) mint magasabb rendűt.¹¹⁴ Ugyanígy a nemek modern viszonyát (együtt a férfiasság jelentésének módosulását) mutatja be a négy hasábon át közölt, körülbelül fél kolumna terjedelmű, de két

¹¹⁰ Uo. 4.

¹¹¹ MÓK, 1920. 242. (Kiemelés tőlünk.) A nevét eredetileg Mák Ferencnéként adták meg, és csak két héttel később helyesbítették.

¹¹² BÓNYI, 1936. 164–166.

¹¹³ EBECZKI, 1936. 179.

¹¹⁴ SERÁK, 1936. 103.

oldalra tördelt (azaz hangsúlyos) kanadai beszámoló, amely a szerkesztői üzenetek között jelent meg. Többek között arról is szó esik benne, hogy Vancouverben a házimunkából a férjek is kiveszik a részüket: „Az itteni legkacifántosabb férj is papucshős, a magyar fogalmak szerint. Ha vendég van vacsorára, a házigazda szervíroz. [...] Piaci táskával is gyakran látni a férfiakat [akik azért segítenek, hogy] azután együtt olvashassanak, vagy mehesse nek szórakozni”.

Az *Új Idők* egy évvel későbbi száma lapozva megállapítható, hogy a lap ellentétes nézeteket hirdetett a nőemancipáció kérdéséről. Az újság állandó illusztrátora, Mühlbeck Károly egyik rajza „állást vagy férjet követelnek az állástalan tanítónők” aláírással jelent meg, ami rímelt arra a felfogásra, hogy a nő akkor „önállósodik”, ha „szerelmi” problémái vannak.¹¹⁵ Ugyanebben a számban közölték K. Tóth Lenke „Mai asszony” című amatőr versét a régi és a mai asszony közötti különbségekről.

„A békebeli asszony csendes
Volt, mint a harmatos virág.
[...]
Nem tudta, mi a harcolás”

Régen a férje küzdött érte, ma viszont a nő küzd, hogy a férfit álláshoz segítse.

„Az élettől kegyelmet sír ki
A leigázott férfinak
S ahol a zord szív ellenállna
És az asszonyt nem érti meg,
Ott előveszi győzhetetlen,
Lebírhatatlan fegyverét:
Felmutatja a mindenségnek
Szent ostyaként a gyermekét!”¹¹⁶

A vers megjelenésekor az *Új Idők*-ben vita zajlott a női munkavégzésről. Megszólalt a kérdésben a történész dr. Bobula Ida, a művészettörténész

¹¹⁵ Lásd Horovitz Gusztáv 1905-ös tárcáját (64. oldalon olvasható lábjegyzetben), amely szerint „a feministák a szerelem, a házasság és a szeretkezés mellőzöttjeiből kerülnek ki”. MÜHLBECK, 1937. 465.; SZAJBÉLY, 1995. 461.

¹¹⁶ K. TÓTH, 1937. 476.

dr. Hoffman Edith, Kenessey Gizella író,¹¹⁷ dr. Luby Margit tanár-néprajzkutató, az országgyűlési képviselő Melczer Lilla, az író-újságíró Szederkényi Anna és dr. Teszler Dóra,¹¹⁸ majd „A szerkesztő üzenetei” rovatban hozzászólásokat közölt a lap, egyet egyenesen Kanadából.¹¹⁹ Ebben a számban jelent meg Sz. Weress Jolán *Ausztrália közéről* című könyvének né-mely részlete is, például arról, hogy Ausztráliában csak a leggazdagabbak engedhetik meg a cselédtartást, és emberszámba veszik a nekik szolgálot. Továbbá a férfiak és nők közötti egyenlőség olyan mértékű, hogy „a hölgy is meghívhatja a férfit étterembe, uzsonnára, vagy vacsorára és a meghívást el nem fogadni: sértés”.¹²⁰

Az *Új Idők* 1937 elején nemcsak a szellemi munkát végző, mint látjuk, jórészt diplomás tudós nők, hanem a politizáló asszonyok kérdését is megtárgyalta. Melczer Lilla élettörténetét (ha máshonnan nem) 1937-ben ismerhették meg az *Új Idők* olvasói. Portréja szerint 28 évesen elvált, majd politizált, agitált és dolgozott (2400 holdas családi birtokát egyedül irányította). Mint önálló életében hangsúlyozta, politikai-közeleti tevékenységbe szigorúan csak azt követően kezdett, hogy felnevelte három gyermekét, mert szerinte a nő számára a legfontosabb a család és a gyerek. Az (ön)portré szerint a választási kampányok időszakában együtt ivott a férfiakkal, továbbá azt is kifejtette, hogy őt nem zavarja, ha a nők rúzszt használnak.¹²¹ Szerinte ez önmagában nem probléma; ő a dolgozó nőt nem korlátozná, mert a baj a „dologtalan”, „úgynevezett mondain nő *magánéletében*” van.

„Öltözködés, kis hiúságok: ez tölti ki az életüket. Mennyivel komolyabb ember a dolgozó nő! És mégis: egyre jobban megnyírbálják [a dolgozó nő] jogait. Pedig ha eltarthatja a családját, ha erre kényszerül, akkor nem szabad elvenni tőle a jogot, hogy sorsába maga is beleszólhasson. Elis-

¹¹⁷ „Kenessey Gizelláról a héten nagy cikkek voltak a napilapokban abból az alkalomból, hogy ő az első nő, aki a magyar közigazgatásban karriert csinált: segédhivatali igazgatónak nevezték ki. 1928-ban került Kenessey Gizella a városházára, a X. ügyosztályhoz, ahol szintén a mai főnöke mellett dolgozott. Amikor aztán Szendy a főváros első polgára lett, magával vitte titkárnőjét is. Azóta ő a lelke annak a sokágú, és rendkívüli tudást és tapintatot igénylő munkának, amely a polgármesteri irodába torkollik.” *Színházi Élet*, 1937/30. 71. (Kiemelés tőlünk.) Kenesseyt ekkor a IX. fizetési osztályba sorolták, majd mint segédhivatali igazgatót 1942-ben a VI-ikba. (*Fővárosi Közlöny*, 1942/52. 1184.)

¹¹⁸ NŐ ÉS HIVATAL, 1937. 123–125.

¹¹⁹ VOLT DOLGOZÓ, 1937. 253–254.; ERZSÉBET, 1937. 323–324.; WINNIPEG, 1937. 481.

¹²⁰ SZ. WERESS, 1937. 316.

¹²¹ 1931-ben Budapest város női alkalmazottainak rendeletben tiltotta meg, hogy munkahelyükön, a városházán rúszozzák a szájukat, hogy ők is dohányozzanak, mint a férfiak, továbbá előírták, hogy „egyszerű és komoly” ruhát kell viselniük. HORVÁTH, 1931. 99.

merem, hogy választójoga ellenére az egyszerű nő általában nem sokat ért a politikához. *De az egyszerű fiatal férfi sem!*¹²²

Érdekes „jövő-menő” asszony volt az országgyűlési képviselő Toperczer Ákosné is. Tagja volt a baloldali La Fontaine Irodalmi Társaságnak és a Keresztény Magyar Asszonyok Pártszövetségének, igazgatósági tagja a Magyar Egyesületnek a Leánykereskedelem Ellen, tagja Budapest törvényhatósági bizottságának és a Magyar Teozófiai Társulatnak. Ő (mint említettük) a nőkre a nyilvánosságban szociálpolitikai feladatokat akart bízni, ellenezte a teljes egyenjogúságot. Az *Uj Idők*ben így nyilatkozott: „Vigyázok rá, hogy férjem és gyermekeim ne érezzék, hogy a feleség és az édesanya nincs odahaza.”¹²³

Természetesen még hosszan lehetne példákat hozni olyan, a közéletben, az nyilvános térben aktív és sikeres nőkre, akik az anyaság, a háztartás, az általában a reprodukció fontosságát hangsúlyozták. A két országgyűlési képviselőnő közül Melczer Lilla esetében azonban mindenképpen felmerül annak a lehetősége, hogy ő mindezt, legalább részben, az új női szerepei legitimálása érdekében „említi”. Hozzá képest Toperczer Ákosné, valamint az inkább liberális-feminista *Dolgozó Asszonyok Lapjában* bemutatott, Párizsban élő, sikeres szobrász, Földes Lenke önleírása is koherensebb.¹²⁴ Toperczer hangsúlyozta, hogy ő nem feminista, Földes pedig leszögezte: „[...] az igazán produktív munkát végző nő [...] az igazán dolgozó nő: az anya.”¹²⁵

A „jövő-menő” nők tehát a régi és az új női szerepeket nem tartották egymással ellentétesnek, illetve ezeket a szerepeket egyaránt nemzeti keretben értelmezték, vagy legalábbis így nyilatkoztak erről. Ez azonban a Horthy-korszakban – mint arról már szó volt – az eltérő felfogású csoportok számára egyaránt elfogadható értelmezési keret volt, ahogyan a kifejezetten az „új nőknek” készített *Dolgozó Asszonyok Lapja* címlapja is mutatja (lásd a 197. oldalon).

A jobboldali feministák tehát ápolták az anyaság kultuszát – részben a hagyományos női szerepelvárásoknak megfelelően, részben a határrevízió sikere érdekében (a sok magyar gyermek ugyanis benépesíti majd a visszacsatolt területeket, a fiúk idővel katonának állhatnak). Annak pedig, hogy a liberális „új nők” is a revíziós értelmezési keretben helyezték el magukat, az egyik oka a minden politikai irányzatra jellemző revíziós politika, a másik

¹²² ASSZONYOK A PARLAMENTBEN, 1937. 374.

¹²³ Uo. 376.

¹²⁴ ASSZONYOK A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁSBAN, 1931. 105–106.

¹²⁵ NEU, 1935. 83.

pedig az, hogy ez növelte elfogadásukat, csökkentette a „támadási felületet”, azaz a női jogokat és szerepeket a nemzeti diskurzusba beírva próbálták láthatóvá tenni.¹²⁶

Az Uj Idők tanácsadó rovata

Az *Uj Idők*ben megjelent névvel közölt cikkek elemzése során megállapítható, hogy a nőkérdeessel kapcsolatos nézetekben belső pluralizmus jellemezte a lapot, a két háború között változó hangsúlyokkal. A korszakunk elején és vége felé kiadott lapszámok alapján úgy tűnik, hogy idővel több, a nőemancipációt támogató írást jelentettek meg. A Singer és Wolfner, illetve más cégek hirdetései, az *Uj Idők*ben megszólaló (esetleg politizáló) nők (ön)leírásai, a kritikák, szépirodalmi művek, értékek és normák alapján egy hibrid újság képe rajzolódik ki. A továbbiakban a férfi-nő viszonyra (házasság, szerelem, szakítás), a tanulással és a munkával kapcsolatos szerkesztői válaszokat, tanácsokat elemezzük ugyanebből a szempontból.

Az olvasói levelekre adott válaszokban eltérő, egymással nehezen összebékíthető tanácsokat olvashatunk, például abban a kérdésben, hogy szerelemből vagy szeretetből, vagy esetleg érdekből házasodjon-e a fiatal leány. A tradicionális megoldást válassza-e, és a hagyományos okokat fogadja-e el férjhez menéskor (azaz a férj pozíciója határozza meg választását, mivel ez biztosítja a társadalmi helyzetét), avagy a nők újabb típusát követve önállóan, az érzelmei alapján döntsön.

1920-ban egy fiatal lánynak azt tanácsolták, hogy ne adja fel álmait, és várjon a számára ideális férfira, aki vagy nagyon gazdag, vagy aki iránt szerelemre lobbánhat:

„Tanácsot adni bajos lenne, mert ugy-e, az lenne az egyetlen segítség, ha »Ő« eljönne és azt mondaná: »Gyerünk a paphoz angyalom«. – A baj az, hogy ezeket a varázsszavakat nem »Ő« mondja, hanem más. »Ő«, mint a legtöbb esetben, fiatal, szép, kedves, szellemes, bátor, – egyetlen hibája van csak: szegény ember. Más, mint majdnem mindig, idősebb, kicsit talán krákogós is, okos, de nem szellemes, józan, de nem megértő, azonban van egy nagy előnye: el tud tartani egy asszonyt. [...] ha az a másik nagyon gazdag volna és olyan úri jólétet tudna kínálni, amely feledtetni tud sok egyebet, akkor... akkor talán okos dolog volna szakí-

¹²⁶ DOLGOZÓ, 1931. 1.

tani az álmokkal. Így azonban mintha kissé könnyen akarná feladni a reményt?”¹²⁷

Két héttel később ehhez *részen* hasonló tanácsot adtak (felülemelkedve azon a korábban inkább erkölcstelennek minősített helyzeten, hogy a nő egyszerre két férfinak is engedi az udvarlást). Azt állították, hogy az érzések a legfontosabbak, és nincs az a vagyon, ami pótolni tudná a szeretetet.

„Ne nézzen anyagi javakat, társadalmi állást, hanem csak azt: melyik iránt érez valódi, igaz szeretetet? Mert erkölcsös, boldog házasságnak csakis a kölcsönös szeretet lehet az alapja, minden egyéb csak hazugság, önámítás, amely előbb utóbb megbosszulja magát.”¹²⁸

Egy hónapra rá viszont már azt olvashatták a kíváncsiak, hogy nem annyira az érzelmek a fontosak, mint inkább a biztos megélhetés. A jellemes és kellemes férfit, aki el tud tartani egy asszonyt, a feleség idővel majd megszereti (kicsit korábban az ilyen férfi még „másik” lett volna, a fiatal lány pedig nem választhatta volna őt, mert várnia kellett az igazira; mondjuk azért, mert a szeretet fontos):

„Ne azon sírjon kedves kisasszony, hogy Önnek miért nem jut osztályrészül az a sors, ami más leánynak, aki szerelemmel szereti a vőlegényét, hanem vigadjon azon, hogy a Gondviselés, amint írja, egy jó anyagi viszonyok között élő, jó családból való, jellemes és kellemes fiatalembert juttatott Önnek vőlegényül. Ilyen szerencsét holmi holdvilágos ábrándképért, nem viszonzott, titkos szerelemért elszalasztani vétkes oktalanság lenne, amit később meg is bánna keservesen. Ha majd férjhez megy, meg se fogja érteni, hogy ilyesmire még csak gondolt is valaha, mert egészen bizonyos, hogy *meg fogja szeretni az urát.*”¹²⁹

Érdekes ugyanakkor, hogy eme tradicionális világképet mutató, konzervatív szerkesztői válasz után azt tanácsolják az elhagyott lánynak: kezdjen ki egy másik fiúval, és így tegye féltékennyé az első férfit, hátha visszamegy.¹³⁰

Nagyjából egy évtizeddel később egy újabb típusú válasz született.

¹²⁷ JÁNOS, 1920. 41.

¹²⁸ ASSZONY, 1920. 61.

¹²⁹ FEHÉR, 1920. 121. (Kiemelés tőlünk.)

¹³⁰ EGY ELŐFIZETŐ, 1920. 121.

„Igaz, hogy a szeretet és a megbecsülés fontosabb a házasságban, mint a szerelem, mégis azt mondjuk: tizennyolcéves lánynak, akit még hozzá nem is a kényszerűség hajt bele a házasságba, kár szerelem nélkül férjhezmenni. [...] szerelmes menyasszonynak lenni, kétségtelenül egyike az élet legszebb ajándékainak.”¹³¹

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a nő életcéljának csak a házasságot és a gyereket tartották volna. A férjhez menés „magában véve még nem boldogság” – szólt egyetértőleg a tanács – és az „egyedülálló leány is szép, tartalmas, nyugodt, harmonikus életet” élhet.¹³²

A szerkesztői válaszok tehát azt mutatják, hogy a nőkérdés fontos eleme, részkérdése kapcsán nem beszélhetünk egységes álláspontokról. Továbbá születtek „modernista” válaszok is: ilyen volt az előbb említetten kívül például a nők munkavállalását igenlő, és sajátos női munkakörökről szót sem ejtő tanács,¹³³ vagy a „hazug együttlétnél” a szakítást (a szövegből kikövetkeztethetően: a válást) erkölcsösebbnek mutató szöveg,¹³⁴ vagy annak elfogadása, hogy a nő is lehet kezdeményező, és nem kell megvárni, amíg a férfi újra udvarolni kezd.¹³⁵ A modern nőkre panaszkodó olvasónőnek (aki szerint ezek „önállóságra törekvő, élni vágyó és rendkívül hiú, tetszeni és feltűnni vágyó természetű [...]”, „összesimulva táncol[ó]” és flörtölő nők) középutas választ adtak:

„A lelke mélyén nem változott meg a nő, csak a modorán, a külső megjelenésén volt kénytelen változtatni. Elismerjük, hogy ez is bizonyosfokú gyöngeségre vall. Szébb volna nem-megalkudni, nem kiegyezni ötven százalékban a korszellemmel [...De] Lélekben mi is »régimódiak« maradtunk [...]”¹³⁶

Érdekes módon rímelt erre „a forma új, a tartalom a régi” értelmezésre a hetilap 1930. évi első címlapja, ahol a neobiedermeier irodalom egyik jelese, Csathó Kálmán új regényét egy rövid, ondolált hajú, rúzszt és szemfestéket használó lánnyal népszerűsítették. Ám az előbbi olvasói levelet tartalmazó, 1931. évi 6. szám címlapján a modern vagy új nők néhány igen szembetűnő

¹³¹ HORTENZIA, 1931. 123.

¹³² ÚJ IDŐK, 1931. 129.

¹³³ HÓRA, 1920. 265.

¹³⁴ CSALÓDOTT, 1920. 121.

¹³⁵ AD ASTRA, 1936. 39.

¹³⁶ SZERETNÉM, 1931. 191. (Kiemelés tőlünk.)

attribútuma figyelhető meg, miközben semmi sem utal a „régi tartalomra”. síelés szünetében a természetesen nadrágot viselő, rövid hajúnak tűnő nő égő cigarettájáról gyújtja meg a mellette álló férfi cigarettáját. Az évtized elején megjelenő divatképek között szintén találunk modern vagy új (magas, vékony, rövid hajú, férfias ruhát, például nyakkendőt viselő) nőket.¹³⁷

Magyar Uriasszonyok Lapja és tanácsadó rovata

Az *Uj Idők*ben megjelent és a középosztálybeli, tanult nőknek szánt tanácsokból kirajzolódó hibrid világgép értelmezése, kontextualizálása érdekében Herczeg Ferenc hetilapját végezetül összevetjük egy másik női újság, a *Magyar Uriasszonyok Lapjával*, annak is a tanácsadó rovatával. Itt csak egy évet vizsgálunk, az 1930-as évtized közepéről.

A *Magyar Uriasszonyok Lapjának* első száma 1926. január elsején jelent meg. A lap előzményének tekinthető a *Gazdaasszonyok Lapja* (1924–1925) és a *Magyar Uriasszonyok Közlönye* (1925–1926), ezek azonban a *Magyar Uriasszonyok Lapjával* (a továbbiakban: *MUL*) ellentétben többnyire háztartási tennivalókat tartalmaztak, azaz kevésbé voltak magazinjellegűek. A *MUL* 1938 decemberében jelent meg utoljára, utódja a nála jóval radikálisabb és kevésbé sikeresebb *Magyar Nők Lapja* (1939. január 1. – 1944. december 20.).¹³⁸ Az első szám alcíme: „Együtt a Szilágyi Erzsébet Erdélyi Nőegylet és az Ujpesti Lujza Leányegyesület hivatalos lapja”, azonban ez az alcím már 1926-ban eltűnt a fejlécsről. A másik alcím: „Háztartási és szépirodalmi folyóirat” a jóval előkelőbbnek ható „Szépirodalmi, ismeretterjesztő és háztartási folyóirat”-ra változott.

A lap főszerkesztője a teljes megjelenési időtartamon keresztül Kertész Béla volt. Kertész a gyermek- és női témák elismert – bár nem kiemelkedő, de jó szervezőtehetségű – publicistája: írásai jelentek meg a *Magyar Lányokban*, a *Népiskolai Tanügyben*, a *Gyermekevédelem Lapjában*.¹³⁹ Az 1930-as években Bőjtke Etelka és Erdődy Elek szerkesztették a lapot. Bőjtke erdélyi polgári családból származott, polgári iskolát és női kézimunka-tanfolyamot végzett, Tordán városi tisztviselő volt, majd Trianon után Budapestre költö-

¹³⁷ HOLLÓHÁZAI, 1930. 370., 371.

¹³⁸ A *Magyar Nők Lapja* radikalizmusát az utolsó lapszám dátuma is mutatja, hiszen 1944 őszén Magyarországon már csak a szélsőjobboldali, elsősorban a különféle nyilas lapok jelenhettek meg.

¹³⁹ GULYÁS, 1995. 16. k. 412.

MAGYAR URIASSZONYOK LAPJA

Dr. Krivoss Árpádné és gyermekei, Budapest

Veres utvári és Kunatti fényképezés felvétele, Budapest

IX. ÉVFOLYAM, 15. SZÁM

ÁRA 80 FILLÉR

BUDAPEST, 1932 MÁJUS 20

A *Magyar Uriasszonyok Lapja* (1926–1938) szerint „a modern úrinő sportol”, mert „az anyai teendők ellátásához elengedhetetlen”. A rövid haj ellen se volt kifogása: „ma már e tekintetben teljesen egységes a falun és városban élő középosztály felfogása. A rövid haj elleni harcot legyőzte a reális élet.”

tözött, rövidebb ideig a Déleuropai Kereskedelmi Rt.-nél dolgozott. A lap megalakulásától első munkatárs, szerkesztő lett.¹⁴⁰

Erdődy Kassán született, 1907-től működött hírlapíróként. Dolgozott a *Radikális* 48-nak, az *Új Idők*nek, a *Pesti Színpad*nak, a *Hét*nek; a „tót központi iroda” és a Rákóczi Szövetség sajtóreferenseként; szerkesztette a *Sugolyukat* és a *Városzobát* is.¹⁴¹

A tanácsadó rovatok a lap utolsó részében, egymást követően helyezkedtek el, és a lap terjedelmének kb. ötödrészt tették ki.

A tanácsok jobbára a középosztálybeli háztartások vezetésével és problémáival foglalkoztak. Az egyhasábos kozmetikai rovatot az igen előkelő Juno kozmetikai szalon (Rákóczi utca, majd Károly krt.) tulajdonosa, dr. Földes Miklósné vezette. Földesné kitűnően képzett, modern kozmetikus volt, maga is foglalkozott kozmetikusképzéssel. A komolyabb orvosi szaktudást igénylő témákban viszont férje, dr. Földes „kozmetikus orvos” sietett a segítségére. Földesné szerint a kozmetika: higiénia biztosítása a bőrnek, különösen az arc bőrnek.¹⁴² Ez a törekvés egyidős az emberiséggel, s végtelenül fontos a nők számára:

„Amíg lesznek nemzetek, addig lesz háború is [...] És ha a fegyverek zaja el is hallgat, ott van a női nem örök, vértelen, de annál elszántabb harca a szépségért, a fiatalságért. Ebben a harcban nincs béke vagy fegyverszünet, ez a harc a végkimerülésig tart. Itt a cél nem egy nagyobb terület, hanem egy kisebb ránc, nem egy város, hanem egy-egy irigykedő pillantás, mohó tekintet.”¹⁴³

Az elmúlt néhány században szégyennek számított a szépségápoló szerek használata, de a 20. századi nő nem élhet ezek nélkül. A kozmetika „immár közszükséglet úgy a dolgozó nők, mint a háztartásukat végző uriaszonyok számára.”¹⁴⁴

Földes Miklósné tehát részben bizonyosan a modern női típusokat részesítette tanácsaiban. Az „Üzenet a bakfisoknak” című cikke pontosabban mutatja a felfogását. A szerző nem pártolja a „felnőtt” szokásokat (dohányzás, ital, kávé), és a „bakfisok” esetében a természetes bőrápoló szerek híve, de nem tiltja erőlyesen a „felnőttek” szereit sem, ám kijelenti, hogy aki kö-

MAGYAR URIASSZONYOK LAPJA

RECEPTEK

Káposztás-palacsinta. Kis tej káposztát összevágunk, besózzuk, azután ki-nyomkodjuk és kevés zsírban, borssal, törött cukorral megpároljuk. Palacsinta-tésztát készítünk és a kihűlt káposztával egyenként megtöltjük, a palacsintákat újból átsütjük, egymásra rakjuk és forróan tálaljuk.

Székely Nóra

Gesztenye puding. 28 deka vaját 14 deka cukorral elkoverünk, 8 tojás sárgáját egyenként hozzáadunk, teszünk hozzá 2 tejbőlátott kis vajaszemlyét átpaszírozva, 14 deka áttört gesztenyét, 2 kanál rumot és a 8 tojás kemény habját. Gözben főzzük háromnegyed órát és tejszínnel tálaljuk.

Gellért Zoltán

Piskóta-felfújt. Négy evőkanál tört cukrot jól összekoverünk 6 tojás sárgájával. Tesztünk hozzá reszelt citromhéjat, 6 evőkanál finom lisztet és egybekeverjük. Végül a 6 tojás kemény habját könnyedén hozzáhabarjuk. A keveréket egy kikent formába helyezzük, egy félig vízzel telt lábosba állítjuk és betakarva sütőbe tesszük. Tálaláskor kerek tála fordítjuk, tetejét cukorban főtt gyümölcsös díszítjük és csokoládéhabot öntünk rá.

Zentai Mihály

Párnacsüske. Egy liter sima nulláslisztet, 3 egész és 4 tojássárgájával, kevés sóval és cukorral, 2 evőkanál savanyútejföllel, fél deci rummal, ha szükséges hideg tejjel puha tésztává gyúrunk. Jól kiverjük. Vékonyra kinyújtjuk, olvasztott, de nem forró zsírral megkenjük és mint az frosztésztát összehajtogatjuk. 10–15 porcig pihentetjük. A zsírozást és összehajtogatást háromszor megismételjük. Későkvékonyra kinyújtjuk. Egy mástól kb. 10 cm-re barackkoszmókat helyezünk, a tésztát ráhajtogatjuk és derelyevágóval párnacsüskát vágunk belőle. Forró zsírban többszöri forgatás mellett, gyorsan kisütjük. Vaníliás cukorral meghintve tálaljuk.

Zemléni Gizé, Pallagpuszta

Mézeskalács-oszokok. 55 deka sima lisztet, 25 deka forralt mézet, 20 deka cukrot kőshengyeni szódaalkarbonát 2 evőkanál hideg tejjel feloldunk, egy egész tojással összegyúrjuk, kis pogácsaszaggatóval kiszaggatjuk, tojással megkenjük, tetejére fehér mandulát hintünk, gyors tűzről kisütjük. Sütés közben mozgatni nem szabad, mert ráncos lesz.

Zemléni Gizé, Pallagpuszta

Kávékrém-torta. Kilenc tojás fehérjéből kemény habot verünk, teszünk bele 10 deka vaníliás porcukrot, 12 deka tisztított darált mandulát. Kikent és lisztetett tepsiben kisütjük. Két darabra vágjuk, kávékrémmel töltjük és kávéjéggel bevonjuk.

Dr. Emődy Sándorné

Cseresznye-puding. Három szemlyét tejben áztatunk, ezalatt 6 tojás sárgáját 18 deka porcukorral, vaníliával, citromhéjjal habosra keverünk, teszünk bele 3 deka vajat, 5 deka tisztított, darált mandulát, a kinyomott szemlyéket, negyed kg magozott cseresznyét és 8 tojás kemény habját. Zsírban főzzük, tálalásig lassan főzzük. Tetejét szőlődi sáddal tálaljuk.

Földi Viktória

ARANY, EZÜST, ÉKSZER
valamint dísz tárgy szükséglettel
TILLEMANN SEBESTYÉN
CÉGÉNél
Budapest, V. Vilmos császár-út 12.
szerezzé be
E lap előfizetői 10% engedménnyel részesülnek

Tanácsot kérnek

Hálás volnék azon kedves olvasótársomnak, aki tudatná velom a jó prágai sonka készítési módját.

Üdv. Ö. György

Kedves olvasótársom! Szíves tanácsot kérem, miként lehet a fehér abroszból vörösborecsétet eltávolítani? Sok köszönettel

S. Lujza

Szeretném ha valaki megküldené nekem a „Valahol Itáliában”, „Főj vissza csókos ifjúsága” és „Ha egyszer újra kezdeném” dalok szövegét. Előre is köszönettel

Rita

Üzenetek

Kedves előfizetőink! Tisztelettel kérjük, kegyeskedjenek lejárt előfizetéseiket megújítani, hogy lapunk előállításával felmerülő igen súlyos nyomdai kiadásainkat fennakadás nélkül rendezhessük. Különösen körjük azon kedves előfizetőinket, akik havi 2 pengős részletekben küldik be az előfizetési díjat, szíveskedjenek ezen alig számottevő összeget minden hónap 7. napjáig pontosan beküldeni, mert fizetési kötelezettségünknek mi is csak így tudunk eleget tenni és lapunkat is csak ebben az esetben tudjuk pontosan kiadni. Mikor ezen csekély összegű havi részletekben való fizetést bevezettük, azon kiszíjazási előfizetőinkre gondoltunk, akiknek a negyedévi, vagy félévi előfizetési díj beküldése a lezártított fizetés következtében nehézségbe ütközött volna, ellenben a havi 2 pengős részletekben való

fizetést senki sem fogja súlyosnak találni. Tudjuk, hogy néha csak feledékenység miatt szenved késedelmet az előfizetési díj beküldése, tekintettel azonban arra, hogy a havi részletekben való fizetéssel a lap előállításával felmerülő kiadásokat csak úgy lehet fedezni, ha az apróbb, 2 pengős részleteket pontosan megkapjuk, nagyon körjük ezeknek a részleteknek pontos beküldését. Bizunk kedves előfizetőink megértő méltányosságában és hisszük, hogy a nagyon kedvező előfizetési részletek bevezetésével nem sodorlatunk válságba.

És bízunk az elmúlt években tapasztalt, lapunkat támogató szeretetükben és hisszük, hogy a mai küzdelmekkel teli idő dacára sem vonják meg tőlünk nagyrabecsült pártfogásukat.

Teljes tisztelettel

a szerkesztőség és kiadóhivatal
„Jézuskát várom”. Talán így sóhajt-hatta bele a mindenségbe anyai szívénkemű várakozását a csillagfényes anyagszóratos betlehemi éjszakán minden asszonyok legfájdalmasabb Asszonya. Azóta Jézus ajándéka minden felszökörő új életke, amely az Ő születése napja fordulóján gyűl ki a földön, hogy megfussa pályáját. Milyen méhetlenül boldog az az érzés, amely a gyermekét váró édesanya szívéből gyöngyözik fel, mikor azt mondja, hogy a Jézuska ajándékát várja. Nincs a világnak olyan gazdagsága, ami ehhez fogható volna, igérete, amire átváltana. Kitarult érzéssel, anyai boldogságában feloldadt, forró szívvel várja, aminek jönni kell, amiért az életet adná, hogy jöjjön. Az anya szíve az élet soha el nem apadó élő forrása. Isten legcsodálatosabb titka, örök idők megfoghatatlan álma. Bonne inkarnál az idők végtelenje. A Jézuska ajándékában, szívük szerelmében az élet legfokozottabb boldogságát, örömet találják meg.

Sziv. üdv. Szerk.

„Irenaeus”. Gyenge verselési készségem átitott gondolatát irányító mély érzése, azonban ennek dacára sem tudott az önképzőköri nivón túl emelkedni. Hogy a közép-szerénél fog-e tudni magasabban szárnyalni, a beküldött verseiből lehetetlen megállapítani.

Sziv. üdv. Szerk.

„G. O.” Névtelen levélben foglalt kérésüket nem teljesíthetjük. Aki szíves-séget akar igénybevenni, attól elvárhatjuk, hogy ne csak nevének kezdőbetűit, hanem teljes nevét aláírja.

Szerk.

„Szegedi Rita”. Levelét, melyben azon óhajlásának adott kifejezést, hogy szeretne „Rita”-val levelezésbe bocsátkozni, a nóták szövegével együtt eljuttattuk az illető címére. Miatán ő most már címét ismeri, a levelezés megkezdésének nincs akadálya.

Sziv. üdv. Szerk.

¹⁴⁰ Uo. 3. k. 1146.¹⁴¹ Uo. 7. k. 606.¹⁴² Magyar Uriasszonyok Lapja, 1934/36. 27.¹⁴³ Uo. 1934/13. 25.¹⁴⁴ Uo. 1934/14. 21.

zülük ilyen szereket használ, az „jó diák nem lehet”.¹⁴⁵ A cikk legfontosabb tanácsa számukra a „mosolyogi”; hiszen „míg felnőtt hozzátartozóitok harcolnak a csúnya mával, a ti fiatalos, üde kacagástok mutatja az utat az egész emberiség és a magyarság szebb jövője felé”.¹⁴⁶

A női ideál földrajzi helyek és „fajok” szerint változik, de ugyanannak a népnek is változik az ideálja az idők folyamán; a háború utáni sovány, deszkaalkatú, fiús nő helyett ma már a kisportoltan formás, elegáns és ápolt nő az ideális – állapítja meg a *MUL*.¹⁴⁷ Ezen ideál elérésében segítik az úriasszonyokat az életmódhoz kapcsolódó (főként egészségügyi jellegű) tanácsok. Szempontunkból az egyik fontos tanács, hogy a *modern úrinő sportol* – természetesen nem versenyszerűen, s nem fejleszti egyoldalúan valamely testtáját. A sport az egészséghez, a karcsú termethez – mely rendkívül fontos – és az *anyai teendők ellátásához elengedhetetlen*.

A szerkesztői „üzenetek” volt a tanácsadó rovatok közül a leghosszabb (2–4 oldal), és ez örvendett a legnagyobb népszerűségnek. Néhány olvasó az illemszabályokban szeretett volna jobban eligazodni. Az egyik tanács szerint az úriasszony ruhája minden alkalommal legyen elegáns, gondozott. Ez a hajviseletre is érvényes, és ezen a téren *bátran megengedhető a modernség, a rövid haj használata, hiszen a művelt társaságból senkinek sem lehet ellene kifogása*: „ma már e tekintetben teljesen egységes a falun és városon élő középosztály felfogása. A rövid haj elleni harcot legyőzte a reális élet.”¹⁴⁸

Az „Üzenetek” következő témaköre: jogi tanácsok és praktikus információk az olvasót érdeklő kérdésekben. Jogi tanácsokat szinte kizárólag olyan hölgyek kértek, akik nem számíthattak férfiak segítségére: válni készülő asszonyok érdeklődtek a tartásdíjról és a gyermektartásról, özvegyek tudakozódtak arról, hogyan kaphatnák meg egy összegben a nyugdíjukat, vagy hogyan szabaduljanak meg fizetni nem akaró albérlőiktől. Jóval szélesebb a különböző ügyekben gyakorlati tanácsot, pontos tájékoztatást kérők köre: az olvasók megtudhatták, hogyan lehet megszerezni a kozmetikus oklevelet, hol található a vak gyermekek intézete, a mozdulatművészeti iskola, az anya- és csecsemővédőnői tanfolyam, hol lakik a híres író (akinek címét a *MUL* természetesen a neve megjelölése nélkül közli), vagy melyik a legmegfelelőbb iskola háztartási tudnivalókat elsajátítani óhajtó úrilányok számára.

¹⁴⁵ Uo. 1934/12. 21.

¹⁴⁶ Uo. 1934/12. 21.

¹⁴⁷ Uo. 1934/26. 24.

¹⁴⁸ Uo. 1934/11. 27.

Az „Üzenetek” legfőbb jellemzője azonban mégsem az eddig említett témákban történő tanácsadás volt, hanem a segítségnyújtás az úriasszonyok lelki-családi problémáiban.

A tárgyalt lelki problémák többsége a személyes kapcsolatok, főként a szerelem körül forgott. A tanácsok nagyszerű betekintést nyújtanak a *MUL* szerint ideális és nemkívánatos férfi-nő, valamint szülő-gyermek viszonyokba.

A *MUL* szerint a szerelem már kamaszkorban meglátogathatja a fiúkat és lányokat: egy 14 éves gavallér is udvarolhat, kedveskedhet választottjának, ebben nincs semmi kivetnivaló. Előbb-utóbb ezeknek a kis hölgyeknek és uraknak át kell esniük az első csalódáson, ezen azonban túl kell jutni, akár a bárányhimlőn, nem szokás belehalni, főleg ha a bakfis elfoglalja magát a könyveivel.¹⁴⁹

A nagyleányok szerelme már komoly dolog. Az ifjakat az etikett szerint bemutatják a lányoknak, azonban néha el lehet tekinteni a formaságoktól: nem föltétlenül szükséges a bemutatási szertartáshoz ragaszkodni, ha a fiú már legalább egy éve kedvesen köszön a lánynak, s ezt a lány láthatóan szívesen fogadja.¹⁵⁰ Az el nem kötelezett leány természetesen foroghat tisztességes férfiak társaságában, azonban bármennyire is megkedvel valakit, nem szabad szavakkal bevallani érzéseit, hiszen ez az örök tradíció ellen szólna, s elutasítás esetén lemoshatatlan lenne a lány szégyene. Botorság azt hinni, hogy a férfi félénksége miatt nem teljesezhet be a szerelem: az igazán szerelmes férfi előtt nincs leküzdhetetlen akadály, hogy megvallja érzelmeit.¹⁵¹ Amennyiben a hajadon nem tud választani udvarlói közül, úgy egyikhez se menjen hozzá: az igazi eljövételét a lánynak éreznie kell. Természetesen ekkor is áteshet a leány szerelmi csalódáson, de emiatt nem szabad minden efféléről lemondania: „Hinnie kell, hogy van síron túlivá magasztosult szerelem, hiszen nem ebben az érzésben, hanem egy emberben csalódhattott”¹⁵² – vigasztal a szerkesztő egy kétségbeesett kisasszonyt.

A tisztességes fiatalember nem ámítja éveken át szíve hölgyét, nem foglalja le magának udvarlásával, amennyiben nem komolyak a szándékai. Éppen ezért felettébb veszélyes dolog egyetemista, biztos egzisztencia nélküli fiúval szorosabb kapcsolatot fenntartani, hiszen – mivel még évekig várniuk kell – érzéseik, mire révbe ér az ifjú, és el tudja tartani leendő családját, elhalványodhatnak, ugyanakkor az úrilány felé – ennek udvarlását

¹⁴⁹ Uo. 1934/6. 28.

¹⁵⁰ Uo. 1934/27. 28.

¹⁵¹ Uo. 1934/1. 30.

¹⁵² Uo. 1934/18. 26.

látva – nem mer közeledni komolyabb partner.¹⁵³ Aki szerelmes, kedvesét legszebbnek, legjobbnak, legkedvesebbnek látja – aki sértegeti, megalázza a hölgyet, azt nem igazán találta el Ámor nyíla: a nőnek résen kell lennie, s egy kis udvarlástól még nem szabad a legkomolyabb érzelmekre következtetni, ugyanis a férfiak gyakran mondanak üres bókokat.¹⁵⁴ Amennyiben a felek szerelmi kapcsolatba bonyolódtak, találkozgatnak, csókolóznak, azonnal meg kell történnie az eljegyzésnek, akkor is, ha a leány még túl fiatal a házasságra. A jegyességben azután élvezhetik szerelmüket, aranykora lehet ez az időszak életüknek.¹⁵⁵

Semmiképpen sem szabad nős férfival viszonyt kezdeni, elválasztani feleségétől, ugyanis lehetséges, hogy néhány év múltával a tapasztalatlan, fiatal hölgyet is elhagyná egy még fiatalabbért az illető, de ha ez nem történne is meg, a hölgynek mindenképpen örökös lelkifurdalásban lenne része az elhagyott asszony miatt.¹⁵⁶ A menyasszony természetesen több időt tölthet jegyesével, akár kettesben is utazhat vele, bár tegeznie nem tanácsos. A vőlegény féltékenységet komolyan kell venni, s az általa kifogásolt tevékenységgel (pl. sportolás idegen fiatalemberekkel) fel kell hagyni.¹⁵⁷

Nem mindegyik házasság megszületéséhez szükséges a szerelem, néha a kölcsönös szimpátia is elegendő, illetve, gyakran úgy tűnik, a józan belátás is. A házasság alapja ilyenkor nem az újmódi szerelem, hanem inkább a biztos megélhetés reménye. A tanácsokból kikövetkeztethetően ez az újság álláspontja, még ha ez elsőre nem mindig tűnik is ki. „A mi középosztályunkban ma sem divat leányainkat áruba bocsátani”¹⁵⁸ – szól például a felháborodott szerkesztő „szegedi hűségese előfizetőjének”, aki szívesen férjhez adná leányát egy 600 pengőt kereső ifjúhoz, azonban a férfi által cserébe kért és megígért 30 000 pengős hozományt nem áll szándékában megadni. Egészen más a helyzet az idős, leánya jövőjét biztosítani kívánó apával, aki gyermekét gazdag rokonához adná – ebben az esetben az apának kell vállalnia a felelősséget, s inkább tiszteletet érdemel ez a szerető gondoskodás, semmint megvetést.¹⁵⁹

Úgy tűnik, a *MUL* lányai kivétel nélkül a házasságról ábrándoztak. Egyetlen, figyelemre méltó kivétel azért akad: egy 19 éves hajadon házasság nél-

kül, de azért kellemes, erkölcsös udvarlásokkal képzelte el az életét, mivel a házasságlevélnek szerinte semmi értéke nincsen. Ezen a szerkesztő valósággal megbotránkozik, a levélíró nézeteit *az olcsó demagógia hatásának* tulajdonítja, isteni törvényekre és rendre hivatkozik, végül megállapítja: „Csökönnyös luciferi lázadás csak törpék, epigonok lelkét feszíti.”¹⁶⁰

A *MUL* a családi életet a nők legszebb álmának nevezi, bár úgy látja, ezen a téren is történtek változások. A mai nőkkel szemben az elmúlt korok asszonyai bezzeg még:

„nemes egyszerűségben, komplikálatlan gondolatoktól fertőzetlenül lépték át a házasság küszöbét és mindvégig szentély maradt nekik az otthon, ahol [...] királynők voltak, még a legszerényebb keretek között élő családban is. Tekintély, tisztelet és hódolat járt nekik a férjümtől kezdve mindenkitől, s hogy így volt, s hogy így legyen, az asszonytól függ.”¹⁶¹

A szerkesztő tehát abban látja az asszonyok családon belüli tekintélycsökkenésének okát, hogy *a családi életen kívül egyre több elismerést és jogot vívtak ki maguknak „az ún. mai modern lányok”, s túlságosan nagy elvárásokkal érkeznek a házasságba, túlságosan sokat tapasztaltak.* Az asszonyok családon belüli szerepéért, egyáltalán: a családon belüli légkörért kizárólag az asszony felelős. Az izzó szenvedély alig néhány hét után lecsendesült szeretetté alakul a házasságban, de ilyenné fejlődik a szerelem nélkül kötött házasság is. A lecsendesült szeretettel azonban többet el lehet érni, mint szerelemmel, s azt meg kell becsülni: ennél többet várni egy házasságtól csak regényben szabad.¹⁶² A boldogságot, csöndes nyugalmat ápolni kell, s ez kizárólag a nő feladata, mivel „egyetlen férfi sem hivatott eme felséges misszió betöltésére, mert nincs meg benne az önfeláldozássá magasztosuló lemondás” – szól fegyelmezési célzattal a tanács.¹⁶³ A jó feleség szereti a férjét, alkalmazkodik hozzá, hogy azt higgye, az ő akarata teljesül. Az asszony diplomata is, aki derűs nyugalomával „leszereli” a zsörtölődő, rosszkedvű férjét, s nem vitatkozik.¹⁶⁴ A feleség felelős a háztartásért, a férj keresetének takarékos beosztásáért, s nem szabad urát apró, napi problémákkal gyötörnie. Ugyanakkor a férj nem köteles

¹⁵³ Uo. 1934/6. 26.

¹⁵⁴ Uo. 1934/34. 33–34.

¹⁵⁵ Uo. 1934/19. 31.

¹⁵⁶ Uo. 1934/1. 31.

¹⁵⁷ Uo. 1934/27. 27.

¹⁵⁸ Uo. 1934/5. 25.

¹⁵⁹ Uo. 1934/12. 27.

¹⁶⁰ Uo. 1934/33. 28.

¹⁶¹ Uo. 1934/17. 26.

¹⁶² Uo. 1934/35. 30.

¹⁶³ Uo. 1934/2. 26.

¹⁶⁴ Uo. 1934/12. 28.

elszámolni keresetével: mivel ő kereste, joga van hozzá, amennyiben családjáról megfelelően gondoskodik.¹⁶⁵

A házasságban számos külső veszély leselkedik a párra. Tele a világ kísértéssel, aminek csak „erős jellemű, ritka becsületességű férfi” képes ellenállni. A férjnek elég egy új arc, egy csinos lány (démon) mosolya, „hogy rögtön megbomoljon”. Így tehát arra biztatják a megcsalt asszonyt, ne legyen féltékeny, ne bánkódjon, hiszen ezzel semmiképpen nem tud hatni az urára, inkább varázsoljon mosolyt az arcára, legyen kedves, jókedvű.¹⁶⁶ A bűnbánó férfinak meg kell bocsátani, hiszen a férfi „nagy gyerek”, s a házasságtörő férj sem bűnösebb, mint a többi férfi. A legtöbb esetben egyébként a házasság megőrzését mindennél fontosabbnak tartják, különösen gyermekes házaspároknál, még akkor is, ha a férfi „vadember”.¹⁶⁷

A lap szerint igazán akkor teljesebb ki a nő élete, nyeri el valódi értelmét, amikor édesanyává válik: „Az anyaság magasztossága, amelyhez hasonló mély érzés nem bugyborékolhat fel emberi szívből, időtlen idők óta a férfi fölé emelte a nőt és leborulni kényszeríti előtte”.¹⁶⁸ Amely nőben nem fejlődik ki az anyai szeretet, az szájalomra, ugyanakkor megvetésre érdemes nőszemély, aki nem méltó egy férfi igaz szeretetére. Az anya tevékenysége nemes, méltó a legmélyebb tiszteletre, ugyanakkor föltétlenül áldozattal, lemondással jár, melyre az igazi édesanya azonnal kész: „A jó Isten a leggyönyörűbb, a legnehezebb hivatást az édesanyákra bízta. Az ő lelkét nehezítette meg a lemondás súlyos keresztjével, amit minden anyának hordoznia kell gyermekeiért.”¹⁶⁹ A leendő gyermek még az alkoholizmusból is megmentheti az apát, aki, amennyiben megismeri az alkoholista szülők gyermekeinek sorsát, minden bizonnyal azonnal lemond szenvedélyéről.¹⁷⁰

Az eddigiek alapján világosan látszik, hogy a lap a családon belül a tradicionális férfi- és női szerepeket népszerűsítette, és ennek megfelelően jelölte ki a nő cselekvési lehetőségeit is a nyilvános és a magánszférában egyaránt. Ez jelentős eltérés az *Uj Idők* által közvetített képhez képest, noha számtalan hasonlóság is megfigyelhető (így például az anyaság kultusza).

Következtetések

A férfi-nő viszonytal kapcsolatos szerkesztői válaszok, a cikkek, illusztrációk alapján azt mondhatjuk, hogy az *Uj Idők*nek nem volt „lapegyénisége”, azaz nem lehet egyetlen cselekvőként elképzelni – olyanként, aki egységesen ábrázolja a világot. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a férfi szerkesztő által irányított, „körülbelül tizenöt munkatárs” („van közöttük pap, vezérkari tiszt, egyetemi tanár, főiskolai főigazgató, orvos, író stb.”) közreműködésével készült „A szerkesztő üzenetei” rovatban így vallanak erről:

„Az *Uj Idők* nem egy vagy több író, újságíró, embert jelent, hanem: életfelfogást, világnézetet. Nem az a fontos, hogy [szerkesztői] válaszainkat kik fogalmazzák meg. A válasz szelleme, az elvek, az életfelfogás, a világnézet a fontos. Írók és szerkesztők elmúlhatnak, de az a szellem, az a lélek, amely sorainkat áthatja, reméljük, tovább fog élni, mint egy ember.”¹⁷¹

A cikkek elemzése azonban mást mutat, az írásokból nem áll össze ez a megismerhető szellemiség, amely mindig ugyanazt gondolja és képviseli. Az *Uj Idők* mint női lap a két világháború között tehát sokarcú, hibrid orgánus volt. Jelentek meg benne durván antifeminista, nőemancipációt elvető írások, a hagyományos női szerepeket, valamint a férfiak és nők egyenlőségét, a női önállóságot népszerűsítő szövegek (olvasói levelek, cikkek, hirdetések) is. Nem „papírintiduum”-ként beszélt, amit az is mutat, hogy a liberális feminista *Dolgozó Asszonyok Lapjával* és a konzervatív „feminizmustagadó” *A Magyar Asszonnyal* és a *Magyar Uriasszonyok Lapjával* is összekapcsolható. Ugyanakkor világosan látszik a különbség az *Uj Idők* és az utóbbi két kiadvány között. *A Magyar Asszonyt* a feminizmus mint nemzetközi és a természet rendje ellen való felfogás és mozgalom elutasítása határozta meg. Ez részben a századelő irodalmi, politikai, a család intézményét is érintő „nyugatos versus nemzeti” vitáira vezethető vissza,¹⁷² részben a nacionalizmus trianoni békeszerződés miatti felerősödésével függ össze. Utóbbi következménye, hogy a férfiak és a nők egyik legfontosabb feladata az ország újjáépítése és a revízió lett, ami a nők esetében az anyai-reprodukciós feladatok hangsúlyozásával járt együtt.

Ennek a világnézetnek azonban kialakult egy „modernistább” irányzata, mégpedig azért, mert a feminizmus/emancipáció első hulláma hatására a nagyobb városokban természetes lett a dolgozó, önálló középosztályi nő, amit a világháború, majd a gazdasági világválság csak még természetesebb-

¹⁶⁵ Uo. 1934/35. 30.

¹⁶⁶ Uo. 1934/8. 26.

¹⁶⁷ Uo. 1934/33. 27.

¹⁶⁸ Uo. 1934/22. 31.

¹⁶⁹ Uo. 1934/12. 28.

¹⁷⁰ Uo. 1934/20. 28.

¹⁷¹ SZÉP VÁROS, 1930. 123.

¹⁷² BALÁZS, 2011. 87–88.

bé tett.¹⁷³ Elfogadottabb lett, hogy a nők képesek tanulni, egyetemre járni, hogy a középosztálybeli nők is dolgoznak, és akár „férfias” munkakörökben is megállják a helyüket. Azaz megváltozott a kor nagyvárosi emberének „világképe”: amellet, hogy a különféle diskurzusokban fontosabb lett a nemzeti érzés, nem minden konzervatív akart visszatérni a feminizmus első hullámát megelőző időszakhoz. Ennek érdekében dolgozták ki a nem férfias és nem kozmopolita, hanem nőies és nemzeti (másként: anyai) alapú emancipációelgondolást.

A normák változását láthatjuk akkor is, ha beleolvasunk az *Új Idők*be, amelynek szerkesztői, munkatársai nem botránkoztak meg azon (vagy ha megbotránkoztak, nem szóltak róla), hogy férfiak és nők a házasság előtt is szerelmi kalandokba bocsátkoztak. Ezek a szerkesztők természetesnek vették azt is, hogy a középosztálybeli nők dolgoznak.

Az említett női lapok többsége meghatározható mint női családi, női szépirodalmi, női egyesületi és női divatlap, vagy ezek valamilyen kombinációja. A női egyesületi lapok a direkt női aktivitások szervezésében játszottak szerepet, a női szépirodalmi kiadványok lehetőséget biztosítottak a nőknek, hogy alternatív női szereplehetőségeket ismerjenek meg, és hogy a szépirodalom terén kipróbálják magukat (bár az *Új Idők* és a *MUL* gyakran keresetlen szavakkal utasította vissza munkáik közlését, és minősítette őket tehetségtelennek). Az olvasók leveleit megválaszoló kiadványok valamiféle nyilvános diskurzus lehetőségét biztosították az olvasóknak. Ezt az interaktivitást kihasználva az olvasók a szerkesztőkkel közösen megvitatták, megkérdőjelezték, megerősítették a normákat, a határokat.

VII.

A MAGYAR NŐI SZEMLE

¹⁷³ NAGY, 1994. 160–163.

A *Magyar Női Szemle*¹ (alcíme: *A Szellemi Pályákon Működő Nők Lapja*) 1935–1940 között havonta megjelenő folyóirat volt. A következőkben ezt a lapot kívánjuk jellemezni, mégpedig a folyóiratban megjelent írásokra támaszkodva.² Tehát azt vizsgáljuk, hogyan látták önmagukat és az őket körülvevő világot a *Szemle* szerzői, és természetesen a cikkeket olvasó-befogadó közönség. Úgy véljük, a folyóirat vizsgálatával közelebbi képet nyerhetünk a Horthy-korszak egyetemet végzett asszonyairól, és sajátos aspektusból kiindulva jellemezhetjük a fennálló viszonyokat: nevezetesen a *Magyar Női Szemle* által sokszor hangoztatott „értelmiségi női világnézetből”. A *Szemle* elemezhető egységként, hiszen a laphoz nem köthetők jelentős koncepció- vagy ideológiamódosítások, és bár a szerzők között voltak bizonyos – generációs, mentalitásbeli, politikai – különbségek, írásaikkal sikerült egységes és sajátos, a folyóiratra jellemző arculatot kialakítaniuk. A cikkek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a munkatársak nézetei semmiképpen sem ütköztek egymáséival: a folyóirattal kapcsolatban sajátos és koherens világképről beszélhetünk.

Vizsgálatunkban George Gerbner kultivációs modelljét követjük, amely szerint az elemzésnek a rendszerekben visszatükröződő „élettényekre”, valamint fejlődési sajátosságokra kell összpontosulnia. A kommunikációban a létre (mi van?), a fontossági sorrendre (mi a fontos?), az értékekre (mi a jó és a rossz?) és az összefüggésekre (mi mivel és hogyan függ össze?) vonatkozó előfeltevések kultivációja megy végbe – következésképpen az elemzésnek is ezen jellemzők nyomán kell haladnia.³ A módszer előnye, hogy mind a pusztán kvantitatív tartalomelemzésnél, mind a csakis személyes

¹ A fejezetnek az első változata: PAPP, 2003.

² Nem elemezzük a laphoz kapcsolódó társas életet, az egyesületek működését, a lapot értékelő véleményeket vagy a szerzők életpályáját.

³ GERBNER, 1977. 270–271. Gerbner modelljét a kommunikációtudományban a tömegkommunikáció jellemzőinek vizsgálatára alkalmazta.

benyomások nyomán történő jellemzésnél árnyaltabb, komplexebb képet nyújthat a folyóiratról.

A *Magyar Női Szemlé*t 1935-ben alapította az – előző fejezetben említett – Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete. 1938 májusában újabb két egyesület csatlakozott a *Szemle* táborához: a Budapesti Soroptimista (= *soror optima*, a legjobb nővér) Club és a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete Orvosnői Csoportja. A Club az EUMANE-hez hasonlóan egy angolszász eredetű, jól szervezeten és demokratikusan működő nemzetközi szervezet hazai meghonosításaként jött létre. Az altruizmus, optimizmus⁴ és szolidaritás elvén alapuló egyesület célja a különböző munkaterületeken dolgozó – szakmájukban és magánéletükben egyaránt tökéletességre törekvő – nők közötti együttműködés megszervezése volt. A szervezet – célkitűzései szerint – örködött az emberi jogok tiszteletben tartása felett, támogatta az egészségvédelmet, a kultúrát, és elősegítette a nemzetközi együttműködést, barátságot.⁵ A kedélyes összejöveleteken a színvonalas szórakozás, a karitatív munka mellett jutott idő egymás munkájának megismerésére is.

Az International Soroptimist Clubot 1921-ben alapították a kaliforniai Oaklandben. Csakhamar számos hasonló szervezet alakult az Egyesült Államok egész területén, majd Angliában is. Az európai soroptimizmus első képviselője a neves orvosnő, Suzanne Noel volt.⁶ A budapesti klub megszervezése is az ő nevéhez fűződött; munkáját gr. Apponyi Albertné és Rosenberg Augusztia támogatta. A magyar klub 1928/29-ben alakult, tényleges munkáját 1933-ban kezdte el dr. Spur Endréné Bárdos-Féltoronyi Magda vezetésével. A tagok többsége szellemi munkásként dolgozott, de soraikba számláltatott például egy kalapkészítő is. A magyar soroptimisták igen jó kapcsolatot tartottak fenn a testvérszervezetekkel (akkoriban csaknem 200 klub volt): a tagok – nevükhöz híven – a világ összes soroptimistáját testvérüknek tekintették, és a nemzetközi értekezleteken kívül is gyakran látogatták külföldi tagtársaikat.

A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete korántsem ilyesfajta békés szervezetként vált ismertté. 1919 áprilisában hazafias-bajtársi egyesületként alakult (a hivatalos alakuló ülés dátuma: 1919. augusztus 17.), és fő törekvése ekkor még nem elsősorban a szakmai képviselet, hanem a Tanácsköztársaság megbuktatása volt: a szervezet alapítói ahhoz az ellenforradalmi

⁴ Az „optimizmus” szó – a magyar soroptimisták szerint – jelenti a tökéletességre való törekvést, valamint a köznap értelemben vett optimizmust.

⁵ SOROPTIMIST, é. n. 1.

⁶ Lásd JACQUEMIN, 1992.

MAGYAR NŐI SZEMLE

A SZELLEMI PÁLYÁKON MŰKÖDŐ NŐK LAPJA
KIADJA: AZ EGYETEMET ÉS FŐISKOLÁT VÉGZETT MAGYAR NŐK EGYESÜLETE
SZERKESZTI: DR. MAGYARY ZOLTÁNNÉ, DR. TECHERT MARGIT

Egyesületi tagok a vidéki egyetemi városokban az előfizetési díj befizetését legelőszörűbben a helyi csoport elnökénél vagy pénztárosánál eszközölhetik. – A folyóirat havonként jelenik meg.

Előfizetési ára egy évre – az 5 P egyesületi tagsággal együtt fizetve 7 + 5 = 12 pengő, nem tagoknak 10 pengő, egyes szám ára 1 pengő.

Kéziratok a szerkesztő címére küldendők: Budapest, XI. Nagyboldogasszony utja 18. Előfizetési díjak Budapestén a következő címre küldendők: Dr. Hanskari Erzsébet IX. Lónyay utca 17.

I. ÉVFOLYAM 1–2. SZ.

1935 JANUÁR–FEBRUÁR.

AZ A CÉLUNK,

hogy ez a *Magyar Női Szemle* a szellemi pályákon működő nők lapja legyen.

Van-e szükség ilyen lapra?

Azzal, hogy elindítjuk, már feleltünk is erre a kérdésre olyan értelemben, hogy mi azt gondoljuk; van.

Magyarországon a statisztikák szerint 18.000 szellemi pályán működő diplomás nő: tanítónő, tanárnő, orvosnő, gyógyszerésznő, hivatalnoknő él. Ezeknek egy jó része beletartozik az *Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületé*-be, illetőleg ezen egyesület budapesti, szegedi, debreceni és pécsi csoportjaiba. Ez az egyesület az 1935. évvel tényleges fennállásának tizedik esztendejébe lép. Tíz éve ugyanis, hogy Kornis Gyula: *Nők az egyetemen* című tanulmánya és e tanulmányra a magyar egyetemet végzett nők *Válasza a Napkelet*-ben megjelent. E válasz megírásával körülbelül egyidőben érkezett Budapestre az *Egyetemet Végzett Nők Világszövetsége*-nek a felszólítása egy magyar nemzeti egyesület megalakítására. Abból a lelkes csoportból, amely e válasz megírása alkalmából összesereglett, jött létre az *Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete*, amelynek első elnöke a nők választát aláíró Ritoók Emma lett.

A *Magyar Női Szemle* elindítása ezt a tizedik esztendőt akarja emlékeztetéssé tenni.

A *Magyar Női Szemle* továbbá szolgálni akarja a diplomás magyar nők érdekeit.

A magyar női „intellectuelle”-nek lapja eddig nem volt. Az ő igényeit ugyanis a meglévő szépirodalmi, háztartási, otthonművészeti és divatújságok, lapok nem elégíthetik ki.

Ami az anyagi érdekeket illeti, díjtalan állásközvetítést akarunk bevezetni előfizetőink számára.

A *Magyar Női Szemle*. A *Szellemi Pályákon Működő Nők Lapját* (1935–1940) az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete alapította: politikai szempontból konzervatív és/de a nők egyenlőségét követelő érdekvédelmi folyóirat.

csoporthoz tartoztak, mely a Friedrich-kormányt hatalomra segítette („Fehér Ház”), ekkor egyiküket – Csilléry Andrást – a kormány népegészségügyi miniszterévé nevezték ki.⁷ A 254 (1940-re 4933) orvos tag célja a liberalizmus maradványainak megszüntetése, a „keresztény nemzeti érdekek” biztosítása, és a közegészségügy fejlesztése volt. Követeléseiket a következőkben foglalták össze: a magyar faj vezető szerepe az orvosok között és más tudományos pályán, tisztogatás az orvosi karban, egészségügyi reformok, az orvosok anyagi helyzetének javítása, a hasonló elveket valló medicusok és pártok, szervezetek támogatása, keresztény magyar sajtó, irodalom, zene, színház.⁸ A MONE tagjai mindvégig kiálltak a „fajmagyar” orvosok érdekvédelme mellett, pontosabban legtöbb megszólalásukkal zsidó származású kollégáikat becsmérelték, és követelték mielőbbi eltávolításukat a „keresztény-gyógyító” orvosok köréből – mindezzel nagyban hozzájárultak a kort jellemző „Aesculapius militans”-képhez.⁹

Ennek a szélsőjobbaldali-fajvédő szakmai szervezetnek a keretében alakult meg az Orvosnői Csoport. Megalakulása nyilván nem volt zökkenőmentes, hiszen az egyesület lapja, a *MONE Orvostársadalmi Szemle* háromszor is tudósított az elkövetkezendő alakuló ülésről, míg végül valóban létrejött a csoport (1929. szeptember 17.), melynek célja a „magyar orvosnők gazdasági helyzetének javítása és a jobb érvényesülési lehetőségek megteremtése”¹⁰ volt. Tagjai kezdetben a MONE-lapban jelentkeztek (havonta kb. félhasábos) cikkeikkel, amelyekben egyesületi tevékenységükről számoltak be. Szakmai (és nem politikai témájú) előadásokat szerveztek, hangversenyeket, közös vacsorákat rendeztek, jótékonysági munkát végeztek, igyekeztek növelni az orvosnők megbecsülését és önbecsülését. Azonban úgy tűnik, a MONE nem tudta teljesen elfogadni az orvosnőket: gyakran előfordult, hogy a csoport beszámolóit követően egész oldalas cikkekben bírálták írásaikat: egyeseknek nőtársaik szóhasználata nem tetszett, mások arra figyelmeztettek: a nő hivatása nem a tudományos pálya, különösen nem az orvosi, amely „nagy fizikai és idegi megterheléssel, morális vésszel” jár,¹¹ néhányuk szerint viszont a nő feladata csak a fajfenntartás és a gyermeknevelés, minden más munka veszélyezteti törekény egészségét. Az Orvosnői Csoport így a *Szemlé*hez csatlakozott, és jelenléte igen sajátos szint adott az addig oly egyértelműen női nemzetköziségre törekvő lapnak.

⁷ MUNKNÉ, 1992. 35.

⁸ MUNKNÉ, 1992. 38.

⁹ Lásd KOVÁCS M., 1995. 493–507.

¹⁰ HÍREK, 1927. 75.

¹¹ OTTÓ, 1931. 165–166.

A *Szemle* indítása a harmadik magyarországi egyetemi magántanár-nő, dr. Magyaryné dr. Techert Margit nevéhez fűződik, aki megszűnéséig, 1940-ig szerkesztette a lapot, és személyes felelősséget érzett iránta. Állandó szerzői gárdáról tulajdonképpen nem beszélhetünk – hangsúlyozottan arra törekedtek, hogy minél több társuk írását közöljék –, bár az első számban megjelent egy felsorolás a folyóirat munkatársairól. Ennek a listának azonban inkább a tekintélyszerzés és a reprezentáció lehetett a célja, hiszen szerepeltek közöttük olyan nők is, akiknek a hat évfolyamban mindössze egy írásuk jelent meg. A munkatársi lista mégis igen fontos számunkra, mert vizsgálatával képet nyerhetünk a *Szemle* létrehozása mögött álló nők összetételéről (lásd a fejezet végét).

Az említettek már tudományos tevékenységük révén sem reprezentálhatták a diplomás női társadalom egészét: valamennyien legalább doktori címmel rendelkeztek, és elismert szaktekintélynek számítottak. A korszakban a legtöbb diplomás nő a bölcsészkaron végzett, ami jellemző a munkatársi csoport tagjainak többségére, ám közöttük – különlegességgént – egy jogásznő is helyet kapott. A Horthy-korszak egyetemi hallgatónőinek legnagyobb része nagyvárosból, főként Budapestről származott¹² – esetükben a budapestiek kisebbséget alkottak, annál többen születtek a trianoni határon kívül, viszont munkahelyük a nagyvárosokhoz kötötte őket. Vallásukat tekintve nagy többségben voltak a római katolikusok, izraelita viszont nem szerepelt közöttük – ami egyáltalán nem volt jellemző az egyetemet végzett női átlagra. A szerkesztőségben a katolikusok mellett néhány református és több – német származású – evangélikus kapott helyet (relatív túlsúlyosságuk mellett ebben nyilván szerepet játszott hagyományosan erőteljes részvételük a nőmozgalomban). Adataink alapján valamennyiük édesapja a köztisztviselői, tanári-magántisztviselői (tehát a modern szociológiai értelemben vett szakértelmiségi) és a tulajdonosi szférába tartozhatott, vagyis nem csupán követték az e téren egyébként érvényesülő tendenciákat, de erőteljesen felülreprezentálták azokat. Az említett nők tehát nagy valószínűséggel a keresztény középosztályi réteghez tartozhattak.

Mindez korántsem jelenti azt, hogy a *Szemle* csupán ennek a sajátos értelmiségi elitnek készült volna. A programadó cikkben Magyaryné azt fejtegette: az összes magyarországi értelmiségi nő, 18 000 (!) asszony lapját kívánják létrehozni, és mindnyájuk közreműködésére számítanak. (Ez nyilván nem jelenthette kizárólag a diplomás nőket, hiszen még 1941-ben is mindössze 12 696 felsőfokú végzettséggel rendelkező nő élt Magyaror-

¹² KARÁDY, 1997a. 62–63.

szágon; azonban a középiskola nyolc osztályáról bizonyítványt szerző nők száma a 18 000-nek többszöröse volt, tehát nem azonosítható egyszerűen az érettségizettekkel sem.) A cikk szerint azért vált szükségessé új lap alapítása, mert a diplomások igényeit semmiképpen nem elégíthetik ki a klasszikus értelemben vett női lapok: a „meglévő szépirodalmi, háztartási, otthonművészeti és divatújságok”.¹³ (S a *Szemle* valóban inkább a keresztény-konzervatív, nemzeti szellemű és rendpárti, de igényes és européer revue-kkel,¹⁴ mint a női lapokkal mutatott rokonságot.)

A továbbiakban a lap világgképéről szólunk, vagyis rekonstruálni próbáljuk a *Szemle* nőkről, időről, hivatásról, családról, művészetről, szociális munkáról és politikáról alkotott vélekedését.

A *Szemle* nőképe

„A nő előnyös vagy hátrányos társadalmi helyzetét a férfival szemben nem az örök biológiai törvények, hanem mindenütt a változó konvenciók jelölték és jelölik ki” – ez az állítás talán a nemek társadalomtörténetével, a társadalmi nemi szerepekkel foglalkozó mai kutató tollából is származhatna,¹⁵ ám Bobula Ida 1935-ös *Szemle*-beli cikkéből való.¹⁶ Bár a *Szemle* munkatársai elutasították a biológiai okokra hivatkozó, természeti törvényként létező nemiszerep-determinizmust (az esszencializmust), igen erőteljesen hangsúlyozták a különbséget a két nem között. Pontosabban szólva: azokat az – általuk kétségtelen jellemzőknek tekintett – tulajdonságokat emlegették, amelyek révén a nő bizonyára másképpen, a férfiakétól – és az eddig megszokottól – eltérő módszereket alkalmazva, de igenis el tudja látni a hivatása által rá rótt feladatokat, sőt némelyeket akár jobban is, mint kollégái. Úgy vélték tehát, hogy a férfiak és nők lelki alkata jelentősen különbözik egymástól: a nőknél erőteljesebbek az érzelmi jellemzők (tehát érzelmeik erősebbek és színesebbek, jobb a beleérző képességük, megértőbbek) – de mégsem beszéltek érzelmi dominanciáról –, munkaerőkölcsük és -végzésük eltér a férfiakétól (lelkiismeretesebbek, szorgalmasabbak, nagyobb felelősségérzettel, türelemmel rendelkeznek, kitartóbbak, világosabban és következetesebben ítélnek, jobb a gyakorlati érzékük, az „apró dolgokban” pedig

¹³ MAGYARYNÉ, 1935a. 1–2.

¹⁴ Például: *Magyar Szemle, Társadalomtudomány, Magyar Kultúra, Budapesti Szemle*. SAÁD, 1989. 13–29.

¹⁵ Vö. SCOTT, 2001. 126–160.

¹⁶ BOBULA, 1935. 17.

verhetetlenek), emellett gondoskodó hajlammal bírnak. Mindezekből arra következtettek, hogy nem elfogadhatók a nőket a családi életbe zárkózásra kényszerítő, az „örök nőiesség jegyeire” hivatkozó¹⁷ törekvések. A két nem képviselőit egyenértékű munkatársaknak tekintették,¹⁸ mégis más jellemzőkkel bírónak, másként értékesnek.¹⁹

A történelmi-női idő

A lap szerzőinek történelemszemlélete leginkább a szellemtörténeti iskolához sorolható, hiszen gyakran szóltak a korszellemről mint meghatározó tényezőről. A *Szemle* szerint mindegyik történelmi kor sajátos és általános lelki-szellemi jegyekkel bírt, mely egyetemlegesen jellemezte a kor habitusát, és meghatározta a politika és a mindennapi élet történéseit, ugyanakkor ezen történések vizsgálatával (pszichológiai eszközök segítségével) következtethetünk a korszellem egészére. Tehát a korszellem határozta meg az adott időszak arculatát, de legbanálisabb jellemzőit is: például a köszönési és udvarlási szokásokat, az egyén lelki gondjait, az olvasási szokásokat, a viseletet, a lakóházépítést – és a nők kérdés alakulását. Szerzőink egyetértettek abban, hogy néhány évtizeddel azelőtt a nők másodrendűek, elnyomottak voltak, és a jelen jogainak kivívása is hosszú út eredménye, de a történelmi folyamatok értékelésében jelentkeztek bizonyos különbségek közöttük. Az egyik szerző véleménye szerint az elnyomás tulajdonképpen a gazdaság és a mentalitás átalakulásának következtében válhatott teljessé: az iparosodó társadalmakban a nő elvesztette addig megőrzött gazdasági pozícióit (a családi gazdaság koordinálását, melyet például a „nagyasszonyok” olyan sikeresen végeztek), a puritán-pietista irányzatok pedig ideológiai segítséget nyújtottak a nők „családba zárásához”,²⁰ és a rendi társadalom lebontása is erősítette a folyamatot, hiszen újra kellett definiálni a társadalmon belüli szerepeket, feladatokat, és a nő alapvetően rosszabbul járt. Ettől némiképp eltérő véleménnyel is találkozhatunk a *Szemle* lapjain, amely szerint az egyenjogúság kivívása „3000 éves evolúciós folyamatként” értelmezhető, tehát az iparosodás szerinte nem jelentett többletelnyomást.²¹

¹⁷ MAGYARYNÉ, 1937a. 270.

¹⁸ WÄCKER, 1935. 100.

¹⁹ CSAPODYNÉ, 1940. 175–179.

²⁰ HARANGINÉ, 1938. 99–102.

²¹ BOBULA, 1938b.

Mindenesetre a nők háttérbe szorítása tökéletesen sikerült: a 19. században teljes kiszolgáltatottságból kellett kitörniük, tulajdonképpen „női rab-szolga-felszabadítás”²² vált szükségessé. A kor követelményeit érzékelő, sőt az általa kényszerített asszonyok felismerték az idők szavát, és békés eszközökkel, de tudatosan és eltökélten dolgoztak a jövő asszonyaiért. A *Szemle*-ben igen sok cikk foglalkozik az „úttörőkkel”, a lelki elődökkel: az értelmiségi női lét genealógiájához szorosan hozzátartozott a lelki édesanyák-dédanyák számon tartása, emléküik feltétlen tisztelete, megbecsülése. Az „úttörők” megnevezés legtöbbször a nők kulturális szerepvállalását kivívó, a női művelődésért – szavaikkal vagy életmódjukkal – harcoló asszonyokat jelentette, például Bezerédj Amália, Dukai Takách Judit, Brunszvik Teréz, Déryné, a Wohl nővérek, Veres Pálné, Jászai Mari, Hugonnai Vilma. Elutasították a „forradalmi” utakat választó szüfrazsetteket, akik „ellenszenves és nőietlen” eszközökkel harcoltak, viszont elismerték, hogy „napirenden tartották” a problémát, bár a kormányok – presztízsből – nem engedhettek követeléseiknek.²³ A szükséges szellemi, majd teljes közjogi egyenlősítést hosszú folyamat eredményeképpen szerették volna véghezvinni. A hosszas és előremutató, nagyrészt alulról szerveződő folyamatokat viszont felgyorsíthatta a korszellem: állításuk szerint a rabszolgák felszabadítása kedvezően hatott a hazai női emancipációra is (sajnos azt nem árulták el, pontosan mi volt az összefüggés a kettő között), így jöhetett létre az általuk (természetesen) kiemelkedő jelentőségűnek tartott, a nők felsőfokú képzését engedélyező rendelet (1895). A felsőfokú képzés és a hivatásgyakorlás lehetővé tette, hogy a nő ne képzeletében, pótszerekkel csillapítsa az – ahogy ők megfogalmazták – „emberibb” utáni vágyát, és tevékenysége segítségével kilépjen az „éjből, a boldog öntudatlanságból”, vagyis elkövetkezzék a felvilágosodás, a felszabadulás, és ezentúl felelősen gondolkodó, terheket vállaló, tudatos életet folytasson – fogalmazta meg Prahács Margit.²⁴

A „καιρος”-t²⁵, jelen esetben a felsőfokú képzés engedélyezésének idejét „lassú időszak” követte, amikor az elért eredményekre építkezve haladhatott a női ügy. A folyamat nem tartott sokáig. A háborúval ugyan újabb

²² BOBULA, 1936. 3.

²³ BOBULA, 1938b. 14–15.

²⁴ PRAHÁCS, 1937. 252–257.

²⁵ Vö. JASPERS, 1949. A *Szemle* időszemlélete Karl Jaspers (illetve Tillich) időfogalmaira emlékeztet. Eszerint a történelemben nem minden korszak azonos „sűrűségű”, intenzitású: a κρῑνος a történelmi jelentőséggel nem bíró időt, míg a καιρος szó az axiális, vagyis a fontos, sűrű időt jelöli, amikor a történelem legfontosabb eseményei történnek, amikor minőségi változásoknak lehetünk tanúi.

„cselekvő idő” következett: a nők helytállásuk következményeként számos országban szavazati jogot szereztek, viszont – szintén a háború következményeként – megdőlt a biztonságba, a kiszámíthatóságba vetett hit, és a békekötések után sem változhatott vissza a világ képe: valami örökre eltűnt.²⁶ A kedvezőtlen változások hatására a háború előtti Magyarország kora, a dualizmus időszaka „napsugaras évek”²⁷ sorának tetszett, és a nők helyzete szempontjából „mérhetetlen úr”²⁸ tátongott a „boldog békeidők” és a jelen, vagyis a Horthy-korszak képe között.

A szerzőknek nem csupán a társadalom megnövekedett gazdasági terheivel kellett szembesülniük („régén piramisokat emeltek azzal a fáradsággal, amelyet a mai érvényesülés kíván”),²⁹ de azt is tapasztalniuk kellett, hogy a nőkre ezek a terhek többszörös súllyal nehezedtek: valósággal hősnek tekintették a diplomaszerezésre, munkavállalásra vállalkozó társnőiket (s ez által önmagukat is). A társadalom válságát átérezve számoltak be a háború utáni retrográd tendenciákról a nőkérdés terén: mindezt szellemi-anyagi nyomorúságnak tulajdonították, amelyet a (vesztes) háború szenvedései okoztak: a „háborúban legtöbbet szenvedettek [...] gyógyulásuk konvulziói között [...] a női szellemi munka ellen foglaltak állást”.³⁰ Azonban biztosak voltak abban, hogy a „szerencsésebb Nyugathoz”³¹ hasonlóan Magyarországon is hamarosan változni fog a nők helyzete, a „leszálló ág” után újra kedvező folyamatok következnek. A *Szemle* szerzői szerettek volna aktív közreműködőivé válni ennek a változásnak: hangsúlyozottan nem „öncélúan”,³² hanem a társadalmi gondok orvoslása végett kívántak több jogot – ugyanakkor azért is végezték „újjaépítő” feladataikat, mert remélték, hogy az egészségesebb, nyugodtabb társadalom belátóbb lesz a női jogokkal kapcsolatban. Tehát tudatosan felvállalták a teljes emancipáció hídverőjének, a női jövő úttörőjének szerepét,³³ és korszakukat a női jogok bővülési időszaka előzményeként értelmezték.

²⁶ Nyugaton is megfigyelhetők az első világháború hatására bekövetkező gyökeres változások a nőkérdés terén: lásd THÉBAUD, 1992.

²⁷ MAGYARYNÉ, 1938. 147.

²⁸ TÁPAY, 1938. 157.

²⁹ DEDINSZKY, 1936. 163.

³⁰ HÍREK, 1935. 246.

³¹ BOBULA, 1937. 14.

³² BALOGHY, 1937. 98.

³³ Többek között ez a magyarázata annak, hogy a *Szemle* szerzői kiemelt jelentőséggel foglalkoztak az „új generációval” (az egyetemista lányokkal), hiszen önmaguk folytatását, a „láng” továbbvívóit, némileg saját harcaik majdani hasznélvezőit látták bennük. Viszont nem kizárólagosan az értelmiségi nők feladatának tekintették a női jogokért való harcot: elismeréssel, a testvériséget hangsúlyozva szóltak más hazai női szervezetekről is.

A hivatás kérdése

Nem csupán pályaválasztási ankétokon, rádióműsorokban, tanácsadó órákon igyekeztek minél több tehetséges lányt megnyerni a szellemi pályák számára, hanem a lap is számos, nők számára is nyitott és érdekes pályát mutatott be, illetve közvetett módon (szemléletközvetítéssel, a diplomás nőket érintő kérdések felvillantásával) is szolgált pályaválasztási tanácsokkal. Valamennyi szerző egyetértett abban, hogy az úgynevezett mai, modern nő egyik jellemzőjének tekinthető a megfelelő tanulmányok elvégzése, valamely szakképesítés megszerzése. A tanulást azonban sohasem tekintették öncélúnak – az valójában összekapcsolódott a pályaválasztással. A foglalkozás-, szakképzésválasztási motívumok azonban meglehetősen különbözőek voltak: a három legfontosabb az elhivatás-, a szükségszerűség- és a kompenzációmotívum.³⁴

Talán a legfontosabb az *elhivatás* hangsúlyozása volt. A *Szemle* szerzői cikkeikben be merték vallani: szakterületüket nem külső kényszerből, csupán keresetszerzés céljából választották, hanem mélyen érdeklődtek az adott tárgy iránt, és élvezik, hogy tehetségük képessé teszi őket a hön szeretett szakma művelésére, és mindez sok gyönyörűséget szerez nekik.³⁵ A valódi tehetség, munkavágy nem csupán lehetőséget teremt, hanem determinál: a „munka démonával” szemben tehetetlen a kiválasztott nő: az elhívottnak, a megragadottnak szent kötelessége a feladatvállalás.³⁶ Az elhivatásmotívum talán a *Pályám emlékezete*-cikksorozatban jelentkezik a leghatározottabban.³⁷ Az írások mindegyikére jellemző, hogy személyes tapasztalatokra épült, tehát az adott szakmák képviselői saját életútjukat, fejlődéstörténetüket tárták az „új nemzedék” elé, írásaik így nem száraz adathalmazokat, hanem benyomásaikat, az egyén elvárásait és reflexióit tartalmazták az adott hivatásokkal kapcsolatban.³⁸

A nyilatkozók szakmájuk elismert képviselői voltak: Nemesné Müller Márta a Családi Iskola³⁹ igazgatónője, külföldön is számon tartott „új

³⁴ Természetesen egy-egy szerző több motívumot is megnevezhetett (akár egy cikkben belül is), azaz e három indíttatás nem különült el élesen egymástól.

³⁵ EGYEDÜL, 1937. 161–163.

³⁶ PRAHÁCS, 1937. 256.

³⁷ Megjelent: 1937. 1–2. – 1939. 1–2. A sorozatban dolgozó nők mutatták be életpályájukat.

³⁸ A bemutatott foglalkozások: ideggyógyász, baba-gyermekgondozó, tanár, testnevelő, fényképész, író, festő, csipketervező, könyvtáros, magántisztviselő.

³⁹ Az 1915 és 1943 között működő reformpedagógiai iskoláról lásd NEMESNÉ, 1937b.; HELMICH, 2003.

Osztálybelső 1931-ből

nevelő”, Révész dr. Hrabovszky Margit szanatóriumtulajdonos (és -vezető), Marik Klára, az első női versenybíró stb. Az írásokra nem jellemző az érzelmes előadásmód, de az észérveket felsorakoztató rábeszélő vagy éppen lebeszélő tendencia sem: mintha biztosak lettek volna abban, hogy csöndes visszaemlékezésük, pályájuk és életútjuk kommentár nélküli bemutatása eléri a kívánt hatást, és élményeikből a választás előtt álló lányok útmutatást, a szellemi pályán működők megerősítést nyerhetnek. A visszaemlékezők csaknem mindegyike boldog gyermekkorról, közepes jólétről számolt be. Vallását egyikük sem említette: iskoláztatásuk, hivatásválasztásuk tekintetében nem értékelték sem korlátozó, sem segítő tényezőként bizonyos valláshoz tartozásukat; sem olyan lényegesnek nem látták saját világképüket, hitüket, hogy arról életpálya-alakítóként írjanak: a hivatás megtalálása semmiképpen nem volt vallási értelemben vett transzcendens élmény. Az anya végzettségéről, pályaképéről szintén nem történt egyik esetben sem említés, nem lehettek meghatározók lányaik pályaválasztása szempontjából. Az apák többsége köz- vagy magántisztviselő, szabadfoglalkozású értelmiségi lehetett (az említett hivatások: orvos, katonatiszt, miniszteri tanácsos, matematikus), de példaképként, hivatásmeghatározóként még a velük azonos foglalkozást űző lányaik sem szerepeltették őket. A gyermekkori emlékek sem kaptak különös hangsúlyt: a szeretet, a védettség inkább toposzként jelent meg. A családok a

lányok iskoláztatását természetesnek tekintették (csak a legidősebb hölgy, Czeke Marianne számolt be arról, hogy apja mereven ellenezte még azt is, hogy lánya leérettségizzen), bár mindez főként az „úriasszonyságra” történő felkészülés érdekében (tehát státuskellékként) történt. A nyilatkozók álmodozó, irreális világban élő, jó képességű leányként látták serdülőkori önmagukat, aki nagyon szeret tudni, tanulni – azonban ezt mindenféle magasabbrendű cél nélkül teszi, tétova ösztönök irányítják. Úgy tűnik, az iskola sem volt képes irányt mutatni a bakfisoknak.⁴⁰ Mindezek ellenére valamennyien arról számoltak be, hogy megtalálták a hivatásukat, amelyet a környezet, a család is megelégedéssel szemlélt. Az ehhez vezető út azonban nem volt egyenes: minden második nyilatkozó hivatkozott betegségre, balesetre, tönkremenésre, családi gyászra, amelyek nagyban behatárolták lehetőségeiket. A gátló körülmények sem késztették panaszkodásra, siránkozásra őket: Czeke Marianne például úgy fogta fel családi tragédiáit, megsüketülését és lába elvesztését, mint az élet kihívásait, amelyekre kötelessége volt a lehető legjobb válaszokat adni.⁴¹

Valamiféle sorsszerűség elfogadása a legfeltűnőbb az egyéni hivatás megtalálásában-felismerésében is. Két alkalommal jelentkezik a tehetséggel és kedvvel művelni szándékozott pályáról való lemondás a környezet hatására (énekesnői, illetve táncosnői ambíciók), de sem ez, sem a már említett gondok nem kedvetlenítették el a nyilatkozókat: a lehetőséghez nem jutottak, a nem kellően felkészültek visszahúzódtak, új szerepeket vállaltak (férjhez mentek és nem dolgoztak, esetleg diplomát szereztek valamely, őket kevésbé érdeklő tárgyból). Az ábrázolások szerint Elhivatott Nőnek és a Hivatásnak azonban találkoznia kellett: ez történhetett 13 évesen, egy szerelmi bánat okozta sírás mechanizmusán tűnődve; az első gyermek nevelési problémáin elmélkedve; esetleg revelációszerűen, a már gyakorolt foglalkozás hivatás-ként történő átértékelésével. A nagy találkozást tehát – elmondásuk szerint – valamennyien átértékelték, és attól kezdve kiemelt fontosságot tulajdonítottak munkájuknak, tudatosan és lelkesen kezdtek dolgozni. Jellemző, hogy egyik elbeszélő sem szólt pályája „nőies” vagy „férfias” jellemzőiről, a művelésével kapcsolatos társadalmi rosszallásokról,⁴² a választott foglalkozás jövedelmi lehetőségeiről – pedig valamennyien fizetésért dolgoztak –, még kevésbé a pályaválasztás esetleges anyagi motivációiról.

⁴⁰ Olyannyira nem, hogy alig néhányuk szólt a középiskoláról, de egyikük sem számolt be az ott ért, hivatása szempontjából meghatározó élményekről.

⁴¹ CZEKE, 1938. 89–92. Czeke Marianne könyvtárnok, műfordító volt.

⁴² Nem találkoztak szüleik, családjuk ellenkezésével a szabadfoglalkozásuk, vállalkozók sem.

A hivatástudatot nevezték meg elsődleges szempontnak, de gyakorlati megfontolásokat (szükségyszerűségeket) is figyelembe vettek azok a cikkek, melyek célja új női munkaterületek bemutatása volt.⁴³ Az új munkaterületek „nőies foglalkozásokat” jelentettek,⁴⁴ leginkább ápoló-gondozó jellegűeket. Az adatközlők – legtöbbször az adott foglalkozás képviselői – szóltak a szakma jelentőségéről, a szükséges előismeretekről, a napi feladatokról, a nehézségekről, emellett azt hangsúlyozták, hogy szakmájuk mindenképpen nőies. Bár nem mindegyik bemutatott foglalkozásnak volt előfeltétele a felsőfokú végzettség, a cikkírók szívesen ajánlották a diplomás lányoknak ezeket az áldozatos, a férfiak kenyerét feltehetően legkevésbé veszélyeztető hivatásokat. Tehát ezekben az írásokban már fontos szerepe volt az elhelyezkedési esélyek felvetésének is: a férfiak által nem vállalt szakmák mellett olyanokat is ajánlottak, amelyek gyakorlójukat nem kötik a közalkalmazotti, sőt egyáltalán az alkalmazotti viszonyhoz sem, vagyis önálló vállalkozásra biztattak.⁴⁵ Az egyéni gyakorlati szempontok felvetése mellett vissza-visszatérő elem a hivatás társadalomépítő hatásának hangsúlyozása, a női munka hasznosságának felvetése.

A *szükségyszerűség-motívum* igen erőteljes megjelenését tapasztalhatjuk a „kifelé szóló”, vagyis az aktuális női kérdésekre (legtöbbször a nők pályaválasztásának, hivatásgyakorlásának létjogosultságát megkérdőjelező irányzatokra) válaszképpen születő írásokban. A kívülről jövő véleményekre válaszoló és a programadásszerű cikkekben háttérbe szorultak, csaknem teljesen eltűntek az egyéni ambíciókat, belső kényszerből következő vállalkozásokat hangoztató-támogató megjegyzések, és legtöbbször a női munkavállalás szükségyszerűségének hangoztatásával érveltek.

A szükségyszerűség egyaránt jelentett egyéni és társadalmi érdeket, de jellemző volt, hogy társadalmi problémaként hivatkoztak az egyén eltartási gondjaira, ebből következően a női hivatásgyakorlást társadalomsegítő kényszermechanizmusként tüntették fel. A *Szemle* női pályaválasztást és munkavégzést magyarázó-mentegető cikkei azzal érveltek, hogy az iparosodás előtti családi gazdaságok családi bér gazdaságokká alakultak⁴⁶ (ter-

⁴³ A cikksorozat 1937–1940 között jelent meg.

⁴⁴ Női rendőr, női bíró (lengyel példát elemezve), élelmezéstechnikus, üvegfestő, lakberendező, építészeti szakértő, szövetkezetszervező, diétás nővér, gyárgondozónő, védőnő, községi bába, orvosnő.

⁴⁵ Például a lakberendező vagy a szövetkezetszervező esetében.

⁴⁶ L. A. Tilly és J. W. Scott megfogalmazása szerint a családi gazdaságban a termelés a családi (háztartási) egységen belül történik, amelyben a család nőtagjai is részt vesznek. Az ipari forradalommal azonban a család egyre inkább elvesztette termelő szerepét, a külső

mészteresen nem ezeket a megnevezéseket használták), így a nő otthoni munkatere jelentősen leszűkült, viszont a legtöbb férfi nem rendelkezett elég magas jövedelemmel. A nő – féltve férjét az összeroppanástól és saját kötelességérzetétől vezérelve – „utánament a munkának”,⁴⁷ megkereste azt a területet, amihez ért, és ahol lehetősége nyílik a munkavégzésre. A család életének könnyítése mellett a pályaválasztásra készítő második szempont az öneltartás követelménye. A cikkek szerzői nemegyszer hivatkoztak a statisztikákra, a magyar társadalmat is jellemző nőtöbbletre: a jelentős számú női tömeget a férfikisebbség nem képes eltartani, és hiú ábránd a férjhez menésben reménykedni (még akkor is, ha eltekintենek a rossz gazdasági helyzettől, valamint a kedvezőtlen korszellemről). Azt senki sem vitatja el, hogy a fizikai munkás réteghez tartozó nők dolgozzanak – miért hagynák a polgári nőt pusztulni vagy prostituálódni?⁴⁸ Mellesleg a munka nemesítő, felelősségbresztő hatása sem lebecsülendő. A kor viszonyait figyelembe véve minden szülőnek kötelessége taníttatni a lányát – hangzott a végső következtetés.⁴⁹

A fiatalok már azt is sejtették: nem csupán a pályaválasztás tényét, de a módját is szükségszerűségei irányítják – legalábbis a 18 éves Sándor Emma írását olvasva erre a következtetésre jutunk. A gimnázium padjaiból éppen kikerült lány azt vizsgálta, milyen pályát választhatnak az érettségizett lányok. A „nyitott” egyetemi pályákat elemezte, de nem abból a szempontból, hogy ezek mennyire igazodnak a „női lélek” sajátosságaihoz, és nem a tanulmányok nehézségét kutatta: elhelyezkedési szempontból osztályozta a foglalkozásokat, a tehetség és rátermettség nála csak másodlagos szempont. A hivatalnoki, gyógyszerészi, tanári, művészi foglalkozások elutasítása után (valamennyit szigorúan megélhetési szempontból!) arra a következtetésre jutott, hogy a – magánpraxisra építő – fogorvosi és orvos-kozmetológusi, vegyész, művésztanári pályák a legkevésbé kifogásolhatók,⁵⁰ hiszen ezek bizonyára komoly jövő előtt állnak. A szakképzést óhajtoknak a nem túlságosan telített gyógypedagógus, védőnő, iskolanővér, „hotel-directrice” (azaz szállodai vendégkísérő, programszervező) szakmákat ajánlotta. Amennyi-

munka (bérmunka) vált meghatározóvá, ebben viszont a nők általában nem, vagy csak ideiglenesen vállalhattak szerepet. Idézi NAGY 1994. 156.

⁴⁷ BABARCZY, 1935. 239.

⁴⁸ KENYÉRKERESŐ, 1940. 95.

⁴⁹ MADARÁSZ, 1935a. 11.

⁵⁰ Sándor Emma szerint egy orvosnőnek igen kevés esélye volt az állami gyógyító intézményekbe bekerülni. A másik két pályát a gyáripar fejlődése, illetve a zenetanulás népszerűsége, és – feltehetően – az iparművészeti tárgyakban mutatkozó kereslet miatt ajánlotta.

ben pedig valakiben különleges akarat és bátorság munkál és „kész szakítani a társadalmi szabályokkal”, igazodva ezzel a „parancsoló élet” követelményeihez, az választhatja az „ipari”: ruhatervező, fényképész, kalapos, kesztyűs, játékkészítő, gyárgondozó⁵¹ szakmákat – fejezi be okfejtését a frissen maturált lány.⁵² Tehát megfigyelhető, hogy a keresztény középiskolai női által létrehozott *Magyar Női Szemle* szerzői egyáltalán nem zárkóztak el a magántisztviselői, szabadfoglalkozású értelmiségi, vállalkozói pályák elől, sőt még az iparos szakmák művelését is lehetségesnek tartották. Vagyis úgy tűnik, ajánlásaik egyáltalán nem támasztják alá Erdei Ferenc kettősstruktúra-elméletét, az állami, „úri” szférához mindenáron való tartozni akarást. Természetesen az is elképzelhető, hogy csak a nőtársadalom nem illeszthető a férfiakhoz hasonlóan struktúrákba, esetleg illeszthető, de máshogyan, mint a férfiak.

A pályaválasztás, hivatásvállalás harmadik – legkisebb jelentőségű – motivációja a *Szemle* szerint a *kompenzáció*, azaz a meg nem élt, meg nem élhetett „női tulajdonságok és szerepek” beteljesítésének vágya. A hivatás segítségével a vér szerinti gyermek nélkül élő nők bizonyonnyal átélhetik az anyai szeretetet,⁵³ a család nélkül élők áldozhatnak gondoskodó hajlamaiknak, egyáltalán: értelmet nyerhetnek az egyedüllétre kárhoztatott napjai. (Természetesen valamelyest ez a törekvés is a szükségszerűségekhez tartozik mint a társadalmi problémák – magányos, vagyis a közfelfogás szerint nem teljes életet élőknek tartott nők gondjainak – egyik megoldási alternatívája.)

A szakirányú továbbtanulás, pályaválasztás azonban nem jelentette feltétlenül a női hivatásgyakorlás általános voltát. Az el nem helyezkedők diplomája azon túl, hogy státuskellék volt, egyfajta életbiztosítást is jelenthetett. További szint jelentett a diplomát szerzett nők táborában a fizetés nélkül munkát vállalók jelentős csoportja. A folyóirat munkatársai között többségben voltak a fizetségért (is) dolgozók, de valószínűleg ezek a nők is büszkék voltak bér nélkül hivatást vállaló társaikra. Hangoztatták: nagyon ritka, hogy olyan asszony dolgozzék, aki nincs rászorulva a keresetre,⁵⁴ és természetesnek tartották, hogy a családos nőnek olykor „szerepet kell váltania”, fel kell adnia szeretett hivatását az otthoni körülmények kedvéért. Mindezek ellenére „hamis nőieskedhetnémségeknek” tekintették a nők

⁵¹ Munkásjólétre irányuló, egészségügyi-szociális-kulturális feladatokat egyaránt ellátó hivatás.

⁵² SÁNDOR, 1935. 168–169.

⁵³ GEÖCZE, 1940. 201.

⁵⁴ KENYÉRKERESŐ, 1940. 95.

kizárólagos otthonteremtő-gondoskodó, férfi melletti másodlagos helyre törekvő megnyilatkozásait. Úgy vélték, az efféle vélemények semmiképpen nem lehetnek nemük sajátjai (a diplomásoké semmiképpen), annál inkább a „Valakinek” tetszeni vágyó, egyéni érdekből hízelkedőkéi.⁵⁵

A folyóirat „célközönsége” – amint ez az alcímből és a beköszöntő cikkből kitűnik – a szellemi pályán működő, tehát foglalkozást gyakorló értelmiségi nők csoportja: nyilvánvaló tehát, hogy mindenféleképpen visszafordíthatatlan fejleménynek, sőt értéknek tartották a női munkavállalást. A szerzők munkavégzéssel kapcsolatos szemléletében követelmény a tudatosság és a perfekcionizmus.

Előbbi azt jelentette, hogy a nő – bármely okból – vállalt hivatására ne szenvedésként, kényszerként gondoljon, hanem bátran, küldetéstudattal végezze feladatait. A tudatosságból fakadó lelkes komolyságot valamiképpen az értelmiségi nők sajátos jellemzőjének tekintették. A munkához való hozzáállásuk – a szerzők szerint – különbözött a férfi kollégáktól, hiszen míg férfiak esetében természetesnek tekintették a munkavállalást, a nők már ahhoz is bátorság és határozott akarat kellett, hogy feltűnjék a munkaerőpiacon. A szellemi pályán működő nők esetében pedig még erőteljesebb volt ez a küldetésszerűség, mint fizikai munkás társaiké, akik jelenléte mégis nagyobb társadalmi megértéssel találkozott – állították. A *Szemle* szerzői szerint a munkavállalás hatására változik az énkép: annak szerves részét alkotja a hivatáshoz való viszonyulás, és a gondolkodó nő vágyik is önmagát elsődlegesen hivatása gyakorlójaként meghatározni.⁵⁶ Az igazán elhivatott nő számára élete értelmét elsősorban a munkája jelenti, annak feladása, háttérbe szorítása (bármennyire a magánéleti boldogság kedvéért történt is) csak „tövises út”, kényszerű önszerep-módosítás lehet.⁵⁷ Amennyiben a szellemi pályán tevékenykedő nő mégsem kötődik ilyen erősen munkaköréhez, akkor is illendő megfontoltsággal igyekszik azt végezni, semmiképpen sem úgy, mint egy komolytalan gimnazista lány⁵⁸ vagy egy kultúrigénnyről és magas szellemi színvonalról „fuvolázó”⁵⁹ kékharisnya.

Az értelmiségi nő azonban nem elégedhetett meg a bátran felvállalt munkavégző szereppel: tökéletességre kellett törekednie.⁶⁰ A „női társa-

dalom” erőteljesen elítélte, „beteg testrésznek” tekintette azon tagjait, akik foglalkozásuk végzésében hanyagságot mutattak és ezzel rosszabb hírért keltették a nők képességeinek, munkához való viszonyának.⁶¹ Nem csupán azon szakmák képviselői igyekeztek minél nagyobbat alkotni, magasabbra jutni, amelyek – sajátos követelményeik, azaz a „női természettel” egyezőbb jellemzőik révén – általánosságban jobban megfeleltek a női munkaerőnek.

Valamennyi megszólaló arról számolt be, hogy igyekszik a lehető legjobban végezni feladatait, képezni magát választott hivatásában. Számos jel utal arra, hogy ezek a megnyilvánulások nem csak üres szövegek voltak. Már az egyetemista *Szemle*-olvasók is igen fontosnak tartották az egyetemi feladatokon felüli önképzést: a folyóirat által pártfogolt női egyetemi kollégiumok szakkollégium-jelleggel működtek, hiszen mindegyiket rendszeres idegennyelvórák, kollégiumi előadások jellemezték.⁶² Az EUMANE képviselői tanácsadást folytattak a budapesti bölcsészkar Lányszobájában, a hallgatóknak pedig főként tanulmányi ügyekről, ösztöndíj-lehetőségekről érdeklődtek. Az önművelést, továbbképzést a későbbiekben is igyekeztek megvalósítani. A lap szerzői a modern, értelmiségi nő jellemzőjének tartották a kontárságtól való irtózást, a „talentumaikkal” való felelősségteljes gazdálkodást, a folyamatos fejlődés igényét. A *Magyar Női Szemle* mögött álló egyesületek egyesületek – az EUMANE, a soroptimisták és az orvosnők – össze-jöveleiken számos előadást tartottak szakkérdésekről (legnagyobb részben női előadók szerepeltetésével), idegen nyelvű társalgóórákat szerveztek, és a *Szemle* hasábjain is jó néhány tudományos értékű írást találunk. Az előadások, cikkek íróinak többsége bár mellőzte a szakzsargont, értékes, tartalmas, esetenként a legújabb tudományos eredményeket felvonultató, illetve azokra támaszkodó, az értelmiségi női tábor érdeklődésére számot tartó munkákat közölt. (Ezzel szintén kapcsolódtak a modern revue-műfaj sajátosságaihoz.) Úgy tűnik, a nőiség – egymás közleményeinek szinte köteleességszerű tanulmányozása – elősegítette a multidiszciplináris szemléletmód, sőt akár az interdiszciplináris törekvések kialakulását.

Számos alkalommal a folyóiratban jelent meg először valamely női tudós nagy jelentőségű tanulmánya.⁶³ A szerzők többsége szakterületének kiváló ismerője volt, pl. Bartoniek Emma történész, Csapody Vera botanikus, Dienes Valéria filozófus-mozgásművész, Fél Edit etnográfus, Hoffmann

⁵⁵ EGYEDÜL, 1937. 162.

⁵⁶ Tudatos törekvés erre: „Dolgozni akartam, hogy legyek valakivé”. GYARMATINÉ, 1937. 220.; megvalósulása: „Ízig-vérig haladó nevelő vagyok”. NEMESNÉ, 1937a. 188.

⁵⁷ MAGYARYNÉ, 1935b. 165.

⁵⁸ Lásd DEDINSZKY, 1939. 114.

⁵⁹ STUBENVOLL, 1937. 272.

⁶⁰ Vö. soroptimista törekvések, 230. oldal.

⁶¹ CSAPODYNÉ, 1940. 177.

⁶² Segítséget nyújtottak a szakos tanulmányok végzésében is. A szegedi leánykollégium például házi jegyzetet adott ki ennek érdekében.

⁶³ Pl. Kol Erzsébet kutatási beszámolóját amerikai útjáról (KOL, 1938), Fél Edit Kocsról írott tanulmányát (FÉL, 1937).

Edith muzeológus, Kol Erzsébet botanikus, Molnár Olga statisztikus, Prahács Margit zenetudós, Török Sophie író, ⁶⁴ vagy éppen Magyaryné, a filozófiatudomány művelője. A folyóirat tehát publikációs lehetőséget nyújtott a női tudósoknak, egyben reprezentálta elismerendő tevékenységüket a tágabb közönségnek, új és korszerű ismereteket közölt az olvasókkal, valamint iránymutatást és példát adott számukra. Hasonló indokok vezethettek a magyar orvosnők évenkénti publikációs jegyzékének közléséhez 1938-tól, vagy a „női munkaeredményekről” szóló lelkes beszámolókhöz. Minden ilyesfajta eredményt sajátjuknak érezve szóltak magántanári, iskolaigazgatói, tanügyi főtanácsosi, szakfelügyelői kinevezésekről, díjakról, elismerésekről, nők által tartott előadásokról. Helyet kaptak a külföldi női eredmények méltatásai – nemzetre való tekintet nélkül. A nemzetközi testvérszervezetek is számos ösztöndíjat, kutatási támogatást kínáltak az arra érdemes nőknek, szintén nagy ösztönzést adva a tudományos munka végzéséhez. Bár a *Szemle* valamennyi olvasója nyilván nem volt elismert kutató, és nem feszítette olthatatlan kíváncsiság hivatása tárgyát illetően, ⁶⁵ éppen a „női becsületre” apellálva és a „nőies kötelességérzetet” szem előtt tartva igyekeztek minél tökéletesebben végezni feladataikat – legalábbis így ábrázolták a folyóiratban.

Számos értelmiségi nő értekezett a munkájáról, kollégáiról, a női munkavállalók helyzetéről – de mindössze egyetlen említette közülük, hogy számára sohasem jelentett hátrányt neme a szakmai érvényesülés terén, ⁶⁶ azonban tömegesen jelentkeztek olyan megjegyzések, melyek szerint *nőnek lenni jelentős hátrányt jelent munkaerőpiacon*. Szinte a teljes többség sejteti, hogy az utóbbi vélekedés volt hitelesebb, és a vélemények közlésének módja is: ez az álláspont ugyanis bűvópatakszerűen bukkant fel a *Szemle* lapjain: pályaválasztási tanácsokban, vitairatokban, szépirodalmi kritikákban, humoros írásokban egyaránt előfordult. Ezen írások legtöbbje rendkívül markánsan, olykor megrázó erővel szólt a férfiak előítéleteiről és „kenyéririgységéről”. ⁶⁷ A cikkek szerint a férfiak megkérdőjelezték a kolléganők alkalmasságát, munkabírását, elhivatottságát, erkölcsi erejét, és reményked-

tek felsülésükben; ⁶⁸ betegnek tartották őket, és egyetlen gyógymódként a „visszatérést a babaházba” nevezték meg. Az „értelmiségi női tábor” – úgy tűnik – örökké férfitámadások keresztútjában élt: a szerzők egyre-másra lenézésről, alacsonyabb fizetésről, alantasabb munkákra utasításról, nehéz előrejutásról számoltak be. Gyakran hallhattak olyan vélekedéseket is, hogy a nők az okai a jelen nyomorúságainak: megbocsáthatatlan hiba, ha a szellemi munkát végző nőnek született. ⁶⁹

A folyóirat természetesen nem elégedhetett meg a problémafelvetéssel: igyekezett meggyőzni az „ellenséges tábor” képviselőit és erősíteni a megtámadottakat. Először is azt próbálták alátámasztani, hogy nő és férfi egyenértékű, azonos elbírálásban részesítendő dolgozó, és feleslegesek a női munkavállalást korlátozó intézkedések. A háborúban kiválóan dolgozó (helyettesítő) nők nyilván békeidőben is képesek eleget tenni hivatásuk követelményeinek; a sokat emlegetett női „gyöngélkedés” bizonyára nem jelent nagyobb veszélyt a munkavégzésre, mint a férfiak másnapossága; a munkaadók senkit nem alkalmaznak emberszeretetből, tehát a női alkalmazott valószínűleg eléri a kívánt szintet ⁷⁰ – érveltek a cikkírók.

Statisztikák segítségével arra a következtetésre jutottak, hogy a „félelmetes kiszorító tömeg”, a női közhivatalnoki réteg valójában mindössze néhány száz fős kisebbség, ⁷¹ így az e téren *numerus clausus*t követelő hangok nevetségesek. Figyelemre méltónak tartották, hogy mindig az értelmiségi nőket támadják, a fizikai munkát végzőket sohasem: „talán ez a tény is alkalmasságunkat bizonyítaná, vagyis vetélytársat látnak bennünk a férfiak?” ⁷² – hangzott a kérdés. ⁷³

Második védekezési módnak tekinthető a női jellemzők, tulajdonságok szakmabeli jelenlétének fontosságát hangsúlyozó megjegyzések közlése. A *Szemle* munkatársai szerint ugyanis a sajátos női mentalitással csak nyerhetnek bizonyos tudományterületek: precizitásuk, türelmük segíti a laboratóriumi vagy fogorvosi munkát és az apró részleteket elemző kutatásokat; gondoskodó hajlamaik révén sikeresebb szociális gondozók, gyermekorvosok, érzékenysükből kifolyólag jobb lakberendezők, elő-

⁶⁸ EGYESÜLET, 1935. 75.

⁶⁹ MADARÁSZ, 1935a. 11.

⁷⁰ KENYÉRKERESŐ, 1940. 93–96.

⁷¹ MOLNÁR, 1939. 27.

⁷² KENYÉRKERESŐ, 1940. 95.

⁷³ Jól megfigyelhető a korszak női „apológiájának és polemikájának” és az „ősök”, a 19. századi híres nő-férfi viták szereplőinek érvei közötti hasonlóság: így kerülhetett a folyóiratba egy „1828-as feminista polemia”. Lásd Kis, 1937. A 19. századi nagy vitákhoz lásd Fábri, 1999.

⁶⁴ Láthatjuk, hogy a lista meglehetősen szerteágazó, bár némi szelekció megfigyelhető a szakterületek között (pl. érthető okokból orvosi témák szinte sohasem kerültek kifejtésre), illetve a szerzők kiválasztásában (közülük jó néhányan azonos baráti társasághoz tartoztak).

⁶⁵ HRABOVSKYNÉ, 1937. 22.

⁶⁶ SIMONFAY, 1937. 20. – Mindenesetre az is sokatmondó, hogy egyáltalán felmerült benn ez a kérdés: feltehetően sok nőtársától hallotta az ellenkezőjét.

⁶⁷ BABARCZY, 1935. 239.

adóművészek. Nem tagadták, hogy vannak olyan szakterületek, amelyeket a „férfitábor” képviselői jobb eredménnyel művelnek – ám úgy vélték, egyik értelmes nő sem kényszeríti magát olyan pályára, amely nem felel meg hajlamainak, ahol csak másodrendűen képes teljesíteni. Összességében azonban határozottan kedvezőnek ítélték a női munkaerő megjelenésének hatását a tudományra, hiszen általuk bővíthettek a megismerési formák, szénesedhettek az alkalmazási lehetőségek: az értelmiségi nő le nem vetkezhető tulajdonságaival és „nőiesen személyes odaadásával a tárgya iránt”⁷⁴ valósággal új szellemtörténeti korszakot nyithatott, illetve jelentősen módosíthatta a korábbi formákat.

A harmadik védekezési mód inkább feldolgozási mechanizmusnak tekinthető: a humor fegyverét, illetve pajzsát használták a kollégák támadásaival szemben. Az utóbbiak által hangoztatott vádakra válaszolva „komoly megoldási javaslatokat” készítettek a nőproblémáról, melyben szerepelt az a tanács is, hogy a lánygyermeknek – nehogy az „átkos példakőn” felbátorodjanak – meg kellene tiltani a kommunikációt, a beszéd elsajátítását.⁷⁵ Szinte tragikomikusnak hat, és minden hosszas fejtegetésnél ékeesebben beszél „Kékharisnya” cikke, amely egy fiktív női egyesületi ülést mutat be.⁷⁶ Itt egy gyári értekezleten készült jegyzetet olvasnak fel, azt vizsgálva, valóban udvariasak és figyelmesek-e munkatársnőikkel a férfiak. A „jegyzet” tanúsága szerint a vállalat vezetői a legnagyobb tisztelettel üdvözölték egymást, a gyárgondozónőnek viszont zavartan odavetett „pá, kedves!” jutott. A cég nyereségei miatt az urak hatalmas fizetésekiegészítéseket szavaztak meg maguknak, de a gondozónőnek továbbra sem engedték el az ötpengős „lépcsőkoptatási díjat”, ám megengedték neki a kerti pad használatát: így az „óriási kegytől” meghatódva alig tudott megszólalni. Javaslatait nem hallgatták végig, de az általa kifogásolt magaviseletű munkásnőt kitüntetéssel jutalmazták. Irónia az iróniában, hogy az elképzelt női ülésen ennek a (fiktív) jegyzetnek a meghallgatásával a közönség – egyetlen, „füstbe burkolózó tagtárs” kivételével – valóban meggyőződött arról, hogy a férfiak előzékenyek, kedvesek, és elismerik a női teljesítményeket. (A „tagtárs” hangját pedig elnyomta az urak egészségére üritett poharak csengése.)

Mindazonáltal a *Szemle* munkatársai azzal a meggyőződéssel munkálkodtak, hogy az idő nekik dolgozik, a jövő az övék, bár gyakran volt részük

⁷⁴ FÖLDESSY, 1938. 33.

⁷⁵ BAGOLYBÁL, 1937. 74–76.

⁷⁶ BARANYAI, 1936. 151–156.

olyasfajta bánásmódban, amelyet az utódállamokban élő magyarok tapasztaltak részéről – és amelyet a velük szemben oly ellenszenvvel viseltető férfiak annyira elítéltek –, vagyis a nemzeti(ségi) elnyomáshoz hasonlították a nemi elnyomást.⁷⁷

A családi és a magánélet ábrázolása

A *Szemle* szakfolyóiratként határozta meg önmagát, ebből következően a kor legtöbb női lapjához viszonyítva elenyészően kis számban szerepeltetett magánéleti kérdésekkel foglalkozó cikkeket, és az ilyesfajta írások is sajátos látószögéből vizsgálták ezeket a kérdéseket, nevezetesen a dolgozó női mivoltot szem előtt tartva. A *Szemle* szerzői nem tagadták meg „szakmán túli” életüket, az értelmiségi nő élete teljességéhez tartozónak ítélték a magánéleti gondokat-örömeiket, de úgy találták, hogy maga az értelmiségi női lét is számos magánéleti problémát okozhat: „[nehézséget jelent] a női és emberi hivatás különböző szempontjainak összeegyeztetése”⁷⁸

A folyóirat teljes természetességgel kezelte a szerelmet, a családalapítást, de azt semmiféleképpen nem tekintette az élet egyetlen értelmének, kizárólagos céljának. A másképpen gondolkodó nőkről eléggé lesújtó véleményekkel voltak: az olyan asszony, aki – legyen bármennyire is erkölcsös és finom – a szerelemben látja élete legfőbb értékét, akinek mindennél fontosabb a párkapcsolat, az „sivár emberpéldány”,⁷⁹ és (amint erre korábban is utaltunk) tulajdonképpen szánandó.

Szemlénk hölgyei is vágytak tetszeni, hódítani, és tökéletesen rendjénvalónak tartották azt az elvet, hogy a nő is legyen tisztában az „élet misztériumaival”, vagyis saját és a másik nemhez tartozók testének működésével, a párkapcsolat és a szaporodás biológiai hátterével.⁸⁰ Elfogadták, hogy az érzelmek, „a Tavasz” olykor elragadhatja a legképzettebb nőt,⁸¹ és azt, hogy létezik igaz, őszinte szerelem,⁸² azt azonban kategorikusan tagadták, hogy a nő életének beteljesítése lenne a házasság.⁸³ A cikkeken az a véle-

⁷⁷ BABARCZY, 1935. 235–239.

⁷⁸ PÁZMÁNDY, 1939. 154.

⁷⁹ FILMEK, 1940. 73.

⁸⁰ DEDINSZKY, 1937c. 166. A női lapok többségében célzás sem történhetett a női test működésével, a testi kapcsolattal összefüggésben.

⁸¹ „Ki vitte el a logikám, a rendszerem, a filozófiám?” – sóhajt fel tavaszköszöntő versében Kolos Márta. KOLOS, 1936. 41.

⁸² Amely még egy németet és egy angolt is képes összebékíteni. MAGYARYNÉ, 1937b. 245.

⁸³ Bár érzékelték a társadalom elvárását ezzel kapcsolatban. BARANYAI, 1940. 196–198.

mény tükröződik, hogy a házasság és szerelem kérdése teljesen az egyéni döntések közé tartozik, és nem kívánható senkitől, hogy vágyaival ellentétes utat válasszon.

Az életet tehát társ, család nélkül is teljesnek tartották, sőt úgy vélték, hogy olykor az elhivatottság biztos jele lehet a hagyományos szerepek – fájdalom nélkül történő – elutasítása.⁸⁴ Az öntudatos dolgozó nő esetében alapkövetelmény az egyedüllét – szükség esetén történő – vállalása, és gyengének tartották azt az asszonyt, aki az egyedülléttől megrémülve, vagy az általa rákényszerített szerepet elfogadva ment férjhez.⁸⁵ A magánéletet érintő cikkek abban nem foglaltak állást, hogy milyen jellemzők alapján kellene házastársat választani, illetve melyek alapján választanak a férfiak. Számos alkalommal szóltak arról, hogy a lélek igazán meghatározó, és semmi sem rosszabb egy passzív, csupán fizikai valójában emberi nőnél,⁸⁶ de valószínűleg belátták a fizikai jellemzők fontosságát is.⁸⁷ A férjválasztás szempontjairól sem tudunk meg túl sokat: mindössze azt állították határozottan ezzel kapcsolatban, hogy meglehetősen furcsa, ha az értelmiségi nő alacsonyabb szellemi színvonalon lévő férfit választ,⁸⁸ a házasságkötés esetleges anyagi megfontolásairól azonban megoszlottak a vélemények.⁸⁹

Egyöntetűek viszont a vélekedések azzal kapcsolatban, hogy a házasságkötés, családalapítás új kihívások elé állítja a nőt. A szerepkonfliktusok a háziasszonyi szerep habozás nélküli felvállalásából, és a hivatás fenntartásának vágyából adódtak. A *Szemle* szerzői közül néhányan úgy vélték, hogy ez a konfliktus megoldhatatlan, hiszen a hivatás és a család ellátása is egész embert kíván, de többségük (talán a soroptimista elvek által vezérelten) ragaszkodott a foglalkozásához, mondván: egy öntudatos, bátor dolgozó nő számára még ez a feladat sem lehetetlen, és az élet már sokszor megoldotta ezt a gondot.

⁸⁴ RADNOTHYNÉ, 1939. 239. A hagyományos szerepek elutasításán az egyedüllét, „vénlányság” vállalását és semmi esetre sem a házasság nélküli párkapcsolat létesítését értve (utóbbiról nem történik említés a *Szemle* lapjain). Ez nyilván nem számíthatott köznapinak, hiszen a kortárs elemző szerint meg kell értetnie a női ifjúsággal, hogy a férjhez menés, a házasság nem az egyetlen lehetséges életsors. SCHÜTZ, 1933. 200.

⁸⁵ PUKÁNSZKYNÉ, 1938. 124–128.

⁸⁶ DEDINSZKY, 1938b. 113.

⁸⁷ Egy bizonyos kor elérése után a nő már semmiféleképpen nem hódít – állította DEDINSZKY, 1937a. 32.

⁸⁸ PUKÁNSZKYNÉ, 1938. 126.

⁸⁹ Lásd SUGH, 1937. A két megszólaló közül az egyetemistának, a „modern kor gyermekének” véleménye volt a realistább: vagyis ő tartotta lényegesebbnek az anyagiak szerepét is szem előtt tartani a házasságkötésben.

Az értelmiségi nőnek tehát a házasság – bármennyire pozitív élményekkel járt – újabb köteleességteljesítésre való felhívást jelentett, amelyet a felelősségteljes asszony feltétlenül elvállalt, legfeljebb némi szerepmódosításra kényszerült. A családi kötelezettségek a házasságot választó nő számára mindenféleképpen az elsődlegesség igényével jelentkeztek. Az értelmiségi asszonyok tehát éppúgy teljesítették háziasszonyi kötelezettségeiket, mint a hivatást nem vállaló asszonyok, és megbocsáthatatlanul önző, szívtelen cselekedetnek ítélték a háztartási, gondoskodó feladatok elutasítását akkor is, ha az szakmai elfoglaltságra hivatkozva történt.

A párkapcsolat problémáiról nemigen esett szó a *Szemle* lapjain, viszont egy árulkodó megjegyzés mégis felbukkant (a „Kritika” rovatban): „lesújtóan igaz, hogy a házasság nem tart örökké, a dolgok rendje, hogy a férfi más asszony és újabb örömek után néz”⁹⁰ – a megállapítás nem az értelmiségi nő cinizmusát, hanem a korszak női lapjaiban és egyéb magánéleti tanácsadó irodalmában vissza-visszatérő, általánosságnak tekinthető házasságképet jelenítette meg.⁹¹ Mindezek ellenére a folyóirat szerint léteztek boldog, sőt *mindkét fél számára szakmai előrelépést is hozó házastársi kapcsolatok, de olyan is előfordult, hogy csak a férj, illetve inkább a feleség karrierjét segítette a szerencsés házasság.* A házastárs szellemi befolyását mindenképpen jelentősnek ítélték: a jó társ ösztönözhetett a jóra, de vissza is foghatta partnere haladását a számára kijelölt úton.⁹² A családi élet fogalmába legtöbbször a gyermekvállalás is beletartozik – bár a szerzők a női szerepek közül kiemelt helyen említették az anyaságot⁹³ és gondoskodó-nevelő hajlamaik fontos szerepet játszottak a hivatásválasztásban és gyakorlásának módjában –, nem sok szót vesztettek a gyermek családon belüli helyzetére. Hangoztatták ugyan, hogy a gyermek vállalása „szent dolog”,⁹⁴ de arra, hogy a *Szemle* olvasóinak gyermek is élt a családjában, szinte csak az elvétve előforduló gyermek-könyv-hirdetésekből következtethetünk.

⁹⁰ SZILÁGYI, 1935. 122.

⁹¹ ÜZENETEK, 1934. 25.

⁹² Lásd GYARMATINÉ, 1937. Úgy tűnik, őt az „elrendelt útról” még a házastársának sem sikerült eltérítenie.

⁹³ MADARÁSZ, 1935a. 10.

⁹⁴ MADARÁSZ, 1935b. 210.

A Szemle és a művészet

Mint az előzőekből láthattuk, a *Magyar Női Szemle* szerzőinek és közönségének a hivatáshoz és a szűkebb értelemben vett magánélethez (családi élethez) való viszonyulását erőteljesen meghatározta tudatosan vállalt értelmiségi női szerepük. Ugyanez az – értelmiségi női létből következő – determinizmus figyelhető meg a foglalkozás végzéséhez szorosan nem kapcsolódó területeken, vagyis a magánélet egyéb pontjain, a „nő és világ” kapcsolatában. Valamiféle sajátos, *magyar értelmiségi női világnézet meg-létéről, legalábbis annak kialakítására való erőteljes törekvésekről* tudósítanak az itt megjelenő írások. A szellemi munkás nőknek tehát sajátos, ha minden elemét tekintve nem is jellegzetes viszonyt kellett kialakítani a művészet-tel, a szórakozással, a társadalom szociális problémáival, valamint a politikával és a külkapcsolatokkal.

A művészeti alkotásokkal való viszonyt nem egy teljesen új esztétikai értékrendszer felállítása, inkább sajátos szemléletmód alkalmazása jellemezte. A folyóirat szerkesztői fontosnak tartották a művészeteket a nők életében: már a pályaválasztási tanácsokból felmérhető, mennyire a nőkhöz közel állónak, lelki jellemzőikhez illőnek tartották a művészettel kapcsolatos hivatásokat, és az EUMANE egyesületi beszámolóí szerint számos alkalommal gyűltek össze együttes muzsikálásra,⁹⁵ önképzőkör-jellegű előadóestekre, az egyetemi kollégiumok lakói pedig művészi igényű kézimunkákat készítettek. A saját művészi tevékenység mellett a *Szemle*ben mások alkotásainak bemutatása is helyet kapott: Magyaryné már szerkesztői beköszöntőjében megfogalmazta: szaktudományi cikkek, nővilágról tudósító hírek mellett szerepelniük kell magas színvonalú művészetkritikai cikkeknek, valamint – kis számban – „ideológiájukba illő” szépirodalmi műveknek. Az egyesületi estekről szóló beszámolók, valamint a kritikai cikkek révén tehát viszonylag bőséges adatokkal rendelkezünk arról, hogyan látták az értelmiségi nők a művészethez való viszonyát. A *Szemle* sajátos válogatási módszert alkalmazott a különböző alkotásokkal kapcsolatban: nevezetesen az elsődleges szempont az volt, hogy a dolgozó, értelmiségi nővel kapcsolatban álltak-e ezek a művek, művészeti események. Csaknem minden női alkotás szerepelhetett,⁹⁶ a férfiakéi közül pedig azok, amelyek a „dolgozó nő, modern nő”-kérdéssel foglalkoztak.

⁹⁵ A nagyszámú hangszeresből (zongoristából) is következtethetünk családjuk társadalmi helyzetére: nyilván – legalább – a középosztályhoz tartoztak.

⁹⁶ Kivéve az olyan, általuk nyilvánvalóan értéktelennek tartott művek, mint a ponyvaregények stb.

A Százados úti Művésztelep művészei 1925-ben: a képzőművészet viszonylag hamar nyitott lett a női alkotók előtt. Az Országos Magyar Mintarajziskola és Rajztanárképző (később Képzőművészeti Főiskola, majd Magyar Képzőművészeti Egyetem) például 1871-es alapításától vett fel nőket. 1908-ban létrejött a Magyar Képzőművésznők Egyesülete, amely kiállításokat is szervezett.

Talán a képző- és iparművészeti témák szolgálnak legkevesebb tanulsággal számunkra. Jól képzett kritikusnők szóltak ugyan a női festők, szobrászok kiállításairól, díjairól, de ezekről viszonylag keveset írtak. Jellemző a színvonalas képzőművészet preferálása és a „túlzott dekadencia” elutasítása.

A zeneművészethez már biztosabb kézzel nyúltak, és a hírek nagyobb mennyiségéből következően úgy tűnik, ezen a téren jóval több „női esemény” történhetett. A *Szemle* a komolyzenével foglalkozott: a kritikák főként a klasszikus, romantikus, valamint a kortárs (és értékes) hazai zenét méltatták.⁹⁷ Az EUMANE estjein szintén komoly művek szerepeltek, az elméleti ismertetésekre felkért zenetudósok a legjobbak közé tartoztak (pl. Molnár Antal, Forrai Miklós). A folyóirat zenei vonatkozású cikkei vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a szerkesztők magas színvonalú

⁹⁷ A romantika előtti zenét talán kevésbé kedvelték. Kodályban és Bartókban viszont nem csupán az autentikus népzene közvetítőit látták – dicsérték pl. a *Fából faragott királyfit* is.

zenei kultúrával rendelkeztek – de a cikkek ennél jóval többet árulnak el: megfogalmazódott bennük a zeneművésznők összefogásának feltétlen szükségessége „hősies erőfeszítésként” a férfivilággal szemben,⁹⁸ a létrehozandó női egyetemi énekkarról pedig úgy vélekedtek, hogy az a „nők térfoglalásának hathatós tényezője lehet”.⁹⁹ Úgy tekintették tehát, hogy egyrészt a női összetartás fontos segítője a hivatásos művészként dolgozóknak kenyérharcaikban, másrészt a nők együttes művészeti tevékenységének önbizalom- és szolidaritáserősítő hatása van: a művészet kihívás és megnyugvás az értelmiségi nő számára.

Az irodalmi ismertetőikben – melyek hangsúlyozottan nem az irodalom szakembereinek, hanem a női olvasóknak szóltak – természetesen elsősorban nőírók (hazaiak és külföldiek) közelmúltban megjelent művei szerepeltek, a néhány film- és színházi kritika az akkoriban Budapesten bemutatott darabokat ismertette. A cikkek szerint a nők többsége különleges módon viszonyult nem csupán az irodalom egészéhez, hanem a „múzsákhoz” is: ugyanúgy érdekelte az irodalmi alkotás, mint a keletkezése hátterében lezajló magánéleti folyamatok, legalábbis annak „női aspektusai”.¹⁰⁰ Viszont minden értelmiségi nőre nézve kötelezőnek vélték a nőies szemléletmód alkalmazását mind a feldolgozandó művek kiválasztásában, mind a befogadásában: a szellemi munkás nők kötelesegszerűen – neméből adódóan – meg kellett ismernie a nőírók munkáit. A befogadási mechanizmusnak azonban az író nemétől függetlennek kellett lennie: egy nőíró sem kaphatott elismerő kritikát csupán neme miatt, bár a nők értékes művei az egész magyar női társadalomnak örömet szereztek.¹⁰¹ A befogadást – és természetesen a műről alkotott ítéletet – a művészi érték mellett az határozta meg, hogy mennyire hiteles a mű a nők szempontjából. Úgy tűnik, a kritikák szerzői igyekeztek következetesen érvényesíteni az utóbbi kritériumot: ítéleteik meglehetősen elfogultatlannak, a „korszellem” által nem túlzottan befolyásoltnak tekinthetők: Herczeg Ferenc, Bethlen Margit művei elutasítottak,¹⁰² ugyanakkor Németh

⁹⁸ KÁLMÁN, 1937. 281.

⁹⁹ FÖLDESSYNE, 1937. 121.

¹⁰⁰ Jellemző, hogy az Ady-évforduló kapcsán szinte csak Csinszkról esett szó, sőt az egyik cikk írója bevallotta, hogy Ady temetésén gimnazista társnőivel együtt állandóan őt figyelték, hiszen ő volt a „megtestesült regény, romantika, Élet,” sőt Babits egyetemi Ady-előadásaira is elsősorban miatta „szökdöstek be.” TÁPAY, 1939. 133.

¹⁰¹ Olyan vélemény is megjelent, hogy a nőírók némileg másképpen dolgoznak: jobb lélekábrázolók, és – afeletti örömeikben, hogy végre szóhoz juthatnak, hiszen „sok század tilalma és fegyelme fojtotta torkukba a panaszt” – szívesen írnak szabadverset. TÖRÖK, 1939. 162.

¹⁰² Herczeg darabjairól azt írták: meglepően divatosak – de hát a „divatnak nem szabad észokokat tulajdonítanunk...” DEDINSZKY, 1939. 114.

Lászlóval kapcsolatban is – bár elismerték tehetségét – kifogásaikat hangoztatták („hiteltelensége” miatt).

A folyóirat szerzői tehát megkövetelték a társadalmi problémák ábrázolását,¹⁰³ valósan ható cselekmény megrajzolását, de nem kívánták a „borús jelen” teljes utánzását: örömmel fogadták az igazság győzelmét „legalább színpadon...”¹⁰⁴ A hiteltelenséget mégsem elsősorban a társadalom egészének gondjaira, hanem a dolgozó nők problémáinak ábrázolására nézve tartották kötelezőnek: az olyan mű és színészi alakítás, amely kényszerpályán mozgó szenvedőnek, felnőtt szerepben tetszelgő gyereknek, nevetséges vénlánynak, szerelemre éhes démonnak festette a dolgozó nőt, sajnálatukat, ugyanakkor mélységes rosszállásukat váltotta ki. Mivel ezt a hiteltelenséget főképp a hiányos megismerésre vezették vissza, azt tanácsolták a művészeknek, forgolódjanak többet az értelmiségi nők társaságában, hogy a becsületes és kitartó, hivatástudattal és kellő szellemi javakkal rendelkező nőket a lehető legélethűbben ábrázolhassák.

Szépirodalmi kritikák mellett a folyóirat néhány „ideológiájába illő” irodalmi művet is közölt – a sajátos megfogalmazáson azonban semmiképpen nem politikai-világnézeti hitvallást, hanem az „értelmiségi női lét” ideológiáját kell értenünk.¹⁰⁵ A legnagyobbbrészt lírai művek tehát a „nagy elődöktől” származtak vagy azokról szóltak, illetve a *Szemle*-olvasók tárták a világ elé – többnyire – hivatással kapcsolatos gondolataikat, érzéseiket. Mindezekből az következik, hogy a *Magyar Női Szemle* kritikái, valamint művészeti alkotásokról szóló beszámolóit, illetve a közölt szépirodalmi művek azt a törekvést szolgálták, hogy az értelmiségi nők még bátrabban, tudatosabban vállalják különleges szerepüket, és helyezkedjenek szembe a társadalmi előítéletekkel-elítélésekkel.

A szociális munka kérdése

A társadalom szociális problémái, illetve a szociális felelősség hangoztatása a folyóirat kedvelt témái közé tartozott.¹⁰⁶ A *Szemle* szerzői érzékelték, hogy a korban számos gond forrása a tömegek anyagi-kulturális hátránya-

¹⁰³ DEDINSZKY, 1938a. 113.

¹⁰⁴ DEDINSZKY, 1940. 34.

¹⁰⁵ EGGER, 1935. 33.

¹⁰⁶ A szociális témákkal foglalkozó cikkek nemigen szóltak a „hivatalos szociális háló” eredményeiről: a megoldandó problémákat elemezték.

ból eredeztethető.¹⁰⁷ A kedvezőtlen szociális (és lelki-szellemi) helyzet miatt a társadalom nem képes kellően hatékony működésre,¹⁰⁸ így feltétlenül cselekedni kell – a kereszténység és a humanizmus eszméi is ezt diktálják – állították a szerzők.¹⁰⁹

Már korábban láthattuk, hogy a folyóirat munkatársainak szociális érzéke igen fejlett volt, és számos alkalommal ajánlották az új nemzedék figyelmébe a szociális ellátást, gondozást felvállaló hivatásokat, pl. a védőnőét, a gyárgondozónőét.¹¹⁰ Ajánlásukat többnyire azzal indokolták, hogy az efféle gyakorlati gondozó munkát a férfiak „soha nem tudják megfelelően ellátni a szív, ész, ambíció más konstrukciója miatt”.¹¹¹ Így a nőkre jellemző „megértő szeretet, intuíció, gyakorlati érzék, gyors elhatározás”¹¹² ezeken a területeken kellőképpen érvényesülhetett. A szociális jellegű foglalkozások vállalásának világnézet-átalakító, identitászavar-feloldó szerepet is tulajdonítottak: a diplomás, de kialakult pályaképpel nem rendelkező lányoknak úgy említették ezeket a területeket, mint az életcélkutatás megnyugvást hozó megoldásait. Talán a szociális munkát végzőket respektálta leginkább a dolgozó nőket egyébként nem túl jó szemmel néző „férfivilág” (és természetesen még kedvezőbb megítélésben részesült a szociális munkát csupán kedvtelésből végző nő).¹¹³

Megfigyelhető, hogy a nem kifejezetten szociális jellegű foglalkozások bemutatásában is érvényesült a szociális, javító tendencia fontosságának hangsúlyozása. Egyrészt arra biztatták a különböző szakmák női képviselőit, hogy választott szakterületükön keressék meg, végezzék el a szociális-gondoskodó jellegű feladatokat: orvosnők esetében például nagyobb hangsúlyt

¹⁰⁷ Nem tértek ki annak elemzésére, hogy a rossz körülmények milyen társadalmi-gazdasági jellemzőkből adódtak.

¹⁰⁸ Vö. a szerkesztőnő férjének, Magyary Zoltánnak a törekvéseit a hatékony államműködés érdekében.

¹⁰⁹ A témát felvetők között találjuk Hadzsy Olgát, Molnár Olgát, Wäcker Alexandrát stb.

¹¹⁰ „Szociális foglalkozásként” említették még a magyar nők számára elérhetetlen, de igen nagy jelentőségűnek vélt női bíró, női rendőr szakmákat, melyek az erkölcsvédelmet, bűnmegelőzést, nő- és gyermekvédelmet lettek volna hivatottak szolgálni.

¹¹¹ NAGY, 1940. 3.

¹¹² IMRE, 1937. 111.

¹¹³ A folyóiratban igen kevés férfiak által írt cikket találunk. Ezek egy része valamely történelmi jelentőségű asszonyt mutat be, illetve a szerző által jól ismert szakterület és földrajzi terület „női jellemzőit” elemzi, mintegy kuriózumként. A férfiak cikkeinek második csoportja polémia a túlzott női szerepvállalással kapcsolatban (ezen cikkek legtöbbjét nem közlik teljes terjedelmükben, hiszen jórészt a vitaindítás feladata jutott nekik, és az ezt követő női válaszok lényegesebbek voltak). A harmadik csoport viszont a női szociális munka fontosságát készséggel elismerő, azt elemző írásoké, melyek szerzői legnagyobbbrészt kormánypárti képviselők voltak.

kellett kapnia a megelőzésnek, az utógondozásnak, azaz nem elégedhetett meg csupán a „tömeggyógyítással”, mint férfi kollégái.¹¹⁴ Másrészt azt a nézetet vallották, hogy az értelmiségi nőknek mindig úgy kell választott hivatását végeznie – legyen az bár legkevésbé a népjóléthez kapcsolódó foglalkozás –, hogy az emberiség egyetemes jólétén munkálkodjék, „mások jóvoltáért önmagát odaadó legszentebb idealizmussal”¹¹⁵ dolgozzék. Ennek a szemléletnek a következménye a szakfeladatoknak, az értelmiségi nők által nyújtott szolgáltatásoknak jótékony célra (szegényeknek) történő felajánlása, vagyis – a lehetőség szerint vállalható – ingyenmunkák végzésének kívánalma.

A folyóirat a modern értelmiségi nők sajátos – sőt meghatározó – jellemzőjeként említette a szociális érzékenységet: „a modern nő szociális lény”.¹¹⁶ Erről a tényről mindenféleképpen igyekeztek meggyőzni a „női társadalmat”: a szociális munkával kapcsolatosan található a legtöbb – definiáló, problémakifejtő, személyes példákat felvonultató – elemzés, melyek célja minden esetben az értelmiségi nők „harcba szólítása a szociális munka frontján”. A szellemi pályán működőtől tehát nem csupán azt követelték meg, hogy hivatása gyakorlása közben tartsa szem előtt a társadalom ilyesfajta problémáit: magánéletét is jól szervezett szociális munkának kellett jellemeznie. Mindezen követelményeket kettős indokkal magyarázták: egyfajta „szellemijövedelemadó-fizetési kötelezettséggel”, valamint az értelmiségi nők ebbéli megkérdőjelezhetetlen alkalmasságával (bár a két jellemző nem különíthető el élesen egymástól). Előbbi vélekedés szerint a *Szemle* közönségéhez tartozók kétségbevonhatatlan szellemi-kulturális többlettel rendelkeztek a magyar nők átlagához, de a társadalom nagy többségéhez képest is. A nagyobb szellemi jövedelemmel rendelkezőnek pedig nagyobb felelősséggel kellett rendelkeznie,¹¹⁷ a „szellemi arisztokrácia” képviselőjeként, annak nagyvonalúságával és áldozatkészségével kellett a társadalom jólétén munkálkodnia: tehát a szociális munka felvállalása a kiváltságosnak ítélt szerepből adódó, belső kényszerből történő cselekedet legyen, vagyis munkában teljesített – bár önkéntes – adózás. A férfi kollégákra vonatkozóan azonban soha nem hangoztattak ilyesfajta javaslatokat, és láthatóan fel sem merült bennük, hogy minden diplomás férfinak – hozzájuk hasonlóan – különleges felelősségérzettel kellene rendelkeznie: ez adódhatott

¹¹⁴ CSAPODYNÉ, 1940. 179.

¹¹⁵ PRAHÁCS, 1935. 10.

¹¹⁶ STUBENVOLL, 1937. 273.

¹¹⁷ STADLER-SCHOPF, 1937. 22.

a gondoskodás női jellemzőként való értékeléséből,¹¹⁸ de a rosszabb helyzetben lévő rétegek sorsának könnyebb átéléséből is (az empátia szintén nőies tulajdonságnak számított), melyhez talán hozzásegíthették őket a munkaerőpiacon tapasztalt állapotok.

A *Szemle* ábrázolása szerint a diplomás nő azonban nem csupán társadalommal szembeni kötelezettségének teljesítéseként értelmezte a szociális munkát – valamiféleképpen hivatásvállalásához tartozónak érezte: az oklevelével mintha felhatalmazást nyert és alkalmasnak nyilvánított volna a szociális munkavégzésre. A cikkek szerint a szellemi munkás nő kétségtelenül a legalkalmasabb arra, hogy felismerje a szociális problémákat, tudatosítsa azokat a társadalom e téren passzivitásba vonult elemeiben, és erejéhez mérten tegyen a körülmények javításáért. A már említett női „jellemzők”, a magasabb képzettség, a tudatosan vállalt (értelmiségi női) szerepforma hangsúlyozásával egyaránt arra próbálták sarkallni a folyóirat olvasóit, hogy vegyenek részt a „gyógyításban”.

A folyóirat erőteljesen megkülönböztette a szociális munkát és a jótékonytságot: „a jótékonyosság hézagpótló, a szociális munka építő”¹¹⁹ – tehát a szociális munka célkitűzései és módszerei számos vonásban különböznek a jótékonyági tevékenységektől (adakozás). A szociális munka ugyanis tudatosan jobbítja, megújíthatja a társadalmat, azonban a jótékonyosság nem jelenthet végleges megoldást. Ehhez szorosan kapcsolódik a módszer kérdése. A *Szemle* szerzői szerint a szociális munka legmegfelelőbb módszere az „alulról építkezés”: nagy jótékonyági akciók szervezése helyett először is minden nőnek körül kell néznie a környezetében, városában, hogy a szükségét szenvedő embert lássa valamely elvont emberfogalom helyett. A szociális munka kulcsaként tehát a környezet tudatos „feltérképezését”, empirikus megismerését nevezték meg. Ennek érdekében felhasználták ugyan az erre vonatkozó aktuális statisztikák adatait, sőt maguk is készítettek hasonlókat,¹²⁰ azonban a legfőbb megismerő módszernek saját – illetve a szociális munkával hivatásszerűen foglalkozó társnők –

¹¹⁸ Amennyiben az államot valódi háztartásként értelmezzük – bizonyos szempontból Magyar Zoltán elveihez alkalmazkodva –, természetesen az értelmiségi nőknek – mint a ház úrnőinek – jut az egyébként „családi szinten” felvállalt gondoskodó, jólétet biztosító „háziasszonyi” szerep...

¹¹⁹ MATTYASOVSKY-ZS., 1938. 144. Néhány évvel később Bibó István hasonló megkülönböztetést használt: egy 1942-es tanulmányában hangsúlyozta, hogy a szociális munkának komplexebb értelmezést kell adnunk: a tüneti kezelés helyett „társas érzék” diktálta átfogó társadalomjavító tevékenység szükséges. BIBÓ 1942. 192–209.

¹²⁰ Az előbbire példa a kortárs gazdaságkutató, Matolcsy Mátyás jövedelmi statisztikáinak felhasználása, az utóbbira a szociológus Molnár Olga több felmérése.

személyes tapasztalataikat ítélték. A szerzők szinte minden részletre kiterjedő közösség- és életmódkutatást folytattak: a körülmények beható és objektivitásra törekvő vizsgálatain túl verifikációs szövegvizsgálatot végeztek, és a teljes megértés érdekében pszichológiai (beleérző) technikákat alkalmaztak.¹²¹ A helyzet megismerése után következhetett a „női reform”: igény és lehetőség szerint napközik, munkaiskolák, anyakörök, leányklubok megteremtése, valamint folyamatos – lehetőleg személyes kapcsolatokra épülő – gondozás. Az egyetemi leánykollégiumok lakói is végeztek szociális munkát: városi népművelő előadásokat, anya- és cseledestekeket, jótékony célú varrodélutánokat szerveztek, sőt a szegedi kollégiumban hetente „szociális délutánokat” tartottak.

A nem hivatásszerűen végzett, mindenki számára kíváncsinak tartott szociális tevékenység másik területét az eseti, nem a lakókörnyezetben végzett szociális munka: a falu felemelkedéséért végzett tevékenység jelentette. A szegényparaszti tömegek elesettsége, rettenetes életkörülményeik meg tapasztalása nagy hatást tett szerzőinkre: a falusi viszonyokat „szörnyűnek”, „nyomorúságosnak” bélyegezve,¹²² többnyire egyesületi szerveződésben igyekeztek enyhíteni a gondokon. A *Szemle* asszonyai ugyanis lelkes hívei voltak a *settlement*-mozgalomnak, a „Magyar a Magyarért”-mozgalomnak és támogatták a falusi munkatáborokat.¹²³

A *Magyar Női Szemle* munkatársai tehát erőteljesen hangsúlyozták a nyomorenyhítő, felemelkedést segítő, ugyanakkor erkölcsi tartást is biztosító szociális munka fontosságát, értelmiségi nőkre háruló feladatait.¹²⁴ Gondoskodó, tanító-nevelő akcióiktól, tevékenységüktől azt remélték, hogy a segélyre szorulóak életszínvonala, életminősége jelentősen emelkedik, saját mércéjükkel számítva is elviselhetővé válik. Mindazonáltal egy távolabbi, idealisztikus cél felé is törekedtek, vagyis a jóléti és szociális társadalom ki-

¹²¹ A *Szemle* természetesen nem foglalkozott szorosabb értelemben vett módszertan-elmélettel. A „szociális kutatások” szinterei többnyire – lakóhelyükből adódóan – Budapest, illetve a nagyobb városok voltak.

¹²² SIMONNÉ, 1937. 139.

¹²³ A „Magyar a Magyarért”-mozgalom a felvidéki területek visszacsatolása után létrehozott karitatív, integrációt segítő munkacsoport, mely jelentős lakossági támogatottsággal rendelkezett. Csaknem minden nyugati országban létezett ekkortájt az önkéntes falusi munkatábor intézménye, mely népjóléti és nemzeterősítő célkitűzésekkel szerveződött. Résztevői többnyire magasabb iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok voltak, akik néhány hétig népnevelőként és „fizikai vendégmunkásként” dolgoztak.

¹²⁴ Ugyanakkor készek voltak a nevetésre is a „szociális szellemi nővel” kapcsolatban: a Vidám sarok egy alkalommal két, *settlement*-táborból küldött fiktív levelet közölt: az egyik szerint minden nagyszerű – kár, hogy senki Bagolybál nem tudja, mi lehet az a *settlement*; a második buzgó frójából viszont „kitörni készül a szociális érzék.” BAGOLYBÁL, 1937. 36.

alakítására, ahol megvalósul az „osztálykülönbségek lebontása”¹²⁵ – a társadalmi segítségnek, megértésnek, szeretetnek viszont mindig a kedvezőbb helyzetben lévőkől kellene jönnie.¹²⁶ Érzésük szerint ha minden társuk felvállalná küldetését, hatalmas változások következhetnének: megindulna az értékmérés, értéktöbblet-termelés, és az alulról építkező – az értelmiségi nők szerény lehetőségei alapján működő – mechanizmus majd a törvényhozókat is ráébresztené sürgető feladataikra, és szociális reformok sorát alkotná meg.¹²⁷

A Szemle a politikai életről

A lap a női ügyeket érintő eseményeken kívül alig tett említést a közélettel, a politikával kapcsolatos kérdésekről. Már programnyilatkozatában megfogalmazódott: egyetemes magyar nemzeti világnézetet vallanak, amely ellentétben áll a nemzet érdekeit figyelmen kívül hagyó, a 19. századra jellemző „liberális női érdekvédelemmel”.¹²⁸ Az elnagyolt megfogalmazás egyrészt azt jelezte, hogy nem kívánták – úgymond – a női érdekeket szélsőséges módon, a társadalom érdekeivel ellentétben képviselni, másrészt fő feladatuknak mégis a nők, elsősorban az értelmiségi nők tényleges képviselését tartották. Az egyetemes női világnézet következménye volt például az 1935-ös országgyűlési képviselő-választás összes női jelöltjének bemutatása, és az, hogy jelölésüket újabb női eredményként könyvelték el.¹²⁹

Mindamellet az azonban érezhető a folyóirat készítőinek politikai preferenciája. A *Szemle* munkatársait mind családi indíttatásuk, mind későbbi társadalmi elismertségük, kapcsolataik a keresztény-nemzeti irányzatokhoz kötötték – erről tanúskodik a nőkérdéssel kapcsolatban idézett politikusok pártállása is.¹³⁰ Azonban – a *Magyar Szemlé*hez hasonlóan – a *Magyar Női Szemle* sem tekinthető a kormányzat lapjának: konzervatív kormányzati beállítottságú volt ugyan, de a kormányzó párttól független: „inkább sugallt, mint sulykolt”,¹³¹ és többnyire csak közvetetten volt érzékelhető a szerzők

¹²⁵ MATTYASOVSKY, 1937. 20.

¹²⁶ DEDINSZKY, 1937b. 123.

¹²⁷ IMRE, 1937. 111.

¹²⁸ MAGYARYNÉ, 1935a. 2.

¹²⁹ HÍREK, 1935. 73.

¹³⁰ Sajátságos viszont, hogy a közismerten szélsőséges MONE orvosnői csoportja szinte alig kapott politikai megnyilvánulási lehetőséget a folyóiratban.

¹³¹ SAÁD, 1989. 25.

politikai álláspontja. A folyóirat politikai megnyilatkozásaiban (is) került a gyűlöletet keltő vagy szélsőségesen nacionalistának tetsző kijelentéseket és a „honleányi pátosz” alkalmazását: bár nemzeti érzelműek voltak, elítélték a „hangos magyarkodást”,¹³² és az elcsatolt területek birtoklóival szemben is megkívánták a tapintat, a józan belátás alkalmazását. Beszámoltak ugyan a Trianon okozta mély elkeseredésről, „forró vágyakozásukról” az elszakított területek után, ám igyekeztek reálisan értékelni. Úgy vélték, a 20. század képzett és felelősségteljes nőjéhez nem illenek a revíziós ábrándok: magyarságmegőrző munkára, „kisebbségi élmények nyújtására” rendezkedtek be¹³³ – mégis nagy örömmel fogadták a visszatért területeket, és lettek a „Magyar a Magyarért”-mozgalom munkatársai (bár ekkor is hangsúlyozták a tapintat, a szelíd meggyőzés fontosságát).¹³⁴

A kormány politikájával való szembehelyezkedésük leginkább a nőkérés legaktuálisabb területein: a munkavállalás, a nőoktatás, valamint a választójog kérdésével kapcsolatban észlelhető. A női munkavállalás gazdasági szükségességével, az „egyenlő munkáért egyenlő bér” elvét követelve, a férjes asszonyok munkáját hangoztatva¹³⁵ érveltek a hazai gyakorlat megváltoztatása mellett.

Követelték az egyetemi karok teljes megnyitását a lányok előtt, a szabad pályaválasztás lehetőségét, valamint a színvonalas – férfiakéval egyenértékű – nőoktatás megvalósítását. Úgy vélték: bár nem képes minden lány a gimnáziumi tananyag elsajátítására, a lánygimnáziumok mégsem a felesleges luxus kifejezői.¹³⁶ A gyakorlati irányú leány-középiskola (líceum) pedig csak a csekélyebb képességű, így kevésbé nívós értelmiségi pályára készülő fiataloknak jelenthet megoldást.¹³⁷

A választójog kérdésével kapcsolatban folytattak a legintenzívebb közéleti tevékenységet, bár őket közvetlenül nem érintette a választójogi harc, hiszen a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek a törvény nemre való tekintet nélkül biztosította a szavazati jogot.¹³⁸ A *Szemle* munkatársai már

¹³² HOFFMANN, 1936. 72.

¹³³ ESTERHÁZY, 1939. 123. Ez azt jelentette, hogy a határon túlra került magyarok nemzeti összetartozását erősítő, közösségtudatukat formáló, értékes és élvezetes programokat szerveztek.

¹³⁴ HRABÉCZYNÉ 1939. 204.

¹³⁵ Idézi SZEGVÁRI, 2001. 132–133.

¹³⁶ Ellentétben a szociáldemokrata nők állításával. Lásd SZEGVÁRI, 1988. 84.

¹³⁷ Ezzel kapcsolatban idézték az 1938/585. törvénytervezet szövegét, és vitára bocsátották azt. Rendkívül szembetűnő a kormány képviselőinek és az értelmiségi nők vélemények különbsége. Lásd GYAKORLATI, 1938.

¹³⁸ 1925. évi XXVI. tc.

1936 októberében aláírásgyűjtésbe kezdtek a női választójog védelmében (esetleges szigorító intézkedésektől tartva). Egy hónap alatt tízezer aláírást gyűjtöttek össze és mutattak be a pártok vezetőinek a két nem azonos választójogi elbírálása érdekében. Szintén 1936-ban Országos Női Bizottságot alakítottak a nők egyetemes érdekvédelmére. A bizottság hangsúlyozottan politikai és világnézeti különbségek fölött állt – ez nem csupán üres szólam volt, 1937-es ülésükön ugyanis a nőegyesületek küldöttei mellett többek között Kéthly Annát is üdvözölhették, és teljesen azonos álláspontot képviseltek a női választójog kiterjesztését illetően. 1938 januárjában a „női tábor” újabb aláírási ívet nyújtott át Széll József belügyminiszternek, majd a Nemzetpolitikai Társaság ankétján elemezték-bírálták a szigorítást tartalmazó törvényjavaslatot. A szellemi pályán dolgozó nők tehát igen fontosnak tartották a jogi-közeleti emancipációt, de kizárólag törvényes, békés eszközökkel küzdöttek jogaik védelméért.

Az első világháborút átélő szerzők számára talán mindennél értékesebbnek tűnt (a külügyekre vonatkozóan is) a béke. Bár többször szóltak a háború alatt hőiesen dolgozó – férfiak munkáját végző vagy azt kiegészítő (bármely oldalon álló) – nőkről, magát a háborút mélységesen elítélték. A *Szemle* szerint a háború, a fegyveres beavatkozás nem jelenthet valódi megoldást, és „a világ nem elég nagy, hogy a népek csatázzanak benne”.¹³⁹ Természetesen nem feledkezhetek el a feszült nemzetközi helyzetről, és lemondóan nyilatkoztak a „sajnos elkövetkezendő” totális háborúról (1937). A csakugyan bekövetkező világháború először csupán a nemzeti mozgalmaknak erőt adó nemzetközi értekezleteket tette tönkre, majd közelsége egyre érezhetőbbé vált: a *Szemle* lapjain megjelentek a magyar nők háborús tennivalóit elemző cikkek, de az utolsó számban például helyet kapott az angol nők háborús erőfeszítéseiről, lelkesedéséről írott (pozitív) beszámoló is. A háború tehát tehertételként, súlyos csapásként jelentkezett, támogatását mégsem vetették el teljesen: a nők egyetemleges kötelezettségének egyik megnyilvánulásaként értelmezték a haza által vállalt háborúban való részvételt.

A *Magyar Női Szemle* külpolitikai törekvéseire is jellemző az egyetemesség igénye, noha ez korántsem jelentette a nemzeti sajátosságok és irányok feladását – mint ahogyan más International Federation of University Women-tagország esetében sem. Az egyetemesség leginkább „egyetemes értelmiségi női” világképet takart, vagyis a különböző országok női vonatkozású: nőket érintő vagy nők érdeklődésére számot tartó eseményei-

nek (és nem politikájának!) nyomon követését, az elért eredmények és a visszafejlődést tükröző intézkedések számon tartását jelentette. Mivel a *Szemle* az IFUW lapjaként jelentkezett, természetesen nem vonhatta ki magát annak iránymutatásai alól, és mindvégig megfigyelhető volt a nemzetközi polgári nőszervezetekkel, a világ női értelmiségével való szoros közösségérzés. A magyar testvérszervezet folyamatosan részt vett a nemzetközi tanácskozásokon, sajátjának érezte az IFUW gondjait. A *Szemle* külföldre vonatkozó hírközlései jórészt ilyesfajta eredményekről való rövid beszámolókat tartalmaztak; szóltak tehát a felsőfokú indiai nőoktatás kiépüléséről, az anglikán egyházi gyakorlat nőket is érintő megváltozásáról, francia archeológusnők felfedezéseiről, a moszkvai pilótanőkről (elismérrően). Mint láthatjuk, e téren politikai irányultság nem játszott szerepet.

A külpolitikára vonatkozó egyéb cikkekben azonban – különösen eleinte – tetten érhető az angolszász orientáció, míg az 1939–1940-es számok talán inkább Németországot preferálták. Szerzőink valószínűleg élénk figyelemmel kísérték a világpolitikát elemző angol és amerikai folyóiratokat, könyveket. Az 1938/3. számban egy 1937-ben megjelent angol könyvre hivatkozva szóltak Európa politikai irányítóiról,¹⁴⁰ a német és olasz házassági kölcsönről egy oxfordi tanulmány segítségével informálódtak, merítették a *Times Weekly*ből és a *Morning Post*ből is. Nem csupán felhasználták az angolok értesüléseit: többségük valószínűleg rokonszenvezett az általuk képviselt világgal is – egy színházi kritikában szinte sértődötten emlékeztek meg a darab szórakozott „amerikai tudós”-képéről, mivel az „bántó, téves felfogás[t mutat] Amerikáról, az amerikaiakról”;¹⁴¹ de ennél jóval egyértelműbb állásfoglalással is találkozunk: „hatalmas és modern Anglia..., ahová ma a világ szeme fordul és ahonnan a bizonytalanságban vergődő Európa egy szebb és jobb jövő hajnalát várja”¹⁴² – írta Kun Mária. A *Szemle* első éveinek Németország-képe ugyanakkor eléggé negatív volt: tisztában voltak a diktatúra nőellenes intézkedéseivel. Számos IFUW-kongresszusnak kellett a német és az olasz delegáció nélkül dolgoznia (államuk vezetői ugyanis megtiltották a megjelenést), amiről keserűen emlékeztek meg a társszervezetek képviselői, és természetesen a *Szemle* is. Szóltak a német női folyóirat, a *Die Frau* „haldoklásáról”, és reménykedve tudósítottak a német és szovjet nőpolitikában végbemenő változásokról. Az 1939/40-es

¹⁴⁰ ASSZONYOK, 1938. 50–51.

¹⁴¹ DEDINSZKY, 1939. 114. A megjegyzés azért feltűnő, mert a korabeli képes folyóiratok kedvelt paródiafigurája volt „az amerikai”, és számos hihetetlennek tetsző történet jelent meg Amerikáról. Vö. a 90. és 200. oldalon írottakkal.

¹⁴² KUN, 1936. 117.

¹³⁹ GOODBAR, 1940. 100.

nyitást Németország felé jobbra csak az „Így láttuk mi Németországot” című cikksorozat jelezte, melyben néhány magyar nő számolt be személyes – pozitív – benyomásairól a német női étellel kapcsolatban: az önkéntes munkatáborokról, a háztartási iskolákról, a szociális akciókról stb. Emellett – mint láttuk – közöltek angolszász orientációjú cikkeket is. A magyarországi tendenciákon kívül valószínűleg éppen a német női eredmények, bizonyos családvédelmi intézkedések, a szervezethez, a rend, vagyis a nőkérdés központi szabályozása indíthatott a német példa felé (ám egyetlen ideológiai érvet sem használtak ennek értékelésére, csupán a gyakorlati eredményekről szóltak). Korábban is elismerően szóltak a világ bármely országának (a Szovjetuniót is beleértve) női szerveződéseiről, eredményeiről, és úgy tűnik, 1939–1940 Németországban elsősorban a női munka fennhangoztatott fontosnak tartása (a korábbi „Kinder-Küche-Kirche”-törekvésekkel¹⁴³ szemben), és az állam által elismert, sőt saját intézményrendszerrel rendelkező, „női vezér” által irányított női munkacsoport¹⁴⁴ léte keltette fel érdeklődésüket, homályosította el látásukat.

Összegzés

A *Szemle* utolsó száma 1940 decemberében jelenhetett meg; a hirtelen megszűnés okai egyelőre nem ismertek. A három egyesület közül az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete és a Budapesti Soroptimista Club újjáalakult 1945 után, de a szélsőjobboldali Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete Orvosnői Csoportja nem.¹⁴⁵ Úgy véljük, mégis érdemes volt ezt a mindössze hat évfolyamot megért, utolsó évében 1000 példányban kiadott folyóiratot vizsgálni, bár tulajdonképpen csak a társadalom igen szűk rétegéhez juthatott el,¹⁴⁶ és a szerzők emancipációs törekvései – kor-

¹⁴³ „Gyermek-konyha-templom”, vagyis a hagyományosnak tartott női szerepekbe illeszkedés elvárása.

¹⁴⁴ Természetesen később a német női vezetők nagy része is csalódottan emlékezett vissza megtévesztettségére – lásd SZEGVÁRI, 2001. 128–129.

¹⁴⁵ Az EUMANE és a Soroptimista Club újjáalakulhatott a háború után, de jelentőségük elenyésző volt, s hamarosan megszűntek. Természetesen a nemzetközi szervezetek folyamatosan működtek. 2004-ben az International Soroptimist Club (ISC) 107 országban 94 500 taggal, az International Federation of University Women (IFUW) 72 országban 180 000 taggal rendelkezik (lásd <http://www.ifuw.org>). Napjainkban újjáéledtek az ISC és az IFUW hazai csoportjai: a soroptimistáknak Budapesten, Szegeden, Pécsen és Sopronban vannak klubjaik, az EUMANE utóda pedig a Diplomás Nők Magyarországi Szervezete.

¹⁴⁶ Bár az 1000 példányból következően legalább a diplomás nők 10%-a olvashatta (még akkor is, ha 1 példány csupán 1 olvasót jelentett, bár nyilván nem így volt), és az IFUW-

látozott eszközeik, illetve a politikai rendszer nem demokratikus mivolta miatt – eleve kudarcra voltak ítélve.

A *Szemle* révén mégis bepillantást nyerhetünk a hangsúlyozottan nemzeti érzelmű, a kormányzathoz lojális, de progresszív polgári nemzetközi nőszervezetekhez – feminista egyesületekhez – szorosan kötődő, a majdani teljes emancipációt szem előtt tartó értelmiségi nők világképébe, sajátos szemléletmódjába. Természetesen nem képviselhették a magyar értelmiségi nők véleményét, értékítéletét mindig és minden tekintetben, hiszen a diplomás nők táborára sem tekinthetünk homogén csoportként. A lap azonban bizonyos – elsősorban a képzésre és munkavállalásra vonatkozó – kérdésekben igen nagy határozottsággal, erőteljes csoportidentitást feltételezve fogalmazta meg álláspontját, mely egyáltalán nem egyezik a „férjhez menési esélyeit javítandó, diplomát szerző leány”, vagy „lecsúszott, kényszerűségből dolgozó, presztízst veszített úriasszony” esetlegesen feltételezett véleményével. Az itt szereplő diplomás nők nemcsak hogy nem elégedtek meg egyfajta státuskellék célú oklevélszerzéssel, hanem életük minden szelétét hivatásuk nézőpontjából szemlélték, legalábbis igyekeztek így tenni.

Önképükhöz hozzátartozott, azt nagyban meghatározta diplomájuk, az általuk végzett munka, és szenvedélyesen ragaszkodtak választott tárgyukhoz, életstílusukhoz. A hagyományos női szerepeket tehát kevésnek érezték, pontosabban szólva: újrafogalmazták. Továbbra is lényegesnek, sőt ennél többnek: természetes adottságnak, elvitathatatlan valóságnak érezték gondoskodó, anyai, háztartásvezetési feladataikat. Úgy vélték, sajátosságaikat, a női mivoltból következő tulajdonságaikat hiba, vagy talán lehetetlenség lenne levetniük: gondoskodó, életet szolgáló jellemzőiket, érzékenységüket nem megtagadva, hanem felvállalva, ezekre erőteljesen támaszkodva óhajtottak dolgozni. Nem fogadták tehát el a nők természetből következő alárendeltségét, sem a kevésbé értékes (értelmes) voltukat hangoztatók, arra hivatkozók véleményét. És idegen volt tőlük a nőiségre, a nőiesnek tekintett tulajdonságokra kizárólag társadalmi szerepként, a szocializálódás eredményeként tekinteni: ezen tulajdonságokat sajátjuknak érezve igyekeztek bevonni, belevinni napi feladataik végzésébe, munkahelyi, társadalmi kötelezettségeikbe. A lap szerzői szerint a nőknek – s ez különösképpen

testvérszervezetek is forgathatták (erre utalnak az időnként megjelenő idegen nyelvű tanulmányok). Feltehetően különösen ismert lehetett az „új generáció” a hallgatónők körében, hiszen a pesti és a pécsi rektor támogatásáról biztosította a lapot, de ennél is nagyobb hatású lehetett a *Szemle* egyetemistákkal foglalkozó munkatársainak közvetlen befolyása a folyóiratot illetően (magántanárnők tevékenysége, egyetemi kollégiumok vezetése, Leány-szoba, Magyaryné rádió-előadásai).

igaz a művelt, képzett nőkre – kedves kötelességük az általuk képviselt más-ság aspektusait a tágabb környezetre nézve is alkalmazni, ami esetlegesen elősegítheti egy békésebb és teljesebb világ megvalósulását. A *Magyar Női Szemle* azt az álláspontot képviselte, hogy a diplomás nők társadalomra gyakorolt hatása (elsősorban éppen segítő feladataik vállalása révén) mindenképpen kedvező; jelenlétük a tudományban sajátos, új megismerési, kutatási lehetőségeket, módokat hordozhat; hogy a nők – összefogásukkal, egymásra figyelésükkel – talán a közéleti, politikai diskurzus férfi szereplőinek is példát adhatnak.

Vajon a folyóirat eszményei mennyiben teljesültek a szerzők, olvasók életében? Csupán egy távoli eszményeket tartalmazó, konstruált valóságra hivatkoztak, amikor hivatásuk iránti szeretetüket, elkötelezettségüket hangsúlyozták? Talán közelebb juthatunk a válaszhoz, ha alaposabban szemügyre vesszük a felelős szerkesztő, Magyaryné Techert Margit életét.

21. táblázat: A Magyar Női Szemle munkatársainak adatai

NÉV	Szül. év, hely	Vallás	Apja foglalkozása/társ. állása	Foglalkozása a lap megindulásakor	Tud. területe, kutatási területe
AMBRUS Ilona	1899, Nagydísznád	r. kat.	tisztviselő	tanár, egyetemi lánykollégium vezetője (Debrecen)	nyelvészet (magyar nyelvrokonság, finnugor mondattan)
ARATÓ Amália	1883, Szeged	ev.	tanár (f. leányisk. ig.)	gimn. tanár (Bp.)	pedagógia (nőoktatás Európában)
BABARCZY Mária	1890, Sepsiszentgyörgy	r. kat.	min. tisztviselő	főorvos (Bp.)	orvostudomány (belgy.)
BALOGHY Mária	1895, Kassa	r. kat.	orvos	tanár, folyóirat-szerkesztő (<i>A Jövő Utjain</i>)	pedagógia
BARANYAI Erzsébet	1894, Nagyszőlős	r. kat.	tanár (polg. isk. ig.)	egyetemi lánykollégium felügyelője (Szeged); gyakorló isk. vezető tanár, egyetemi magántanár	pedagógia, pszichológia
BOBULA Ida	1900, Bp.	r. kat.	építész	egyetemi lánykollégium vezetője (Bp.), egyetemi magántanár	történelem, nőtörténet
CZEKE Marianne	1873, Sopron	r. kat.	katonatiszt	nyug. főkönyvtárnok (M. Nemz. Múz.)	nyelvészet (angol, fr., német), nőtörténet
HOFFMANN Edith	1888, Brassó	ev.	tanár	múzeumi osztályvezető (Szépműv. Múz.)	művészettörténet
KOL Erzsébet	1897, Kolozsvár	r. kat.	min. tisztviselő	egyetemi magántanár (Szeged)	botanika, algológia
LÁNG Margit	1865, Bajna	ev.	orvos	gimn. tanár (Bp.)	nyelvészet (kl. fil.), régészet
MADARÁSZ Erzsébet	1899, Bp.	r. kat.	köztisztviselő	oszt. vez. főorvos (OTI)	orvostudomány (bőrgy., fogorvost.)
NYÍREŐ Éva	1885, Nagybánya	ref.	jogász	tanár (Bp.)	pedagógia, pszichológia, modern nyelvek
RITOÓK Emma	1868, Nagyvárád	ref.	jogász	könyvtárnok, író	irodalomtörténet, nyelvészet, nőtörténet
PRAHÁCS Margit	1893, Bp.	r. kat.	köztisztviselő	könyvtárnok (Zeneműv. Főisk.), egyetemi magántanár	zenetörténet, zeneesztétika
SZANATHY Aniella	1895, Vágsherezd	ref.	jogász	egyetemi lánykollégium vezetője, Dékáni Hivatal vezetője (Pécs)	jogtudomány
TECHERT Margit	1900, Bp.	r. kat.	köztisztviselő, vállalkozó	egyetemi magántanár (Szeged)	filozófia (újplatonizmus)

VIII.

EGY DIPLOMÁS NŐ
DR. MAGYARY ZOLTÁNNÉ
DR. TECHERT MARGIT
ÉLETE

A *Magyar Női Szemlét* szerkesztőként dr. Magyary Zoltánné dr. Techert Margit – mint már említettük – 1940-ig irányította. Rendkívül fontosnak tartotta a *Szemlével* kapcsolatos munkáját, hiszen kettős küldetést tulajdonított a folyóiratnak. Egyrészt ennek révén megvalósíthatónak vélte a diplomás nők összefogását, egységbe tömörítését; ezzel összefüggésben pedig a *Szemlét* a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők reprezentánsává szerette volna tenni.¹ A lap iránt személyes felelősséget érző szerkesztőnő életének bemutatásával bizonyos szempontból teljesebb kép adható a folyóiratról, ugyanakkor az életút eseményeit elemezhetjük akképpen, hogy vajon a szerkesztőnő törekvései, vállalt szerepei, egész élettörténete jelképezik, alátámasztják-e a *Szemle* által hangoztatottakat, valamint a nála tapasztaltakat összevethetjük a diplomás dolgozó nők általános jellemzőivel.

Magyaryné életének, szerepeinek elemzésére többek között emlékiratai szolgálnak forrásul, amelyek 1936 és 1944 között keletkeztek Tatán, a „Boldog-tó” mellett.² Techert Margit és férje számára a helyszín az elért munkaeredményeket, a haladást, ugyanakkor az önfeledt pihenést, a boldog biztonságot jelentette: nyaraik állandó állomáshelye volt a kisváros. Az önvallomások címe (*Levelek a Boldog Tótól*) jelképesnek tekinthető azért is, mert a huszonkét kis írás mindenféle levélformát nélkülöz. A meg nem nevezett, meg nem szólított címzett lehet egy példaképet kereső fiatal lány, egy neveléstörténeti szakember, vagy éppen a 20. századi női szerepek vizsgálója. Az utóbbi vélekedést látszik erősíteni az alcím: *Histoire d'une Intellectuelle* – mintha szerzőnk már 36 évesen biztos lett volna abban, hogy

¹ Lásd MAGYARYNÉ, 1935a. 1–2.

² Magyary Zoltán a tatai járásban közigazgatás-tudományi vizsgálatokat végzett, melynek nyomán hozzászólott a közigazgatás bajainak orvoslásához először szülővárosában, Tatán és annak környékén. Eszménye a hatékony, jól működő járás (majd ország) volt, ahol a közigazgatásnak az emberrel szemben nincsenek adósságai, vagyis az apparátus az emberek jólétét szolgálja.

életpályája, tudományos tevékenysége későbbi kutatások tárgya lesz. Az emlékiratok a születésétől az 1935-ig terjedő időszakot elemzik,³ s merengve, boncolgatva, tárgyilagosságra törekedve, feltehetően csupán az emlékezetre támaszkodva szólnak Techert Margit indíttatásáról, tudományos pályájáról, házasságairól. A fő törekvés természetesen az értelmiségi nősors bemutatása, de a fel-felbukkanó, apró emlékek közlése – melyeknek legnagyobb részt hangulatfestő szerepe van az olvasó számára –, a magánéletével kapcsolatos nyíltság (ugyanakkor a másokkal szembeni tapintat), a lelki és testi bajok elemzése mindenképpen kiemeli az átlagos pályaképvázlatok, szakmai önéletrajzok közül.

Természetesen nem hagyatkozhattunk pusztán az emlékiratra. A Techert Margit életére vonatkozó egyéb források azonban meglehetősen hiányosak, ugyanis Budapest ostromakor akkori lakásuk – benne szinte minden iratukkal – megsemmisült, csupán az a néhány dokumentum maradhatott meg (az is töredékesen), amelyet a házaspár magával vitt Héregre, utolsó tartózkodási helyükre. Ezeken kívül a Techert család Margitról őrzött dokumentumait használhattuk,⁴ valamint az idekapcsolódó – főként levéltári – forrásokat, azonban ezek korántsem adhatnak minden tekintetben teljes képet a szerkesztendő életéről, annál is inkább, mivel a Magyar Nemzeti Levéltár anyagainak egy része szintén háborús pusztítás áldozatává vált, s a Techert működéséhez leginkább kötődő Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennmaradt iratai egyébként is meglehetősen hiányosak a korszakra vonatkozóan.

Indulás

Techert Margit Budapesten született, 1900. október 17-én.⁵ Amint emlékirataiból is kiderül, igen nagy jelentőséget tulajdonított őszi születésének: „melancholiára hajló” alaptermészetének esetleges forrását az ősz boron-

³ Szerzőnknek a későbbiekre – sajnos – már nem jutott ideje...

⁴ Nagyon hálások vagyunk a család szíves segítségéért.

⁵ A pontos születési dátum kérdéses, mivel egyes források (korabeli életrajzi lexikonok egy része, gimnáziumi iratai) október 16-át nevezték meg, ám mivel a keresztelési anyakönyvében és a visszaemlékezésben (emellett a felsőbb nőiskolai iratokban, magántanári kinevezéseiben stb.) 17-e szerepelt, utóbbi dátumot tartjuk valószínűbbnek. Úgy tűnik, maga Techert sem használta következetesen egyik vagy másik dátumot: az egyetemi beiratkozásoknál 16-át, viszont a magántanári habilitációihoz szükséges életrajzában 17-ét nevezte meg. Emlékiratában – mint említettük – október 17-ét említette születési időpontjaként, de ugyanebben az írásában később megjegyezte, hogy doktori szigorlata a születésnapján volt – ez viszont az egyetemi bejegyzések szerint 1922. október 16-ára esett (a szegedi egyetemre beadott önéletrajzában azonban a doktori szigorlatát október 17-re tette).

gós hangulatában – esetleg édesanyja (Dvoracsek Anna) szláv eredetében – vélte fellelni.⁶ Édesapja, Techert Gyula német származású volt, de – lányuk szerint – mindkét szülő „magyarul gondolkozott és érzett”.⁷ Ezt az állítást némiképp alátámasztja, hogy az 1941-es népszámlálás során nem csupán Techert Gyula leszármazottai vallották magukat magyar nemzetiségűeknek és magyar anyanyelvűeknek, de maga az édesapa is (felesége ekkor már nem élt).⁸ A család mindkét ága római katolikus volt, így természetesen Margit is a római katolikus egyház keresztségében részesült, 1900. október 31-én.⁹

A keresztelési anyakönyvbe a szülők lakcíméül az Elemér utca 39.-et jegyezték be (VII. ker., ma Marek utca), de a család bizonyára csak 1900-ban költözhetett ebbe a házba, ugyanis az 1900. évi budapesti cím- és lakásjegyzékben egy István úti lakcímen (VII., István út 13/a.) szerepeltek.¹⁰ Az Elemér utcában igen rövid ideig élhettek, hiszen az 1904-es címtár szerint már a Garay utcában laktak (VII., Garay utca 11.), majd néhány évvel később a Thököly útra költöztek. A család lakóhely-változtatásai – különösen az utóbbi kettő – szoros összefüggésben álltak a családfő keresőtevékenységének módosulásával, anyagi helyzetük javulásával.

Techert Gyula neve 1896-ban szerepelt először Magyarország tisztii cím- és névtárában: az ekkor 23 éves, érettségizett fiatalember a Magyar Államvasutak alkalmazottja: a Nyugati pályaudvar egyik hivatalnoka volt.¹¹ 1901-ből már pontosabb adatunk is van munkaköréről: a Forgalmi Főosztály F. III. b. ügyosztályán („Kocsiszámlálás”) dolgozott, ugyanott 1906-ra ellenőrré léptették elő.¹² Techert Gyula azonban – leánya emlékirata szerint a felesége befolyására – nem elégedett meg a köztisztviselői fizetéssel, életlehetőségekkel: átvette a fivére, Techert József tulajdonában lévő fakereskedés és -üzem igazgatását, vagyis a családi ládagyár József-fé maradt, míg Gyula épületfa-kereskedést folytatott. Az 1907–1908. évi budapesti cím- és lakásjegyzék említette először Techert Gyulát épületfa-kereskedőként, de Margit szerint már az első gyermek, Anna születését követően (1898) elkezdett a fatelep ügyeivel foglalkozni (emellett

⁶ „Amikor a nap utja megrövidül, de mély arany-szint kapnak sugarai, amikor a légben ragyogó tündér fátylak várnak, mikor a levelek hullani kezdenek, mikor a halál távoli üzenete száll a völgyeken át, mikor a finom szirmú őszi rózsák nyílnak – ősszel születtem.” Magyaryné Techert Margit: *Meditatio* (részlet).

⁷ LEVELEK, 1944. 1.

⁸ BFL IV. 1419.j. 510. 620/b.

⁹ ERZSÉBETVÁROSI, 1900. 213.

¹⁰ CZIMJEGYZÉK, 1901. 637.

¹¹ NÉVTÁR, 1896. 341.

¹² NÉVTÁR, 1906. 250.

megtartotta MÁV-ellenőri állását is, erről – leánya visszaemlékezésein kívül – *Magyarország tiszti cím- és névtárából* értesülhetünk). Az állami alkalmazott, római katolikus Techert Gyula tehát egyáltalán nem tartotta összeegyeztethetetlennek a köztisztviselőiséget a vállalkozással, kereskedelemmel – ez az életpálya másfajta társadalomértelmezést is lehetővé tesz, mint a kettősstruktúra-modell.

A Techert család nem alkalmaz(hat)ott következetes megnevezéseket az apa foglalkozásával kapcsolatban: a gyermekek középiskolai anyakönyvében mindig az „államvasúti (fő)tisztviselő” szerepelt, míg a budapesti cím- és lakásjegyzékben 1907-től az „épületfa-kereskedő” – az előbbi bizonyára a közalkalmazottak gyermekeinek esetleges tandíjkedvezménye, utóbbit az üzleti érdek motiválhatta. 1913-ban a tiszti cím- és névtár nem említette Techert Gyulát: 1912-ben ugyanis nyugdíjba vonult a vasúttól, s ezután a fakeskedésével kívánt foglalkozni. Azonban a háború, a behívó és a bizonytalan viszonyok miatti félelemtől indítva a családfő ismét köztisztviselőként kezdett dolgozni: 1916-ban visszakerült korábbi munkahelyére,¹³ a fateleptől pedig megvált, árát hadikölcsönbe fektette (így vagyonuk egy része elveszett). Techert Gyula csak az 1930-as évek elején került végleg nyugállományba, ekkor már államvasúti főfelügyelőként.¹⁴

Techert Margit később, egyetemi magántanárként, dr. Magyar Zoltán egyetemi tanár és minisztériumi főtisztviselő feleségeként sem tartotta különösnek, netán szégyellnivalónak, hogy édesapja kereskedelemmel foglalkozott, sőt a család jövője szempontjából kitűnő ötletnek ítélte apja vállalkozását. Emellett a gyermekkori mulatságok kiapadhatatlan forrásaként tekintett a fatelepre, amelyet délelőttönként – míg a családfő a hivatalban volt – édesanyjuk irányított, s ahol a Techert testvéreknek valóságos kis játszóteret állítottak fel.¹⁵

A család anyagi helyzete tehát kedvezően alakult, így nagyobbra cserélték az Elemér utcai lakást – a cserét a család gyarapodása is indokolta, hiszen nem sokkal Anna és Margit után két fiúgyermek született: Gyula (1904-ben) és József (1905-ben). 1908-ban már meglehetősen jómódban élhettek, hiszen az emlékirat szerint német nevelőnőjük volt, s a család az egész nyarat az Adrián töltötte, egy bérelt villában. Techerték 1910-re a Thököly úti új, kertes házukba költözhetek (VII., később XIV. ker., Thököly út 162.) – az emlékirat szerint ugyan a ház csak 1911-re készült el, s Techert

¹³ NÉVTÁR, 1917. 327.

¹⁴ Bátyja ládagyára viszont a korszak egészében a család tulajdonában maradt. Lásd IPARI, 1940. 181.

¹⁵ LEVELEK, 1944. 2.

Gyula lakcíme a címjegyzékben is csak 1911-ben változott, azonban a leányok iskolai anyakönyveiben már 1910 szeptemberében a Thököly úti cím szerepelt.¹⁶ Az 1911-es budapesti lakásjegyzék adatai alapján több ingatlant vásárolhattak ekkoriban: például a Thököly út 152. sz. ház is a család tulajdonában volt.¹⁷

1908-ban az idősebb leány, Anna kijárta az elemi iskola negyedik osztályát¹⁸ – tehát továbbtanulásáról kellett dönteniük. Techert Margit úgy emlékezett: szülei egyetértettek abban, hogy mindegyik gyermeküknek a lehető legjobb képzésben kell részesülnie. Az anyát ifjúkori zongoraművészi ábrándjai, az apát az a meggyőződése vezette, hogy mindenképpen fel kell készülniük a kenyérkeresésre, az önálló egzisztencia kiépítésére, amit csak a tehetség és a tudás által vélt megvalósíthatónak – lányai esetében is. Képes volt hetekig keresni a lehető legjobb leány-középiskolát, hogy Anna és Margit egészen biztosan jó egyetemi előképzésben részesüljenek. Választása az Andrássy úti Állami Felsőbb Leányiskola- és Leánygimnáziumra esett (később: Mária Terézia Leánygimnázium).

Abban, hogy nem a leghíresebb leányiskola: a Veres Pálné elnevezett leánygimnázium mellett döntött, bizonyára közrejátszott annak a Thököly úttól számított jelentősebb távolsága – különösen, hogy az előbbi iskola még a hivatalba tartó édesapának (a Nyugati pályaudvarhoz menet) is útba esett. Az Andrássy úti Leányiskola alsó négy osztálya nem gimnázium, hanem csak felsőbb leányiskola volt, s ennek elvégzésével választhattak a továbbtanulni óhajtok a további két felsőbb leányiskolai osztály, vagy a négy felső tagozatos gimnáziumi osztály (5–8.) között. A leányok számára „akkor a gimnázium hihetetlenül nagy dolog volt” – állította Techert Margit.¹⁹ A Veres Pálné Leánygimnázium alsó évfolyamainak osztályaiba ekkortájt néhány tucat leányt írtak, míg az Andrássy úti alsóbb évfolyamokba kb. 80–100 leány járt. A Techert szülők tehát ugyan eltökélték, hogy leányaikat felsőbb képzésben részesítik, és az érettségi letételének lehetőségét is biztosították számukra, azonban nem a női „elit középiskolába” írták őket, hanem a népszerűbb – s talán a társadalmi helyzetüknek is megfelelőbb – felsőbb leányiskolába. (A két iskola oktatási színvonaláról természetesen nem rendelkezhetünk teljes körű ismeretekkel, hiszen erre vonatkozó egy-egy mérce nem áll rendelkezésünkre.)

¹⁶ Lásd BFL VIII. 38. b. 36. k.

¹⁷ CZIMJEGYZÉK, 1911. 180.

¹⁸ A lányok – a középiskolai anyakönyveik bejegyzései alapján – a Nefelejcs utcai állami elemi iskolába jártak. Sajnos az iskola iratai ebből az időszakból nem maradtak meg.

¹⁹ LEVELEK, 1944. 6.

Techert Margit tehát német származású fővárosi volt, köztisztviselő-családból származott, e jellemzők alapján besorolható a Karády Viktor tézisében²⁰ szereplő jobb iskolázottságú nők csoportjába. Ugyanakkor Techert római katolikus volt, és a vallásához tartozó lányokra nem volt jellemző a magasabb iskolázottság. Folyóiratának munkatársai között azonban számos római katolikust találunk: tehát a szerkesztőnő ebből a szempontból inkább a *Szemle* mögött álló keresztény diplomás nőket reprezentálta, és nem a diplomás nők egészét. Édesapja nem csupán MÁV-alkalmazottként, de kereskedő-vállalkozóként is dolgozott, ami szintén eltér a magasabb iskolázott lányok többségének körülményeitől (de a hagyományos „úri középosztály”-képtől is).

A fiúk szintén felsőbb iskoláztatásban részesültek: mindkettőt gimnáziumba írátták (majd egyetemet végeztek). A négy gyermek – iskolai elfoglaltságaik mellett – zongora-, hegedű- és nyelvórákat kapott. A külön nyelv- és zenetanulás hozzátartozott a középosztály gyermekeinek neveltetéséhez, azonban a két hangszer együttes oktatása korántsem tekinthető általánosnak: amennyiben egy családból többféle hangszeres került ki, úgy egy gyermek általában csak egyféle instrumentumon (többnyire a leány billentyűs, a fiú vonóhangszeren) játszott.²¹ A „túlzott zenei kultúrát” – mely bizonyára az anya már említett zenéhez való vonzódásának következménye volt – még a zongorázásban sok örömet találó Margit is sérelmezte, különösen, mivel a sétára, testedzésre igen kevés idejük jutott.²²

A Techert gyermekek oktatása meghozta gyümölcsét: Gyulából később neves jogász, Józsefből nyelvész, az MTA főmunkatársa lett.²³ Anna nem vehette át a rá váró szellemi tőke egészét: bár felsőbb leányiskolai eredményei valamivel jobbak is voltak, mint húgáé, gyenge egészsége miatt gimnázium helyett felső kereskedelmibe írátták,²⁴ majd iparművészeti iskolába járt, s illusztrátorként dolgozott.

A gondos iskoláztatás minden bizonnyal Margitnak jelentette a legtöbbet, hiszen jó képességekkel rendelkezve olyan lehetőségeket kapott, amelyeket akkor a leányok közül csak igen kevesen nyerhettek el. Már elemista

²⁰ Lásd a IV. fejezetben.

²¹ Vö. PETERDI, 2002. 143.

²² LEVELEK, 1944. 7.

²³ A második világháború után Gyula Borgulyára, József Tompára változtatta németes hangzású vezetéknévét (Anna ekkor már férjnél volt, így neki nem volt szüksége a biztonsági okokból végrehajtott „névcserére”).

²⁴ Ez a „gyenge egészség” nem jelentkezett hosszas gyermekkori betegeskedésben, hiszen Anna a felsőbb leányiskolában nemigen hiányzott többet társnőinél.

korában megmutatkozott, hogy intellektuálisan érettebb a koránál, s ezt ő maga is így ábrázolta: visszaemlékezése szerint elemista osztálytársnőit komolytalanoknak tartotta, inkább nővére barátnőit kedvelte, „szent áhítattal” hallgatta iskolai beszámolóikat.²⁵ (A Felsőbb Leányiskola anyakönyvének bejegyzése szerint elemi iskolai tanulmányait kitűnő eredménnyel végezte.)

Techert Margit tehát 1910-től – nővéréhez hasonlóan – az Andrássy úti Állami Felsőbb Leányiskola diákja volt. Az 1. b osztályba – vele együtt – 45 leány járt, egy-két kivétellel (gyárosok, kereskedők) valamennyiük édesapja értelmiségi, tisztviselő volt.

22. táblázat: Az osztályba járók apjának (gyámjának) foglalkozása (fő)

orvos, gyógyszerész	tanár, tanító, lelkész	köztv.	magántv.	ügyvéd	gyáros, nagyiparos	kereskedő	újságíró	egyéb
9	8	9	4	3	4	3	2	3

A lányok 42%-a az izraelita, 38%-uk a római katolikus valláshoz tartozott, az evangélikusok is jócskán felülreprezentáltak voltak az össznépességbeli arányukhoz képest, viszont református felekezetű alig volt az osztályban.

23. táblázat: Az 1. b vallási megoszlása

	r. kat.	ref.	ev.	izr.
fő	17	2	7	19

A felsőbb leányiskola elvégzése sem volt nagy próbatétel Margit számára: könnyen tanult, de ami nem érdekelt, abból a legszükségesebbekre szorítkozott. Így is jó eredményeket ért el: kitűnő, jeles és jó, illetve – az értékelési rendszer módosulásával – jeles és jó osztályzatokat szerzett: legtöbbször általános jó eredménnyel végezte a felsőbb osztályokat. Visszaemlékezése szerint algebrából és földrajzból számított nagyon gyengének – e két tárgyból az első években valóban rosszabb jegyeket szerzett, de a későbbiekben már jelesre vizsgázott.²⁶ Főként a történelmet, nyelveket kedvelte, s a humán tárgyakból többnyire a legjobb osztályzatot kapta – kivéve német nyelvből, amiből – sajátságos módon – sohasem szerzett jeles osztályzatot, sőt a nyolcadik osztályban egyedül németből nem volt jelese. (Gyengébb né-

²⁵ LEVELEK, 1944. 6.

²⁶ BFL VIII. 38. b 36–39., 54., 56., 58. k. adatai.

met nyelvi osztályzatait maga az emlékiró is saját összeférhetetlenségének tulajdonította.)²⁷

A szerkesztőnő – a *Magyar Női Szemlé*ben közölt életútvallomások közreadóinak többségéhez hasonlóan – álmodozó, a világban meglehetősen idegenül forgolódozó, tudásra szomjas, de befelé forduló bakfisnak látta egykori önmagát. Ő sem emelte ki tanárai irányító-nevelő munkáját, majdani pályájára gyakorolt hatását: elmondása szerint nem tanáraitól, hanem az olvasmányaiból szerezte a legtöbb szellemi táplálékot: „mindig és mindenütt” olvasott (hetedikes-nyolcadikosként már Dosztojevszkijt, Nietzschét, Schopenhauert).²⁸ És – akár a *Szemle* visszaemlékezői – ő is beszámolt a valamiféle elhivatásélményről, az „elhivatott leány” és a „hivatás” találkozásáról. A család a háborús évek nyarait Techert József fonyódi villájában töltötte. A tehetséges, elmélyülten szemlélődő kamasz lány terhesnek találta a villa és a Balaton-part nyüzsgő életét, és többnyire inkább a kertjükben álló szomorúfűz alatt olvasgatott. Itt, a fűzfa árnyékában, 16 évesen ismerte meg Merezsikovszkij *Julianus Apostata* című regényét. Visszaemlékezése szerint ennek a „nyári olvasmánynak” a hatására kezdett az újplatonizmus iránt érdeklődni: különösen Plótinosznak, az ideák felsőbbrendűségének, a megismerés eksztázisának, az isteni világrend hirdetőjének tanai ragadták meg. Techert Margit ekkor határozta el, hogy maga is a bölcsesség tudományával, a filozófiával fog foglalkozni.

1918 júniusában érettségizett, jeles eredménnyel: 15 érettségi tárgya közül mindössze német nyelvből és rajzból kapott „jó” osztályzatot.

24. táblázat: A leánygimnázium érettségi eredményei 1918-ban (fő)²⁹

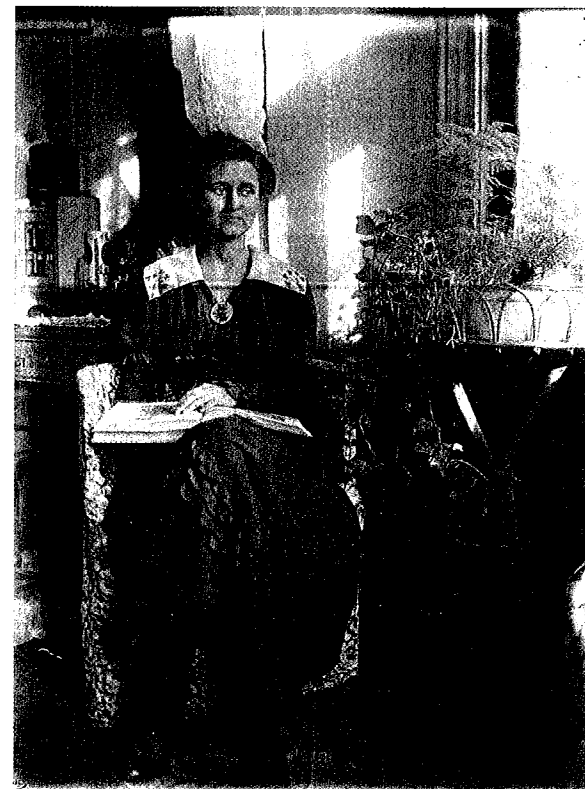
jeles	jó	érett	nem érett	összesen
15	20	12	4	51

Latin és görög nyelvből is érettségi vizsgát tett – ötödikes korától tanult görögül, holott ehelyett görögpótló irodalmat vagy rajzot választhatott volna, ahogy osztálytársnői nagy része tette. Tehát előképzettsége lehetővé tette, hogy egyetemi tanulmányokat folytasson, akár a bölcsészkarra is iratkozhatott. Érettségi után édesapja az orvosi karra szánta, ő filozófiát és lélektant tanult volna a legszívesebben – kompromisszumként magyar

²⁷ LEVELEK, 1944. 15.

²⁸ LEVELEK, 1944. 10., 14.

²⁹ BFL VIII. 38. b 83.1918.

Techert Margit: egyetemistaként „minden nyomorúság ellenére is úgy éreztem magam, mint a hal, amely végre vízbe kerül. Nekem örömet okoztak a kollokviumok, a könyvtári kutatások, az egyetemi előadások [...]. Nem lehet elégyszer elmondani, milyen boldogság volt számomra az a temérdek könyv, melyet az egyetemi könyvtárból – bár fájt és súrt a hátam – hazacipeltem.”

és francia szakra jelentkezett: a tanárság mégis biztosabb kenyérkeresetnek tűnt, mint a filozófusság. A magyar szakot – önéletírása szerint – főként szépírói ambíciói miatt jelölte meg. A francia szak választása némiképp meglepő, mivel csak a leányiskola negyedik osztályáig oktattak franciát. Ezzel kapcsolatban feltételezhető, hogy a humán stúdiumok között keresgélő maturandus elvetette a számára akkor iskolai kudarcot jelentő német nyelvet, a görög, latin és történelem szakról pedig – az emlékirat szerint – unokabátyja tanácsára mondott le, de döntésében bizonyára szerepet játszott az is, hogy a fiúgimnáziumokban érettségizőkhöz képest csekélyebb ideig tanulta a klasszikus nyelveket.³⁰ Így csak a francia nyelv maradt, melyből bizonyára magánúton szerzett elmélyültebb ismereteket.

Így – a *Szemlé*ben nyilatkozókhöz hasonlóan – Techert Margit pályája sem indulhatott zökkenőmentesen, hiszen már egyetemi szakjait sem vá-

³⁰ Hiszen a fiúgimnáziumokban latint már első osztálytól oktattak, míg Techert Margit csak ötödikes korában kezdett latinul tanulni.

laszthatta meg az érdeklődésének leginkább megfelelően. A család jólétét megalapozó édesapja először az orvosi pályát ajánlotta, ami teljesen ellentétesnek számított a korabeli tendenciákkal: a felsőfokú képzésben részesülő lányok többsége bölcsészkarra járt, és – mint korábban említettem – az érettségizők pályaválasztási szándékait összevetve a következő tanévre iratkozott elsősők számával megállapíthatjuk, hogy az orvosnak készülők lányok közül sokan meggondolták magukat – ebben bizonyára a környezetük is befolyásolta őket. Techert Gyula azonban éppen ellenkezőleg: a nők számára nyitott értelmiségi pályák közül az általában leginkább megterhelőnek, legkevésbé nőkhöz illőnek tartott orvosi ajánlotta az elhelyezkedési lehetőségek miatt, és mivel lánya inkább a bölcsészkarra vágyott, a tanári szakokat javasolta. Techert Margitot tehát a családja egyértelműen a kereső pályára készítette, későbbi állásválasztását szem előtt tartva – egyáltalán nem csupán a diploma státuskellék mivolta miatt – írták a magyar–francia szakpárra. Mint a diplomás nők munkavállalásának elemzése során megállapítottuk, a diplomás nők többsége tanári diplomával rendelkezett – ugyan nem középiskolai tanárral, mint a későbbi szerkesztőnő, azonban tanárként bizonyára előnyösebb elhelyezkedési lehetőségekre számíthatott, mint filozófusként.

Hivatás

Techert Margit első egyetemi évei a magyar társadalom válságos időszakára estek, de ez nem lehetett rá túlzottan nagy hatással. Emlékiratában kis lelkifurdalással említette anyja hősies háztartási erőfeszítéseit, szolt a lövöldözésekről, az éhezésről és a boldog békeidők szimbólumává nemesedett – s akkor már nélkülözött – élelmiszerekről, a sorban állásokról, a tragikus trianoni döntésről és az általános bizonytalanságérzésről – de számára mindezeknél fontosabbaknak tűnhettek a tanulmányai, olvasmányai. A forradalmakról, a Tanácsköztársaságról a legfőbb emléke új egyetemi tanárok feltűnése volt (Babits Mihály, Laczkó Géza, Király György); a lakásrekvirálások miatt összeköltöző nagycsaládnak tulajdonképpen örült, hiszen így együtt lakhatott művelt unokabátyjával; házitanítóskodására pedig, melyet szülei jövedelemcsökkenése miatt vállalt, egyenesen a legnagyobb gyönyörűséggel emlékezett vissza. Ekkortájt ugyanis – későbbi vallomása szerint – habzsolta a tudást: „én minden nyomorúság ellenére is úgy éreztem magam, mint a hal, amely végre vízbe kerül. Nekem örömet okoztak a kollokviumok, a könyvtári kutatások, az egyetemi előadások [...].

Nem lehet elégszer elmondani, milyen boldogság volt számomra az a témérdek könyv, melyet az egyetemi könyvtárból – bár fájt és szúrt a hátam – hazacipeltem. Azután a kertben olvastam őket – és akkor már tölem elsüllyedhetett volna a világ.”³¹

Techert jó eredménnyel vizsgázott magyar és francia szakos tárgyaiból is, de főként filozófiából igyekezett képezni magát. Tulajdonképpen harmadik szakjának tekinthetjük a filozófiát: mint az egyetemi törzskönyvek tanúsítják, egy félévben 17–20 tantárgyat hallgatott, amely heti 38–44 órás elfoglaltságot jelentett. Ezt a meglehetősen magas óraszámot úgy érte el, hogy a kötelező magyar- és franciaórái mellé jelentős számban választott filozófiai kurzusokat: tantárgyainak kezdetben 23, a későbbiekben 35%-át jelentették a filozófiai vonatkozású előadások és szemináriumok.³² A bölcsészeti tudománya mellett legfeljebb a francia irodalom érdekelte ekkoriban: „Rendületlenül csak a filozófiai órákra jártam, s sejtelmem sem volt róla, hogy ilyen készülés mellett hogyan fogok pl. magyar nyelvészetből vagy irodalomból vizsgázni” – emlékezett egyetemi éveire.³³ Négyessy László vagy Gombocz Zoltán sem tudta érdeklődését felkelteni fő szakja iránt: Pauler Ákos és Kornis Gyula filozófiaóráira viszont a legnagyobb örömmel járt, lankadatlan szorgalommal készült.

Az önművelést is folytatta: továbbra is rengeteget olvasott, s nagy tudású unokabátyja, a filológus-, egyben mérnökhallgató Sándor kis önképzőkörének tagja volt. A hatfős csoport havonta egyszer találkozott, s ilyenkor a legkülönbözőbb tudományos témákról értekeztek. Az önképzőkörben ő volt az egyetlen nő, így – memoárja szerint – „neme becsületéért” kétszeres erővel dolgozott: komoly kutatásokat végzett a megadott tárgyból, kis tanulmányokat írt.³⁴

Az egyetemen tapasztalt nőellenesség nagyon bántotta, ugyanakkor még több munkára sarkallta az elfoglalt bölcsészhallgatónőt, hiszen az egyetemista nőket ért vádak (férjfogási vágy, flörtölés, vizsgaeredményekért tanulás, időeltöltés céljából tanulás) nem voltak igazak rá nézve. Diplomája megszerzését követően (1922 júniusa) megerősödött benne az elhatározás, hogy a filozófia tudománya fogja kitölteni az életét. Röviddel egyetemi tanulmányai befejezése után, 1922 októberében már doktori szigorlatot is tett – doktori értekezése természetesen filozófiai tárgyú volt (Robinet filozófiája), de doktori szigorlatában a filozófia és a pszicholó-

³¹ LEVELEK, 1944. 22.

³² ELTE 1/C. I. 1919/20–1921/22.

³³ LEVELEK, 1944. 32.

³⁴ LEVELEK, 1944. 23.

gia mellett fő tárgyként a francia szerepelt. Végül „summa cum laude” minősítést szerzett, s 1922. október 28-án avatták bölcsészdoktorrá. Az 1922/23-as tanévben összesen 125-en doktoráltak a budapesti bölcsész-karon, köztük 36 nő, és a 125 doktoranduszból 43 szerzett „summa cum laude” minősítéssel doktori címet. Mindössze hat jelöltet avattak októberben, s az 1922/23-as tanévben csak 27-en doktoráltak az 1900-ban születettek közül.³⁵ Tehát Techert Margit több szempontból is meglehetősen különlegesnek számított az ekkor szigorlatozók között; kevesebb mint fél év telt el abszolutóriuma és a doktorrá avatása között – ebből következően például doktori értekezését már egyetemi tanulmányai alatt el kellett készítenie.

Dr. Techert az 1922/23. tanévben tanítási gyakorlatát végezte egykori gimnáziumában, de számára ekkor is sokkal fontosabb volt a filozófia: szabadidejét az újplatonizmus tanulmányozásával, Plótinosz-fordítással töltötte, s 1922-től publikált is. 1923-ban az Egyetemi Könyvtárban kapott állást (könyvtári szakdíjnokként), azonban létszámleépítés miatt hamarosan elbocsátották. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1924 júniusában nevezte ki a Budapesti Magyar Királyi Állami Erzsébet Nőiskolához, ahol – ideiglenesen megbízott tanárként – francia nyelvet tanított.³⁶ Még 1924 szeptemberében a Magyar Külügyi Társaságnál is alkalmazást nyert: minisztériumi megbízása értelmében naponta 9-től 14 óráig a társaság levelezője volt, s délutánonként az Erzsébet Nőiskolában tanított, legalább heti négy órában.³⁷ Azonban mindössze két évet töltött a Nőiskolában, hiszen 1926 augusztusában – létszámleépítés miatt, számos kollégájával együtt – elbocsátották.³⁸ Techert tehát egyelőre nem foglalkozhatott annyit filozófiával, amennyit szeretett volna, azonban egyéb kötelezettségeit háttérbe szorítva mégis megtalálta a módját, hogy elsősorban a bölcsélet tudományában mélyülhessen el.

Az egyetemi hallgatóra nem hatottak rendkívüli mértékben a politikai-társadalmi események: úgy tűnik, számára valóban képzése, pályája volt a legfontosabb. Már utolsó éves egyetemistaként a doktori értekezését írta, tudományos pályájára készült. Oklevele kézhezvétele után fel sem merült benne, hogy ne dolgozzék, mint ahogy családja sem próbálta lebeszélni az

³⁵ ELTE, 8/L. 1922/23.

³⁶ BFL VIII. 55. 11. d. 324/1924.

³⁷ BFL VIII. 55. 11. d. 333/1924. 1928/1929-ben nagyobbik öccse, Gyula is a Magyar Külügyi Társaságnál vállalt állást – a fiatalember alkalmazásában feltehetően nénye kapcsolatai is szerepet játszhattak. NÉVTÁR, 1928. 360.

³⁸ BFL VIII. 55. 11. d. 311/1926.

állásváltásról vagy a tudományos munkáról. Tulajdonképpen a középiskolai tanárok jó részéhez hasonlóan indult a pályája: helyettes tanárként nyert alkalmazást (öccse, József szintén helyettes tanárként kezdett dolgozni), azonban – tanulmányútjaihoz, magasabb képzettségéhez köthetően – központi minisztériumi szolgálatra osztották be: ilyen tisztséget igen kevés nő láthatott el. Techert – nő létére – nem elégedett meg a diploma és a doktori cím megszerzésével, állásváltással: tudóspályára vágott.

Iskolai alkalmazásának időszakára esik az a néhány hónap, melyet az újplatonizmus tanulmányozásának akkori fellegvárában: a louvaini egyetemen tölthetett el (1925-ben). Mindkét kitűzött célja – a továbbképzés a filozófiában és a külföldi tudományos siker – megvalósulni látszott. Professzora, Maurice de Wulf szívesen foglalkozott vele, bátorította, a jó tanári-tanítványi viszonyon túl jó emberi kapcsolat is volt közöttük – utóbbi az itthon megszokottól teljesen eltért, s igen sokat jelentett Techertnek.³⁹ Louvainben ígéretet kapott, hogy középkori újplatonizmussal foglalkozó tanulmányát megjelentetik az egyetem híres filozófiai folyóiratában (*Revue Neo-Scholastique de Philosophie*). 1927 februárjában azután publikálták ekkor készült – francia nyelven írt – értekezését a lapban. Louvaini tanulmányai abban a tekintetben is hasznosnak bizonyultak, hogy számos különböző nemzetiségű egyetemi hallgatónővel ismerkedett meg, így a külföld egyetemista nőinek életébe, gondolkodásmódjába is bepillantást nyert: „szerettem őket és érdekelték” – emlékezik kollégiumi társnőiről.⁴⁰

Feltehetően a belgiumi tanulmányok, az időközben megjelenő értekezései és Plótinosz-fordítása (1925) miatti elismerésből 1926 őszén nyolc hónapos állami ösztöndíjat nyert a Sorbonne-ra. Techert később is úgy vélte, hogy nincs is szebb és vidámabb dolog huszonévesen Párizsban diáknak lenni – hiszen hatalmas lehetőségek, pezsgő szellemi-kulturális élet vár az ott tanulókra. Ezt annak ellenére említette emlékiratában, hogy párizsi tartózkodása jóval csekélyebb eredményt hozott, mint várta: arabul nem sikerült jól megtanulnia, párizsi professzora, a plótinizmus egyik legnagyobb kutatója: Émile Bréhier pedig közel sem fordított rá annyi figyelmet, mint amennyit Margit igényelt volna, noha louvaini professzora ajánlotta Bréhier figyelmébe. Így hát a filozófusnő tanári irányítás nélkül képezte magát és írt – Párizsban készült tanulmánya 1929-ben jelent meg, az *Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie* című folyóiratban.

³⁹ LEVELEK, 1944. 38.

⁴⁰ LEVELEK, 1944. 40.

Párizsi útjáról hazatérve, 1927-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium IV. ügyosztályának (tudománypolitikai ügyek, egyetemek, külföldi tudományos kapcsolatok ügyosztálya) alkalmazottjává nevezték ki, központi szolgálattételre beosztott középiskolai tanárként. Főnöke dr. Magyary Zoltán lett – és a vele történő megismerkedéssel új korszak kezdődött az életében.

Útkeresés

Techert Margitnak 16 éves korától elsősorban a filozófia iránti mély vonzalma határozta meg az életét: a „szeretett Plótinossal” való foglalkozás jelentette számára a legnagyobb örömet, tetteit az ideák világának, s egyáltalán a bölcselet tudományának minél teljesebb megismerésére irányuló vágya vezette. Már kislányként is eléggé visszahúzódozó volt, s valószínűleg tizenévesen sem érdekelte túlzottan a társasági élet, a szerelem. Néhány unokafivére és azok barátai eljártak hozzájuk táncolni, csevegni: Anna férje is közülük került ki, de a húgnak – állítása szerint – mindennél fontosabb volt a tudomány. Memoárja szerint középiskolai osztálytársnői között álmodozó, fellegekben járó tudóspalántaként élt; egyetemista éveiben sem igazán vágyott társaságra, baráti kapcsolatokra, úgy lefoglalta az önművelés.

Diplomaszerzés után mégis foglalkoztatni kezdte a házasság kérdése, bár nem valamiféle vonzalom, és nem a magánytól való félelem miatt: indoka feltehetően a szülői felügyelettel való elszakadás, a teljes önállóság kiépítése, és talán bizonyos társadalmi elvárásokhoz való alkalmazkodás volt. Olyan férjet keresett, aki mellett nyugodtan folytathatja tudományos munkáját, eltarthatja magát, de vele kapcsolatban semmilyen érzelmi igényt nem támaszt: házassága a korban sokszor ostorozott pajtásházasság tipikus példája volt. Férje az emlékiratban tapintatosan csak Gézaként emlegetett, nála hét évvel idősebb dr. Fekete Béla, az önképzőkörben megismert, „neurotikus” jogász – ekkor már királyi bírósági írástörő – lett, aki szintén baráti alapon képzelte el a házasságot. 1925. január 31-én (a visszaemlékezés szerint február elején) kötöttek házasságot a zuglói római katolikus templomban.⁴¹ Az ifjú pár a Thököly úti ház egyik háromszobás lakását kapta meg (a későbbi választói névjegyzékek, illetve a népszámlálások adatai szerint házassága után legalább egy kis ideig mindegyik Techert testvér önálló lakással rendelkezett az apai házban). A háztartás vezetését a feleség vállalta, bár addig

⁴¹ ZUGLÓ, 1925. 25.

semmi házimunkát nem végzett – ebben természetesen egy háztartási alkalmazott is a segítségére volt. Házasságkötése után – az állást vállaló nők többségétől eltérően – folytatta keresőtevékenységét, éppen a munkahelyén ismerkedett meg a második férjével, és döntött a válás mellett. (Innen nézve nem tűnik teljesen indokolatlannak egyes kortársak felvetése a női állásvállalás házasságfeldúló hatására vonatkozóan, bár inkább a férfiakat féltették.)

Az új munkahely tehát jelentős változásokat hozott az életében. Akár az ügyosztályon dolgozó többi kollégájának, neki is valamelyest át kellett vennie Magyary Zoltán munkatempóját, tudománypolitikai tevékenységükkel kapcsolatos lelkesedését, gyakorlatiasságát.⁴² A minisztérium megkövetelte, hogy tisztviselői elegánsan öltözködjének, így – a visszaemlékezései szerint – a magával addig nem sokat törődő filozófusnő is több gondot kezdett külsejére, ruházatára fordítani, s lassan ráeszmélt, hogy ő tulajdonképpen csinos és fiatal. A Magyaryval történő délutáni beszélgetések hatására pedig, melyek során annak „okos barna szeme ragyogott s az egész ember szinte lángolt”, felismerte, hogy mégis többet vár az élettől, mint az a „hűvös, csendes kis sarok könyvekkel”, amire addig számított: néhány hónappal megismerkedésük után egymásba szerettek.⁴³ A filozófusnő utólag úgy vélte, jótékonyan hatottak egymás jellemének alakulására: választottja a gyakorlati munka szeretetének átadásán kívül sokat formált ízlésén, modorán (ennek ellenére nem tekintette parvenünek magát későbbi házastársa mellett), de jelentősnek érezte saját befolyását is: mellette Magyary kiegyensúlyozottabbá, nyugodtabbá vált, s emberismerete javult. 1928-ban tehát Feketénél elhatározta, hogy beadja a válópert,⁴⁴ s Magyary kívánságára házassága egyházi érvénytelenítését kéri – ezt meg is tette, de „egyházi válóperének” elhúzódása és Magyary családi konfliktusai miatt – az asszony számára végtelennek tetsző várakozás után – csak 1932-ben házasodhattak össze.

A filozófusnő továbbra sem mondott le tudományos munkájáról. Számos tanulmánya ekkoriban jelent meg, előadásokat tartott a Filozófiai Társaságban, s az Akadémiától ekkor kapott megbízást fő művének, *A hellén újplatonizmus történetének* megírására. 1929-ben – minisztériumi ösztöndíjjal – három hónapra Angliába utazott, hogy a tervezett könyvhöz anyagot gyűjtsön a British Museum könyvtárában és az oxfordi könyvtárban.

⁴² Az ügyosztály volt a felelős a nagyban folyó vidéki egyetemi építkezésekért és a legfontosabb tudománypolitikai ügyekért – ez azt jelentette, hogy a tisztviselőknek meglehetősen sokat kellett utazniuk is. Lásd MNL K 636 25-48734/1928., MNL K 636 25-53663/1928.

⁴³ LEVELEK, 1944. 51–52.

⁴⁴ Az 1930-as választói névjegyzék tanúsága szerint ekkor már nem élt együtt a férjével: THÖKÖLY, 1930. 14.

Munkája sikerrel járt, az International Federation of University Women vendégeként pedig számos egyetemet végzett angol hölgygel kötött barátságot. Azonban ekkoriban láthatóan nem kötötték már le teljesen Plótinosz tanai: türelmetlenül magánélete rendeződését óhajtotta, azonban – az említett okokból – egyelőre erre nem volt reménye. Mindenesetre lélekben már mindenképpen „Zoltánhoz” tartozónak érezte magát, bár házasságkötésük ideje egyelőre teljességgel bizonytalan volt. Ebben az időszakban írta a következő sorokat:

*Te örült, te örült,
Este lesz, múlik az ifjúság.*

*Besüpped két kebled kemény kupolája.
Elhullik a hajad, lefonnyad a karod
– Bimbam, bim-bim –
S te a tavasz tárogatóját,
Virágokat, asszonyokat
Hívogató szavát nem érted?
Bimbam, bimbam!*

*Szól a harang, űz a harang!
Űz a harang?! Hová, hová?
Az élet, egy szerelem, egy férfi felé.
Csak egynek csókolni, de úgy, hogy vér serkenjen.
Csak egynek ölelni, de úgy, hogy élet foganjék.
Kábultan, ájultan érezni a szerelmi mámor extasisát.
S véremben a kozmikus erők áradását érezni
– most május van, ezt akarom –*

Magyaryné Techert Margit: *Tavaszi dal* (részlet)

Majdani második férjével tehát teljesen más alapon nyugodott a kapcsolata, mint „Gézával”: pajtási érzelmek helyett „mámoros és boldog” volt, mikor választottjával először találkozott angliai útja után – kedélyét az sem árnyékolta be, hogy röviddel ezelőtt értesült édesanyja súlyos betegségéről. Techert Margitban 15 évvel később is rendkívüli élességgel idéződött fel a tanulmányútját követő dobogókői találkozásuk: „Az Angliában vett sárga vászonruha, ilyen színű kalap volt rajtam, s miközben angol úti élményeimet meséltem, odaadtam neki a Berlinben megjelent legújabb dolgozato-

mat. Ezek igen szép percek voltak. Zoltán átölelt, s azt mondta: »Látod, ezért szeretlek, ezekért a munkáidért, melyeket oly kitartóan és szívósan csinálsz. Oly büszke vagyok rád.«⁴⁵ A vonzódás, hitvesi szeretet mellett tehát Magyary elismerte a későbbi feleség intellektuális képességeit, tudományos munkáját is értékelte. A korábban csak a tudománynak élő nő – különösen édesanyja halála után (1930) – az egyedüllét, társa hiánya valóssággal fizikai fájdalommal töltötte el: „Irtózatosan szerettem volna két karral és teljes erővel Zoltánba – aki nekem az életet, az örömet jelentette – belekapaszkodni, de ezt bizony azon túl, hogy hetenként egyszer-kétszer meglátogatott, az adott viszonyok között nem tehettem. [...] A hátralévő életem felét – nem, kétharmadát – odaadtam volna, ha Zoltán akkor feleségül tudott volna venni.”⁴⁶ Az egyházi házasság érvénytelenítését végül 1931 decemberében mondta ki az Érseki Bíróság.⁴⁷ Dr. Magyary Zoltán és dr. Techert Margit röviddel ezután, 1932 nyarán házasodott össze.

Magyary Zoltán 1910-ben, államtudományi oklevelének megszerzése után a VKM-ben kezdett dolgozni, miniszteri fogalmazó gyakornokként, majd segédfogalmazóként. Első munkaévei meghatározóak voltak számára, hiszen egyrészt már itt kitűnt jó gyakorlati érzékével, másrészt szembesülnie kellett a közigazgatás megreformálásának, a közhivatalnokok továbbképzésének szükségességével – a hatékonyság érdekében. Ő is folyamatosan képezte magát: gyorsírást, nyelveket tanult, 1915-ben államszámviteli vizsgát tett, így 1918-ban államszámvitelt adott elő a jogi karon. A Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács Közoktatásügyi Népbiztosságán teljesített szolgálatot, majd – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyreállítása után – Klebelsberg kinevezte a költségvetési ügyosztály élére. 1921-től az osztály közvetlenül a miniszter felügyelete alá tartozott, így Magyary az elnöki ügyosztály főnökének helyettese és miniszteri tanácsos lett. 1923-ban megjelent első nagyobb műve, *A magyar állam költségvetési joga* – ennek alapján habilitációt szerzett a magyar pénzügyi jog költségvetési és zárszámadásra vonatkozó részéből. 1927-ben – a Klebelsbergi tudománypolitikai koncepciót szolgálva – a VKM megalakította a már említett IV. ügyosztályt, amit Magyary vezetett, és ahol találkozott

⁴⁵ LEVELEK, 1944. 59.

⁴⁶ LEVELEK, 1944. 61.

⁴⁷ 1931. december 17-én. 79/T. P. L. ERZSÉBETVÁROS, 1900. 213. Sajnos az Érseki Bíróság nem engedélyezte, hogy a peranyagot tanulmányozzuk, így nem értesülhettünk az érvénytelenítés okáról sem – az emlékirat írója pedig semmilyen tájékoztatást nem adott erre nézve, ami tulajdonképpen érthető, tekintve, hogy tapintatból még egykori férje nevét is megmászta.

későbbi feleségével. Ekkoriban terjesztette be a természettudományos kutatás fejlesztéséről, valamint az ösztöndíjak központi szabályozásáról szóló törvényjavaslatát, s ennek köszönhetően létrejött az Országos Természettudományi Tanács és Országos Természettudományi Alap, valamint az Országos Ösztöndíjtanács,⁴⁸ és ekkor jelent meg a magyar tudománypolitika alapvetése. Ennek eszménye – a weberi elvek alapján működő államhoz kapcsolódóan – a jól szervezett, hatékony „tudományos nagyüzem” volt. 1928-ban Bethlen István közigazgatás-rationizálási kormánybiztossá nevezte ki. 1930-tól a budapesti jogi kar tanára lett, a Magyar Közigazgatástudományi Intézetet vezette, ahol legendás tanítványi kört szervezett maga köré, akikkel eltökélten munkálkodott a tökéletesen irányított közigazgatási rendszer kidolgozásán és megvalósításán.⁴⁹

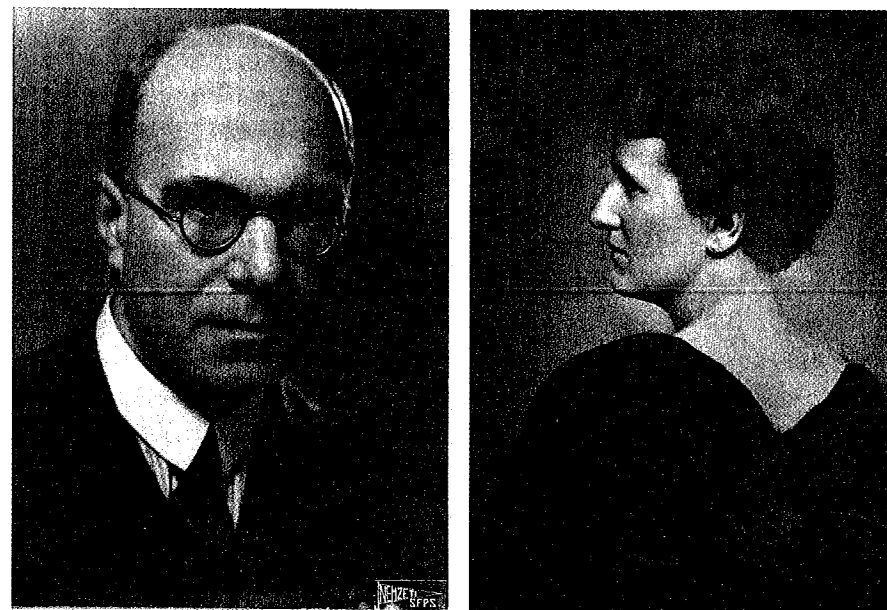
Techert Margitnak nem csupán második házastársa iránti vonzalma különbözött az elsőtől, de házasságával addigi életmódján is változtatni kényszerült, valamelyes szerepmódosítás történt a részéről: nem elsősorban a férje barátja, hanem házastársa kívánt lenni, és életmódjában bizonyos fókig alkalmazkodott a tőle elvártakhoz. Éppen, mint ahogy az a későbbiekben a *Szemlé*ben elvárasként megjelent, teljesítette háziasszonyi (háztartási és reprezentációs) kötelezettségeit. Minisztériumi állását ugyan feladta, de kutatói tevékenységét nem, férje pedig támogatta terveit, tudományos ambícióit. Régi lakását „Zoltán” ízlése szerint rendezte át, majd a Thököly útról Budára költöztek: előbb a Nagyboldogasszony útján (XI., ma Ménesi út 18.), ezt követően a Dísz téren, a Külügyminisztérium mellett laktak (I., Dísz tér 3.).

Házasságuk első idejéből (1932 októberéből és 1933 márciusából, ugyanis a kettő között az Egyesült Államokban tartózkodtak) maradtak fenn Magyaryné naponkénti étrendfeljegyzései.⁵⁰ Ebből megállapítható, hogy a római katolikus hagyományoknak megfelelően étkeztek (pénteken nem fogyasztottak húst; viszont – a reformátusokkal ellentétben – megették a sült vért), s kedvelték a franciás ételeket, ami talán az asszony párizsi ösztöndíjával hozható összefüggésbe. A házaspár meglehetősen nagy társasági életet élhetett, hiszen legalább hetente egyszer találhatunk olyan feljegyzéseket, hogy az ebéd és a vacsora idején vendégségben voltak, s ők is elég gyakran készítették vendégváró menüsört. Az étrendfeljegyzésekből

⁴⁸ 1927. évi XIII. tc.; 1930. évi VI. tc.

⁴⁹ SAÁD, 2000. 13–60.

⁵⁰ MTA Ms 5990/157. Nem tudni, hogy a filozófusnő később is készített-e hasonló feljegyzéseket.

Magyary Zoltán (1888–1945) professzor és Techert Margit egyetemi magántanár: házasságuk az egyenrangú felek kapcsolata volt. (Techert Margit portréját Székely Aladár készítette)

kiderül, hogy a házhoz ez idő tájt csak egy cselédlány tartozhatott (mikor a gazdái máshol étkeztek, ételsorát külön feljegyezték), a mosónő hetente járt hozzájuk (neki szinte mindig külön főztek).

Később, a Dísz téri házban – az 1941-es népszámlálási ívek szerint – már kétfős bennlakó személyzetük volt. Az emlékiró többször említette, hogy mennyire szerette a Nagyboldogasszony úti otthonukat – melyet ő választott –, s mennyire idegenül érezte magát a Dísz téri lakásban, amelyet anyósa keresett számukra. Az 1935-ös választói névjegyzékek és az 1941-es népszámlálási ívek tanúsága szerint a két lakás felépítésében nem túlzottan különbözhetett egymástól.⁵¹ A Nagyboldogasszony úti lakásuk magasföldszinti volt, két utcai és két udvari szobával, hallal, konyhával, kamrával és mellékhelyiségekkel. A Dísz téren az első emeleten laktak, négy utcai szobájuk és egy cselédszobájuk volt, konyhával, három kamrával és mellékhelyiségekkel. Mindkét lakásban tapéta borította a falakat, parketta a padlót, és üzemelt a víz-, villany- és gázszolgáltatás. A választói névjegyzék szerint az előbbi házban nőként egyedül Magyaryné választhatott azon a jogcímen, hogy felsőfokú végzettséggel rendelkezett – tehát valószínűleg

⁵¹ BFL IV. 1419. j. 1. d. 2. sz. j.; 401. d. 37/b. sz. j.; IV. 1405. 1935. 11. ker. 9. sz. k.

nem a hasonló műveltségű, érdeklődési körű nőtársaság hiányzott neki a régi házból a Dísz téren. Mindkét házban kizárólag keresztények laktak – a Thököly úti házzal ellentétben, ahol sok izraelita bérlő élt –, s legtöbben értelmiségi foglalkozást űztek. Azonban a Dísz téri épület 11 főbérlője közül csak kettő nem állt minisztériumi alkalmazásban, illetve nem minisztériumi alkalmazott özvegye volt. Ez természetesnek tekinthető, ugyanis két lakást a Külügyminisztérium bérelt: így a főbérlők többsége minisztériumi főtisztviselőkből került ki, illetve a Külügyminisztérium segédszemélyzetéhez tartozott (takarítónő, gépkocsivezető). Magyarynének feltételezhetően a „minisztériumi ház légköre”, a túlságosan zárt, egysíkú kapcsolatrendszer, esetleg a saját és férje emelkedő társadalmi pozíciójával járó jelentősebb ott-honi reprezentációs kötelezettségek miatt tűnhetett kedvesebbnek a régi lakásuk (a lakásválasztó anyós személyétől eltekintve).

Az értelmiségi nő

Dr. Magyaryné Dr. Techert Margit tehát már nem járt be naponta a minisztériumba dolgozni, de továbbra is folytatta tudományos tevékenységét: legaktívabb közéleti és tudományos szerepvállalása, eredményei – magának a *Magyar Női Szemlé*nek megjelenése is – éppen második házasságkötése utáni időkhöz köthetők. Férje minden tudományos tevékenységében támogatta őt: a magántanári kollokviumára is elkísérte feleségét, hogy „a magántanári cselekvések hátralévő részén is *átessünk*”⁵² – szól a sokatmondó visszaemlékezés.⁵³ Feltehetően kölcsönösen beszámoltak egymásnak szakmai problémáikról: Magyar Zoltán a *Magyar közigazgatás* című művének előszavában megköszönte felesége segítségét, észrevételeit, s bizonytalán még a neki küldött tanulmányokat is megmutatta nejének, hiszen Techert éppen egy ilyen kapcsolattal ért véget a feladótól, dr. Zolnai Béla egyetemi tanártól.⁵⁴ Külföldi tanulmányútjaikra egymás társaságában utaztak – Margit a nevezetes „orosz útról”⁵⁵ például több előadást tartott.

1932 májusában Magyaryné magántanári habilitálását kérelmezte „Ókori görög filozófiatörténet” tárgykból a szegedi Ferenc József Tudományegye-

⁵² Kiemelés tőlünk.

⁵³ LEVELEK, 1944. 66.

⁵⁴ MTA Ms 4125/169.

⁵⁵ 1935 őszén Magyar és felesége két hónapot töltött – tanulmányi céllal – a Szovjetunióban. Lásd BABUS, 2014. Ez a tény többek mélyesleges rosszallását vívta ki, Bethlen például ezek után többé nem állt szóba Magyarval.

tem Bölcsészkarán. Habilitációs eljárása kissé elhúzódott, mivel az először kijelölt bírálók közül ez egyik, dr. Bartók György időközben megbetegedett, s az egyetemnek helyettesről kellett gondoskodnia. Így csak egy év múlva, 1933 májusában kerülhetett sor a magántanári kollokviumra, valamint a nyilvános próbaelőadásra, melynek címe „A szíriai újplatonizmus” volt. Mindkettő igen jól sikerült, s a bírálók kedvezően nyilatkoztak addigi pályájáról, publikációiról. Egyikük, dr. Mester János kiemelte, hogy a jelölt nem csupán megfelelő tárgyi tudással, de jó elemzőkészséggel is bír; okfejtése, előadása világos, jól felépített, tanítási terve pedig nagy gondnal készült, igényes munka, s a filozófusnő oktatótevékenysége, további tudományos működése pedig mind az egyetemnek, mind a magyar tudományos életnek nagy nyereségévé válna. Mindössze azt kifogásolták, hogy a választott tárgykör túlságosan tág, és – mivel Techert addigi tanulmányai kizárólag az újplatonizmussal foglalkoztak – ehelyett az „Arisztotelész utáni görög filozófia” tárgykört javasolták, amit természetesen elfogadott. 1933 júniusában az egyetem magántanárává nyilvánította, ezt a kinevezést a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hamarosan megerősítette.⁵⁶ Így tehát Techert Margitból – Vendl Mária és Kol Erzsébet után, akik szintén a *Magyar Női Szemle* szerkesztőségéhez tartoztak – Magyarország harmadik egyetemi magántanárnője lett, és 1934 őszétől a szegedi bölcsészkaron tartott előadásokat.

1934-ben megjelent az évek óta készülő szintézise: *A hellén újplatonizmus története* című mű.⁵⁷ Báró Brandenstein Béla nagy jelentőségű összefoglalásnak ítélte az írást, csak kissé egyenetlen szerkezetét kifogásolta. Egykori tanára, Kornis Gyula a következőképpen értékelte a filozófus-magántanárnő munkáját: „Az ókori és a középkori filozófiai kutatás nagy nyugati gócpontjaiban nemcsak egybegyűjtötte az újplatonizmus legújabb anyagát, hanem megszerezte azt a módszertani szellemi habitust is, amely őt a további kutatásokra szerencsés módon képesítette. Meglepő, milyen melegen és állandóan vonzza őt a platonizmusnak költői, filozófiai és vallásos tartalma és értéke. Tárgyáért való belső lelkesedése azonban nem nyomja el benne a filozófiatörténész egyik legfontosabb feladatának, a kritikának teljesítését, amikor Plótinus gondolatainak pontos tartalmát és hatóértékét iparkodik megállapítani. Nem pusztán feldolgozza s diakritikai egységbe forrasztja az újabb, idevágó kutatások eredményeit, hanem a történeti forrásokat

⁵⁶ MNL OL K 636 18844 – 1933.

⁵⁷ A könyv kézírata már 1931-ben nyomdában volt – a szegedi habilitáció részét képezte ennek bírálata –, de kiadása valamilyen okból elhúzódott.

alaposan egybevetve, a legkülönbébb új kritikai szempontból igyekszik a gondolatmenetek egységét és fejlődését rekonstruálni.”⁵⁸

A könyv mellett több kisebb tanulmánya, könyvismertetése is napvilágot látott ezekben az években: önálló írásainak szinte mindegyike szűkebb szakterületével, az újplatonizmussal foglalkozott. Az 1930-as évek második felében – a Filozófiai Társaság megbízásából, melynek 1939-től választmányi tagja is volt⁵⁹ – elkezdte a platóni *Symposion* fordítását, mellyel 1941-re készült el.⁶⁰

Magyaryné 1940 decemberében budapesti magántanárrá nyilvánítását kérelmezte „A platonizmus története” című tárgykörből, ugyanakkor – az egyetemi szabályzatnak megfelelően – lemondott a szegedi magántanárságról. Éppen Kornis Gyula volt az egyik opponense, aki 15 évvel azelőtt azt a nevezetes cikket írta a *Napkelet*-be, melyben igencsak elítélően nyilatkozott a nők diplomaszerezéséről, s egyáltalán értelmi képességeiről.⁶¹ Kornis a legmelegebben ajánlotta a jelölt magántanárrá habilitálását, és – a szegedi magántanári működés, valamint a kiváló tudományos irodalmi munkásság elismeréseképpen – javasolta, hogy mentsék fel a magántanári kollokvium alól (ezt meg is tették).⁶² A másik bíráló, báró Brandenstein hasonlóképpen nyilatkozott; véleménye szerint igen kíváncsatos lenne a tárgykör előadása a karon, különösen, hogy a jelölt a szegedi magántanársággal a szükséges előadói gyakorlatot is megszerezte. Techert a magántanári próbaelőadását 1941 júniusában tartotta meg, „Plótinosz és Szent Ágoston” címmel, melyet egyhangú elismeréssel fogadtak, így elnyerte a budapesti egyetem magántanári címét: ő volt a második budapesti magántanárnő a bölcsészkaron (a *Magyar Női Szemle* munkatársai között szereplő Prahács Margit zenetudóst követően). A minisztérium a kinevezését 1941 júliusában erősítette meg.⁶³

Magyaryné tudományos tevékenysége tehát megfelelő elismerésben részesült, magántanári habilitációjával eljutott a tudományos életben, az egyetemi hierarchiában a nők számára elérhető legmagasabb szintig. Ezzel

⁵⁸ ELTE DH 8/B. 1005/1940–1941.

⁵⁹ NÉVTÁR, 1940. 592.

⁶⁰ ELTE DH. 8/B. 1677/1940–1941.

⁶¹ Lásd Előszó.

⁶² ELTE DH. 8/B. 1055/1940–1941.

⁶³ Techert feltehetően azért fordult habilitációs kérelmével először a szegedi egyetemhez, mivel akkor már a szegedi egyetem magántanárnője volt Kol Erzsébet, viszont a budapesti bölcsészkaron még évekig nem avattak magántanárnőt, tehát joggal számíthatott rá, hogy kérelme kedvező fogadtatást nyer. Egyébként is a – legnagyobb presztízsű – budapesti tudományegyetem számított a leginkább nőellenesnek, ahogy például *numerus clausus*ai mutatják.

Techert Margit egyetemi igazolványképe.

akaratlanul a női nem kitüntetett társadalmi figyelmet érdemlő tagjává, egyfajta női elit részévé vált. A filozófusnő elfogadta és erősítette ezt a szerepet, melyben minden bizonnyal férje pozíciója is nagy segítségére volt. Mint az előző fejezetben említettük, már szegedi habilitálása előtt foglalkoztatta a diplomás nők érdekeinek védelme, hiszen részt vett az emlékezetes Kornis-cikkre adott válasz megfogalmazásában, s belépett az akkoriban alakuló Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületébe (melynek egy időben elnöke volt). Így tehát véglegesen és a kortársak számára nyilvánvalóan az értelmiségi női elit egyik reprezentánsává vált – ez a szerep nem volt idegen számára, sőt örömmel vállalta, bár visszaemlékezése szerint a kollégák feleségei sokszor idegenkedve néztek a „tudós nőre”. Magyaryné következetesen kiállt a női diplomaszerezés és a hivatásvállalás létjogosultsága mellett. Ez a törekvés vezette, mikor 1935-ben útjára bocsátotta a *Magyar Női Szemlét*, az említett egyesület lapját. Bár – mint láthattuk – a folyóirat számos munkatárssal rendelkezett, mégis elsősorban Magyaryné munkálkodott annak létrejöttén. A lap szerkesztősége saját lakásuk egyik szobájában volt, s szeretett nővére, Anna emlékei szerint nagy lelkesedéssel vetette bele magát a *Szemle* körüli munkálatokba, így az 1930-as évek második

fele – melyet a fáradhatatlan munkavégzés, közéleti szereplés jellemzett – jelentette Margit életének legharmonikusabb, legnyugodtabb időszakát.⁶⁴

Magyaryné – az egyesülethez, illetve a laphoz kapcsolódóan – tanácsadó szolgálatot végzett a pesti bölcsészkar Leányszobájában: csütörtök délutáni fogadóóráin tájékoztatta a hallgatónőket egyesülete tevékenységéről, az aktuális ösztöndíjakról, olykor olvasmányokat ajánlott, s segíteni próbált a személyes (szociális, családi, munkavállalási) problémákkal hozzá forduló lányokon. Számos alkalommal tartott előadást a rádióban, mint a „modern, értelmiségi női” mozgalom képviselője, akitől idegen mindenféle világrend-felforgató „amazonizmus”, de a tudományos életben elért eredményei vitathatatlanok.⁶⁵ Előadásain ismertette a lányok számára elérhető értelmiségi foglalkozások – orvostól a közgazdászig – jellemzőit, az ezekhez szükséges testi, mentális és szellemi készségeket, kitért az egyetem által támasztott követelményekre, valamint a későbbi elhelyezkedési lehetőségekre, tekintetbe véve a háziasszonyi köteleességeket is. Egyesületi összefogóleveleken és a sajtóban (nem csupán saját lapjában) hirdette: a tehetséges, tanuláshoz kedvet érző nőknek a legmagasabb képzésben kell részesülniük, a jól képzett asszony állásvállalása pedig nem feltétlenül „harcos feminista kilengés”, hanem az egyén, a család: tehát az egész magyar nemzet érdeke. Magyaryné nem feledkezett el a hagyományos női szerepek fontosságáról, esetleg a haza érdekeiről, de elengedhetetlennek tartotta a tanuláshoz és a hivatalvállaláshoz való jog biztosítását, a munkahelyeken pedig mindenfajta hátrányos megkülönböztetés eltörlését.

Mint említettük, Magyary Zoltánné Techert Margit szülei nem voltak filozófiatörténészek, felsőfokú végzettséggel sem rendelkeztek, lányuk (és két fiuk is) mégis igen magas pozícióba jutott, szinte minden szakmai elismerést megszerzett. Tehát nem állíthatjuk, hogy a korabeli női értelmiségi elitbe csak azok kerülhettek, akik apjuk, családtagjaik foglalkozását követték.⁶⁶ Az egyetemen tanító, folyóiratot szerkesztő – korábban hivatalba járó – asszonyt elfogadták „úriasszonyként”: sem a keresőtevékenység vállalása, sem a „tudóskarrier” nem jelentette számára társadalmi tekintélye elvesztését. Magyaryné tehát a diplomás, dolgozó, munkáját értéknek tartó, de politikai szerepet nem vállaló Horthy-korszakbeli asszonyt jelképezte: vagyis a *Magyar Női Szemle* által ideálisnak tartott nőtipust.

⁶⁴ MINÁRYNÉ, é. n. 4.

⁶⁵ MTA Ms 4706/145.

⁶⁶ Vö. VÁMOS, 1997. 212. A filozófusnő pályafutásának ugyan bizonyára használtak férje kapcsolatai, másrészt éppen a férj pozíciója miatt kellett Techertnek számos reprezentációs kötelezettséget teljesítenie, tehát Magyary beosztása bizonyos szempontból talán olykor gátolhatta is kutatói munkájában.

Tevékenységet elismerendő, Tormay Cécile halála után (1937) – az emlékirat tanúsága szerint – őt jelölték annak népszövetségi helyére, a Szellemi Együttműködés Bizottságába (Teleki Pál azonban közölte: ő maga tart igényt erre a tisztségre).⁶⁷ 1940-től egyre nyomasztóbban hatottak rá a világpolitikai hírek, a bombázások hatására pedig állandó idegfeszültségben élt, fáradtság és félelemérzet gyötörte. Folytatta fordítómunkáját, de – egyetemi előadásain túl – nyilvános szereplésre már nem szívesen vállalkozott, mindinkább igyekezett kivonulni a közéletből, azonban ekkoriban már véglegesen őt tekintették a hazai nőmozgalom egyik vezetőjének. Még Szálasi is igényt tartott volna szolgálataira: 1943–1944 telén megkérte, hogy az esetleges nyilas hatalomátvétellelkor vállalja el a „női vezér” szerepét – nyilván Hitler példáját szem előtt tartva, aki a nőmozgalom koordinálására nemzetiszocialista nőszervezetet hozott létre, élén Gertrud Scholtz-Klinkkel. Magyaryné azonnal nemet mondott erre az ajánlatra, s a házaspár a német bevonulást követően Tatára menekült. Mint az a VKM aktáiból kiderül, Magyary távollétével kapcsolatban arra hivatkozott, hogy a Közigazgatástudományi Intézet számára kell a helyszínen anyagot gyűjtenie: ezt a minisztérium elfogadta, bár megjegyezte: mindez továbbra sem menti fel az esetleges kötelezettségteljesítés alól.⁶⁸ 1944 decemberében, mikor már Tatán sem érezték magukat biztonságban, költöztek át a közelben lévő héregi erdészházba – Techert Margit feltehetően eddig a pillanatig folytatta az emlékiratírást.

1945. március 24-én a filozófusnő és férje agyonlőtték magukat a héregi erdészház melletti vadászeszlénél, a szovjet katonák zaklatásai miatt. A házaspár a héregi plébánoshoz írott levelében részletesen feltárja tette okait, s Mináryné Techert Anna, valamint a Magyary-tanítványok megpróbálták rekonstruálni az eseményeket, melyben nagy segítségükre volt az erdész szintén ott tartózkodó lánya, Cs.-né. Eszerint Magyaryék tudták, hogy a háború után hatalmas változások következnek majd a politikában és a társadalomban, s készültek is arra, hogy az új körülmények között kell folytatniuk kutatásaikat: csak az átmenet időszakát akarták a tatai járásban tölteni (Magyaryné többször kérte férjét, hogy inkább külföldön várják meg a háború végét, Magyary azonban még ideiglenesen sem volt hajlandó elhagyni az országot). A professzor közigazgatás-tudományi szakértelmére, szervezőképességére mind a nyilasok, mind a szovjetek, mind az amerikaiak számítottak – te-

⁶⁷ Erről sajnos nem találtunk forrást a Magyar Nemzeti Levéltárban, de Tormay kinevezéséről sem, viszont a családi emlékezet megerősítette az emlékiratban foglaltakat. (LEVELEK, 1944. 54.)

⁶⁸ MNL OL K636 62.525-1944 és MNL OL K636 308/1944-45.

hát a közvetlen politikai elköteleződésektől önmagát távol tartani igyekvő házaspár az elrejtőzést választotta a viszonyok valamelyes rendeződéséig.⁶⁹

A plébános és Cs.-né úgy emlékeztek, hogy Magyaryékra meglehetősen gyanakodva néztek a Héreget megszálló csapatok (az egymást váltó németek és a szovjetek), hiszen a jól öltözött, könyvekkel és „mindenféle ismeretlen írásokkal” körülvett – Techert még ekkoriban is görög fordítással töltötte napjait –, németül és oroszul jól beszélő pár elég szokatlan jelenségnek számíthatott a kemenesalji erdészházban. Magyaryék nem mertek a faluba húzódni, mivel úgy vélték, hogy Héregtől kissé távolabb kevésbé szúrnak szemet a hadviselő feleknek, viszont az erdész ott lévő puskái miatt joggal tarthattak attól, hogy a rájuk találók ellenséget sejteneek bennük, így – a professzor ötletére – mindhárom hadsereg nyelvén kiírták: „Erdészház”. Természetesen a felirat nem menthette meg őket a megszállóktól. Az első szovjet csoport, melyet főleg mongolok alkottak, emberségesen bánt a héregiekkel, de az őket követő oroszok raboltak, fosztogattak, erőszakoskodtak. A búcsúlevél elbeszélése szerint március 22-én elrabolták az erdészházban tartózkodóktól az óráikat, másnap összes pénzüket, s további órákat követelve Magyary mellett, az udvaron egy kézigránátot robbantottak. Délután újabb katonák jöttek, akik az erdészházban tartózkodó egyik nőt, G. P.-t magukkal akarták vinni „munkára”, s mivel az ellenállt, rálöttek (a golyó közvetlenül mellette a falba fúródott), majd Cs.-nére és Ty. E.-re is szemet vetettek. Miközben a háziakat megfosztották maradék értékeiktől, az egyik tiszt szóval tartotta a házaspárt: egy fényképet mutogatva magyarázta, hogy az azon látható asszony mennyire hasonlít Magyarynéra. Végül két ott lakó nőnek a katonákkal kellett mennie – „ők pedig »Viszontlátásra« köszönnel távoztak. Ez az a helyzet, amelyet Feleségemmel együtt nem idegösszeroppanásból, hanem a körülmények teljes áttekintésével olyannak érzünk, amelyet mély megaláztatás nélkül átélni nem lehet, s csak a közt van választásunk, hogy azonnal együtt és önként vessünk annak véget, vagy egy-két napon belül, esetleg egymástól elszakítva és megkínózva jussunk annak végére” – írja búcsúlevelükben a mélyen vallásos Magyary.⁷⁰ A plébános szerint talán ennél több is történhetett: úgy emlékezett, a professzort még aznap este valami munkára vezényelték, így az asszonyok egyedül maradtak az erdészházban – jegyezte le Mináryné.⁷¹ Az erdész lányának beszámolója szerint a házaspár virrasztással, imádkozással töltötte az éjszakát, megírták búcsúleveleiket (az említetten kívül a családjaiknak, melyekben csak

⁶⁹ SAÁD, 2000. 7.

⁷⁰ MTA Ms 5990/155.

⁷¹ MINÁRYNÉ, é. n. 12. Cs.-né 2003-ban sem nyilatkozott az akkor este történetekről.

végző elhatározásukat közölték, és szeretetükről biztosították családtagjait), hajnalban pedig megváltak az élettől.⁷²

A „szeretett Plótinosz” az öngyilkosságról így vélekedett: „Erőszakkal ne kergesd ki a lelket a testből [...] Mindegyikünk számára meg van adva az az idő – életünk tartama –, amely alatt erkölcsileg tökéletesednünk kell. Ezt az időt nem szabad megrövidítenünk, hacsak abszolút szükség nincs erre...”⁷³

Es gibt ein Reich, wo alles rein ist:

Er hat auch, einen Namen: Totenreich.

Hier ist nichts rein!

Hier kam alles zu allem!

Bald aber nahet ein Bote.

Hermes heissen sie ihn.

Mit seinem Stab regiert die Seelen:

Wie leichte Vögel,

Wie welke Blätter

Treibt er sie hin.

Du schöner, stiller Gott! sieh! Ariadne wartet.

Ach, von allen wilden Schmerzen

Muss das Herz gereinigt sein.

Dann wird dein Gesicht mir nicken,

Wird dein Schritt vor meiner Höhle,

Dunkel wird auf meinen Augen,

Deine Hand auf meinem Herze sein

In der schönen Feierkleidern.⁷⁴

Magyaryné Techert Margit: *[Es gibt ein Reich...]*

⁷² Öngyilkosságukat követően a Vörös Hadsereg katonái – bosszúból, illetve az „elrejtett kincsek” kiadását követelve – lelőtték Dián Gézát, az erdészt. Héreg Község Önkormányzata 2003 májusában kopjafát avatott a Magyary házaspár emlékére.

⁷³ ENNEAD, IX.

⁷⁴ Létezik egy ország, hol minden tökéletes; / A hely neve: Holtak Birodalma. / Az élők földjén minden oly' torz, ferde, / És annyi a szenvedés! / Ám csakhamar eljő egy követ. / Hermésznek hívják. / Botjával vezérli a lelkeket: / Mint könnyed pillangókat, / Mint bágyadt faleveleket, / Terelgeti őket. / Rájuk – óh, irgalmas ég! – maga Ariadne vár. / Jaj, micsoda vad fájdalom / Mar a szívbe... / Akkor majd felém bólintasz, / Barlangom előtt koppannak lépteid, / Sötétség borul szemeimre, / És kezed / Ünneplőbe öltözött szívemen pihen.

NŐI KÉPESSÉGEK, NŐI CSELEKVÉSEK, NŐI SORSOK (ZÁRSZÓ HELYETT)

Könyvünkben, amely a városi és szellemi munkát végző nők történetéhez kapcsolódik, időről időre léptékváltást alkalmaztunk: a nagybóttól haladunk a kisebb felé, az általánostól a konkrétig.

Először a nőtörténetet a hosszú időtartamú változások felől vizsgáltuk, és a társadalmi, kulturális és politikai folyamatokra koncentráltunk. Reményeink szerint így kirajzolódott, hogy a nőemancipáció szempontjából a progresszív (vagy polgári) feministák és a normakövető emancipáció hívei (vagy konzervatív, esetleg jobboldali feministák)⁷⁵ között valaminő összjáték volt megfigyelhető, például abban az értelemben, hogy tevékenységük egymást erősítette (még ha olykor természetesen gyengítette is). Azaz a kétféle emancipációs mozgalom és felfogás a célja felől nézve valamiféle folyamatosságot jelentett: az 1919 előtt jelentős progresszív feminista mozgalom feladatait a konzervatívok vették át.

Ezt a folyamatosságot, összekapcsolódást és egymásra hivatkozást néhány konkrét példával is illusztráltuk. Ezek egyrészt arról tudósítottak, hogy a progresszív feminizmus főbb követeléseit miként tették magukévá olyanok, akik ugyanakkor a progresszívnek nevezhető ideológiákat nem fogadták el. Másrészt arról, hogy a progresszív feministák miként használtak időről időre nemzeti és anyai alapú érveket (és Trianon hatására még inkább), amelyek pedig a normakövető emancipáció érvkészletének voltak inkább a részei. (E két pont kapcsán is eszünkbe juthat a hibriditás „jelensége” – amely azonban csak akkor „valóságos jelenség”, ha a feminista törekvésekkel kapcsolatos sztereotípiáinknak megfelelően úgy véljük: a két „tisztta”, „természetes” és tipikus társadalmi „állapot” a feminista és a nem feminista, és az ezektől való eltérés atipikus, és az eltérést szükséges magyarázni.) Idéztük Szederkényi Annát, aki 1932-ben arról vallott: kétféleképpen lehet valaki feminista: vagy hirdeti a feminizmust, vagy az emancipált nő életét éli. Ez nagyon hasonlít a Feministák Egyesületének *A Nő* című folyóirata

⁷⁵ PUGH, 2000. 102–103.

egy 1926-os cikkének mondanivalójára. A költő, újságíró Simán Erzsébet „Nem vagyok feminista” cím alatt megjelent írásában azt írta: nem feminista, mert nem ismeri a feminista eszmét, és mert nem is tagja a feminista egyesületnek – és mert nem ér rá, mivel dolgozó nő. Nem feminista, pedig újságíróként „férfitérületen” dolgozik – és annak, hogy ott dolgozhat, *részen* a feminista mozgalom az oka, amely a nők számára előkészítette a terepet a férfias munkakörökben és munkahelyeken. Nem feminista, ahogy Magyarországon a dolgozó nők többsége se az – noha nőként olyan nehéz terheket kell cipelniük, ami miatt feministának kellene lenniük. De nem azok, mert (ismétli meg az előző érvet) nem érnek rá, és mert (ha jól értjük a szövegét) félnek: „A szóban, hogy feminizmus – tévesen! – politikát érez[nek a dolgozó nők ...] A nők nagy többsége csak azt teszi ma, amit a férfiak többsége: dolgozik és nem politizál!”⁷⁶ Azt látjuk: Szederkényi és Simán „aktív, erős női alakot hőssé tevő elbeszélés[ei]” feminista gesztusként értékelhetők,⁷⁷ miközben pro forma elhatárolódtak, távolságot tartottak a feminizmustól. Ez a kettős gesztus szerintünk értelmezhető a feminista törekvések és felemás eredmények konszolidálására tett kísérletként. Annál is inkább, mert a nők egyenjogúsítását ellenzők gyakran általánosították a polgári feminizmust – abban az értelemben, hogy mindenféle emancipációs törekvést feminizmusnak neveztek, ezzel „vádoltak”.

Ez átvetet a következő témához.

Másodszor ugyanis egy szűkebb időszakról, a Horthy-korról próbáltunk általánosabb nőtörténeti leírást adni. Ennek részeként fölvezeltük a témánk szempontjából fontosabb politikai változásokat, és bemutattuk azt a kulturális, mediális környezetet, amely formálta a társadalmi valóságot, befolyásolta, hogy a kortársak mit gondoltak a női képességekről, miként ábrázolták a nők és a férfiak szellemi adottságait, illetve befolyásolta a nők egyetemre, főiskolára járásának lehetőségeit. Foglalkoztunk a külföldi hatásokkal, és külön szemléltük a populáris, a köztes és az elitkultúra szerepét. Azt próbáltuk bemutatni, hogy a nőemancipációs törekvéseket a populáris kultúra is erősítette. E részek révén kívántuk érzékelteni, hogy a női és a nőiesség is diszkurzív kategória.

Ezt követően, harmadikként, bemutattuk a diplomás nővé válás útját a középfokú oktatástól kezdve, valamint konkrétan a diplomás nők csoportját. Ez a csoport társadalmi, politikai és kulturális súlyát tekintve egyszerre volt jelentős és jelentéktelen. Ha a diplomás nők csoportját a dolgozó,

azaz fizetett munkát vállaló nőkhöz mérjük, akkor is egy csekély nagyságú csoportot látunk. Ám ez – kisebb mértékben, de – szintén igaz a dolgozó férfiak és a diplomás férfiak viszonyára nézve is. A diplomás nők csoportjának a jelentősége mégis nagyobb, mint a diplomás férfiaké, mégpedig kulturális, politikai és mentalitásbeli okok miatt (ahogy a diplomával nem rendelkező és szellemi munkát végző nők súlya is nagyobb, mint hasonló férfi kollégáiké). A diplomás nő ugyanis nehezen megkérdőjelezhető bizonyíték volt a nemi egyenlőség mellett (bár egyeseket természetesen ez se győzött meg), fontos jele a lassú társadalmi modernizációnak (ideértve az individualizációt), és bizonyos szempontból előkészítője annak a változásnak, amely 1945-től kezdődött, amikor is felszámolták a korlátozásokat, és teljeskörűen megnyitották a nők előtt a felsőoktatást. A folytonosság persze csak „viszonylagos”. Ha a társadalom drasztikus átformálására, a nőegyesületek betiltására-felszámolására koncentrálunk, akkor finoman szólva másodlagossá válik. Ettől azonban még tény, hogy sok, 1945 előtt diplomát és doktorátust szerzett nő 1945 után kisebb-nagyobb megszakításokkal folytatta (tudományos) pályáját – ahogy számosan nem maradhattak meg ott, vagy nem kerülhettek vissza oda. Korábban, *Az első világháború utáni helyzet ambivalenciája* című alfejezetben többeket említettünk, akik a 20. század első és második felében is diplomás nőként dolgoztak. Köztük volt az 1939-ben doktorált H. Balázs Éva történész – ő 1945 után a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa, majd az ELTE tanára, 1978-ban professzora lett. Vagy felhozhatjuk példának a szintén nagy hatású Fél Edit etnográfust, aki 1935-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett, 1947-ben lett egyetemi magántanár – és bár politikai okok miatt csak rövid ideig taníthatott, de 1958-tól a Néprajzi Múzeum igazgatóhelyettese volt.⁷⁸

Ha a társadalmi mobilitás folyamatának részeként értelmezzük a diplomás nők történetét, akkor ezen a ponton a nők többszörös hátrányait kell újra hangsúlyozni. Itt mindenekelőtt azt szükséges aláhúzni, hogy a nők számára az egyetemre való bejutás a Horthy-korban végig korlátok közé szorított volt, és a nők (és a férfiak) egyetemre járását nem egyformán ítélték meg a különféle társadalmi csoportok (azaz a jogi korlátok minden nőre érvényesek voltak, míg kulturális korlátok nem minden esetben léteztek). Ehhez társulhattak a vallási különbségekből fakadó hátrányok (például az 1923-ban doktorált zsidó származású Léderer Emma esetében), valamint a társadalmi hátrányok és a női szerepekről vallott tradicionális felfogás

⁷⁶ SIMÁN, 1926. 17.

⁷⁷ BORGOS, 2015. 256.

⁷⁸ Az életrajzok forrása a névpont.hu, illetve KÓSA, 2000. 7. – A folytonosság kérdése természetesen alapos kutatást igényelne.

egymásra hatására. Ami az utóbbit illeti: egy nem mozdulatlan társadalomban, amelyben azonban igen nehéz volt és inkább kivételesnek számított „lentről fel” jutni, a mobilitás szempontjából nyilvánvalóan nehezebb helyzetben voltak a szegény családokba született és tehetséges nők, mint a férfiak. Ez is felhívja a figyelmet a férfi-női dualizmus, megkülönböztetés mögött meglévő társadalmi, vallási, kulturális meghatározottságokra, amelyek értelemszerűen befolyásolták a különféle társadalmi, vallási, kulturális csoportokba tartozó nők helyzetét. Ezt hangsúlyozni kell, hiszen a diplomás nők se egyetlen társadalmi, vallási, kulturális csoportba tartoztak.

A diplomás nők csoportjának bemutatása után ismét léptékváltás történt. Negyedik témaként áttekintést adtunk ugyanis a női cselekvés néhány fontosabb nyilvános színteréről: női aspektusból ismertettük a törvényhozás, a törvényhatóságok, az egyesületek és a sajtó történetét. Azokat a színtereket, amelyeken leginkább tanult (diplomás és/vagy szellemi munkát végző) nők tevékenykedtek. (Viszont nem szóltunk a szakmai és kulturális szervezetekről, amelyekben a nők is tevékenykedhettek, és alig a női egyesületek nemzetközi kapcsolatairól és azok hatásáról.) Ötödikként a diplomás nők egy kicsi és önreflexív csoportját, elsősorban ennek produktumát (a *Magyar Női Szemlét*) elemeztük, immár kontextusba helyezve. Végül e kis csoportból kiválasztottunk egyetlenegy diplomás nőt, dr. Magyary Zoltánné dr. Techert Margitot, és az ő sorsát követtük nyomon.

Miért pont az ő élettörténetét emeltük ki megannyi diplomás nőé közül? Azért, mert bár Techert Margit élete nem volt tipikus, de atipikusnak se tekinthető. Nem volt tipikus, hiszen Magyarországon a korban igen kevés egyetemi magántanárnő tevékenykedett, azaz ő a kevésszámú tudós nő között is az abszolút kisebbségbe tartozott.

Számtalan más szempontból nézve azonban nem volt atipikus életút az övé, és így „a” modern, diplomás nő több jellemző tulajdonságát lehet életrajzán keresztül bemutatni. Úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy sok szempontból tipikus diplomás nő volt.

Elsősorban azért volt tipikus az élete, mert ő is cselekvő (aktív, ha tetszik: erős) nő volt. Maga formálta a sorsát, jelentős részben maga határozta meg a társadalmi pozícióját – ahogy minden diplomás vagy vállalkozó nő, valamint azok az egyedülállók, akik el tudták tartani magukat, azaz egyedül is „boldogultak”. (Bár nem foglalkoztunk vállalkozó nőkkel, egyet legalább itt példaként megemlítünk: az első női gyógyszerészdoktort, Légrády Erzsébetet, aki a Budai Házértékesítő Rt. társtulajdonosa és egyik igazgatósági tagja volt. Igaz, az ő helyzete sajátosnak tekinthető volt, hiszen a sajtóvállalkozó Légrády Tivadar lánya volt.)

A női szervezetekben való cselekvés ugyancsak elterjedt volt. Néhány budapesti és országos nőszervezetet mi is bemutattunk, de ennél sokkal több működött Magyarországon a Horthy-korban a Szilágyi Erzsébet Erdélyi Nőegylettől kezdve a Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetségén át az Önálló Hivatású Nők Szövetségéig. Olyan sok ilyen egyesület, szövetség létezett, hogy már amikor a 20. század elején, 1904-ben Teleki Sándorné, az Országos Nőképítő Egyesület elnöke felhívást jelentetett meg a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének megalakítására, a felhívásban a Magyarországon működő *több mint 700* női egyesület összefogását sürgette – igaz, végül ennek csak egy törtrésze csatlakozott a szövetséghez, Trianon után pedig a tagszervezetek közül is sok „elveszett”.⁷⁹

Azokra a nőkre nézve is tipikusnak tekinthető Techert Margit élete, akik újféle házassági viszonyban éltek, hiszen mind a két férjével való kapcsolata újszerű volt. Az első házassága úgynevezett pajtásházasság volt, amelynek lényege, hogy a férfi és a nő önálló életet kívánt kezdeni, és ennek ez volt számukra az egyetlen lehetséges módja (gazdasági és konvencionális okok miatt egyaránt). Az ilyen – a nagy sikerű 1939-es *Halálos tavasz* című magyar filmben is szereplő – kapcsolat nem szerelmi és nem véglegesnek szánt kapcsolat volt, hanem inkább baráti, amely mind a két fél számára szabadságot jelentett a korábbi köteleléktől. Mutatis mutandis ilyennek tekinthető (ilyenné alakult át) Bohuniczky Szeffi korábban említett házassága.

Úgy véljük: a szellemi szempontból egyenlő felek „munkatársi” kapcsolataként jellemezhető házasság típusa egyre jobban terjedt a Horthy-korban.⁸⁰ Erre lehet példa Magyaryék vagy az előbb említett Légrády Erzsébet és Winkler Lajos kémikus, akadémikus egyetemi tanár házassága (Légrády Winkler tanítványa volt), vagy még inkább a nagyjából egykorú Bálint Alice és Bálint Mihály kapcsolata. Utóbbiak pszichoanalitikusok voltak: a férj a Pszichoanalitikus Egyesület rendelőintézetét vezette, a feleség pedig több szakkönyvet (például *A gyermekszoba pszichológiája*, az *Anyá és gyermek*) is írt.⁸¹ És talán ilyen lehetett a pedagógiaprofesszor Weszely Ödön és a szabadkai tanítóképző igazgatója, Balajthy Ilona kapcsolata is, noha Balajthy

⁷⁹ *Pesti Hírlap*, 1904. február 22. 4. (Köszönjük Kaposvári Reginának, hogy erre a cikkre felhívta a figyelmünket.)

⁸⁰ Itt újra hangsúlyozzuk, hogy munkánk csak a városi népesség történetéhez kapcsolódik. A paraszti társadalomban (Szabó Zoltán korabeli megfigyelése szerint is) az asszony termelésben betöltött szerepe általában „majdnem fontosabb annál, amit mint nő tölt be [...] Kis torzításokkal mondhatjuk, hogy a házastársak életének inkább központja a föld és a földművelés, mint az ágy és az asztal.” SZABÓ, 1937. 169., 171.

⁸¹ PLÉH, 1992. 194.

még 1914 előtt elhagyta az állását a házasságkötés miatt, de a két világháború között férje szakmai segítője lett.⁸²

A korábban elemzett adatok azt mutatják, hogy a Horthy-korban a Weszely–Balajthy házaspár példáját kezdték egyre kevesebben követni, míg a Magyary–Techert házaspár példája egyre elterjedtebb lett. Az 1920-as évektől egyre gyakoribb volt ugyanis, hogy a középosztálybeli iskolázott, diplomás nő férjhezmenetele után is állásban maradt. Ez illeszkedik ahhoz a korábban említett tendenciához, hogy 1920 és 1941 között nőtt a dolgozó nők száma (jelentősebben, mint a férfiaké), és ahhoz, hogy 1910-től 1935-ig Budapesten is jelentősen megnőtt a férjezett nők aránya a kenyérkeresők között.⁸³

A férfi-nő viszony kérdéséhez tartozik egy másik probléma is: nevezetesen az, hogy a nők helyzetét, a nőiség jelentésének változását, a női cselekvők lehetőségeit a férfiak különféle aktivitásai is meghatározzák. Ezt ugyan nem tárgyaltuk külön, de egyes fejezetekben érintettük (például a politikai döntések, így a nők továbbtanulását meghatározó jogszabályok esetében). Vagy csak láthatóvá tettünk bizonyos változásokat: a férjezett diplomás nők esetében például azt, hogy egyes férfiak elfogadták vagy támogatták a modern női szerepeket. Techert Margit első és második férjét az imént említettük – de ugyanígy ismét hangsúlyozni kell Kornis Gyula felfogásának változását. Kornis az 1920-as évek közepén még úgy vélte, hogy a nők nem alkalmasak a tudományos munkára, majd másfél évtizeddel később már támogatta Techert Margit egyetemi magántanárrá habilitálását. Mindezt azért is alá kell húzni, mert állami-kormányzati szinten az 1930-as években ezzel ellentétes tendenciák érvényesültek: egy konzervatív (értsd: neopaternalista) nőpolitikai fordulat körvonalazódott.

Mint láttuk, a Horthy-kort általában és a nők nyilvános tevékenységét konkrétan leginkább egy úgynevezett konzervatív nemzeti világnézet jellemezte. Techert Margit élete erre a tendenciára is példa. Arról van szó, hogy a nyilvános tevékenységet vállaló nők inkább választották ezt az irányzatot, mint mondjuk a liberális világnézetet. Ennek nyilván a közhangulat, a Trianon miatti tömeges beállítódáshoz való alkalmazkodás volt az oka – amely közhangulatot azonban az említett nők maguk is formáltak (például a MANSZ révén). Úgy is fogalmazhatunk, hogy a Horthy-korban létezett egy konzervatív ajánlat, amelyet a cselekvő nők jórészt elfogadtak. Nevezhetnénk ezt konzervatív kompromisszumnak, „kiegyezésnek” is. Korábban

⁸² HALASY-NAGY, é. n./b. 191.

⁸³ NAGY, 1994. 162–163.

a konszolidáció fogalmát használtuk erre, azzal a megkötéssel, hogy ezzel a „konszolidációval”, „kiegyezéssel” nem minden érintett volt elégedett – így például a diplomás nők se. A *Magyar Női Szemle* erről az elégedetlenségről tudósít, amely elégedetlenség újabb forrása volt a „neopaternalista konzervativizmus” és az „emancipacionista konzervativizmus” közötti ellentét.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy minden egyetemre járó vagy diplomás nő konzervatív lett volna. Az egyesületek és sajtótermékek kapcsán már említettük a fővárosi liberális nők klubjait, a Feministák Egyesületét, így itt most csak egyetlen további (ellen)példát hozunk fel: az 1930-as évek elején zajlott kommunista egyetemi hallgatók perében is szerepeltek nők, és a 29 letartóztatott között volt Beck Márta, Birky Ágnes, Weisz Emília, Somló Klára és Szántó Piroska.⁸⁴

A fent említett konzervativizmussal és a *Magyar Női Szemlével* kapcsolatban fontos ismételt megemlíteni, hogy a Horthy-korban többféle női és nőies létezett, és ezek „előállításában, fenntartásában, javításában és átalakításában”⁸⁵ a modern tömegmédiának (és a kisebb hatókörű lapoknak) fontos szerep jutott. Úgy is fogalmazhatunk: ha igaz, hogy a női identitás és „a neki megfelelő (nemi) szubjektum [...] diszkurzív úton jön létre, diszkurzív alapokon áll”⁸⁶ (és ezt mi igaznak fogadjuk el), akkor a női imázsok és ábrázolások vizsgálata nélkül nem érthető a diplomás nők helyzete. A *Magyar Női Szemle* vagy például a *Dolgozó Asszonyok Lapja* szerkesztőinek, munkatársainak tevékenysége tehát e szempontból is lényeges.

Summa summarum azt látjuk tehát (és végezetül is ezt szeretnénk hangsúlyozni), hogy a diplomás nő, az egyetemista lány és általában a modern, cselekvő nő – gyakran inkább a körülmények dacára – egyre elfogadottabb lett a Horthy-kor Magyarországon.

⁸⁴ Huszonkilenc letartóztatás a kommunista szervezkedés ügyében. 8 *Órai Újság*, 1933. február 23.; BOKOR, 1987. 300., 303. Természetesen sok más példa is hozható. A Szegedi Fialokra lásd CORNELIUS, 1997. 49–57.

⁸⁵ CAREY, 1985. 23.

⁸⁶ GYÁNI, 2008b. 7.

FORRÁSOK

Levéltári források

BFL IV. 1405. 1935. 11. ker. 9. sz. k.	Budapest Főváros Levéltára IV. 1405. A központi választmány iratai. 1935. 11. ker. 9. sz.k., Nagyboldogasszony útja 18.
BFL IV. 1419.j. 1. d. 2. sz. j.	Budapest Főváros Levéltára IV. 1419.j. Az 1941. évi népszámlálás iratai. 1. d. 2. sz. j. 1. ker., Dísz tér 3.
BFL IV. 1419.j. 401. d. 37/b. sz. j.	Budapest Főváros Levéltára IV. 1419.j. Az 1941. évi népszámlálás iratai. 401. d. 37/b. sz. j. 9. sz. k., Nagyboldogasszony útja 18.
BFL IV. 1419.j. 510. d. 620/b.	Budapest Főváros Levéltára IV. 1419.j. Az 1941. évi népszámlálás iratai. 510. d. 620/b. 14. ker., Thököly út 162.
BFL VIII. 38.b. 36–58. köt.	Budapest Főváros Levéltára VIII. 38. b. 36–58. köt. Az Állami Felsőbb Leányiskola és Gimnázium iratai – anyakönyvek 1910/11–1917/1918.
BFL VIII. 38.b. 83. köt.	Budapest Főváros Levéltára VIII. 38. b. 83. köt. Az Állami Felsőbb Leányiskola és Gimnázium iratai – érettségi törzskönyvek 1916–1920.
BFL VIII. 55. 11. d.	Budapest Főváros Levéltára VIII. 55. 11. d. Az Erzsébet Nőiskola iratai – ügyviteli iratok.
ELTE 1/C. I. 1919/20–1921/22.	ELTE Levéltára. ELTE 1/C. I. 1919/20–1921/22. A BTK törzskönyvei.
ELTE 8/L. 1922/23.	ELTE Levéltára. ELTE 8/L. 1913/14–1924/28. ELTE bölcsészettudományi szigorlatok.
ELTE DH. 8/B. 1005/1940–1941.	ELTE Levéltára. BTK DH. 8/B. 1005/1940–1941. Dr. Magyaryné Techert Margit magántanári képesítése.
ELTE DH. 8/B. 1677/1940–1941.	ELTE Levéltára. BTK DH. 8/B. 1005/1940–1941. Dr. Magyaryné Techert Margit magántanári képesítésének megerősítése.
ERZSÉBETVÁROSI 1900	Erzsébetvárosi Plébániahivatal Keresztelési Anyakönyvei. 19. köt., 1900.
LEVELEK 1944	MAGYARYNÉ TECHERT Margit: Levelek a Boldog Tótól. Histoire d' une Intellectuelle. Kézirat. 1944. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms 10.640/8
MNL OL K636 25-48734/1928.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, VKM-iratok. MNL K636 25-48734/1928. Minisztériumi kiküldetések
MNL OL K636 62.525. 1944.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, VKM-iratok. MNL K636 62.525. 1944. Magyary Zoltán tartózkodási helyéről.
MNL OL K636 25-53663/1928.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, VKM-iratok. MNL K636 25-53663/1928. Minisztériumi kiküldetések

- MNL OL K636
1884-1999. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, VKM-iratok. MNL K636 1884-1999. Magyaryné Techert Margit magántanári képzésének megerősítése.
- MNL OL K636
308/1944-45. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, VKM-iratok. MNL K636 308/1944-45. Magyary Zoltán levele a VKM-hez.
- MTA Ms 10 225/h. Szederkényi Anna előadása. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára, Ms. 10 225/h.
- MTA Ms 10 225/h. 2. Szederkényi Anna előadása. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára, Ms 10 225/h. 2.
- MTA Ms 10 115/u. Szederkényi Anna levele Bozzay Margitnak, 1932. szeptember 11. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára, Ms 10 225/u.
- MTA Ms 4125/169. MAGYARYNÉ TECHERT Margit levele Dr. Zolnai Bélához. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms 4125/169.
- MTA Ms 4706/145. MAGYARYNÉ TECHERT Margit tudományos munkája az 1938/39. tanévben. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 4706/145.
- MTA Ms 5990/155. MAGYARY Zoltán és felesége búcsúlevele. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 5990/155.
- MTA Ms 5990/157. MAGYARYNÉ TECHERT Margit érend-feljegyzései. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 5990/157.
- MTA Ms 5990/158. MAGYARYNÉ TECHERT Margit szépirodalmi művei. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 5990/158.
- ZUGLÓ
1925. Az 1925. év adatai. In: Házassultak anyakönyve 1919–1930. Zuglói Szt. Antal Plébánia.

Hivatkozások jegyzéke

- ACSÁDY 2005 ACSÁDY Judit: A hazai feminizmus fénykora: A mozgalom előzményei és kibontakozása a századelőn. <https://nokert.hu/mon-20150928-1303/1357/501/hazai-feminizmus-fenykora-mozgalom-elozmenyei-es-kibontakozasa-szazadelon> Letöltés ideje: 2017.01.14.
- AD ASTRA 1936 „Ad Astra”. *Új Idők*, 1936/1.
- ALMANACH 1920 *Nemzetgyűlési almanach 1920–1922*. Szerk.: LENGYEL László – VIDOR Gyula. Budapest, k. n., 1922.
- ALMANACH 1927 *Magyar országgyűlési almanach 1927–1932*. Szerk.: LENGYEL László – KUN Andor. Budapest, k. n., 1932.
- ALMANACH 1931 *A budapesti M. Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja az 1931/32. tanévre*. Budapest, M. Kir. PPTE, 1932.
- ALMANACH 1932 *A budapesti M. Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja az 1932/33. tanévre*. Budapest, M. Kir. PPTE, 1933.
- ALMANACH 1933 *A budapesti M. Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja az 1933/34. tanévre*. Budapest, M. Kir. PPTE, 1934.
- ALMANACH 1936 *Magyar országgyűlési almanach 1931–1936*. Ötszáz magyar élet. Szerk.: LENGYEL László – KUN Andor. Budapest, k. n.
- ALMANACH 1940 *Országgyűlési almanach az 1935–1940. évi országgyűlésről*. Szerk.: HAEFFLER István. Budapest, k. n.
- ALMANACH 1944 *Országgyűlési almanach az 1939–1944. évi országgyűlésről*. Szerk.: HAEFFLER István. Budapest, k. n.
- AMERIKAI LERBIER, 1925. !Az amerikai Lerbier kisasszony Pesten! Rádió, jazz és repülőgép mint főszereplők. *Színházi Élet*, 1925/1.
- ANGELUSZ 2004 ANGELUSZ Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum.
- ANYÁK, 1937 Anyák és leányok. *Dolgozó Asszonyok Lapja*, 1937. április 15.
- A NYUGAT 1934 A Nyugat hírei. *Nyugat*, 1934/4.
- ASSMAN 1999 Jan ASSMAN: *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz.
- ASSZONY 1920 „Asszony, aki szeret”. *Új Idők*, 1920/3.
- ASSZONYOK 1938 Asszonyok a világpolitika irányítói mellett. *Magyar Női Szemle*, 1938/3–4.
- ASSZONYOK A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁSBAN 1931 Asszonyok a magyar törvényhozásban. *Dolgozó Asszonyok Lapja*, 1931.
- ASSZONYOK A PARLAMENTBEN 1937 Asszonyok a parlamentben. *Új Idők*, 1937/11.
- ASSZONYOK MUNKÁJA 1922 Asszonyok munkája az országban. *A Magyar Asszony*, 1922/3.

- ASSZONYSORSOK 2000. BALOGH Margit – S. NAGY Katalin (szerk.): *Asszonysorsok a 20. században*. Budapest, BME.
- ASZTALOS 1932 ASZTALOS József: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben*. Budapest, MKKS.
- UJ IDŐK EMLÉKKÖNYV 1936 Az Uj Idők Emlékkönyvéből, *Uj Idők*, 1936/4.
- B. TÓTH 1964 B. TÓTH Matild: *A magyar nők jogainak fejlődése*. Budapest, Táncsics,
- BABARCZY 1935 BABARCZY Mária: Az orvosnő az átalakuló orvosi gyakorlatban. *Magyar Női Szemle*, 1935/11–12.
- BABUS 2014 BABUS Antal: Bevezető. In: uő. (vál., bev.): *Egy konzervatív úr a baloldali zarándokok között: Magyary Zoltán szovjetunióbeli útja*. Budapest, Argumentum – Balassi Intézet – Magyar Nemzeti Levéltár, 9–76.
- BAGOLYBÁL 1937 Helyszíni közvetítés a Bagolybálról. *Magyar Női Szemle*, 1937/3.
- BALÁSHÁZY 1933 BALÁSHÁZY Péter: A feminizmus és a női lélek válsága. *Magyar Kultúra*, 1933/2.
- BALÁZS 2011 BALÁZS Eszter: A Magyar Figyelő és a Nyugat. In: FINTA Gábor et al. (szerk.): *A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései*. Budapest, Argumentum.
- BALOGH 2000 BALOGH Margit: Slachta Margit, a „keresztény feminista”. In: *Asszonysorsok*, 2000. 229–237.
- BALOGH, 2010 BALOGH Margit: Egy katolikus feminista – nővédelemről a pártpolitikáig. Slachta Margit és kora keresztény nőképe. In: RÉFI Attila – SZIKLAI István (szerk.): *Pártok, politika, történelem. Tanulmányok Vida István egyetemi tanár 70. születésnapjára*. MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport.
- BALOGH–PALASIK 2010 BALOGH Margit – PALASIK Mária (szerk.): *Nők a magyar tudományban*. Budapest, Napvilág.
- BALOGHY 1937 BALOGHY Mária: Beszélgetés Kirchner Bélánéval. *Magyar Női Szemle*, 1937/4–5.
- BÁNHEGYI 1939 BÀNHEGYI Jób: *Magyar nőírók*. Budapest, Szent István Társulat.
- BÁNKI 2008 Bánki Éva: Lobogó sötétség. (Tormay Cecil: Bujdosó könyv). *Múltunk*, 2008/3.
- BARANYAI 1936 BARANYAI Erzsébet: Vidám sarok. *Magyar Női Szemle*, 1936/6.
- BARANYAI 1940 BARANYAI Erzsébet: Magányos dolgozónő beteg. *Magyar Női Szemle*, 1940/9–10.
- BATALKA 2016 BATALKA Krisztina: *A Műegyetem az I. világháborúban*. (Szakdolgozat.) ELTE BTK.
- BECK 2000 BECK, Ulrich: *What is Globalization?* Cambridge, Polity Press.
- BECK 2005 BECK, Ulrich: *Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései – Válaszok a globalizációra*. Szeged, Belvedere.
- BÉDY-SCHWIMMER 1919a BÉDY-SCHWIMMER Róza: Egy év. *A Nő*, 1919/3.

- BÉDY-SCHWIMMER 1919b BÉDY-SCHWIMMER Róza: A feminizmus sérelmei a proletárdiktatúra alatt. *A Nő*, 1919/4. 2–3.
- BÉKEBELI LEÁNYÉLET 1939 Milyen volt a békebeli leányélet? *Magyar Női Szemle*, 1939. november–december.
- BELZER 2010 BELZER, Allison Scardino: *Women and the Great War. Femininity under Fire in Italy*. New York, Palgrave Macmillan.
- BELÜGYI 1922 *Belügyi Közlöny*, 1922. május 21.
- BERNASCONI 2000 Robert BERNASCONI: The Invisibility of Racial Minorities in the Public Realm of Appearances In: Kevin THOMPSON – Lester E. EMBREE: *The Phenomenology of the Political*. Dordrecht, Kluwer Academic Publisher, 2000.
- BERZEVICZY 1920 BERZEVICZY Albert: Néhány szó a magyar nők hivatásáról. *A Magyar Asszonyok Lapja*, 1920/7–8. 1–3.
- BERZEVICZY 1922 BERZEVICZY Albert: Néhány szó a magyar nők hivatásáról. *A Magyar Asszony*, 2. évf. 1922/7–8.
- BIBÓ 1942 BIBÓ István: Elit és szociális érzék. *Társadalomtudomány*, 1942/2.
- BOBULA 1935 BOBULA Ida: Az anyajog. *Magyar Női Szemle*, 1935/1–2.
- BOBULA 1936 BOBULA Ida: Veres Pálné – Beniczky Hermin. *Magyar Női Szemle*, 1936/1–2.
- BOBULA 1937 BOBULA Ida: A magyar nők választójoguk védelmében. *Magyar Női Szemle*, 1937/1–2.
- BOBULA 1938 BOBULA Ida: A nő a modern társadalomban. *Társadalomtudomány*, 1938/4–5.
- BOBULA 1938 BOBULA Ida: A női választójog védelmében. *Magyar Női Szemle*, 1938/1–2.
- BOCK 1990 BOCK, Gisella: A nőkkel foglalkozó történetírás az NSZK-ban és nemzetközi összefüggésben. In: VÁRI András (szerk.): *A német társadalomtörténet új útjai*. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ (Gazdaság- és társadalomtörténeti füzetek, 1.)
- BODNÁR 1974 BODNÁR György (szerk.): *Kaffka Margit válogatott művei*. Budapest, Szépirodalmi.
- BÓDY 2008 BÓDY Zsombor: „A női munka felszabadítása vagy korlátozása”. A női eszmények változása, a női egyenjogúság konfliktusai és női szervezetek állásfoglalásai a két világháború közötti középosztályban. In: BAKÓ Boglárka – TÓTH Eszter Zsófia (szerk.): *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 93–112.
- BÓDY 2010 BÓDY Zsombor: Közelítések Budapest két világháború közötti társadalmához a fogyasztás történetén keresztül. *Fons*, 2010/4.
- BOGNÁR é. n. BOGNÁR Cecil: *Mi és mások. A mindennapi élet lélektana*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- BOHUNICZKY 1989 BOHUNICZKY Szei: *Otthonok és vendégek*. Budapest, Szépirodalmi.

- BOKOR 1987 BOKOR László (szerk.): *Kortársak József Attiláról, I. (1922–1937)*. Budapest, Akadémiai.
- BÓNYI 1936 BÓNYI Adorján: A kereső feleség. *Új Idők*, 1936/5.
- BORGOS 2015 BORGOS Anna: Szemben az életrajzzal. In: Gyömrői Edit: *Szemben az árral*. Pécs, Jelenkor Kiadó.
- BORSÁNYI 1987 BORSÁNYI György: Az értelmiség helye a magyar társadalomban. In: SÁTOR Ilona (szerk.): *Egy letűnt korszakról 1919–1945*. Budapest, Kossuth.
- BOZZAY 1931 BOZZAY Margit: *Magyar Asszonyok Lexikona*. Budapest, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége.
- BOZZAY 1990 BOZZAY Margit: *A lecke vége*. Budapest, Dovin Muru.
- BRÓDY 1928 BRÓDY Ernőné: Dolgozó asszonyok, leányok. *Dolgozó Asszonyok Lapja*, 1928/1.
- BUDAPEST 1924 *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve*. Szerk.: THIRRING Gusztáv. Budapest, SZfőv. Stat. Hiv.
- BUDAPEST 1930 *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve*. Szerk.: THIRRING Gusztáv. Budapest, SZfőv. Stat. Hiv.
- BUDAPEST 1936 *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve*. Szerk.: THIRRING Gusztáv. Budapest, SZfőv. Stat. Hiv.
- BUSSA 1982 BUSSA Endre: *Mit kell tudni a nőmozgalmakról?* Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa–Kossuth.
- BUZIÁSSY 1938 BUZIÁSSY Károly: *Budapest közművelődési viszonyai*. Budapest, Szfőv. Stat. Hiv.
- CAREY 1985: CAREY, James W.: *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. Boston, Unwin Hyman.
- Christians 2009 CHRISTIANS, Clifford G. – GLASSER, Theodore L. – MCQUAIL, Denis – NORDENSTRENG, Kaarle – WHITE, Robert A.: *Normative Theories of the Media: Journalism in Democratic Societies*. Champaign, IL University of Illinois Press.
- CÍMTÁR 1940 *Magyarország tisztí cím- és névtára 1940*. Budapest, MKKSH, 1940.
- CORNELIUS 1997 CORNELIUS, Deborah: Women in the Interwar Populist Movement: The Szeged Youth. In: Lengyel András (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Irodalom És Művészettörténeti Tanulmányok*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.
- CZEKE 1938 CZEKE Marianne: Hogyan lettem könyvtáros? *Magyar Női Szemle*, 1938/5–6.
- CZEKE–RITOÓK 1925 CZEKE Marianne – RITOÓK Emma: Nők az egyetemen. *Napkelet*, 1925/5.
- CZIMJEGYZÉK 1901 *Budapesti cím- és lakásjegyzék. 1900. május–1901. április*. Budapest, Franklin.
- CZIMJEGYZÉK 1911 *Budapesti cím- és lakásjegyzék. 1911*. Budapest, Franklin, 1911.
- CZOCH–SONKOLY 1999 CZOCH Gábor – SONKOLY Gábor: A „hosszú időtartam” új értelmezése. Beszélgetés Jean-Yves Grenier-vel. *Aetas*, 1999/1–2.

- CSAPODYNÉ 1940 CSAPODYNÉ MÓCSY Mária: Az orvosnői hivatásról. *Magyar Női Szemle*, 1940/9–10.
- CSERNOCH 1922 CSERNOCH János: A nemzeti feltámadás. *A Magyar Asszony*, 1922/4.
- CSALÓDOTT 1920 „Csalódott 3.” *Új Idők*, 1920/6.
- DEDINSZKY 1936 DEDINSZKY Gizella: Gáspár Miklós: Mindennek ára van. *Magyar Női Szemle*, 1936/6.
- DEDINSZKY 1937a DEDINSZKY Gizella: Bónyi Adorján: Hódítás. *Magyar Női Szemle*, 1937/1–2.
- DEDINSZKY 1937b DEDINSZKY Gizella: Kosztolányi Dezső: Édes Anna. *Magyar Női Szemle*, 1937/4–5.
- DEDINSZKY 1937c DEDINSZKY Gizella: Birabeau: Eltévedt báránycák. *Magyar Női Szemle*, 1937/6–7.
- DEDINSZKY 1938a DEDINSZKY Gizella: Tóth Endre: A falu rossza. *Magyar Női Szemle*, 1938/5–6.
- DEDINSZKY 1938b DEDINSZKY Gizella: Németh László: Villámfénynél. *Magyar Női Szemle*, 1938/5–6.
- DEDINSZKY 1939 DEDINSZKY Gizella: Herczeg Ferenc: Utolsó tánc. *Magyar Női Szemle*, 1939/5–6.
- DEDINSZKY 1940 DEDINSZKY Gizella: Bókay János: Feleség. *Magyar Női Szemle*, 1940/1–2.
- DELMAR 2001 Rosalind DELMAR: What's Feminism? In: *Theorizing Feminism: Parallel Trends in the Humanities and Social Sciences*. 2. ed. Ed.: HERRMANN, Anne C. – STEWART, Abigail L. Boulder, Westview Press, 25–28.
- DICENZO 2015 Maria DICENZO: *Challenging Theories of Abeyance: Feminist Activism in the Interwar Years in Britain*. MTA TK Szociológiai Intézet, 2015. április 16.
- DICENZO–ACSÁDY–HUDSON–SIPOS, 2017 Maria DICENZO, Judit ACSÁDY, David HUDSON, SIPOS Balázs: Mediating the National and the International: Women, Journalism and Hungary in the Aftermath of the First World War. In: SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew (eds.): *Women Activists Between War and Peace Europe: 1918–1923*. London, Bloomsbury Publishing, 173–219.
- DIPLOMÁS 1938 MAGYARYNÉ TECHERT Margit: A diplomás nő helyzete Magyarországon. *Magyar Szemle*, 1938/5.
- DIZSERI 1994 DIZSERI Eszter: *Zsindelyné Tüdös Klára*. Életrajzi dokumentumokban 1895–1980. Budapest, Kálvin.
- DOBROVITS é. n. DOBROVITS Sándor: *Budapest egyesületei*. Budapest, Szfőv. Stat. Hiv.
- DOLGOZÓ 1931 Dolgozó Asszonyok! *Dolgozó Asszonyok Lapja*, 1931/1.
- EBECZKI 1936 EBECZKI György: Házasság. Bemutató a Magyar Színházban. *Új Idők*, 1936/5.
- ECKHARDT 1923 ECKHARDT Sándor: Három francia könyv magyarul. *Napkelet*, 1923/6.

- EGGER 1935 EGGER Mária: Irodalom. *Magyar Női Szemle*, 1935/1–2.
- EGY ELŐFIZETŐ 1920 „Egy előfizető leánya”. *Uj Idők*, 1920/6.
- EGYEDÜL 1937 Nem vagy egyedül. *Magyar Női Szemle*, 1937/6–7.
- EGYESÜLET 1935 Egyesületünk élete. *Magyar Női Szemle*, 1935/11–12.
- EGYHANGÚLAG 1932 Melczer Lillát egyhangúlag országgyűlési képviselővé választották. *Pesti Hírlap*, 1932. november 29.
- ELEKES 2002 ELEKES Irén Borbála: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2002/9.
- ELSTER 1997 Jon ELSTER: *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban*. Budapest, Osiris.
- ENNEAD IX PLÓTINOSZ: Ennead. ford. MAGYARYNÉ TECHERT Margit. In: MAGYARYNÉ TECHERT Margit: *A bölcs és a halál az ókorban*. Kny. az Athenaeum 1940. évi 2–3. sz.-ból.
- ERDEI 1980 ERDEI Ferenc: *A magyar társadalomról*. Budapest, Akadémiai.
- ERDŐS 1924 ERDŐS Renée lelki útmutatója. Levelek a ma problémáiról. *Színházi Élet*, 1924/25.
- ERZSÉBET 1937 „Erzsébet asszony”. *Uj Idők*, 1937/9.
- ERZSÉBETVÁROSI 1900 *Erzsébetvárosi Plébániahivatal Keresztelési Anyakönyvei*. 19. köt.
- ESTERHÁZY 1939 ESTERHÁZY Lujza: Lélekébresztés a kisebbségi sors vállalására. *Magyar Női Szemle*, 1939/7–8.
- FÁBRI 1996 FÁBRI Anna: „A szép tiltott táj felé.” *A magyar írók története a két századforduló között (1795–1905)*. Budapest, Kortárs.
- FÁBRI 1999 FÁBRI Anna (szerk.): *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865*. Budapest, Kortárs.
- FEHÉR 1920 „Fehér almavirág”. *Uj Idők*, 1920/6.
- FÉL 1937 FÉL Edit: Asszonyélet egy nagy magyar faluban. *Magyar Női Szemle*, 1937/4–5.
- FENYVES 2012 FENYVES Katalin: *Zsidó polgáriasodás a 19–20. század fordulójának Magyarországon: a nyelvhasználat és nők helyzetének alakulása. Habilitációs értekezés*. Budapest, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem.
- FILMEK 1940 Halálos tavasz. *Magyar Női Szemle*, 1940/3–4.
- FODOR 1920 FODOR Gyula: A dáma, a démon és az asszony. *Uj Idők*, 1920/7.
- FORBÁTH 1919 FORBÁTH Sándor: Numerus clausus és tanszabadság. Terv a tanszabadság korlátozására. *Az Újság*, 1919. november 5.
- FÖLDESSYNÉ 1937 FÖLDESSYNÉ HERMANN Lula: Zene. *Magyar Női Szemle*, 1937/4–5. FÖLDESSYNÉ 1938 FÖLDESSYNÉ HERMANN Lula: Anette Kolb: Mozart. *Magyar Női Szemle*, 1938/1–2.
- GEÖCZE 1940 GEÖCZE Anna: Folytatódás: Azokhoz, akikhez a Gyermek soha nem jött el. *Magyar Női Szemle*, 1940/11–12.

- GERGELY 2010 GERGELY Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*. Budapest, Napvilág.
- GERBNER 1977 George GERBNER: A kulturális mutatók. In: *Kommunikáció 1. Válogatott tanulmányok*. Összeáll., szerk.: HORÁNYI Örszéb. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- GIESSWEIN, 1921. 3–4. GIESSWEIN Sándor: A mai nő feladatai. *A Nő*, 1921. december.
- GLANT 2003 GLANT Tibor: Diplomatanők rivaldafényben: Vira Whitehouse és Bedy-Schwimmer Róza svájci küldetése az első világháború végén. *Múltunk*, 2003/3.
- GOODBAR 1940 GOODBAR, Octavia W.: Amelia Brandt Moorfield. *Magyar Női Szemle*, 1940/5–6.
- GOODMAN 1996 GOODMAN, Lizbeth: Introduction: Gender as an Approach to Literature. In: GOODMAN, Lizbeth (ed.): *Literature and Gender*. New York, Routledge, VII–XIV.
- GORTVAY 1930 GORTVAY György: A kereső nő szociális helyzete és munkaviszonyai. *Városi Szemle*, 1930/2.
- GRAZIA 1994 Victoria de GRAZIA: How Mussolini Ruled Italian Women. In: Françoise THÉBAUD (ed.): *A History of Women in the West. V. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. Cambridge, Massachusetts, London, The Belknap Press of Harvard University Press, 120–148.
- GULÁCSY 1936 GULÁCSY Irén: Az Uj Idők Emlékkönyvéből. *Uj Idők*, 1936/4.
- GULYÁS 1995 GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. 16. Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
- GYAKORLATI 1938 A gyakorlati irányú leányképzőiskola. *Magyar Női Szemle*, 1938/7–8.; 9–10.
- GYÁNI 1983 GYÁNI Gábor: *Család, háztartás és városi cselédség*. Budapest, Magvető.
- GYÁNI 1988 GYÁNI Gábor: Női munka és család Magyarországon (1900–1930). *Történelmi Szemle*, 1987–1988/3.
- GYÁNI 2001 GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. kiad. Budapest, Osiris.
- GYÁNI 2008a GYÁNI Gábor: *Budapest – túl jól és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Budapest, Napvilág.
- GYÁNI 2008b GYÁNI Gábor: Előszó. BAKÓ Boglárka – TÓTH Eszter Zsófia (szerk.): *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 7–10.
- GYARMATINÉ 1937 GYARMATINÉ-KARDOS Juci: Hogyan lettem műfénypézt? *Magyar Női Szemle*, 1937/10–11.
- GYÖRGY 1930 GYÖRGY Oszkár: *Amíg városatyá lettem. A főváros főtitkárjainak és a törvényhatósági bizottság tagjainak önéletrajzgyűjteménye*. Budapest, Bíró Miklós.
- H. BÖSKE 1920 H. BÖSKE: Általános titkos a vidéken, *Uj Idők*, 1920/5.

- HAJDU 1995 HAJDU Tibor: A magyar értelmiség számszerű növekedésének és mobilitásának összefüggései a XX. század első felében. In: VALUCH Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom*. Budapest, Osiris – '56-os Intézet, 558–576.
- HALASY-NAGY é. n./a HALASY-NAGY József: *Ember és világ*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- HALASY-NAGY é. n. /b HALASY-NAGY József: *Korunk szelleme*. Budapest, Dante.
- HAAN 2006 DE HAAN, Francisca – DASKALOVA, Krasimira – LOUTFI, Anna: *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms in Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest, New York, CEU Press.
- HARANGINÉ 1938 HARANGINÉ BOROS Vilma: A nő helyzete a kereszténységben. *Magyar Női Szemle*, 1938/5–6.
- HATVANY é. n. HATVANY Lili: Ételművészet. In: Uő (szerk.): *Ételművészet, életművészet*. Budapest, Színházi Élet.
- HÁY 1929 HÁY Gyula: *Színhely: Budapest. Idő: tíz év előtt*. Budapest, Genius.
- HELMICH 2003 HELMICH Katalin: A Családi Iskola egyedi tanmenetei és taneszközei. *Könyv és Nevelés*, 2003/2.
- HÍREK 1927 Egyesületi Hírek. *MONE Orvostársadalmi Szemle*, 1927/4.
- HÍREK 1935 Hírek a női nagyvilágból. *Magyar Női Szemle*, 1935/3–4.
- HOFFMANN 1933 HOFFMANN Dezső: *A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Szfv. Stat. Hiv.
- HOFFMANN 1936 HOFFMANN Edith: Balogh Jolán: Kolozsvár műemlékei. *Magyar Női Szemle*, 1936/3.
- HOLLÓHÁZAI 1930 Tavasz divat. Hollóházai Radványi Magda rajza az *Új Idők* számára. *Új Idők*, 1930/12.
- HÓRA 1920 „Hóra I.” *Új Idők*, 1920/13.
- HORTENZIA 1931 Hortenzia 185. *Új Idők*, 1931/4.
- HORTHY MIKLÓSNÉ LEÁNYOTTHON 1927 Jelentés a debreceni Horthy Miklósné Leányotthonnak 1926–1927. első évi működéséről. *A Magyar Asszony*, 1927/7–8–9.
- HORVÁTH 1995 HORVÁTH Ágnes: Nők és politika a század első éveiben. In: VALUCH Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, Osiris, 370–387.
- HORVÁTH, 1931 [Horváth Irén] h. i.: A rúzs- és púderrendelet margójára. *Dolgozó Asszonyok Lapja*, 1931/6.
- HRABÉCZYNÉ 1939 HRABÉCZYNÉ ANTALFFY Gizella: Beszámoló a Magyar a Magyarért Mozgalomról. *Magyar Női Szemle*, 1939/3–4.
- HRABOVSKYNÉ 1937 HRABOVSKYNÉ RÉVÉSZ Margit: Hogyan lettem ideg orvos? *Magyar Női Szemle*, 1937/3.
- IGNÁCZ 2004 IGNÁCZ Károly: Budapest önkormányzatának alakulása a Horthy-korszakban. In: GERGELY Jenő (szerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848–1998*. Budapest, ELTE.

- IGNÁCZ 2007 IGNÁCZ Károly: Fővárosi választások és a törvényhatósági bizottság közgyűlése Budapesten 1920–1945. In: *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv II*. Főszerk.: Á. VARGA László. Budapest.
- IGNOTUS 1926 IGNOTUS: A házasság „válsága”. *Nyugat*, 1926/10.
- IMRE 1937 IMRE Ilma: Miért és hogyan vegyünk részt a szociális munkában. *Magyar Női Szemle*, 1937/4–5.
- IPARI 1940 *Országos ipari címtár*. Szerk.: FANTA Károly. Budapest, k. n.
- JACQUEMIN 1992 Jeannine JACQUEMIN: *Suzanne Noel*. Ford. Martonyi Éva, Gottwald Gizella. Budapest, Soroptimist Club.
- JÁKI 1962 JÁKI László: Nőhallgatók részvétele a felsőoktatásban 1894–1941. *Demográfia*, 1962/2.
- JÁNOS 1920 János 32. *Új Idők*, 1920/2.
- JASPERS 1949 JASPERS, Karl: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Zürich, Artemis.
- JÁSZBERÉNYI 2013 JÁSZBERÉNYI József: *Ma van a tegnap holnapja... A harmincas évek magyar tömegfilmjeinek társadalomtörténete és létfilozófiája – 1931–1939*. Budapest, Wunderlich, 2013.
- JOG 1921 A jog – kötelesség. *A Nő*, 1921. december.
- K. TÓTH 1937 K. TÓTH Lenke „Mai asszony”. *Új Idők*, 1937/1.
- KÁDÁR 2002 KÁDÁR Judit: „Otthonod az uradé”. Három 20. századi magyar képes hetilap nőképe. *Médiakutató*, 2002/4. 78–94.
- KAFFKA 1959 KAFFKA Margit: *Az asszony ügye*. In: Uő: *Hullámozó élet. Cikkek, tanulmányok*. Budapest, Szépirodalmi.
- KÁLMÁN 1937 KÁLMÁN Mária: Hangversenyek. *Magyar Női Szemle*, 1937/12.
- KÁLNOKI 1905 KÁLNOKI Izidor: *Újságíró-iskola*. Budapest, Athenaeum.
- KÁNTOR 2013 KÁNTOR Sándorné: *A debreceni kitiüntetéses doktoravatások története (1912–2012)*. *Gerundium*, MMXIII vol. IV nr. 1–2. <http://gerundium.lib.unideb.hu/file/7/5612710ebbb03/szerzo/04B.pdf>. Letöltés ideje: 2017. 01. 10.
- KARÁDY 1997a KARÁDY Viktor: Nők a modern felsőbb iskolázás korai fázisában. In: KARÁDY Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest, Replika, 57–74.
- KARÁDY 1997b KARÁDY Viktor: Társadalmi mobilitás, reprodukció és az iskolázás minőségi különbségei. In: KARÁDY Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest, Replika, 111–130.
- KARIKÓ 2002 KARIKÓ Sándor: Halasy-Nagy József filozófiai örökségéhez. *Valóság*, 2002/4.
- KARLWEIS 1927 KARLWEIS, Marta: A házasság és az átalakult nő. In: Hermann Keyserling (szerk.): *Könyv a házasságról*. A házasság értelmezése kiváló kortársak felfogása szerint. Budapest, Nova Irodalmi Intézet.
- KATOLIKUS 1932 *Katolikus Lexikon*. III. k. Budapest, Kultúra.

- KATOLIKUS ALMANACH, 1927 GEREVICH Tibor és mások (szerk.): *Magyar katolikus almanach*. Budapest, Országos Katolikus Szövetség.
- KENEDI 1911 KENEDI Géza: Magyar feminizmus. *Magyar Figyelő*, 1911/1.
- KENEDY 1920 KENEDY Géza: Az első fecske. *Új Idők*, 1920/10.
- KENYÉRKERESŐ 1940 A kenyérkereső nő problémája: Viták és hozzászólások. *Magyar Női Szemle*, 1940/5–6.; 7–8.
- KERESZTY 2011 KERESZTY Orsolya: „A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet.
- KERESZTY 2013 KERESZTY Orsolya: A Nő és a Társadalom folyóirat hétéves működése és sajtótörténeti jelentősége. In: FEHÉR Katalin – KERESZTY Orsolya: *Terra incognita: Andragógia történeti tanulmányok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 93–120.
- KÉPVISELŐHÁZI NAPLÓ 1932 Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőházi napló*. XIII. Budapest, Athenaeum, 1932.
- KÉPVISELŐHÁZI NAPLÓ 1937 Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőházi napló*. XII. Budapest, Athenaeum, 1937.
- KÉRI 2008 KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs, Pannónia Könyvek, 2008.
- KIS 1937 KIS DOBRÁNYI IZSÁK Terézia: Feminista polemia a biedermeier korból. *Magyar Női Szemle*, 1937/8–9.
- KISS 1929 KISS József: *Nők a tanítói pályán*. Budapest, k. n.
- KISS 1941 KISS Lajos: *A szegény emberek élete*. 2. köt., *A szegény asszony élete*. Budapest, k. n.
- KISSNÉ 2002 KISSNÉ NOVÁK Éva: Nők a magyar tudományban. *Magyar Tudomány*, 2002/3.
- KLEBELSBERG 1990 KLEBELSBERG Kunó: A középiskoláról szóló törvényjavaslat betervezése. In: *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó beszédei és írásai*. Összeáll. GLATZ Ferenc. Budapest, Európa, 271–289.
- KLEBELSBERG 1990 KLEBELSBERG Kunó: Női Eötvös Collegium. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Budapest, Európa.
- KOL 1938 KOL Erzsébet: Észak-amerikai tanulmányutam. *Magyar Női Szemle*, 1938/1–2.
- KOLOS 1936 KOLOS Márta: Tavasz felé. *Magyar Női Szemle*, 1936/3.
- KONCZ 1991 KONCZ Katalin: A nők foglalkoztatásának demográfiai, gazdasági körülményei a két világháború között. In: *A magyar ugar. A kiegyezéstől a második világháborúig*. Összeáll.: LÉDERER Pál. 2., jav. kiad. Budapest, T-Twins.
- KORNIS 1925 KORNIS Gyula: Nők az egyetemen. *Napkelet*, 1925/1–2.
- KORNIS 1931 KORNIS Gyula: A szellemi munka válsága. In: *Az értelmiség válsága*. Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat (Társadalomtudományi Füzetek, 14–16.) 3–27.

- KÓSA 1998 KÓSA László: A polgári társadalom korának művelődése II. (1920–1948). In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: KÓSA László. Budapest, Osiris, 398–459.
- KÓSA 2000 KÓSA László: A magyar néprajz 1945 után. In: *Székfoglalók 1995–1998*. III. k. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1–19.
- KOVÁCS 1930 *A szellemi munkások összeírása 1928*. Szerk.: KOVÁCS Norbert. Budapest, MKKSH.
- KOVÁCS 1975 KOVÁCS I. Gábor: Adalékok a magyar értelmiség kereseti viszonyaihoz a két világháború között. *Szociológia*, 1975/4.
- KOVÁCS M. 1995 KOVÁCS M. Mária: Aesculapius militans. In: GYÁNI Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 493–507.
- KOVÁCS M. 1996 KOVÁCS M. Mária: Ambiguities of emancipation: women and the ethnic question in Hungary. *Women's History Review*, 1996/4.
- KOVÁCS M. 2012 Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág.
- KULCSÁR 1975 KULCSÁR Rózsa: A nők társadalmi mobilitásának történeti tendenciái Magyarországon. *Statistikai Szemle*, 1975/10.
- KUN 1936 KUN Mária: Szilágyi Ágota: A 20. század angol regénye. *Magyar Női Szemle*, 1936/4–5.
- L. NAGY 1994 L. NAGY Zsuzsa: Az iparosok, a kereskedők és az iskola. In: L. NAGY Zsuzsa (szerk.): *Iparosok és kereskedők a két világháború közötti Magyarországon*. Budapest, MTA Törtud. Int., 7–56.
- LADÁNYI 1996 LADÁNYI Andor: Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. *Educatio*, 1996/3.
- LADÁNYI 2000 LADÁNYI Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, Argumentum.
- LADÁNYI 2002 LADÁNYI Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest, Argumentum.
- LAKATOS 1973 LAKATOS Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok C–E*. Budapest, A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek A. sorozat 2. 107.
- LAKY 1931 LAKY Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930*. Budapest, MKKSH.
- LAMPLAND 1994 LAMPLAND, Martha: Feminizmus és társadalomkutatás. In: HADAS Miklós (szerk.): *Férfiuralom: Írások nőkről, férfiakra, feminizmusról*. Ford.: ACSÁDY Judit. Budapest, Replika Kör, 55–62.
- LENGYEL 1990 LENGYEL András: A magyar írói rend összetétele 1922-ben. Kísérlet egy forrástípus irodalomszociológiai elemzésére In: Uő: *Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Magvető.
- LINDSEY–EVANS 1929 LINDSEY, Ben – EVANS, Wainwright: *The Companiote Marriage*. London, Brentano's.

- LYKA 1920 Sz. J. [LYKA Károly]: Nők az alkotmányban. *Uj Idők*, 1920/5.
- MACDONALD 1983 MACDONALD, Dwight: Masscult and Midcult. In: *Uő: Against the American Grain*. New York: Da Capo Press.
- MADARÁSZ 1935a MADARÁSZ Erzsébet: Az orvosnők feladatai. *Magyar Női Szemle*, 1935/1–2.
- MADARÁSZ 1935b MADARÁSZ Erzsébet: Csaba Margit: Amit egy fiatalasszonynak tudni kell. *Magyar Női Szemle*, 1935/ 9–10.
- MAGYAR ASSZONYOK AZ IFJÚSÁGÉRT 1927 A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége az egyetemi ifjúságért. *A Magyar Asszony*, 1927/7–8–9.
- MAGYARY 1929 MAGYARY Zoltán: Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában. Budapest, Egyetemi Ny.
- MAGYARYNÉ 1935a MAGYARYNÉ TECHERT Margit: Az a célunk... *Magyar Női Szemle*, 1935/1–2.
- MAGYARYNÉ 1935b MAGYARYNÉ TECHERT Margit: Tallózás Szendrey Júlia költeményei között. *Magyar Női Szemle*, 1935/7–8.
- MAGYARYNÉ 1937a MAGYARYNÉ TECHERT Margit: M. B. Kennicott: A szívünk ébren van. *Magyar Női Szemle*, 1937/10–11.
- MAGYARYNÉ 1937b MAGYARYNÉ TECHERT Margit: Eltolódások Német- és Oroszországban. *Magyar Női Szemle*, 1937/12.
- MAGYARYNÉ 1938 MAGYARYNÉ TECHERT Margit: Szücsné Lengyel Margit: Fogolytábor békében. *Magyar Női Szemle*, 1938) 7–8.
- MAI BANKKISASSZONY 1939 A mai bankkisasszony élete. *Magyar Női Szemle*, 1939. szeptember–október.
- MANDEL 1929 MANDEL Károly: A nőkről szóló magyar törvények Szent Istvántól napjainkig 1000–1928. Budapest, Grill.
- MÁRTONFFY 1922 MÁRTONFFY Károly: A nemzeti lélek integritása. *A Magyar Asszony*, 1922/4. 14–15.
- MATYASOVSKY 1937 MATYASOVSKY Kornélia: Az első magyar női munkatáborról. *Magyar Női Szemle*, 1937/1–2.
- MATYASOVSKY-ZS. 1938 MATYASOVSKY-ZSOLNAY Margit: Az önkéntes szociális munka. *Magyar Női Szemle*, 1938/7–8.
- MCQUAIL 2003 MCQUAIL, Denis: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Osiris.
- MELLY é. n. MELLY József: *A budapesti orvosok szociális és gazdasági viszonyai*. Budapest, Szfv. Stat. Hiv.
- MIHALICS 1933 MIHALICS Vid: *Keresztény-szocializmus*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- MINÁRYNÉ, é. n. MINÁRYNÉ TECHERT Anna: *Feljegyzések a Magyar házaspárról*. (Kézirat, a család tulajdonában.) Budapest, k. n.
- MÓK 1920 MÓK Ferencné: Az amerikai nőkről. *Uj Idők*, 1920/12.

- MOLNÁR 1934 MOLNÁR Olga: *A női munkaerők számának alakulása a székesfővárosban*. Budapest, Szfv. Stat. Hiv.
- MOLNÁR 1938 MOLNÁR Olga: *Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők körében*. Budapest, MKKSH, 1938.
- MOLNÁR 1939 MOLNÁR Olga: Hogyan helyezkedtek el a diplomás nők? *Magyar Női Szemle*, 1939/1–2.
- MOYNAGH 2012 MOYNAGH, Maureen – FORESTELL, Nancy: General Introduction: Documenting First Wave Feminisms. In: *Uők (eds.): Documenting First Wave Feminisms, Volume I: Transnational Collaborations and Crosscurrent*. Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press, 2012 (Kindle edition).
- MUNKNÉ 1992 MUNKNÉ HEGEDŰS Katalin: *Az orvosegyesületek politikai tevékenysége a két világháború között*. Kandidátusi értekezés (SOTE). Kézirat. Budapest, 1992.
- MÜHLBECK 1937 MÜHLBECK Károly: Állást vagy férjet követelnek az állástalan tanítónők. *Uj Idők*, 1937/13.
- NAGY 1940 NAGY László: A női munka jelentősége a szociálpolitikában. *Magyar Női Szemle*, 1940/1–2.
- NAGY 1994 NAGY Beáta: A nők kereső tevékenysége Budapesten a 20. század első felében. In: HADAS Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest, Replika Kőr.
- NAGYDIÓSI 1958 NAGYDIÓSI Gézané: Női lapok a XIX. század végéig. In: *Az OSZK évkönyve 1957*. Budapest, OSZK, 193–225.
- NEMESNÉ 1937 NEMESNÉ MÜLLER Márta: Hogyan lettem „új nevelő”? *Magyar Női Szemle*, 1937/8–9.
- NEMESNÉ 1937b NEMESNÉ MÜLLER Márta: *A Családi Iskola életkeretei, nevelő és oktató munkája*. Budapest, Studium.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1926 *Az 1920. évi népszámlálás*. 3–4. Budapest, MKKSH, 1926.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1928 *Az 1920. évi népszámlálás*. 5. Budapest, MKKSH, 1928.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1936 *Az 1930. évi népszámlálás*. 4–5. Budapest, MKKSH, 1936.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1941 *Az 1930. évi népszámlálás*. 6. Budapest, MKKSH, 1941.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1947 *Az 1941. évi népszámlálás*. Demográfiai adatok községek szerint. Kézirat gyanánt. Budapest, KSH, 1947.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1978 *Az 1941. évi népszámlálás*. 3., összefoglaló adatok. Összeáll.: DÁNYI Dezső et al. Budapest, KSH, 1978.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1979 *Az 1941. évi népszámlálás*. 4., Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint. Budapest, KSH, 1979.
- NEU 1935 NEU Jolanda: Látogatás Földes Lenkénél. *Dolgozó Asszonyok Lapja*, 1935/5.
- NÉVTÁR 1896 *Magyarország tiszti cím- és névtára 1896*. Budapest, OMKKSH, 1896.
- NÉVTÁR 1906 *Magyarország tiszti cím- és névtára 1906*. Budapest, OMKKSH, 1906.
- NÉVTÁR 1917 *Magyarország tiszti cím- és névtára 1917*. Budapest, OMKKSH, 1917.

- NÉVTÁR 1928 *Magyarország tiszti cím- és névtára 1928.* Budapest, MKKSH, 1928.
- NIEDERMÜLLER 2008 NIEDERMÜLLER Péter: Sokféle modernitás, In: Uő et al. (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban.* Budapest, L'Harmattan.
- NŐ 1920 A Feministák Pártközi Szövetségének nyilatkozata. *A Nő*, 7 1920/7.
- NŐ ÉS A HIVATAL. 4. A nő és a hivatal, *Uj Idők*, 1937/4.
- NŐK AZ EGYETEMEN 1919 Nők az egyetemen. *A Nő*, 1919/4.
- NYUGAT 1923 LACZKÓ Géza: Fügefalevél. Tanulmányok és megjegyzések a női lélekről, a testről és mindkettő díszéről. *Nyugat*, 1923/6.
- OTTÓ 1931 OTTÓ József: A női munka és a nő egészsége. *MONE Orvostársadalmi Szemle*, 1931/11.
- ÖSY 1969 ÖSY József: Nőhallgatók az egyetemeken és a főiskolákon. *Statisztikai Szemle*, 1969/6.
- PAJKOSSY 2003 *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Szerk.: PAJKOSSY Gábor. Budapest, Osiris.
- PAKSY 2010 PAKSY Zoltán: Választások Bethlen-módra – 1922. In: FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010.* Budapest, Napvilág.
- PALASIK 2007 PALASIK Mária: A nők a parlamentben (1920–1990). In: PALASIK Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon.* Budapest, Napvilág, 227–257.
- PÁLMAI 1930 PÁLMAI Jenő: Pesti nő, párizsi nő, német nő, szláv nő. In: MIKES Lajos (szerk.): *Az Est hármaskönyve, 1930. I. k. A férfi könyve.* Budapest.
- PAPP 2003 PAPP Barbara: A Magyar Női Szemle elemzése. *Sic Itur Ad Astra*, 2003. 2–3.
- PAPP 2013 PAPP Barbara: Nők a politikában: A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. In: KOLLARITS Krisztina (szerk.): *Tormay Cécile-émlékkonferencia. 2012. október 5.* Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 177–188.
- PATTERSON 2008 Martha H. PATTERSON: Introduction. In: Uő (ed.): *The American New Woman Revisited. A Reader, 1894–1930.* New Brunswick, Rutgers University Press.
- PÁZMÁNDY 1939 PÁZMÁNDY Zsuzsanna: A bölcsészettanhallgató. *Magyar Női Szemle*, 1939/7–8.
- PEKÁR é. n. PEKÁR Gyula: *A nő szabadságharca.* Budapest, Singer és Wolfner.
- PESTI HÍRLAP LEXIKONA 1937 *A Pesti Hírlap Lexikona. A mindennapi élet és az összes ismeretek kézikönyve egy kötetben.* Budapest, Pesti Hírlap Kiadása, X.
- PETERDI 2002 PETERDI Vera: Egy polgárcsalád élete és otthona a Belvárosban és az arisztokrata negyedben a két háború között. *Folia Historica*, XXIII–II. (2002) II. köt. 117–177.
- PETŐ 1997 PETŐ Andrea: „Minden tekintetben derék nők”. A nők politikai szerepei és a nőegyletek Magyarországon a két világháború között. In: NAGY Beáta – S. SÁRDI Margit (szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben.* Debrecen, Csokonai, 269–275.
- PETŐ 2003 PETŐ Andrea: *Napasszonyok és holdkisasszonyok. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana.* Budapest, Balassi.
- PETŐ 2008 PETŐ Andrea: *A nők és a férfiak története Magyarországon a hosszú 20. században. Kiegészítő tananyag a középiskolák számára.* Budapest, Szociális és Munkügyi Minisztérium.
- PETŐ–SZAPOR 2004 PETŐ Andrea – SZAPOR Judit: A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkodásra 1848–1990. Az „állam érdekében adományozott jog” feminista megközelítésben. In: SAJÓ András (szerk.): *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban. Adalékok a magyarországi jog természetrajzához.* Budapest, Áron.
- PLÉH 1992 PLÉH Csaba: *Pszichológiatörténet. A modern pszichológia kialakulása.* Budapest, Gondolat.
- POLYÁK 2014 POLYÁK Petra: *Kitüntetéses doktoravatások az Erzsébet Tudományegyetemen (1914–1950) – 1. Sub auspiciis Gubernatoris promotio: feltételek és jelöltek.* 2014/09/04 <http://leveltar.pte.hu/content/kitunteteses-doktoravatasok> Letöltés ideje: 2017. 01. 10.
- PRAHÁCS 1935 PRAHÁCS Margit: Brunszvik Teréz. *Magyar Női Szemle*, 1935/1–2.
- PRAHÁCS 1937 PRAHÁCS Margit: Női problémák – női regények. *Magyar Női Szemle*, 1937/12.
- PROGRAM, 1926. A Feministák Egyesületének Programja. *A Nő*, 1926. május 19.
- PUGH 2000 Martin PUGH: *The March of the Women. A Revisionist Analysis of the Campaign for Women's Suffrage, 1866–1914.* Oxford, Oxford University Press.
- PUKÁNSZKYNÉ 1938 PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: Nóra hazatér: A tanult nő a modern magyar színpadon. *Magyar Női Szemle*, 1938/7–8.
- R. VÁRKONYI 1997 R. VÁRKONYI Ágnes (et al.): *Nők a magyar történelemben.* Összeáll. R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest, Zrínyi.
- RADNÓTHYNÉ 1939 RADNÓTHYNÉ HRABOVSKY Irén: Milyen volt a békebeli leányélet? *Magyar Női Szemle*, 1939/11–12.
- RAFFAY 1922 RAFFAY Sándor: A magyar nő nemzeti hivatása. *A Magyar Asszony*, 1922/9.
- RÁK 1919 A rák jegyében. *A Nő*, 1919/4.
- RAVASZ 1922 RAVASZ László: Az új női typus. *A Magyar Asszony*, 1922/3.
- REEDER 2012 Linda REEDER: Women and the Great War. Femininity under Fire in Italy. *The Journal of Modern History*, 2012/3.
- REMÉNYI 2001 REMÉNYI Andrea Ágnes: Nyelv és társadalmi nem. *Replika*, 2001/11.
- RITOÓK 1928 RITOÓK Emma: A nők és a főiskolai nevelés. *Dolgozó Asszonyok Lapja*, 1928/1., 1928/2.
- ROMSICS 2000 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* 2., jav. kiad. Budapest, Osiris.
- RUSZNYÁK 1936 RUSZNYÁK Gyula: *A nő a modern társadalomban.* Budapest, Szent István Társulat.

- SAÁD 1989 SAÁD József: *Magyar Szemle: Repertórium és tartalomelemzés*. 1. Budapest, FSZEK – ELTE Szoc. Int.
- SAÁD 2000 SAÁD József: *Magyar Zoltán*. Budapest, Új Mandátum.
- SÁNDOR 1935 SÁNDOR Emma: Ballag már a vén diák: Milyen pályák állnak nyitva a most érettségizett leányok előtt? *Magyar Női Szemle*, 1935/7–8.
- SÁRAI SZABÓ 2005 SÁRAI SZABÓ Katalin: Nők a Budapesti Teológiai Akadémián a két világháború között. In: PETRŐCZI Éva – BEREZS Ágnes (szerk.): *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve XI*. Budapest, Ráday Gyűjtemény.
- SÁRAI SZABÓ 2014 SÁRAI SZABÓ Katalin: Normakövető női emancipáció. A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén, 20. század elején. *Replika*, 85–86.
- SCHMITT 2002 Carl SCHMITT: A politikai fogalma. Előszóval és három korolláriummal kiegészített 1932-es szöveg. In: Uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Fordította, szerkesztette és az utószót írta: CS. KISS Lajos. Budapest, Attraktor – Osiris.
- SCHULER 1938 SCHULER Dezső: *Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten*. 1–2. köt. Budapest, Szfv. Stat. Hiv., é. n.
- SCHÜTZ 1933 SCHÜTZ Antal: *A házasság*. Budapest, Szent István-Társulat.
- SCOTT 2001 SCOTT, Joan Wallach: *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest, Balassi.
- SÉLLEI 2011 SÉLLEI Nóra: A szingliregény esete, avagy a populáris kultúra neme. http://www.arkadia.pte.hu/magyar/cikkek/sellei_szingliregény
- SERÁK 1936 [SERÁK Julianna] E. Gy.: Éva és Évi. Bokor Malvin új regénye. *Új Idők*, 1936/3.
- SIMÁN 1926 SIMÁN Erzsébet: „Nem vagyok feminista.” *A Nő*, 1926. december, 17.
- SIMÁNDI 1998 SIMÁNDI Irén: A nők választójoga a századfordulótól 1938-ig. *Múltunk*, 1998/1.
- SIMÁNDI 2009 SIMÁNDI Irén: *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1848–1938*. Budapest, Gondolat.
- SIMONFAY 1938 SIMONFAY Margit: Hogyan lettem frónő? *Magyar Női Szemle*, 1938/1–2.
- SIMONNÉ 1937 SIMONNÉ JANKOVICH Adél: Önkéntes munkaszolgálat és a női munkatáborok. *Magyar Női Szemle*, 1937/6–7.
- SIPOS 1999 SIPOS Balázs: Adattár. Foglalkozási, munkanélküliségi, béradatok; a szakszervezetek, szakszervezetek és a szociáldemokrata párt csoportjainak, tagjainak számára, gazdálkodására, művelődési, oktatási tevékenységére, illetve a sztrájkokra vonatkozó adatok. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Főszerk: VARGA Lajos. Budapest, Napvilág.
- SIPOS 2005 SIPOS Balázs: „Asszonyfejjel férficélokért...” Olvasatok és ábrázolások egy újkonzervatív korszakról. In: PALASIK Mária – SIPOS Balázs (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 11–37.
- SIPOS 2010 SIPOS Péter: Örségváltás szavazócédulákkal – 1935. In: FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*. Budapest, Napvilág.

- SIPOS 2011 SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, Argumentum.
- SIPOS 2013 SIPOS Balázs: Hogyan kerül(t) a jelentés a moziba? *Médiakutató*, 2013/1.
- SIPOS 2014 SIPOS Balázs: Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban: Egy nő történeti szempontú médiatörténeti vizsgálat. *Századok*, 2014/1.
- SIPOS 2015 SIPOS Balázs: Szempontok a Horthy-kor és a Kádár-kor nyilvánosságának vizsgálatához-összehasonlításához. *ME.DOK: MÉDIA-TÖRTÉNET-KOMMUNIKÁCIÓ*, 2015/3.
- SIPOS 2016 SIPOS Balázs: Rendszerváltozások a Horthy-korban. In: SIPOS Balázs – SZATMÁRI Péter (szerk.): *Sokszínű politikatudomány: Bayer József 70. születésnapjára*. Budapest, L'Harmattan.
- SOHN 1994 SOHN, Anne-Marie: Between the Wars in France and England. In: Françoise THÉBAUD (szerk.): *A History of Women in the West. V. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. Cambridge – Massachusetts – London, The Belknap Press of Harvard University Press, 92–117.
- SOROPTIMIST é. n. *A soroptimizmus céljai*. Budapest, Soroptimist Club.
- STADLER–SCHOPF 1937 STADLER Anna – SCHOPF Marianne: A lellei settlement tanfolyam visszhangja. *Magyar Női Szemle*, 1937/1–2.
- STATISZTIKA 1923–1941 *Magyar statisztikai évkönyv*. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- STRASSENREITER 2011 STRASSENREITER Erzsébet: *Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976)*. Budapest, Napvilág.
- STUBENVOLL 1937 STUBENVOLL Anna: Modern vagy „modern” nő? *Magyar Női Szemle*, 1937/12.
- SUGH 1937 SUGH Mária: Ahogyan mi látjuk. *Magyar Női Szemle*, 1937/6–7.
- SURÁNYI 1922 SURÁNYI Miklós. Korunk asszonya. *Új Idők*, 1922/17.
- SZ. JÓNÁS 1986 SZ. JÓNÁS Ilona: Árpádházi Szent Erzsébet. Budapest, Akadémiai.
- SZ. WERESS 1937 [Sz. WERESS Jolán]: Ausztrália közléről. *Új Idők*, 1937/9.
- SZABADSÁGHARC, 1935. A nő szabadságharca. *Népszava*, 1935. május 4.
- SZABÓ 1990 SZABÓ István Andor: *Az úriember. A jó társaság szabályai*. Budapest, Gondolat.
- SZABÓ 1937 SZABÓ Zoltán: *A tardi helyzet*. Budapest, Cserépfalvi.
- SZAJBÉLY 1995 SZAJBÉLY Mihály (szerk.): *Rejtelmek labirintusában. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*. Budapest, Magvető.
- SZAKÁL 1934 SZAKÁL János: *A magyar tanítóképzés története*. Budapest, k. n.
- SZAPOR 2006 SZAPOR Judit: Feministák és „radikális asszonyok”. Női politikusok az 1918-as demokratikus forradalomban. In: GYÁNI Gábor – NAGY Beáta (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Debrecen, Csokonai, 254–277.

- SZAPOR 2007 SZAPOR Judit: A magánszférából a politikai közéletbe: a női politizálás története a kezdetektől 1945-ig. In: PALASIK Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 129–144.
- SZÉCSI–GÉRA 2015 SZÉCSI Noémi – GÉRA Eleonóra: *A budapesti úrinő magánélete, 1860–1914*. Budapest, Európa.
- SZÉCSÉNYI 2013 SZÉCSÉNYI Mihály: Nőkongresszus Budapesten, anno. *Budapest*, 2013/7.
- SZEDERKÉNYI 1917 r. r.: Szederkényi Anna új regényei. *Budapesti Szemle*, 483. sz. 1917. március.
- SZEGVÁRI 1922 Dr. SZEGVÁRI Sándorné: A választójogi rendelet. *A Nő*, 1922/1.
- SZEGVÁRI 1969 N. SZEGVÁRI Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777–1918)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- SZEGVÁRI 1988 N. SZEGVÁRI Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai.
- SZEGVÁRI 2001 NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A női választójog külföldön és hazánkban*. Budapest, HVG.
- SZEKFŰ 1989 SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, ÁKV–Maecenas.
- SZÉP 1935 SZÉP Ernő: Pista. In: *Az Est hármaskönyve, 1935. Asszony, szépség, szeretet*. Budapest, k. n.
- SZÉP VÁROS 1930 „Szép város Kolozsvár 131”. *Új Idők*, 1930/4.
- SZERB 1969 SZERB Antal: Amerikai könyvek. In: *Uő: A varázsló eltöri pálcáját*. Budapest, Magvető.
- SZERB 1992 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, Magvető.
- SZEREP 1997 *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Szerk.: NAGY Beáta – S. SÁRDI Margit. Debrecen, Csokonai.
- SZERETNÉM 1931 „Szeretném, ha szeretnének”. *Új Idők*, 1931/6.
- SZIGETI 1995 SZIGETI Endre: Takaróné Gáll Beatrix, az első női közgazdasági magántanár. In: SZÖGI László – ZSIDI Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi gazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapest, BKE, 173–177.
- SZIKLAY 1935 *A magyar sajtó évkönyve 1935*. Szerk.: SZIKLAY János – SZÁSZ Menyhért. Budapest, Hungária Lloyd.
- SZIKLAY 1936 *A magyar sajtó évkönyve 1936*. Szerk.: SZIKLAY János – SZÁSZ Menyhért. Budapest, Hungária Lloyd.
- SZIKLAY 1937 *A magyar sajtó évkönyve 1937*. Szerk.: SZIKLAY János – SZÁSZ Menyhért. Budapest, Hungária Lloyd.
- SZIKLAY 1939 *A Magyar Sajtó Évkönyve 1939*. Szerk.: SZIKLAY János. Budapest, Hungária Lloyd.

- SZIKLAY 1941 *Magyar Sajtóévkönyv 1941*. Szerk.: SZIKLAY János. Budapest, Hungária Lloyd.
- SZILÁGYI 1935 SZILÁGYI Ágota: Rebecca West. *Magyar Női Szemle*, 1935/5–6.
- SZIRA 1916 SZIRA Béla: Szederkényi Anna: Amíg egy asszony eljut odáig. *Magyar Kultúra*, 1916. június 20.
- SZIRMAI 1926 SZIRMAI Oszkárné: A nők iskoláztatásának kérdése. Az 1924. nov. 16-tól 1925. jan. 26-ig folytatott értekezletsorozat összefoglalása. *A Nő*, 1926. február.
- TAMÁSSY 1936 TAMÁSSY Mária [MAGYARYNÉ TECHERT Margit]: Dal Diotimáról. *Magyar Női Szemle*, 1936/11.
- TÁPAY 1938 TÁPAY SZABÓ Gabriella: A kiegyezés utáni kor asszonya ruhák és divatlapok tükrében. *Magyar Női Szemle*, 1938/7–8.
- TÁPAY 1939 TÁPAY SZABÓ Gabriella: Csinszkaról. *Magyar Női Szemle*, 1939/7–8.
- THÉBAUD 1992 *Histoire des femmes en occident: Le 20e siècle*. Ed.: THÉBAUD, Françoise. (Histoire des femmes 5., ed. DUBY, Georges – PERROT, Michelle) Paris, PON.
- THIRRING 1935 THIRRING Lajos: Eltolódások a népesség foglalkozásában 1920 és 1930 között. *Statistikai Szemle*, 1935/11.
- THÖKÖLY 1930 *Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Választók 1930. évi végleges jegyzéke*. Budapest, Szfőváros Házinyomdája.
- THUN 1996 THUN Éva: „Hagyományos” pedagógia – feminista pedagógia. *Educatio*, 5 1996/3.
- TIMÁR 1995 TIMÁR Lajos: Az oktatási rendszer és az értelmiség reprodukciója a két világháború között Magyarországon. In: VALUCH Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom*. Budapest, Osiris–’56-os Intézet, 577–587.
- TOLNAI 1926, 1928 *Tolnai Új Világlexikona*. Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet, V. köt. 1926., XIII. köt. 1928.
- TOMKA 2009 TOMKA Béla: *Európa társadalomtörténete*. Budapest, Osiris.
- TORMAY 1921 TORMAY Cécile: *Bujdosó könyv*. Budapest, k. n.
- TORMAY 1930 TORMAY Cécile: A kormányzó. *Magyar Asszony*, 1930/4.
- TORMAY 1937 Tormay Cécile: A magyar nemzeti hadsereghez [1919]. In: *Uő: Küzdelmek, emlékezések*. Budapest, Genius, 18–20.
- TÓTH-BARBALICS, 2010 TÓTH-BARBALICS Veronika: Vigyázó, Harkányi, Zeleníski és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok. In: GERGELY Jenő (szerk.): *Vázlatok két évszázad magyar történelméből*. Budapest, ELTE.
- TÖRÖK 1932 TÖRÖK Sophie: A Mancsi. *Nyugat*, 1932/5.
- TÖRÖK 1932 TÖRÖK Sophie: Nők az irodalomban. *Nyugat*, 1932/24.
- TÖRÖK 1939 TÖRÖK Sophie: Kaffka Margit halálának 20. évfordulója. *Magyar Női Szemle*, 1939/9–10.
- TÖRÖK 1939 TÖRÖK Sophie: Kaffka Margit halálának 20. évfordulójára. *Magyar Női Szemle*, 1939. szeptember–október.

- TÖRÖK 2016 TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Író-nőink című írásáról*. Budapest, 2016.
- UJ IDŐK *Uj Idők Lexikona*. Budapest, Singer és Wolfner, 9–10. k., 1938.; 19–20. k., 1941.
- UJ IDŐK 1931 „Uj Idők 32.” *Uj Idők*, 1931/4.
- ÜZENETEK 1934 Üzenetek: Margit. *Magyar Uriasszonyok Lapja*, 1934/23.
- VÁLASZTÁS 1919 Választás előtt. *A Nő*, 1919/4.
- VÁMOS 1997 VÁMOS Éva: Nők műszaki és természettudományos oktatása. In: NAGY Beáta – S. SÁRDI Margit (szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Debrecen, Csokonai, 205–212.
- VÁMOS 2003 VÁMOS Éva: Nők a tudományban és a technikában Magyarországon. In: KÖVÁGÓ Sarolta – PAÁL László (szerk.): *Árkádia peremén. Írások a művelődés- és tudománytörténet köréből*. Kaposvár, CSVMPFK, 97–127.
- VARGA 2002 VARGA Péter: Az ember problémája Halasy-Nagy József gondolkodásában. *Valóság*, 2002/4.
- VARGA 2004 VARGA Lajos: *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916–1918*. Budapest, Napvilág.
- VARGA 2011 VARGA Virág: Előszó. Írónők, költőnők a 20. század első felében. *NemCsakNem*, 1, <http://www.nemcsaknem.hu/index.php?menu=3>
- VARSÁNYI 2005 VARSÁNYI Erika: Egy karrier a budapesti közéletben: Stern Szeréna. In: PALASIK Mária – SIPOS Balázs (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Napvilág.
- VÁRÓ 1924 VÁRÓ Andor: A párizsi vörös malom. Filmbemutató hat ember előtt. *Színházi Élet*, 1924/7.
- VIDA 2011 VIDA István (főszerk.): *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010)*. Budapest, Gondolat–ELTE Pártok, Pártrendszer, Parlamentarizmus Kutatócsoport.
- VOIT 2000 VOIT Krisztina: *A budapesti sajtó adattára 1873–1950*. Budapest, Argumentum.
- VOLT DOLGOZÓ 1937 „Egy volt dolgozó nő”. *Uj Idők*, 1937/7.
- VONÁSOK 1936 BARANYAI Erzsébet: *Vonások az egyetemi és főiskolai leányhallgatók mai lelki arculatából*. Budapest, Magyar Női Szemle.
- VONYÓ 1997 VONYÓ József: Női szerepek a Nemzeti Egység Pártjában (1932–1939). In: NAGY Beáta – S. SÁRDI Margit (szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Debrecen, Csokonai, 279–289.
- VÖRÖS 1965 VÖRÖS László: Adatok a Horthy-korszak egyetemi orvoskarainak társadalomszemléletéről és társadalmi meghatározottságáról. In: *Communicatiae ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungariae*. Budapest, Orvostudományi Könyvtár, 243–290.
- WÄCKER 1935 WÄCKER M. Alexandra: Florence Nightingale. *Magyar Női Szemle*, 1935/5–6.
- WAYLEN 2003 WAYLEN, Georgina: Társadalmi nem, feminizmus és az állam: áttekin-tés. In: RANDALL, Vicky – WAYLEN, Georgina (eds.): *Társadalmi nem, politika és az állam. Feminista társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest, József Műhely.

- WEINBAUM 2008 WEINBAUM, Alys Eve et al.: *The Modern Girl Around the World: Consumption, Modernity, and Globalization*. Durham, Duke University Press.
- WEIS 1930 WEIS István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- WEIS 1942 WEIS István: *Hazánk társadalomrajza*. Budapest, k. n.
- WIESNER 2001 WIESNER, Merry E.: *Women and Gender in Early Modern Europe*. 2. Cambridge, Cambridge University Press.
- WINNIPEG 1937 „I. Z.-né Winnipeg, Kanada”. *Uj Idők*, 1937/13.
- WÜNSCHER 1928 WÜNSCHER Frigyes: *Csonka-Magyarország sajtója*. 2. kiad. Debrecen – Budapest, Csáthy, 1928.
- WÜNSCHER 1931 WÜNSCHER Frigyes (szerk.): *Sajtóalmanach 1931. Csonkamagyarország sajtója*, IV. kiadás. A Sajtó könyvtára 11. Debrecen–Budapest, Csáthy.
- www.ifuw.org <http://www.ifuw.org>. Letöltés ideje: 2002. nov. 1.
- www.tarki.hu <http://www.tarki.hu>. Letöltés ideje: 2003. szept. 9.
- ZEIDLER 2009 ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram.
- ZINNER 1989 ZINNER Tibor: *Az ébredők fénykora, 1919–1923*. Budapest, Akadémiai.
- ZSOLNAY 1933 ZSOLNAY Zoltán: A „kettős” állások körül... *Magyar Kultúra*, 1933/2.

Táblázatok, ábrák jegyzéke

1. táblázat – A népesség írni-olvasni tudása megfelelő korcsoportokon belül. *Forrás:* NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. alapján
2. táblázat – Legalább 6 elemít végzettek a megfelelő korcsoportokban. *Forrás:* NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. alapján
3. táblázat – A középfokú iskolák legalább négy osztályát végzettek a megfelelő korcsoportokban. *Forrás:* NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. alapján
4. táblázat – Középiskolák legalább nyolc osztályát végzettek a megfelelő korcsoportokban. *Forrás:* NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. alapján
5. táblázat – Felsőfokú végzettségűek a megfelelő korcsoportokban. *Forrás:* NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. alapján
6. táblázat – A budapesti oktatási intézmények hallgatói. *Forrás:* BUDAPEST, 1924. 410–413., 1930. 406., 1936. 496. alapján
7. táblázat – A polgári iskolák tanulói és az elsős polgári iskolások. *Forrás:* STATISZTIKA, 1923–1941. alapján
8. táblázat – Középiskolások és elsős középiskolások. *Forrás:* STATISZTIKA, 1923–1941. alapján
9. táblázat – A kisdédvónő- és tanítóképzők hallgatói. *Forrás:* STATISZTIKA, 1923–1941. alapján
10. táblázat – A felső kereskedelmi iskolák hallgatói. *Forrás:* STATISZTIKA, 1923–1941. alapján
11. táblázat – A középiskolában érettségizők. *Forrás:* STATISZTIKA, 1923–1941. alapján
12. táblázat – A felső kereskedelmiben érettségizők. *Forrás:* STATISZTIKA, 1923–1941. alapján
13. táblázat – A kereső nők létszáma a különböző foglalkozási főcsoportokban. *Forrás:* NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. 24–26. alapján
14. táblázat – A kereső nők nemzedékek közötti társadalmi mobilitása Magyarországon 1930-ban. *Forrás:* KULCSÁR, 1975. 980.
15. táblázat – Szellemi munkások végzettsége (%). *Forrás:* KOVÁCS, 1930. alapján
16. táblázat – A szellemi munkások vallási viszonyai, összevetve az 1930-as népszámlálás adataival (%). *Forrás:* KOVÁCS, 1930. és NÉPSZÁMLÁLÁS, 1978. alapján
17. táblázat – A diplomás férfiak és nők megoszlása Magyarország néhány nagyobb városában (%). *Forrás:* NÉPSZÁMLÁLÁS, 1928. 54–55., NÉPSZÁMLÁLÁS, 1941. 57–63. NÉPSZÁMLÁLÁS, 1947. 4*, NÉPSZÁMLÁLÁS, 1979. 28–32. alapján
18. táblázat – Az ismert alapítási évű budapesti női egyesületek 1930-ig. *Forrás:* BUZIÁRSY, 1938. alapján
19. táblázat – A budapesti nőegyesületek által fenntartott intézmények 1936-ban. *Forrás:* SCHULER, 1938. alapján
20. táblázat – A Horthy-korszakban megjelent női lapok. *Forrás:* P. B., S. B., saját gyűjtés.
21. táblázat – A Magyar Női Szemle munkatársainak adatai. *Forrás:* P. B., S. B., saját gyűjtés
22. táblázat – Az osztályba járók apjának (gyámjának) foglalkozása (fő). *Forrás:* BFL VIII. 38. b. 36–39., 54., 56., 58. alapján
23. táblázat – Az 1. b vallási megoszlása. *Forrás:* BFL VIII. 38. b. 36–39., 54., 56., 58. alapján
24. táblázat – A leánygimnázium érettségi eredményei 1918-ban (fő). *Forrás:* BFL VIII. 38. b. 1918 alapján
1. ábra – Magyar Zoltán előrejelzései az érettségizők számáról a 18 évvel korábbi élvesszőletések alapján – a tényleges tendenciával, valamint a felső kereskedelmiben érettségizők számával összevetve. *Forrás:* MAGYARY, 1929. 19. és STATISZTIKA, 1923–1941. alapján

Képek forrásjegyzéke

Budapest Főváros Levéltára:
38., 48., 107., 139., 149. o.

FORTEPAN:
18., 50., 51., 55., 62., 65., 73., 88., 89., 112., 116., 117., 120., 133., 144., 164., 171., 175., 239., 253. o.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár:
193., 197., 203., 205., 217., 219., 231. o.

magángyűjteményből származik:
40., 279., 289., 293. o.

Borító:
FORTEPAN

NÉVMUTATÓ*

Ács Jenő 63

Acsády Judit 12

Aggházy Mária, G. 37

Ambrus Ilona 267

Apáthi Imre 91

Apponyi Albertné 23, 230

Arató Amália 267

Babarczy Mária 267

Babits Mihály 254, 280

Bach Vera 41

Balajthy Ilona 303, 304

Balázs Eszter 13

Balázs Éva, H. 37, 301

Bálint Alice 303

Bálint Mihály 303

Balogh Jolán 37

Baloghy Mária 267

Banga Ilona 37, 39

Bangha Béla 81

Bánhegyi Jób 67, 84

Bányayné Kardos Irma 195

Baranyai Erzsébet 39, 267

Bárányné Oberschall Magda 37

Barnóthyne Forró Magdolna 37

Barta Sarolta 41

Bartók Béla 253

Bartók György 291

Bartonek Emma 37, 245

Beck Márta 305

Beczássy Judit 65

Bédy-Schwimmer Róza 54, 72, 163, 182,
183, 194, 195

Belzer, Allison Scardino 55

Benedek Jánosné 192

Berend Miklósné 196

Berkovits Ilona 37

Bethlen István 170, 288, 290

Bethlen Margit 65, 254

Bezerédj Amália 236

Bibó István 258

Bihari Klára 196

Birky Ágnes 305

Biskey Karola 71, 74

Bobula Ida 37, 39, 85, 210, 234, 267

Bódy Zsombor 200

Bognár Cecil Pál 66–70

Bohuniczky Szefi 50, 51, 55, 303

Boncza Berta 254

Borgulya Gyula lásd Techert Gyula, ifj.

Bozóky Mária 38

Bozzay Margit 84, 92

Böjthe Etelka 216

Brandenstein Béla 291, 292

* A névmutató nem tartalmazza a jegyzetekben szereplő szakirodalmi rövidítéseket.

Bréhier, Émile 283

Bródy Ernőné 180, 192, 195, 196

Bródy Éva Janka 41

Bródy Lili 81, 86, 183

Brunszvik Terézia 236

Cholnoky Jenő 117

Czeke Marianne 37, 240, 267

Csajághy Márta 39

Csapodiné Gárdonyi Klára 37

Csapody Vera 37, 245

Csáth Géza 63, 64

Csathó Kálmán 79, 215

Csepregyhé Meznerics Ilona 37

Cserépy László 91

Csilléry András 232

Csinszka lásd Boncza Berta

Csunderlik Péter 13

Déryné Széppataki Róza 236

Detre Lászlóné Balázs Júlia 37

Dián Géza 297

DiCenzo, Maria 18, 19, 32, 33, 35

Dienes Valéria 37, 38, 245

Dobrovits Sándor 174, 175

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 278

Dömötör Tekla 41

Dukai Takách Judit 236

Dvoracsek Anna 273, 275

Egry Gábor 13

Elster, Jon 61, 92

Erdélyi Mihályné 62

Erdődy Elek 216, 218

Erdős Renée 65, 87, 88

Evva Sári 82, 83

Fabri Anna 12, 13, 71

Fajcsek Erzsébet 38

Faludy György 196

Farkas Edit 72

Fejes Teri 62

Fekete Béla 284, 285

Fekete Béláné lásd Magyary Zoltánné
Techert Margit

Fél Edit 41, 245, 301

Ferenc Sári 65

Fischer Annie 149

Forbáth Sándor 201

Forestell, Nancy 18

Forrai Miklós 253

Földes Éva 41

Földes Jolán 196

Földes Lenke 212

Földes Miklós 218

Földes Miklósné 218

Frank Melanie 37

Frideczky Ilona 192

Fülöp Zsigmondné 195

Fürst Sándor 184

Gáspár Elza Lilly 100

Gerbner, George 229

Giesswein Sándor 23, 199

Glücklich Vilma 54, 183

Gombocz Zoltán 281

Gortvay György 131

Gömbös Gyula 170

Gönczi Magdolna 41

Götz Irén 100

Graber Margit 183

Grazia, Victoria de 32, 43, 74

Gulácsy Irén 202

Gulyás Pál 65, 67

Gulyás Sándor 80

Gyáni Gábor 12, 100, 135, 142

György Júlia 37

Haasz Edit 41

Hadzsy Olga 256

Hagara Róza lásd Toperczer Ákosné
Hagara Róza

Hajdu Anna Helga 37, 38

Halasy-Nagy József 67, 68, 70, 77, 78

Hartnagel Erzsébet 37

Hatvany Lili 45, 65

Hatvany Viola 183

Havas Alice 65

Háy Gyula 45

Hayek Sára, R. 195

Herczeg Ferenc 187, 202, 207, 216, 254

Herzog Mária lásd Orosdy Fülöpné Herzog
Mária

Hirsch Mária 192

Hitler, Adolf 295

Hoffmann Edith 37, 211, 245, 267

Hóman Bálint 9, 97, 100

Horovitz Gusztáv 64, 210

Hugonnai Vilma 236

Humble, Nicole 75

Ignác Károly 13

Igotus 46, 54

Illyés Gyula 183

Imre Ilma 167

Jáki László 113

Jaspers, Karl 236

Jászai Mari 236

Jóború Magdolna 38

József Attila 183, 184

Kaba Eszter 13

Kádár Judit 12, 202, 206

Kaffka Margit 52, 68, 85

Kállay Miklós 89

Kálnoki Izidor 81

Kandelné Scheiber Erzsébet 41

Kaposvári Regina 303

Karády Viktor 12, 120, 121, 276

Karlweis, Marta 54, 78

Károlyi Mihály 194

- Raffay Sándor 74
 Rákossy Gabriella 100
 Rassay Károly 192
 Ráth Sándor (Lucullus) 85
 Rechnitzer Magdolna 41
 Reichard Piroska 41
 Réthey Ferencné 181
 Révészné Hrabovszky Margit 239
 Ritoók Emma 184, 196, 198, 199, 267
 Rolla Margit 196
 Rónay Mária 196
 Rosenberg Augusztá 230
 Rózsavölgyi Mórné 183
 Rubinstein, Arthur 68
- S**allai Imre 184
 Sándor Emma 242
 Sáradi Szabó Katalin 12, 29
 Schnitzl Erzsébet 38
 Scholtz-Klink, Gertrud 295
 Schopenhauer, Arthur 278
 Schöffner Olga 41
 Schuler Dezső 176
 Schwartz-Rosenthal Erzsébet 41
 Scott, Joan W. 241
 Séllei Nóra 75
 Simán Erzsébet 300
 Simándi Irén 53
 Simonyi Béláné 192
 Simonyi Erzsébet 39
 Slachta Margit 72, 166, 168, 169, 171
- Somló Klára 305
 Somogyi Nusi 62
 Spiegel Béláné Ungár Rozália 41
 Spur Endréné Bárdos-Féltoronyi Magda 230
 Steiner Lenke 41
 Stern Szeréna 173
 Supka Magdolna 39
- Sz**abó István Andor 76, 77, 78, 81
 Szabó Lucy 196
 Szabó Mária, Sz. 80, 82, 92
 Szabó Zoltán 303
 Szálasi Ferenc 295
 Szanathy Aniella lásd Nánássyné Szanathy Aniella
 Szántó Piroska 305
 Szapor Judit 12, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 34, 166
 Szebenyi Márta 41
 Szederkényi Anna 72, 80, 83, 84, 85, 87, 92, 139, 186, 211, 299, 300
 Székely Aladár 289
 Székely Anna Klára 41
 Székely Béla 195
 Szekeres Margit (dr.) 38, 48, 107, 149
 Szekeres Margit id. 149
 Szekfü Gyula 78, 79
 Szél Anna 41
 Széll József 262
 Szenes Tilda 195
 Szent-Györgyi Albert 37
 Szentirmai Imréné 172

- Szerb Antal 68, 79, 87, 90
 Szirmai Oszkárné 183
 Szívós Erika 13
 Szomaházy István 81
 Szöllősy Klára 37, 38
 Szörényi Erzsébet 39
- T**akács Erzsébet 195
 Takács Mórné 192
 Takaróné Gáll Beatrix 39
 Techert Gyula, id. 273, 274, 280
 Techert Gyula, ifj. (Borgulya Gyula) 274, 276, 282
 Techert József, id. 273
 Techert József, ifj. (Tompai József) 274, 276
 Techert Margit lásd Magyar Zoltánné Techert Margit
 Teleki Pál 295
 Teleki Sándorné (Szikra) 65
 Teleki Sándorné 303
 Teszler Dóra 100, 211
 Tillich, Paul 236
 Tilly, Louise A. 241
 Timár Lajos 135
 Tisza István 192
 Titkos Ilona 62
 Tompa József lásd Techert József, ifj.
 Toperczer Ákosné Hagara Róza 166, 167, 169–172, 212
 Tormay Cécile 34, 53, 79, 166, 180, 184, 295
 Tóth Lenke, K. 210
 Török Erzsébet 41
 Török Sophie 66, 81, 246
- U**ngár Margit 100, 195
- V**ámbéry Melanie 183
 Vámos Éva 12
 Varga Anna 38
 Varga Lajos 13, 162
 Varga Virág 207
 Várnai Zseni 65, 195, 196
 Vázsonyi Vilmos 25, 162
 Vendl Mária 39, 291
 Veres Pálné 236
 Vészi Endre 196
 Vészi Margit 65
- W**äcker Alexandra 256
 Waylen, Georgina 31
 Weber, Max 28
 Weisz Emília 305
 Weress Jolán, Sz. 211
 Weszely Ödön 303
 Winkler Lajos 303
 Wlassics Gyula 98
 Wohl Janka 236
 Wohl Stefánia 236
 Wulf, Maurice de 283
- Z**ádor Anna 37
 Zalai Katalin 13
 Zollner Ágnes 41
 Zolnai Béla 290

254101

könyv hősei aktív, cselekvő, azaz „modern” nők, akik olykor tiltások, nehézségek ellenére értek el sikert egy olyan korban, amikor a társadalmi modernizáció lelassult, és amely erősen a férfiaknak kedvezett, inkább az ő érvesülésüket segítette. A szerzők megközelítésében a hangsúly azonban nem annyira az állam és a kormányok törekvéseire helyeződik, noha Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint eltérő „nőpolitikáját” is bemutatják. Inkább arra hívatják fel a figyelmet, hogy a feministákon és a tömegkultúra normái szerint élő nőkön kívül a konzervatív világnézetű nők egyre nagyobb csoportjai akartak emancipálódni, a férfiakéval egyenlő jogokat kivívni egy keresztény-nemzetnek nevezett időszakban. E „konzervatív feminista” és más felfogású nők között ügyvédtől az állatorvosig, újságírótól a gyógyszerészig és filozófustól az országgyűlési képviselőig sok elfeledett nő található.

A kötet a Horthy-kor nőtörténetének keresztmetszetét adja. Vizsgálja az első világháború hatásait az emancipáció folyamatában, és részletesen tárgyalja a korszakban zajló heves vitákat a „jó” és a „rossz” nőről, amelyekben ilyen kérdések vetődtek fel: milyen a nőies nő? Vajon elveszíti-e nőiességét a nő, ha egyetemre jár? Képes-e egyáltalán egy fiatal lány egyetemen tanulni, azaz elég okos-e egy nő ahhoz, hogy orvosnak vagy akár tudósnek álljon?

A könyv alapos áttekintést nyújt a nők közép- és felsőfokú oktatásának helyzetéről, az értelmiségi nők munkavállalásának tendenciáiról és a nők nyilvánosságban történő – egyesületek, média, politika – egyre erőteljesebb megjelenéséről.

PAPP BARBARA (PhD) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történeti Intézetének Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén tudományos ösztöndíjas. Monográfiája: *A kaszáshentesek és Dévaványa: kálvinizmus, „szekta”, gazdaság* (2014).

SÍPOS BALÁZS (PhD) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történeti Intézetének habilitált docense, az egyetem Nőtörténeti Kutatóközpontjának vezetője. Monográfiái: *A politikai újságírás mint hivatás* (2005), *Média és demokrácia Magyarországon* (2010), *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban* (2011).

3 500 Ft

ISBN 978-963-338-399-5
www.napvilagkiado.eu

NAPOVILÁG KIADÓ

MODERN, DIPLOMÁS NŐ A HORTHY-KORBAN

943.9-19M

P30

Papp Barbara – Sipos Balázs

MODERN, DIPLOMÁS NŐ A HORTHY-KORBAN

Papp Barbara – Sipos Balázs

NAPOVILÁG